

TREBALLS DE LA SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS, LV

La recepció de l'obra d'Arnau de Vilanova

Actes de la «IV Trobada Internacional d'Estudis
sobre Arnau de Vilanova»

Edició a cura de JAUME MENSA, SEBASTIÀ GIRALT,
JON ARRIZABALAGA i JAUME DE PUIG

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ DE
FILOSOFIA
I CIÈNCIES
SOCIALS

Universitat Autònoma
de Barcelona
Ateneu Universitari
Sant Pacià

La recepció de l'obra
d'Arnau de Vilanova

TREBALLS DE LA SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS, LV

La recepció de l'obra d'Arnau de Vilanova

Actes de la «IV Trobada Internacional d'Estudis
sobre Arnau de Vilanova»

Edició a cura de JAUME MENSA, SEBASTIÀ GIRALT,
JON ARRIZABALAGA i JAUME DE PUIG

Barcelona, 2023

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ DE
FILOSOFIA
I CIÈNCIES
SOCIALS

Universitat Autònoma
de Barcelona
Ateneu Universitari
Sant Pacià

Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova (4a : 2022 : Barcelona, Catalunya), autor

La Recepció de l'obra d'Arnau de Vilanova : actes de la "IV Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova". — Primera edició. — (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials ; 55)

Referències bibliogràfiques. Índex. — Textos en català, castellà, francès, anglès i italià

ISBN 9788499656922 (IEC ; imprès). — ISBN 9788499656939 (IEC ; llibre electrònic). —

ISBN 9788412610369 (AUSP ; imprès). — ISBN 9788412610376 (AUSP ; llibre electrònic). —

ISBN 9788419333315 (UAB ; imprès). — ISBN 9788419333322 (UAB ; llibre electrònic)

I. Mensa i Valls, Jaume, editor literari II. Giralt Soler, Sebastià, editor literari

III. Arrizabalaga, Jon, 1956- editor literari IV. Puig i Oliver, Jaume de, 1944- editor literari

V. Institut d'Estudis Catalans. Secció de Filosofia i Ciències Socials. VI. Ateneu Universitari Sant Pacià

VII. Universitat Autònoma de Barcelona VIII. Títol

IX. Col·lecció: Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials ; 55

1. Vilanova, Arnau de, aproximadament 1238-1311 — Crítica i interpretació — Congressos.

1 Vilanova, Arnau de(063)

© 2023, dels autors de les ponències

© Institut d'Estudis Catalans, Universitat Autònoma de Barcelona i Ateneu Universitari Sant Pacià, per a aquesta edició

Primera edició: febrer del 2023

Disseny de la coberta: Azcunze | Ventura

Compost per Jordi Ardèvol

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN (IEC): 978-84-9965-692-2 (edició impresa) / 978-84-9965-693-9 (edició digital)

ISBN (AUSP): 978-84-126103-6-9 (edició impresa) / 978-84-126103-7-6 (edició digital)

ISBN (UAB): 978-84-19333-31-5 (edició impresa) / 978-84-19333-32-2 (edició digital)

Dipòsit Legal: B 3958-2023

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

PRESENTACIÓ

Jaume GUILLAMET LLOVERAS
President de la Secció de Filosofia i Ciències Socials
Institut d'Estudis Catalans

LA VIGÈNCIA INTEL·LECTUAL D'ARNAU DE VILANOVA

La figura insigne del savi, metge i teòleg medieval Arnau de Vilanova ha estat i és una referència intel·lectual principal entre els membres de l'àrea de Filosofia de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans. La celebració desenal d'aquesta Trobada Internacional d'Estudis sobre la seva figura, en col·laboració amb la Facultat de Teologia de l'Ateneu Universitari Sant Pacià, que el 2021 ha assolit la quarta edició, ha estat una nova mostra de la vigència del seu pensament i de l'interès que suscita entre els investigadors d'arreu.

Reconegut com una de les personalitats més universals de la ciència i la cultura catalanes i considerat com un dels metges medievals més importants de l'Occident europeu, Arnau de Vilanova (València, *c.* 1240 – Gènova, 1311) intervingué com a pensador en les qüestions més destacades de la seva època en obres escrites en llatí i en català. Per als membres de les diverses àrees que componen la nostra Secció de Filosofia i Ciències Socials, la figura de Vilanova és un exemple precursor de la col·laboració entre disciplines, de l'aplicació d'una perspectiva global en l'enfocament i anàlisi dels problemes i d'una mirada científica i humanística alhora en l'actitud amb què ell es definia de «*medicus theologizans*». Un pioner de conceptes tan actuals, també, la novetat, de la crítica i de la innovació, en una època, el pas del segle XIII al XIV de la nostra era, basada en principis d'autoritat i de tradició, poc propícia a la reforma.

L'aportació d'Arnau de Vilanova a la utilització del català com a llengua plenament apta per a l'expressió de les idees i conceptes filosòfics i teològics és d'una importància capital per a l'Institut d'Estudis Catalans. Com el seu contemporani Ramon Llull, Vilanova pensava i escrivia en català, no solament per traduir del llatí conceptes i idees, sinó per pensar-los amb propietat i compartir-los amb un públic més ampli.

Amb l'absència obligada, per raons de salut, del doctor Josep Perarnau i Espelt, impulsor de la recuperació del pensament arnaldian i organitzador de les trobades anteriors, l'obra per ell iniciada té continuïtat, en la nostra Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'IEC, en la que ha deixat una empremta molt notable. Una obra que continuen els seus col·laboradors Jaume de Puig i Oliver i Jaume Mensa i Valls, amb qui emprengué l'edició de les obres teològiques d'Arnau de Vilanova, en el «*Corpus Scriptorum Cataloniae*», com a continuació, alhora, de la dedicació arnaldiana de Ramon d'Alòs-Moner, Lluís

Faraudo de Saint Germain, Joaquim Carreras Artau, Miquel Batllori i Joan Nadal i Cañellas.

La col·laboració sostinguda entre l'Ateneu Universitari Sant Pacià i l'Institut d'Estudis Catalans s'ha concretat en la publicació, en règim de coedició, dels *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia*. El seu patrocini per la Union Académique Internationale posa de relleu la vigència de l'interès universal per l'obra d'Arnau de Vilanova. Estan a punt de sortir-ne el volum XII, *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheba* i *Praesentatio facta Burdegaliae*, a cura de Jaume Mensa, i el volum II, *Diplomatarium*, a cura de Josep Alanyà.

Tenim el goig de presentar, doncs, en coedició amb l'Ateneu Universitari Sant Pacià i la Universitat Autònoma de Barcelona, les Actes d'aquesta IV Trobada Internacional d'Estudis Arnaldians, organitzada per Jaume de Puig i Jaume Mensa amb Jon Arrizabalaga i Sebastià Giralt, editors dels *Arnaldi di Vilanova Opera Medica Omnia*, que publiquen en col·laboració amb el Consell Superior d'Investigacions Científiques, la Universitat de Barcelona i la Fundació Raimon Noguera. Rebin els organitzadors i tots els investigadors que hi han participat el nostre agraïment i l'estimat Josep Perarnau un cop més el nostre reconeixement.

SALUTACIÓ

Armand PUIG I TÀRRECH
Rector de l'Ateneu Universitari Sant Pacià

És un motiu de goig per a tots els qui formem aquesta institució universitària constatar la continuïtat de la tasca acadèmica, iniciada fa diversos decennis, sobre Arnau de Vilanova. Els esforços mancomunats de molts investigadors han contribuït i contribueixen al coneixement d'aquesta gran figura del pensament medieval de les terres de llengua catalana. Arnau és un personatge de gran volada humana i discursiva que s'endinsà en dos camps del pensament que podrien ser considerats distants l'un de l'altre. De fet, però, no és així. Teologia i medicina es descabdellen segons dos objectius complementaris: Déu i l'ésser humà, l'esperit i el cos. En darrer terme, Arnau s'ocupa de la persona en la seva totalitat i amb això fa una aportació del tot original al pensament. D'altra banda, Arnau no tracta les qüestions teològiques des d'una aproximació escolàstica sinó que per a ell la teologia ha de ser altament profètica, és a dir, encarnada en la història i atenta als signes dels temps, que diríem en llenguatge de la teologia actual. Per això Arnau no és un visionari sinó un pensador amb visió que es planteja les grans preguntes segons un llenguatge original i una metodologia pròpia. Pel que fa a la medicina, Arnau és un investigador rigorós que s'aproxima a l'ésser humà, procurant d'entendre la seva condició de microcosmos creat per Déu i alhora sotmès a unes lleis que cal escatir i formular.

El personatge que ens ha ocupat durant les quatre trobades organitzades per a estudiar les seves aportacions, constitueix una invitació a plantejar-nos una teologia històrica i una medicina humanista i «teològica» en el sentit ampli del terme, és a dir, una medicina que no sigui purament instrumental sinó que s'arrelhi en principis substantius i alhora dotats de tota la càrrega heurística necessària. Arnau té un missatge per al segle XXI en la mesura que com l'altre gran pensador català, el beat Ramon Llull, s'aproxima a la ciència i al saber des d'una perspectiva holística, global. Aquesta és una característica comuna al pensament sorgit i practicat en les terres de llengua catalana i en el pensament català en general. Voldria esmentar en aquest punt l'aportació d'Antoni Gaudí amb la seva original síntesi de símbol teològic i arquitectura creativa, és a dir, de la pregunta sobre Déu i la pregunta sobre l'ésser humà.

La celebració de la IV Trobada Internacional d'Estudis Arnau de Vilanova ha estat una ocasió per a retrobar-nos amb el pensament d'Arnau, tant els experts en la seva teologia com en la seva art mèdica. No ha pogut assistir-hi però l'impulsor i ànima de les primeres tres trobades, el Dr. Josep Perarnau i Espelt, afectat d'una greu malaltia. El Dr. Perarnau ha contribuït a unir i reunir els especialistes en la figura del gran pensador i metge. Sense la seva tenacitat, competència i esforç, aquestes trobades probablement no s'haguessin cele-

brat. El Dr. Perarnau ha rescatat Arnau d'un cert oblit. I ho ha fet impulsant la col·lecció «Arnaldi de Vilanova Opera Theologica Omnia» (AVOThO) i amb la promoció d'una realitat acadèmica de la Facultat de Teologia de l'Ateneu Universitari Sant Pacià, destinada als estudis arnaldians en el seu conjunt, una realitat que serà integrada en el Centre de Filosofia i Teologia Medievals Catalanes. En aquest punt la col·laboració de l'Institut d'Estudis Catalans, en les persones dels seus presidents, particularment del Dr. Salvador Giner ha de ser esmentada i és mereixedora del nostre agraïment. Al costat d'això, cal saludar la publicació de les obres mèdiques d'Arnau, «Arnaldi de Vilanova Opera Medica Omnia» (AVOMO), a càrrec d'excel·lents especialistes.

La meua enhorabona a tots els qui han fet possible la IV Trobada particularment al seu impulsor el Dr. Jaume Mensa, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona i col·laborador científic del nostre Ateneu. Augurem-nos una felicitat continuació i progrés dels estudis arnaldians en els pròxims anys.

Maig de 2022

Marta PREVOSTI
Vicepresidenta de l'Institut d'Estudis Catalans

Rector Magnífic de l'Ateneu Universitari Sant Pacià, participants a la trobada i benvolgut públic, bona tarda. Em complau molt ser avui en aquesta institució, o millor, xarxa d'institucions eclesiàstiques, que va ser batejada tan sàviament amb el nom de Sant Pacià, perquè la figura del bisbe Pacià remunta els estudis teològics al nostre passat romà, al segle IV, tot just oficialitzat el cristianisme. Crec que resulta fonamental tenir ben clar d'on venim. La nostra cultura arrela sòlidament en la cultura romana i en el pensament cristià del segle IV, sobre el qual, sant Pacià va treballar i influir de forma notable. Aquestes són les arrels més profundes de la cultura catalana, tot i que dissortadament, es tracti d'un període pel qual els historiadors sovint passen de puntetes.

És un goig que avui es torni a celebrar una Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova. Ja és la 4a —el 1994 va ser la primera. L'IEC és copatrocinator de la trobada, juntament amb l'Ateneu Universitari Sant Pacià, amb l'impuls de tant il·lustres membres de l'IEC, Josep Perarnau, Jaume Mensa, Jaume de Puig i altres.

L'IEC manifesta la satisfacció que es mantinguin actius els estudis i les publicacions al voltant del gran metge i teòleg. Va ser important, el 2010, que es creés sota l'impuls de Josep Perarnau el Centre Internacional d'Estudis Arnau de Vilanova, ara Secció Arnau de Vilanova del Centre de Filosofia i Teologies Medievals Catalanes. I també és vital que les trobades continuïn, perquè són necessàries en qualsevol disciplina per mantenir un intercanvi d'opinions i per activar projectes, per dinamitzar i encarar el futur, orientar la recerca i projectar-la endavant, tal com haurien volgut a l'inici del segle XX, Antoni Rubió i Lluch, Ramon d'Alòs-Moner i altres membres de l'IEC, que van ser els primers impulsors de la publicació sistemàtica de l'obra d'Arnau de Vilanova.

Esperem, des de l'IEC, que se segueixin editant les obres d'Arnau de Vilanova, ben estudiades i ben anotades, ben destriades d'allò que és autèntic i d'allò que li és atribuït. Que es continuï aclarint la seva biografia. Però especialment que s'aprofundeixi en l'estudi dels seus ensenyaments, dins del seu temps, del seu context, i en la transcendència que van tenir. I que la figura d'aquest gran metge i pensador sigui reconeguda internacionalment, com ja ho va ser en el seu temps: que es difongui. Molt èxit!

FENT MEMÒRIA:
10 ANYS D'ESTUDIS ARNALDIANS
(2011-2021)

Jordi GAYÀ ESTELRICH
Ateneu Universitari Sant Pacià – Centre d'Estudis Teològics de Mallorca
jordigaya@gmail.com

Jaume MENSA I VALLS
Universitat Autònoma de Barcelona – Institut d'Estudis Catalans
Jaume.Mensa@uab.cat

Alexander FIDORA
ICREA – Universitat Autònoma de Catalunya
alexander.fidora@icrea.cat

PRESENTACIÓ DEL CENTRE DE FILOSOFIA I TEOLOGIA MEDIEVALS CATALANES

El nou Centre de Filosofia i Teologia Medievals Catalanes (CFTMC) és hereu, d'una banda, del Seminari de Teologia Medieval Catalana, i de l'altra, del Centre Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova. Està format per tres seccions, dedicades a l'estudi de Ramon Llull, d'Arnau de Vilanova i d'altres autors. Jordi Gayà (director del Seminari de Teologia Medieval Catalana i del nou CFTMC i responsable de la secció lul·liana), Jaume Mensa (responsable de la secció arnaldiana) i Alexander Fidora (responsable de la secció dedicada als altres pensadors catalans medievals) presenten respectivament cada secció.

Seminari de Teologia Medieval Catalana. Secció Ramon Llull

El Seminari de Teologia Medieval Catalana és un Departament de la Facultat de Teologia de Catalunya, de l'Ateneu Universitari Sant Pacià. La seva formació arranca gairebé de l'erecció mateixa de la Facultat l'any 1968 i se consolida els primers anys 70 amb la denominació de «Seminari de Teologia als Països Catalans». Dirigit pel professor Mn. Josep Perarnau l'any 1974 va iniciar la publicació de la col·lecció «Studia, textus, subsidia» que forma part de les sèries editades per les Publicacions de la Facultat. S'hi han publicat obres del mateix Mn. Josep Perarnau i dels professors d'aquesta Facultat Mn. Joan Bellavista i Ramon i Mn. Ramon Corts i Blai, entre d'altres.

L'any 2013 va mudar el nom i va passar a denominar-se «Seminari de Teologia Medieval Catalana» sota la direcció de Mn. Joan Planellas.

Actualment participen al seminari catorze professors de la Facultat de Teologia i altres centres universitaris de Catalunya. A les sessions de treball, una trimestral, s'hi han ajuntat altres convidats per a presentar els seus programes de recerca, publicacions recents, congressos o tesis doctorals enllestides. Al

llarg d'aquests anys els membres del Seminari han aportat valuoses contribucions per a l'estudi en comú. Aquestes intervencions tractaren sobre autors (com Ramon Llull, Pere de Joan Olivi o Antoni Andreu) i sobre temes generals del pensament teològic medieval.

Cal destacar també la participació del STMC en la col·laboració de la Facultat de Teologia de Catalunya amb la Postulació del Procés de canonització i declaració de Doctor de l'Església del Beat Ramon Llull. Diversos membres del Seminari intervingueren en la redacció de la *Positio* del Procés. Per tal de documentar la presentació de la *Positio* es va dur a terme una selecció de textos de les obres de Ramon Llull on es palesa el propòsit de la seva tasca teològica i el conjunt de les seves doctrines. El volum ha estat publicat per la Facultat de Teologia amb el títol *Enchiridion Theologicum Lullianum* i ofereix els textos originals junt a la seva traducció al català.

Secció Arnau de Vilanova

Fa 10 anys, el dia 7 d'octubre de 2010, en un acte presidit per l'Eminentíssim i Reverendíssim Senyor senyor Lluís Martínez Sistach, cardenal de la SRE, llavors arquebisbe de Barcelona i Gran Canceller de la Facultat de Teologia de Catalunya, i per l'Il·lustríssim senyor Salvador Giner i de San Julián († 2019), llavors president de l'Institut d'Estudis Catalans, i pel Dr. Armand Puig, llavors degà de la Facultat de Teologia de Catalunya, ara Rector Magnífic de l'Ateneu Universitari Sant Pacià, començava la III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova.

En el transcurs de la sessió inaugural, els participants, juntament amb les autoritats esmentades, vàrem poder visitar el flamant Centre Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, impulsat, fundat i dirigit pel professor Josep Perarnau. Era tot just un projecte que naixia, segons la voluntat de Mn. Perarnau i tal com ell mateix ens explicava, amb un doble objectiu: *a)* promoure l'estudi i l'edició de l'obra espiritual o teològica d'Arnau de Vilanova, particularment dels *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* (AVOThO), i *b)* fomentar l'estudi integral d'Arnau de Vilanova i, especialment, de la relació de l'obra teològica amb la mèdica. Les Trobades Internacionals d'Estudis sobre Arnau de Vilanova són convocades a l'empara d'aquest segon objectiu.

És una veritable llàstima que el Dr. Josep Perarnau no pugui presidir ni participar en aquesta IV Trobada. Els seus més de 93 anys, però sobretot la seva esllanguida condició física i les dificultats cognitives, no li ho permeten. Ell va ser, juntament amb el Dr. Lluís Garcia Ballester († 2000), el convocant de la I Trobada, i ell ha estat també l'organitzador de les altres dues trobades (la II i la III), i qui n'ha editat les actes. Hereu de les recerques del professor Joaquim Carreras i Artau († 1968), del P. Miquel Batllori († 2003) i d'altres prohoms de l'Institut d'Estudis Catalans, el Dr. Josep Perarnau va reprendre l'edició de les obres espirituals o teològiques de mestre Arnau de Vilanova

amb el projecte *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia*, col·lecció que substitueix els *Arnaldi de Villanova Scripta Spiritualia*. Els nombrosíssims i valuosíssims estudis del professor Josep Perarnau l'avalen com un dels millors arnaldistes de tots els temps i és de justícia agrair-li tot el que ha fet per l'arnadianisme.

En aquella visita al naixent Centre Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, situat en un departament de la Biblioteca Pública Episcopal (BPEB), vàrem poder contemplar una exposició de llibres arnaldians: era el nucli de la futura biblioteca del centre. En els anys següents, Mn. Josep Perarnau hi anà portant de mica en mica els seus llibres. La gran majoria ja hi són. Però hi ha encara molta feina per fer: classificar-los, catalogar-los, posar-los a disposició dels estudiosos. Molt poc s'ha pogut avançar en aquest decenni. L'estat de salut de Mn. Perarnau no hi ha ajudat. Agraïm al director i al personal de la BPEB el seu treball i la bona disponibilitat.

Un centre de recerca, d'estudis, és molt més que un local i una biblioteca. Les finalitats del centre, com hem dit, són bàsicament l'edició i l'estudi de les obres d'Arnau de Vilanova: i aquests objectius s'han acomplert amb escreix, com ho proven la publicació de dos volums dels AVOTHO, d'altres destacats estudis arnaldians i la convocatòria d'aquesta IV Trobada. (En parlarem en el punt següent de l'ordre del dia).

La integració del Centre Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova com la *Secció Arnau de Vilanova* en el Centre de Filosofia i Teologia Medievals Catalanes, l'emplaça en el seu lloc natural. Al costat de lul·listes i d'estudiosos d'altres autors significatius, els arnaldistes podrem aprofitar les sinèrgies d'altres camps de treball. Evitarem així la temptació solipsista que ha amenaçat el centre aquests darrers anys. Els dos objectius abans indicats del centre en resultaran enfortits. Per al segon objectiu, comptem amb la col·laboració d'estudiosos de la medicina arnaldiana, especialment del Dr. Sebastià Giralt, que ja ha acceptat de col·laborar-hi.

Esperem que ben aviat aquesta Secció Arnau de Vilanova esdevindrà efectivament allò que estava cridada a ser: un lloc estimulant d'estudi, viu, actiu.

Secció «Altres autors»

El pensament filosòfic i teològic a les terres de parla catalana va ser extremament productiu durant l'Edat Mitjana, encara que continua essent poc estudiat en comparació amb altres països. Òbviament, no tots els mestres que ensenyaven als territoris de la Corona d'Aragó i del Regne de València van ser figures tan excepcionals com Ramon Llull, Arnau de Vilanova i Francesc Eiximenis. Però tot i així, aquests autors i les seves obres mereixen el nostre interès.

Deixeu-me anomenar, a títol d'exemple, alguns d'aquests autors que varen néixer o viure a les terres de parla catalana, com ara el franciscà Antoni Andreu

(ca. † 1333) que va ser deixeble de Duns Escot, al qual, fa un parell d'anys, una companya de la nostra Trobada arnaldiana (Maria Cabré) va dedicar la seva tesi doctoral; o el també escotista Pere Tomàs (ca. † 1350), que ensenyava a Barcelona, del qual una altra participant d'aquesta Trobada (Celia López) va poder editar una obra fins llavors desconeguda, a la *Bibliotheca Philosophorum Medii Aevi Cataloniae*. Altres filòsofs i teòlegs fins i tot van fer carrera a París, com és el cas de Ferrer Català, que va succeir Tomàs de Aquino a la seva càtedra l'any 1272 deixant-nos una obra que en gran part queda per editar. En aquest ambient tomista, també cal situar, un segle més tard, el famós predicador valencià, però també filòsof, Vicent Ferrer, al qual l'Institut d'Estudis Catalans i la Facultat de Teologia de Catalunya van dedicar un congrés en el sisè centenari de la seva mort, l'any 2019. Podria continuar aquesta llista durant una bona estona i sense gaire dificultat, afegint-hi, per exemple, autors tan emblemàtics com el primer hebraïsta cristià, Ramon Martí, i la seva obra cabdal, el *Pugio fidei*, que un equip internacional (Görge K. Hasselhoff, Alexander Fidora, *et alii*) ha començat a editar, amb dos volums ja disponibles a l'editorial Herder, d'Alemanya. Per no parlar de l'enigmàtic Ramon Sibiuda, i del seu *Liber creaturarum*, al qual el Dr. Jaume de Puig, que ens acompanya en aquesta sessió, ha dedicat una bona part de la seva vida —aquella part, podríem afegir, que no ha dedicat a l'inquisidor Nicolau Eimeric, a qui també caldria esmentar en aquest context. Però no em vull estendre. El que il·lustren tots aquests exemples és que el patrimoni filosòfic i teològic dels territoris de parla catalana és immens, i que la recerca sobre aquest patrimoni és ben viva, encara que queda molta feina per fer.

Per tant, la missió del Centre de Filosofia i Teologia Medievals Catalanes no només inclou les grans figures de la nostra tradició, sinó, i crec que de manera molt especial, també ha de promoure l'edició, l'estudi i el coneixement d'autors menys cèlebres. Com a responsable d'aquesta àrea del nostre Centre vull subratllar que estudiar aquests autors i el seu context intel·lectual és cabdal per al nostre coneixement de la història de la filosofia i de la teologia. Perquè són aquests autors i les seves obres els que representen el que podríem anomenar el *day-to-day business* de filòsofs i teòlegs professionals, que com a tals van contribuir a la construcció del discurs filosòfic i teològic d'occident.

Una de les primeres tasques en aquesta àrea, que és molt més fragmentada que el camp d'estudis de Ramon Llull, Arnau de Vilanova o Francesc Eiximenis, consisteix a recopilar i oferir informació actualitzada sobre projectes i publicacions referents als autors que acabo d'esmentar. Volem oferir un espai de coordinació i de presentació de les investigacions, un espai de reflexió i de treball conjunt, per tal d'establir, a la llarga, un corpus, el més complet possible, de filòsofs i teòlegs catalans medievals, que inclourà digitalitzacions de manuscrits, edicions crítiques i traduccions de les seves obres, i, per descomptat, estudis del seu pensament.

Jon ARRIZABALAGA
Institució Milà i Fontanals d'Investigació en Humanitats (IMF – CSIC)
jonarri@imf.csic.es
ORCID: 0000-0002-0740-4951

LOS ARNALDI DE VILLANOVA OPERA MEDICA OMNIA
(AVOMO)

Bona tarda. Abans de tot vull agrair l'Institut d'Estudis Catalans, l'Ateneu Universitari Sant Pacià i el Centre de Filosofia i Teologia Medievals Catalanes per haver organitzat aquesta IV Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova.

El Cuarto Encuentro Internacional de Estudios sobre Arnau de Vilanova tiene lugar justamente cuando se cumplen diez años del precedente. En su momento, pareció aconsejable hacerlo virtual ante la incertidumbre generada por la nueva pandemia global de la Covid-19 que desde los primeros meses de 2020 mantiene en jaque al planeta. Al menos en Europa, los peores momentos parecen haber quedado atrás, pero conviene no bajar la guardia ahora que crece la euforia ante la perspectiva, ilusoria, de dar por vencida la pandemia. En efecto, ni debemos ni podemos olvidar que hacer extensiva la vacunación a toda la población mundial es no solo un imperativo de solidaridad y humanidad, sino también una condición sanitaria *sine qua non* para una superación definitiva de esta pandemia, habida cuenta del carácter interdependiente de la salud global a efectos de las enfermedades transmisibles.

Inicialmente concebido en 1974, el proyecto de los *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO) cuenta actualmente en su haber con dieciséis volúmenes publicados. Once de ellos lo fueron entre 1975 y 2000, bajo la dirección científica de Luis García Ballester (Universidad de Granada; luego Universidad de Cantabria e IMF – CSIC), Juan A. Paniagua (Universidad de Navarra) y Michael R. McVaugh (University of North Carolina at Chapel Hill), integrantes del comité editorial fundacional de los AVOMO:

- Vol. II. *Aphorismi de gradibus*, Ed. M. R. McVaugh (University of North Carolina at Chapel Hill). 1975.
- Vol. XVI. *Translatio libri Galieni de rigore et tremore et ictigatione et spasma*, Ed. M. R. McVaugh (NCU at Chapel Hill). 1981.
- Vol. III. *De amore heroico; De dosi tyriacalium medicinarum*, Ed. M. R. McVaugh (UNC at Chapel Hill). 1985.
- Vol. XV. *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diverse*, Ed. L. García-Ballester (Universidad de Santander) y E. Sánchez Salor (Universidad de Extremadura). *Doctrina Galieni de interioribus*, Ed. Richard Durling (Christian-Albrechts-Universität zu Kiel). 1985.

- Vol. IV. *De consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*, Ed. L. Demaitre (New York Univ.) y P. Gil-Sotres (Universidad de La Laguna). 1988.
- Vol. VI.1. *Medicationis parabole*, Ed. J. A. Paniagua (Universidad de Navarra). *Pirgè Arnau de Vilanova (traducció hebrea)*, Ed. L. Ferre (Universidad de Granada) y E. Feliu (IEC, Barcelona). 1990.
- Vol. VI.2. *Commentum in quasdam parabolae et alias aphorismorum series*, Ed. J. A. Paniagua y P. Gil-Sotres (Universidad de Navarra). 1993.
- Vol. X.1. *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, Ed. L. García-Ballester (CSIC, Barcelona) M. R. McVaugh (UNC at Chapel Hill) y P. Gil-Sotres (Universidad de Navarra). 1996.
- Vol. X.2. *Regimen Almarie*, Ed. M. R. McVaugh (UNC at Chapel Hill) y Ll. Cifuentes (CSIC, Barcelona). 1998.
- Vol. XI. *De esu carniuum*, Ed. D. Bazell (Boston). 1999.
- Vol. V.1. *De intencione medicorum*, Ed. M. R. McVaugh (UNC at Chapel Hill). 2000.

Tras el prematuro fallecimiento ese año de García Ballester y el retiro poco después de Juan A. Paniagua, la continuidad de los AVOMO quedó asegurada con la incorporación a la dirección editorial de la colección, de Pedro Gil-Sotres (Universidad de Navarra), Fernando Salmón (Universidad de Cantabria) y Jon Arrizabalaga (CSIC – IME, Barcelona), junto a McVaugh que personifica el nexo genealógico con el comité científico fundacional. En 2015, finalmente, con motivo de la jubilación de Gil Sotres, se incorporó a la dirección científica de la colección, Sebastià Giralt (Universitat Autònoma de Barcelona). Durante la nueva etapa editorial, se han publicado hasta la fecha cinco volúmenes más:

- Vol. XVII. *Translatio libri Albuze (Abu Salt) de medicinis simplicibus*, Ed. A. Labarta (text àrab) (Universitat de València); J. Martínez Gázquez (Universitat Autònoma de Barcelona) y M. R. McVaugh (UNC at Chapel Hill) (traducció llatina); y Ll. Cifuentes (Universitat de Barcelona) (traducció catalana). 2004.
- Vol. VII.1. *Epistola de reprobacione nigromantice fictionis (De improbatione maleficiorum)*, Ed. S. Giralt (Barcelona). 2005.
- Vol. V.2. *Tractatus de humido radicali*, Ed. M.R. McVaugh (UNC at Chapel Hill), Chiara Crisciani y Giovanna Ferrari (Università di Pavia). 2010.
- Vol. XIV. *Expositio super aphorismo Hippocratis «In morbis minus». Repetitio super aphorismo Hippocratis «Vita brevis»*. Ed. M. R. McVaugh (NCU at Chapel Hill) y F. Salmón (Universidad de Cantabria). 2014.
- Vol. XIII. *Speculum medicine*, Ed. M. R. McVaugh (NCU at Chapel Hill). 2018.

Inspirados en el modelo del *Corpus Medicorum Graecorum* (CMG) de Berlín, que en los años setenta había iniciado una nueva etapa bajo la dirección de

Jutta Kollesch, los AVOMO han contado desde el comienzo con el apoyo de un consejo científico asesor internacional constituido por prestigiosos especialistas cuyo sabio asesoramiento ha dado soporte al proyecto. Han formado o forman parte de dicho consejo: Joan Bastardas, Miquel Batllori, Guy Beaujouan, Germà Colon, Chiara Crisciani, Luke Demaitre, Manuel Díaz y Díaz, Pedro Gil Sotres, Danielle Jacquart, Gundolf Keil, José Mª López Piñero, José Martínez Gázquez, Michela Pereira, Tiziana Pesenti, Jordi Rubió i Balaguer, Eustaquio Sánchez Salor, Heinrich Schipperges y Charles H. Talbot.

Los AVOMO han perseguido desde su inicio el objetivo de ofrecer a los estudiosos del pensamiento medieval la colección completa de los escritos médicos de Arnau de Vilanova, que se presentan en una edición crítica basada fundamentalmente en los manuscritos conservados; una tarea que por sí sola ya justificaría el proyecto (recordemos que de algunas de las obras médicas de Arnau se han conservado hasta una sesentena de manuscritos de los siglos XIV y XV).

No obstante, a diferencia del CMG de Berlín, todos los volúmenes incluyen un amplio estudio introductorio, y un triple índice —*index nominum*, *index verborum* e *index codicum*. En el estudio introductorio se analiza históricamente el problema médico y/o filosófico-natural objeto del escrito de Arnau en cuestión, situándolo en el contexto socio-científico de la Europa del momento, de modo que, a su culminación, los AVOMO cabe esperar representen una sólida contribución al conocimiento de la medicina y la filosofía natural escolásticas, con particular atención a Montpellier y su área de influencia durante los siglos XIII y XIV. Por otra parte, el *index verborum* amplía el conocimiento de la terminología técnica de la medicina europea en la baja Edad Media; una terminología que sólo de forma muy parcial ha sido incorporada a los diccionarios latinos medievales. Con este material se está confeccionando un banco de datos léxico que se publicará al final de la serie, una vez concluido el proyecto editorial.

Hasta la fecha se han editado en el marco de la colección de los AVOMO un total de veintidós obras médicas y filosófico-naturales autenticadas de Arnau de Vilanova a cuya edición y estudio han contribuido cerca de una veintena de especialistas de Europa y Norteamérica: Dianne Bazell (Boston), Lluís Cifuentes (IMF-CSIC / Universitat de Barcelona), Chiara Crisciani (Università di Pavia), Luke Demaitre (New York University), Richard Durling (Christian-Albrechts-Universität zu Kiel), Eduard Feliu (Institut d'Estudis Catalans), Giovanna Ferrari (Università di Pavia), Lola Ferre (Universidad de Granada), Luis García Ballester (Universidad de Granada / Universidad de Cantabria / IMF – CSIC), Pedro Gil-Sotres (Universidad de La Laguna / Universidad de Navarra), Sebastià Giralt (Universitat Autònoma de Barcelona), Danielle Jacquart (École Pratique des Hautes Études, París), Ana Labarta (Universitat de València), José Martínez Gázquez (Universitat Autònoma de Barcelona), Juan Antonio Paniagua (Universidad de Navarra), Fernando Salmón (Universidad de Cantabria) y Eustaquio Sánchez Salor (Universidad de Extremadura).

Por su continuidad y rigor, los AVOMO se han convertido en el proyecto científico más ambicioso dedicado a un autor médico medieval y están permitiendo desvelar la verdadera aportación y el valor real de Arnau de Vilanova en la historia de la medicina europea.

Desde comienzos de 2021, tenemos listo para la imprenta un nuevo volumen: *De parte operativa* (AVOMO VIII). Ed. F. Salmón (Universidad de Cantabria) y M. R. McVaugh (NCU at Chapel Hill). Hubiéramos querido poder presentarlo con ocasión de esta nueva *Trobada*. Desafortunadamente, por circunstancias ajenas a nuestra voluntad, ello no ha sido posible. En todo caso, confiamos que, merced tanto al generoso patrocinio de la Fundació Noguera y de Edicions de la Universitat de Barcelona como al eficiente trabajo de las prensas de Pagès Editors, su publicación no se demore más allá de 2022. Esperamos asimismo que en los próximos años puedan ver la luz nuevos volúmenes de la colección, cuya preparación se encuentra en estos momentos ya bastante avanzada.

Moltes gràcies per la vostra atenció.

Jaume MENSA I VALLS
Universitat Autònoma de Barcelona – Institut d'Estudis Catalans
Jaume.Mensa@uab.cat
ORCID: 0000-0002-3750-1226

ELS ARNALDI DE VILLANOVA OPERA THEOLOGICA OMNIA
(AVOThO)*

Abans de fer la memòria pròpiament dita d'aquests 10 anys, m'agradaria explicar breument els antecedents dels *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* (AVOThO). Els AVOThO són un projecte promogut per l'Institut d'Estudis Catalans i la Facultat de Teologia de Catalunya (ara Ateneu Universitari Sant Pacià, AUSP), en el marc d'un conveni més general signat entre les institucions esmentades, que consisteix en l'edició de les obres espirituals o teològiques d'Arnau de Vilanova. El projecte fou assumit per la Union Académique Internationale i forma part del Corpus Philosophorum Medii Aevi (núm. 9/5).¹

L'edició de les obres espirituals o teològiques d'Arnau de Vilanova és una empresa que ve de molt lluny. Tot just fundat l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), Antoni Rubió i Lluch, Ramon d'Alòs-Moner, Lluís Faraudo de Saint Germain, entre d'altres, s'interessaren per Arnau de Vilanova i començaren a editar la seva obra i la documentació referida a la seva persona. Després de la guerra civil espanyola de 1936-1939, l'IEC aprovà una comissió, formada per Ramon Aramon, Miquel Batllori, Pere Bohigas, Joaquim Carreras, Jordi Rubió i Ferran Soldevila, encarregada d'elaborar un pla de treball i d'editar l'obra espiritual o teològica de mestre Arnau. Ramon Aramon presentà aquest pla a l'assemblea de la UAI l'any 1950 i el 1951 fou decidida la seva incorporació al «Corpus Philosophorum Medii Aevi», amb el nom *Arnaldi de Villanova Scripta Spiritualia*. Eren anys de dificultats i de penúries de tota mena, però el projecte tirà endavant, a empentes i rodolons. L'any 1971 fou publicat el primer volum, que contenia el gran comentari a l'Apocalipsi atribuït a Arnau de Vilanova. I el 2002, el segon, dedicat a la traducció grega, contemporània del mestre, de vuit escrits espirituals seus. Entre els anys 2002 i 2004 el projecte fou redefinit: d'una banda, perquè l'obra editada en el primer volum va resultar ésser apòcrifa i aquest fet obligava a replantejar moltes qüestions. De l'altra, perquè semblava oportú d'adoptar una nova metodologia d'estudi

* La redacció d'aquest treball s'emmarca dins el projecte «Arnau de Vilanova Digital», PID2019-104308GB-I00, finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación.

1. Cf. Jaume MENSA I VALLS, *L'Institut d'Estudis Catalans i els estudis arnaldians (1907-2016)*. Discurs de recepció com a membre numerari, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2018.

i d'edició, més en consonància amb els paràmetres científics actuals. Aquesta nova metodologia era bàsicament la que Josep Perarnau ja havia fet servir en edicions arnaldianes publicades dins l'«Arxiu de Textos Catalans Antics».

El 2011, any d'inici del període que hem de ressenyar, ja havien estat publicats per Josep Perarnau els volums III (2004) i IV (2007), amb les primeres quatre obres teològiques d'Arnau de Vilanova: la *Introductio in librum Ioachim De semine scripturarum*, l'*Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*, l'*Alphabetum catholicorum* i el *Tractatus de prudentia catholicorum solarium*. Els volums I i II eren reservats a la bibliografia i a la descripció dels manuscrits i al diplomatar, i hom preveia la seva publicació per a més endavant. Des de l'any 2007, el Dr. Perarnau estava treballant en l'edició del volum V (*Tractatus de tempore adventus Antichristi. Ipsius et aliorum scripta coeva*). Fou publicat l'any 2014. Dissortament ha estat el darrer volum elaborat pel professor Perarnau. A partir de 2014, ell mateix —ajudat tothora pel Dr. Marcel Coromines— i la Dra. Barbara Scavizzi preparaven el volum VI, volum que havia de contenir el *Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesia* i les dotze lletres (conegudes amb el nom *Tractatus epistolarum christini*) amb què mestre Arnau de Vilanova envià el tractat a dotze destacats destinataris. El prof. Perarnau era el responsable del *De mysterio*, la Dra. Scavizzi de les lletres. Les feines d'edició s'allargaven, els curadors treballaven a un ritme diferent. Quan Josep Perarnau va haver de deixar de treballar, tot just havia enllestit un primer esborrany del text del *De mysterio*. Caldrà elaborar, doncs, l'aparat crític de variants, l'aparat crític de fonts, l'aparat de comentaris i l'estudi introductori. Esperem que la Dra. Scavizzi pugui finalitzar l'edició del *Tractatus epistolarum christini* ben aviat.

Entre l'any 2017, quan les forces de Josep Perarnau ja començaven a flaquejar, i el 2019, d'acord amb les autoritats de l'AUSP i de l'IEC, hom ha redefinit el projecte per assegurar-ne la seva viabilitat, prenent les decisions següents:

a) Reprogramar els volums per tal de facilitar la preparació independent i autònoma de cada volum.

b) Mantenir l'ordre cronològic dels volums, però, obrir la possibilitat de publicar-los per un ordre diferent. Així ho fan altres col·leccions, com per exemple els *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. De fet, els volums III i IV, editats pel Dr. Perarnau, ja foren publicats abans que els volums I i II.

c) Encarregar-me l'execució d'aquest pla. Com que tots els projectes de la UAI han d'ésser flanquejats per una comissió, en aquest mateix període l'IEC ha procedit a renovar-la. Actualment és formada per Josep Perarnau (president honorari), pels vocals Josep Alanyà, Lluís Cifuentes, Sebastià Giralt, Sergi Grau, Francesco Santi, Barbara Scavizzi i per mi mateix, que exerceixo de president.

Aquests canvis van permetre de donar un nou impuls al projecte. L'estat actual dels treballs és el següent:

a) L'any 2019 va ésser publicat el volum XIV, a cura de Jaume Mensa, amb l'obra *Interpretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi, regis Aragonum, et Friderici tertii, regis Siciliae, eius fratris*. Aquest volum fou lliurat pel llavors president de l'IEC, senyor Joandomènec Ros, a la UAI, amb motiu de la festa del centenari d'aquella institució (tardor de 2019).

b) Actualment hi ha dos volums totalment acabats. El volum II, que conté el *Diplomatari arnaldia*, a cura de Josep Alanyà; i el volum XII, dedicat a l'*Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atbeca, praedicatorum*, i a la *Praesentatio facta Burdigaliae*, a cura de Jaume Mensa. Esperem publicar-los ben aviat (2022).

c) Hem esmentat abans que la Dra. Barbara Scavizzi està acabant d'enllestir el *Tractatus epistolarum christini*. Esperem poder-lo publicar, com a fascicle autònom (AVOThO, 6.2) properament.

d) Els doctors Francesco Santi, Jaume de Puig i servidor estem treballant en el volum IX (*Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum, Denuntiationes Gerundenses, Confessio Ilerdensis*). El prof. Francesco Santi i un grup de deixebles de la Universitat de Bolonya han completat una edició preliminar de l'*Eulogium*, i servidor ha fet el mateix amb la *Confessio Ilerdensis*. Aquest volum no es farà esperar!

e) L'any 1982 el professor Cosimo Reho va llegir la seva tesi de filosofia dedicada a estudiar i preparar l'edició del *Gladius iugulans thomatistas* d'Arnau de Vilanova. Dissortadament, per problemes de salut, el P. Reho actualment no està en condicions de treballar en l'edició d'aquell tractat per als AVOThO, però ho està fent un company seu de claustre, el professor Ernesto Dezza (Universitat Antonianum).

De totes aquestes decisions i de l'estat de les edicions n'hem informat puntualment a la Union Académique Internationale en els preceptius reports biennals i sexennals. Agraïm als responsables d'aquesta institució, així com al delegat de l'IEC, Sr. Josep Guitart, el seu suport constant al projecte.

No voldria acabar aquesta breu crònica sense esmentar dues publicacions: les *Actes de la III Trobada d'estudis sobre Arnau de Vilanova*, a cura de Josep Perarnau, publicades dins l'«Arxiu de Textos Catalans Antics», 30 (2011-2013), 5-497, i, com a volum autònom, en la col·lecció Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, núm. 46, Barcelona, IEC, 2014. La segona és el llibre de Sergi Grau, *Les transformacions d'Aristòtil. Filosofia natural i medicina a Montpeller: el cas Arnau de Vilanova (c. 1240-1311)* (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, 50), Barcelona, IEC, 2020. Aquest llibre, que va mereixer el Premi de Filosofia Joaquim Carreiras i Artau 2017 de l'IEC, té el seu origen en la tesi defensada per l'autor en el Departament de Filosofia de la Universitat Autònoma de Barcelona, l'any 2015, i dirigida pels professors Michael McVaugh, Sebastià Giralt i per mi mateix.

Agraïm a la Secretaria Científica, a la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'IEC, i a la Unió Acadèmica Internacional, els ajuts econòmics que han permès i permeten de portar a bon fi aquest projecte i a les autoritats de l'Ateneu Universitari Sant Pacià i de l'IEC tot el que han fet per assegurar-ne la continuïtat.

Sebastià GIRALT
Universitat Autònoma de Barcelona
sebastia.giralt@uab.cat
ORCID: 0000-0003-3977-6722

ARNAU DB. CORPUS DIGITAL D'ARNAU DE VILANOVA*

1. UN RECURS DIGITAL PER A LA INVESTIGACIÓ I LA DIVULGACIÓ

El Corpus digital d'Arnau de Vilanova (abreujadament *Arnau DB*) cerca satisfer una sèrie de necessitats derivades de la divulgació i la recerca al voltant de la figura i l'obra d'Arnau de Vilanova. Encara avui, tant en publicacions impreses com digitals, no s'ha esvaït la llegenda arnaldiana i molts escrits espuris continuen sent-li atribuïts, no solament en els mitjans generalistes sinó també en l'àmbit acadèmic. D'aquí sorgeix la conveniència d'oferir una presentació actualitzada i rigorosa d'Arnau i de la seva obra, en un format molt accessible, per divulgar-los internacionalment en diverses llengües, amb els objectius de proporcionar una idea clara del personatge al públic general i una porta d'entrada als especialistes que s'hi vulguin endinsar. Una altra necessitat per als investigadors és conèixer tota la recerca realitzada al voltant d'Arnau en els diversos països on es du a terme i tenir notícia de les publicacions que en vagin apareixent. Així mateix és fonamental tenir a l'abast les dades relatives a eines bàsiques per seguir amb la investigació, és a dir: documents, manuscrits i edicions antigues. L'extraordinària difusió dels còdexs i les edicions modernes que transmeten el corpus arnaldia per tot el continent europeu i els documents relacionats amb els viatges i les estades d'Arnau a diversos indrets d'Europa occidental han provocat una dispersió enorme dels materials per multitud de biblioteques i arxius de tota Europa i fins i tot d'Amèrica del Nord i, per tant, s'imposa l'exigència de reunir-los en un sol repertori.

És evident que, avui dia, totes aquestes necessitats es poden resoldre gràcies a les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC). I no cal dir que internet és el mitjà que permet fer arribar qualsevol publicació al públic més extens, variat i internacional mitjançant un lloc web d'accés obert. D'altra banda, les bases de dades fan possible gestionar i interconnectar una gran quantitat d'informació de manera fàcil i ràpida. Actualment ja podem trobar una aplicació extensa d'aquesta mena de recursos en els estudis filològics i històrics, aplicació que ha donat peu a l'especialitat d'humanitats digitals. Des del primer projecte d'humanitats digitals, l'*Index Thomisticus* impulsat per Roberto Busa a partir de 1949, en l'àmbit del medievalisme —història,

* Aquest treball s'emmarca dins el projecte «Arnau de Vilanova Digital», PID2019-104308GB-I00, finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

filosofia, teologia, ciència, literatura, llengües— s'han desenvolupat nombrosos projectes recopilatoris centrats en autors, gèneres, manuscrits, corpus textuals, diccionaris... Per a qualsevol que s'hagi dedicat a la investigació abans i després de la revolució digital, és evident que moltes tasques feixugues i oneroses han esdevingut ràpides i fàcils: els motors de cerca, els catàlegs, els directoris en línia i altres recursos digitals permeten fer ara investigacions que en el passat exigien molt de temps i, cada volta més sovint, permeten l'accés immediat a material bibliogràfic, còpies digitals de manuscrits, documents i edicions, quan abans requerien mesos d'espera o fins i tot llargs viatges. Tot i així, la informació encara és lluny d'estar totalment traslladada a la xarxa i, per tant, cal contribuir a completar-la amb les dades obtingudes a partir dels mitjans tradicionals.

El Corpus digital d'Arnau de Vilanova pretén fer front a les necessitats exposades amb les eines adequades. Es va iniciar el 2012 i, malgrat que encara es troba en curs de desenvolupament, va ser accessible des dels inicis.¹

L'eix d'*Arnau DB* i l'eina més útil per als investigadors són les bases de dades. Es tracta d'un conjunt de bases de dades interrelacionades, que avui es troben en diferents estats de realització, tal com s'indica a continuació:

1. Obres: catàleg d'obres de tot el corpus arnaldià, amb una breu descripció de cadascuna. S'hi inclouen les espirituals, les mèdiques i les alquímiques. Més de 380 títols han estat introduïts entre obres autèntiques, dubtoses i apòcrifes. També s'expliquen en aquesta llista les traduccions, tant les atribuïdes a Arnau, genuïnament o no, des de l'àrab, com les realitzades a l'edat mitjana i moderna a partir dels escrits arnaldians en diverses llengües: català, castellà, occità, francès, italià, hebreu, irlandès, anglès, alemany i neerlandès.

2. Manuscrits: recopilació de les referències dels còdexs que transmeten les obres del corpus i que permeten elaborar les edicions crítiques que es publiquen actualment. Fins ara s'han recollit uns 1.200 manuscrits, conservats a biblioteques fonamentalment de tot Europa, des de Sant Petersburg a Sevilla, des d'Upsala a Palerm. La descripció dels còdexs no és homogènia: la dels espirituals és més completa que la dels metges i alquímics, molt més nombrosos. Les fonts han estat les edicions contemporànies (*AVOMO*, *AVOTbO*) i la bibliografia secundària sobre Arnau, catàlegs de biblioteques (impresos i en línia) i repertoris bibliogràfics. Val a dir que aquesta revisió ha permès descobrir alguns manuscrits que no eren coneguts dins dels estudis arnaldians, especialment gràcies als catàlegs en línia, que han permès arribar a biblioteques menys conegudes.²

1. Sebastià GIRALT – Jaume MENSA (coord.), *Corpus digital d'Arnau de Vilanova*, UAB 2012, <http://grupsderecerca.uab.cat/arnau> [23.3.2022].

2. Les còpies dels textos mèdics autèntics descoberts gràcies al projecte estan recollits dins Sebastià GIRALT, «Nous manuscrits de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova», *Asclepio*, 72/2 (2020), p313 (1-12).

3. Impresos: catàleg de les edicions d'època moderna de les obres del corpus arnaldià, tant les mèdiques com les espirituals i alquímiques, autèntiques o apòcrifes. Fins ara s'han introduït 225 edicions impreses a tot Europa, des de Cracòvia a Sevilla, entre el 1473 i el 1754. Les informacions procedeixen fonamentalment de catàlegs de biblioteques (impresos i en línia), repertoris bibliogràfics i la consulta directa a través d'una còpia digital.

4. Documents: catàleg dels documents arxivístics sobre la vida i l'obra de Arnau de Vilanova. Després que la recopilació fos realitzada i publicada per Josep Alanyà, se n'ha dut a terme la introducció a la base de dades, amb l'addició d'alguns més. Fins ara hi hem registrat més de 260 documents.³

5. Bibliografia: recull les edicions contemporànies de les obres del corpus arnaldià, incloses les traduccions, i la bibliografia secundària relacionada amb Arnau de Vilanova, el corpus i la pervivència. Amb gairebé 1.400 registres, es pot considerar completada, encara que, com és obvi, queda sempre oberta a noves publicacions.

Les fitxes de les diverses bases de dades estan vinculades entre si, de manera que, per exemple, des de la fitxa d'una obra s'accedeix als manuscrits i les edicions modernes que la contenen, així com la bibliografia o la documentació relacionades amb aquesta. Les fitxes també inclouen enllaços externs a les còpies digitals de manuscrits i edicions modernes publicades per les biblioteques i altres catàlegs o als articles i llibres publicats per les revistes o editorials. Naturalment es preveu que s'hi vagin afegint enllaços a mesura que augmentin els materials públics a la xarxa. Ara mateix les bases de dades ja són parcialment accessibles des del lloc web del projecte. En efecte, les obres, la bibliografia i els documents es poden consultar en obert, mentre que les altres es preveu publicar-les a mesura que es vagin completant. Aquestes bases de dades estan també connectades amb sengles llistes de matèries i de noms de persona referits a autors, editors i altres personatges històrics, per facilitar-ne la consulta.

El lloc web també inclou un espai d'actualització on els investigadors puguin trobar les novetats bibliogràfiques de la investigació sobre Arnau i la seva tradició. A més, s'ha creat un compte de Twitter (@ArnaldusV) amb l'objectiu de contribuir a difondre les noves publicacions arnaldianes, les activitats en què participen els membres del projecte, així com totes les altres aportacions, a més de proporcionar notícies sobre iniciatives, ofertes, publicacions relacionades amb altres àmbits propers (filosofia, medicina, religió medievals, humanitats digitals, etc.).

Finalment, el web ofereix una presentació d'Arnau de Vilanova en cinc llengües —català, castellà, anglès, francès i italià. Es pot trobar una síntesi de

3. Josep ALANYÀ, «Diplomatari de mestre Arnau de Vilanova: avantprojecte (regist de documents)», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 30 (2011-2013), 69-170.

la seva biografia, del corpus d'obres tant autèntiques com apòcrifes, del seu pensament mèdic i espiritual, així com de la seva posteritat. L'objectiu és posar a disposició del públic general i d'investigadors de camps afins, amb un abast internacional, una informació rigorosa i actualitzada sobre un autor que sovint continua patint una visió distorsionada, sota la influència d'una bibliografia desfasada. Segons el perfil de l'usuari, la presentació pot servir com una panoràmica divulgativa o com a punt de partida per aprofundir en el personatge i la seva obra. En aquest darrer cas, es pot recórrer a la bibliografia proposada o a la que es trobarà a la base de dades.

Els projectes de recerca no es limiten a la creació de la web i la base de dades, sinó que també inclouen altres línies de recerca relacionades amb Arnau de Vilanova o la seva època. Entre aquestes es poden esmentar l'edició crítica d'obres espirituals i mèdiques d'Arnau o la influència d'Aristòtil a l'obra mèdica arnaldiana.

2. PROJECTES EN COORDINACIÓ

Arnau DB ha estat possible gràcies a tres projectes de recerca concedits en el marc de les ajudes del Pla Nacional d'R+D+i del Ministeri d'Economia i Competitivitat, que han marcat tres fases en el seu desenvolupament. A la primera fase (2012-2014), finançada gràcies al projecte Corpus digital de la ciència medieval a la «Corona d'Aragó i el seu context llatí i romànic: obres vernacles, Vicent Ferrer. 02. Arnau de Vilanova» (FFI2011-29117-C02-02), l'equip reunit incloïa una bona part dels principals investigadors relacionats amb Arnau, de diversos països i amb un caràcter multidisciplinar, ja que reunia especialitats tan diverses com la filosofia, la història de la ciència, la filologia llatina i l'arxivística. Els membres van ser Sebastià Giralt (IP, UAB), Jaume Mensa (UAB), Michael R. McVaugh (University of North Carolina) i Francesco Santi (Università di Cassino). També hi van participar com a col·laboradors científics Antoine Calvet, Josep Alanyà (Arxiu de Tortosa) i Barbara Scavizzi. Durant aquesta etapa el projecte es va integrar en una xarxa europea: SCH Action IS1005: Medieval Europe – Medieval Cultures and Technological Resources, COST (European Cooperation in Science and Technology), 2011-2014. A la segona (2015-2018), finançada amb el projecte «Corpus digital d'Arnau de Vilanova: filosofia i ciència a la Corona d'Aragó (segles XIII-XIV)» (FFI2014-53050-C5-2-P), els membres eren Sebastià Giralt (IP) i Jaume Mensa, i formaven part de l'equip de treball Sergi Grau (UAB) i Maria Cabré (UAB), que van concloure les tesis respectives en el marc del projecte. La tercera fase està actualment en curs (2019-2023) gràcies al projecte «Arnau de Vilanova Digital (Arnau DB)» (PID2019-104308GB-I00), en el qual participen Jaume Mensa (IP) i Sebastià Giralt i, en l'equip de treball Sergi Grau, Maria Cabré (UdG), Jordi Bossoms (UAB), Joseph Ziegler (Universitat de Haifa)

La primera fase es va coordinar amb el projecte de *Sciència.cat*, orientat a la ciència medieval en català, dirigit per Lluís Cifuentes,⁴ amb què compartíem un bon nombre d'objectius, recursos i interessos. La segona fase es va coordinar amb quatre projectes més, sobre la cultura catalana medieval, sota la direcció de Lola Badia (UB) i l'actual denominació de Narpan⁵ (antigament CODI-TECAM): *Llull DB* (UB), *Eiximenis DB* i *Cançoners DB* (UdG), *Translit DB* (UAB) i *Sciència.cat DB* (UB). Tots aquests projectes han participat al Grup de Recerca Consolidat de Cultura i Literatura a la Baixa Edat Mitjana 2014 SGR 119 (2014-2016) i 2017 SGR 142 (2018-2019), finançats per la Generalitat de Catalunya i coordinats per Lola Badia.

Arnau DB s'ha beneficiat tant de l'experiència anterior d'aquests grups de més llarga trajectòria, com de la base tècnica, ja que comparteix un mateix motor de cerca i una mateixa estructura amb totes les bases de dades que participen a Narpan, programades en PHP + SQL. Naturalment, es tracta d'una infraestructura suficientment flexible per adaptar-se a les necessitats de cada grup i sempre perfeccionable d'acord amb els interessos que van sorgint. Si bé l'entrada dels visitants és independent per a cada projecte i només permet accedir a les dades pròpies de cadascun, els membres de Narpan tenim accés al conjunt de totes elles i podem treure partit del treball comú: així, nombroses fitxes de bibliografia, manuscrits, persones... són compartides entre dos o més projectes. Per tant, la col·laboració redunda en benefici de tothom. Del conjunt de projectes integrats al Narpan el model més proper al nostre és el de Ramon Llull, dirigit per Anthony Bonner:⁶ tots dos estan centrats en un autor de gran influència a tot Europa, que es va dedicar a diverses disciplines, amb traduccions a diverses llengües, una extensa obra que li ha estat atribuïda apòcrifament i una aura llegendària. Per tant, s'enfronten amb problemes semblants i, en conseqüència, l'aproximació també és semblant. Ara bé, mentre que les bases de dades d'*Arnau DB* tenen la mateixa seu que la del conjunt de Narpan, el lloc web del projecte és totalment independent, elaborat amb Drupal i allotjat pel servei de pàgines web de la UAB.

4. Lluís CIFUENTES (coord.), *Sciència.cat*, UB 2006-, <http://www.sciencia.cat> [23.3.2022].

5. Sadurní MARTÍ – Miriam CABRÉ (coord.), *Narpan*, UAB – UB – UdG 2003. <http://narpan.net> [23.3.2022].

6. Anthony BONNER (dir.), *Base de dades Ramon Llull (Llull DB)*, UB, 2002. <http://orbita.bib.ub.edu/llull> [23.3.2022].

CRÒNICA

Jon ARRIZABALAGA
Institució Milà i Fontanals d'Investigació en Humanitats (IMF – CSIC)
jonarri@imf.csic.es
ORCID: 0000-0002-0740-4951

Jaume DE PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans
jpuig@iec.cat

CRÒNICA I CONCLUSIONS
DE LA IV TROBADA INTERNACIONAL D'ESTUDIS
SOBRE ARNAU DE VILANOVA

La IV Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova va transcórrer en dues fases, sempre en horari de tarda, durant els mesos d'octubre i novembre de 2021: la primera els dies 5, 6 i 7 d'octubre, la segona el 3 i 4 de novembre. Amb l'excepció de la sessió inaugural (5 d'octubre) i la de cloenda, que van tenir un format híbrid (4 de novembre), totes les altres van ser exclusivament en línia, en atenció a les singulars circumstàncies de la pandèmia de la Covid-19.

I. SESSIÓ INAUGURAL

Salutació

El dia 5 a la tarda es va celebrar la sessió inaugural, presidida pel Dr. Armand Puig i Tàrrach, rector de l'Ateneu Universitari Sant Pacià (AUSP), que va donar la benvinguda a tots els participants. La senyora Marta Prevosti, vicepresidenta de l'Institut d'Estudis Catalans (en endavant IEC), es va felicitar per la celebració de la IV Trobada, que ha de dinamitzar el futur dels estudis arnaldians i ha d'impulsar la continuació dels AVOThO.

Centre de Filosofia i Teologia Medievals Catalanes

Després, introduïts per Armand Puig, Jordi Gayà, Jaume Mensa i Alexandre Fidora van presentar el Centre d'Estudis de Filosofia i Teologia Medievals Catalanes (CFTMC). Jordi Gayà va explicar que el Centre era el resultat de la fusió de dos centres preexistents a l'interior de l'AUSP: el Seminari de Teologia dels Països Catalans, anomenat posteriorment Seminari de Teologia Medieval Catalana, i el Centre Internacional d'Estudis sobre Arnau de

Vilanova. A part de continuar estudiant el pensament català medieval, el nou Centre impulsarà la publicació d'enquirídions que ajudin a conèixer els millors representants del pensament que han sortit de Catalunya. Al mateix temps crearà una base de dades dels pensadors medievals catalans.

Jaume Mensa va recordar que el 2010, durant la cloenda de la III Trobada, es va inaugurar el Centre Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, impulsat per la Facultat de Teologia de Catalunya i per l'IEC, amb un objectiu precís: institucionalitzar l'estudi i l'edició de l'obra d'Arnau. És en aquest marc de col·laboració que, sota la direcció de Josep Perarnau, el projecte AVOThO va substituir l'antic projecte *Arnaldi de Villanova Opera Spiritualia*. Es va formar una biblioteca incipient, enriquida darrerament amb la deixa dels materials d'estudi de Mn. Josep Perarnau. La integració del Centre en el nou CFTMC serà oportuna, sobretot per a impulsar la col·laboració de i amb arnaldistes externs.

Fidora va remarcar que el CFTMC és pensat també per a informar sobre les recerques en curs del que va anomenar els autors que representen el dia a dia de l'elaboració i de la difusió del pensament medieval: els escotistes (Antoni Andreu, Pere Tomàs), els tomistes (Ferrer Català, Vicent Ferrer, Ramon Martí, Nicolau Eimeric), els lul·listes (Ramon Sibiuda, Vileta) i altres pensadors, com és ara Francesc Eiximenis, Joan Marbres, etc., sense oblidar els juristes. A redós del CFTMC, es podrà articular la investigació catalana sobre el pensament medieval d'una manera més eficaç i completa.

Balanç dels estudis arnaldians dels darrers 10 anys

A les 16,30, Jon Arrizabalaga i Jaume Mensa van fer balanç dels estudis arnaldians dels darrers 10 anys. Arrizabalaga va recordar que el projecte AVOMO, iniciat el 1974 per García Ballester, Juan Antonio Paniagua i Michael McVaugh, ha tingut continuïtat fins avui. Es va inspirar en el *Corpus medicorum Graecorum*, publicat a Berlín, i ja ha editat, precedides de l'estudi corresponent, vint-i-dues obres mèdiques arnaldianes autèntiques.

Jaume Mensa recordava que l'IEC havia manifestar des de la seva fundació un interès per Arnau de Vilanova que fins aleshores no s'havia donat mai a Catalunya. A part de seguir els estudis que es feien a l'estranger sobre Arnau, l'IEC va promoure l'aplec de documents històrics referents a Arnau i l'edició de la seva obra catalana. Els noms d'Antoni Rubió, Alòs-Moner i Faraudo de Saint-Germain representen la primera generació de l'IEC que treballa sobre Arnau; Miquel Batllori, Joaquim Carreras Artau i Joan Botam, la segona. Després de la guerra, i com a conseqüència de l'encàrrec que la UAI va fer a l'IEC d'editar l'obra espiritual d'Arnau, es va formar una comissió *ad hoc* i el 1950 Ramon Aramon va presentar un primer pla d'edició. El 1971 va sortir el primer volum i el 2002 el segon. Mentrestant, els anys 1980-1990, el projecte, liderat per Josep Perarnau, es va replantejar i va donar pas als AVOThO, que

ja ostenten tres títols, bo i esperant un quart títol a cura Jaume Mensa, un cinquè a cura de Barbara Scavizzi i la publicació, augurem que imminent, del *Diplomatari*, preparat per Josep Alanyà.

Sebastià Giralt va presentar el treball realitzat en els darrers anys en la base de dades *Arnau DB* (UAB), que aplega informació (obres, manuscrits, bibliografia) sobre Arnau de Vilanova.

Conferència inaugural del Dr. Francesco Santi

La intervenció del professor Francesco Santi va tenir la virtut de relligar d'una manera molt sintètica els diversos resultats de la recerca dels últims decennis sobre l'obra espiritual d'Arnau, resultats que no havien reeixit a oferir una visió de conjunt i encara menys a fer unitàriament comprensible la figura del metge i la de l'anunciador de la fi del món. Santi va esbossar una perspectiva hermenèutica inèdita per a comprendre el sentit i la direcció històrica de l'acció i l'obra teològica d'Arnau de Vilanova. Fins al moment present, Arnau havia estat vist com un opositor a l'Escolàstica i com un representant d'un corrent espiritual no coincident amb el de Joaquim de Fiore en l'epocalització de la història, però amb analogies pel que fa a la renovació de la vida cristiana i en la tensió dels temps darrers. Això dibuixava Arnau com un *out-sider*, difícil de classificar i àdhuc d'entendre en el context intel·lectual i social del seu temps, del qual al capdavall, per les seves preses de posició, en restava al marge. La clau per a interpretar el pensament i l'acció d'Arnau, segons Santi, és la comprensió correcta de la categoria de la profecia. La conferència, d'un valor programàtic impagable, presenta el component profètic de la vida i dels escrits d'Arnau en un marc històric i intel·lectual d'una extrema riquesa, lligant fenòmens com l'emergència de les *nationes*, l'impacte de la vida i la predicació de sant Francesc, la revolució en la vida cristiana menada pels ordes mendicants, tot plegat definint una etapa històrica de la vida cristiana caracteritzada per l'accés de tothom a la comprensió del cristianisme, proposat per sant Francesc en la seva simplicitat, i a la comprensió profètica del significat crucial del temps. L'anàlisi de la profecia segons Arnau porta Santi a veure una profunda unitat en la figura intel·lectual del metge, sotmès a la disciplina científica de la seva formació, i en el predicador profètic que no està disposat a renunciar a un saber pròpiament cristià sobre la història, arrelat en la ortopraxi i en la proximitat a Déu que aquesta dispensa. Francesco Santi proposava així per primer cop una perspectiva que permet de veure Arnau de Vilanova com una figura emblemàtica d'un canvi d'època. La recerca del futur sobre Arnau podrà enriquir o matisar algunes de les moltes consideracions esbossades magistralment per Francesco Santi, però no podrà recular de la perspectiva general en què la figura d'Arnau ha quedat situada, almenys fins que tots els aspectes hagin estat acuradament escatits. En tot cas, han quedat oberts punts de reflexió i estudi crucials, que bé podrien ésser l'objectiu d'una V Trobada.

II. LES SESSIONS DE TREBALL

Durant la jornada de 6 d'octubre, es van fer les dues primeres sessions. A la primera, que va transcórrer entre les 16 i les 18 hores, i va ser moderada per Jon Arrizabalaga, es van presentar quatre ponències centrades en diverses obres mèdiques d'autoria arnaldiana o atribuïdes a Arnau de Vilanova.

La sessió primera va iniciar-la Sebastià Giralt (Universitat Autònoma de Barcelona) amb la presentació de la ponència *Comentaris perduts d'algunes de les Medicationis parabole d'Arnau de Vilanova. Estudi i edició*. El seu propòsit fou donar a conèixer el manuscrit de Salzburg, Salzburg Museum 2171, localitzat en el marc de les indagacions de Giralt lligades al projecte *Arnau DB*. El ms. conté diverses obres arnaldianes; entre elles hi ha un nou testimoni, més antic i extens, del *Commentum super quasdam parabolas*, una obra que Arnau va deixar inacabada, i que Juan Antonio Paniagua i Pedro Gil-Sotres estudiaren i editaren el 1993 (AVOMO, VI.2). Aquest text permet afegir als quinze comentaris ja coneguts de les *Medicationis parabole* nou comentaris més que fins ara eren desconeguts, on es dicten normes entorn del tractament mèdic, incloent-hi aspectes relatius tant a l'ètica professional com a l'ús de medicaments simples i compostos. Giralt, que estudia i edita aquests nous comentaris, justifica la seva autenticitat arnaldiana, i aprecia paral·lelismes clars entre els passatges referents als medicaments compostos i el primer capítol de l'*Antidotarium* atribuït a Arnau.

La següent intervenció va anar a càrrec de Sergi Grau Torras (Universitat Autònoma de Barcelona), que va presentar la ponència *El Libellus de confortatione visus secundum sex res non naturales atribuït a Arnau de Vilanova*, elaborada conjuntament amb Celia López (Universidad de Granada). Grau i López estan estudiant aquesta obra a partir de l'anàlisi comparada del contingut de tres testimonis manuscrits, preservats a les biblioteques del Vaticà (Pal. Lat. 1180), Innsbruck (Tirol, Universitäts und Landesbibliothek 455) i Munic (Bayerische Staatsbibliothek CIm 7576), i del text publicat per Pierre Pansier (1903) a partir del manuscrit 173, perdut, de la Bibliothèque-Médiathèque de Metz. Prenent com a mostra el tractament dels accidents de l'ànima, la sisena *res non naturalis*, Grau i López apunten a l'autoria arnaldiana d'aquesta obra en el seu origen, per bé que després hauria estat reelaborada i editada per «algun dels seus amics i/o editors», tot d'acord amb un patró que, segons ha suggerit Michael McVaugh, segueixen també altres obres seves conservades entre els papers d'Arnau i que els seus companys de Montpeller decidiren posar en circulació. La confirmació d'aquesta autoria del *Libellus*, que Arnau hauria escrit el 1308 a petició del papa Climent V, quedaria pendent d'un estudi complet del seu contingut.

En tercer lloc, Fernando Salmón (Universidad de Cantabria) va presentar la ponència *Revisiting the Arnaldian authorship of the Commentary on the De morbo et accidenti*. Salmón, la tesi doctoral del qual es va centrar en l'estudi i la transcripció del llibre IV d'aquest comentari al *De morbo et accidenti*

de Galè a partir d'un manuscrit *unicum* (Cracòvia, Jagiellonian Library 781), havia abordat aquesta qüestió en la ponència presentada, juntament amb Luis García Ballester i Eustaquio Sánchez Salor, a la Primera Trobada d'Estudis sobre Arnau de Vilanova el 1994. Salmón ha decidit ara explorar aquesta qüestió des d'una perspectiva diferent, tenint en compte algunes peces d'informació aparegudes des de llavors. Certament, continua sense haver-hi cap nova evidència sobre l'autoria arnaldiana d'aquest comentari. Tanmateix, la lectura del comentari al *De morbo et accidenti* de Galè, que Gentile da Foligno va acabar de redactar a Pàdua el 1345, ha permès a Salmón traçar un llinatge de comentaris procedents de la facultat de medicina de Bolonya —adscrits a Bartolomeo da Varignana, Antonio da Parma, Dino del Garbo i Alberto da Bologna— que permetria revisar el comentari del còdex de Cracòvia en diàleg amb aquesta tradició. Salmón conclou la presentació animant les noves generacions a emprendre aquesta tasca pendent.

La darrera intervenció de la sessió va anar a càrrec de Jordi Bossoms i Costa (Universitat Autònoma de Barcelona), que va presentar la seva ponència *D'Hippocrates a Arnau de Vilanova? Aproximació a l'Abbreuiació regiminis acutorum*, un dels tres textos atribuïts a Arnau que giren al voltant del *Regimen acutorum* hipocràtic. El seu estudi exhaustiu d'aquesta obra, que també és coneguda com a *Compendium regimenti acutorum*, es fonamenta en una tradició textual força sòlida, tant pel nombre apreciable de còpies manuscrites romanes com per haver estat inclosa a diverses edicions renaixentistes dels *Opera Arnaldi*. A través d'ell, Bossoms es proposa abordar tant la debatuda qüestió de la rellevància d'aquest i d'altres escrits hipocràtics a les facultats de medicina medievals, com llur autoria atribuïda a Arnau. No debades, el *Regimen acutorum morborum*, entre altres obres hipocràtiques, formà part de la col·lecció coneguda com a *Ars medica* o *Articella* que tant va circular com a base de l'ensenyament de la medicina a les universitats europees entre els segles XIII i XVI.

* * *

La segona sessió va començar a les 18,30 h. amb la intervenció de Josep Alanyà (Arxiu de la Catedral de Tortosa), *Els documents arnaldians de l'Arxiu Capitular de València i de Santa Maria la Major de Morella*. L'objecte del treball és l'estudi i l'anàlisi de la procedència i contingut dels documents arnaldians de la catedral de València, classificats segons llur cronologia i contingut. Detalla les deduccions que s'hi apunten sobre la persona, l'origen, la família i els béns, mobles i immobles, de mestre Arnau de Vilanova. Centra l'interès en la geografia arnaldiana de València, això és, en les finques rústiques que mestre Arnau posseïa a les rodalies de la ciutat de València, en aquelles altres sobre les quals tenia carregats censals i censos que cobrava, comprava i venia, i en la pobla que va fer construir dins la mateixa ciutat. S'hi destaca l'estudi del testament del mestre, l'inventari dels béns mobles, l'herència i la marmessoria encomanada per Arnau al canonge Ramon Conesa, paborde de la Pia Almoi-

na de la Seu valentina. Acaba l'exposició amb una notícia sobre els dos documents arnaldians existents a Santa Maria la Major de Morella i la seva situació actual.

Theo Falke, de Leiden, no va poder assistir a la sessió. Prèviament havia enviat la seva ponència, *The Parisian censure of Arnau de Vilanova (August 1300)* i fou llegida per Fernando Salmón. Segons el Dr. Falke, l'Europa medieval ens ha llegat una gran quantitat de materials d'arxiu que poden ésser molt útils per tal d'elaborar un estudi prosopogràfic de les persones relacionades amb Arnau de Vilanova. Theo Falke, concretament, va presentar alguns dels documents que ajuden a comprendre l'empresonament d'Arnau de Vilanova a París per part de l'oficial del bisbat. Aquest fet lamentable va ocórrer en el transcurs de la seva missió, en nom dels reis Jaume II de Catalunya-Aragó i de Jaume II de Mallorca, davant el rei Felip IV de França. Theo Falke va presentar també els documents que fan fe d'una trobada entre el metge català i el rei de França a Bechoiseau, l'agost de 1300.

Seguidament Rafael Ramis Barceló (Universitat de les Illes Balears), va presentar les seves *Referències esparses a Arnau de Vilanova durant l'època moderna: materials d'estudi*. La presència o la memòria d'Arnau de Vilanova durant l'època moderna és un àmbit d'estudi encara bastant desconegut. En aquest àmbit, l'autor ja havia preparat sengles estudis sobre la recepció arnaldiana en la teologia escolàstica i en el pensament reformat —Sebastià Giralt ja havia encetat aquesta línia de recerca—, però encara romanen molts viaranys gairebé inexplorats.

Ramis hauria volgut oferir un estudi complet, com havia fet en les dues ocasions anteriors, sobre una temàtica concreta, bo i confessant que encara no ha pogut resseguir amb prou cura dues de les línies més fructíferes que ha trobat: una és l'estudi de la recepció de l'obra mèdica i de la filosofia natural arnaldiana al segle XVI, i l'altra, la projecció de l'arnaldisme en el pensament jurídic i en la medicina legal. Aquestes dues direccions temàtiques encara requeriran anys d'estudi.

Ramis ha aplegat un conjunt de dades esparses trobades durant els darrers anys, que complementen els seus estudis anteriors i obren noves vies. Tal com va publicar tres conjunts de referències inexplorades i desconegudes a Ramon Llull al segle XVI, voldria fer el mateix sobre Arnau de Vilanova, encetant el que, tal volta, sigui el primer d'altres reculls de dades.

El conjunt d'aquestes aportacions, en si mateix, no resulta significatiu, però cadascuna de les referències permet als investigadors resseguir un fil que pot resultar fructífer. En tot cas, per la seva composició heterogènia, aquestes al·lusions tenen un valor distint per a cada arnaldista. L'objectiu és oferir-les com a petites troballes, punts de partida, tal volta, de noves recerques. Per aquesta raó, no s'ha centrat en un període molt definit, sinó que ha volgut abastar tota l'època moderna. La manca d'especialització temàtica, tot i les freqüents coincidències, permet que aquest treball sigui una molt modesta aportació a la base de dades que algun dia s'hauria de crear sobre l'arnaldisme

modern, dins la *Arnau DB. Corpus digital d'Arnau de Vilanova*, seguint les petjades de la *Ramon Llull DB*, o altres models igualment vàlids.

Cal indicar que les referències només corresponen a textos impresos, de manera que queda descartada tota la recerca sobre els manuscrits, una tasca, no obstant això, essencial per a tenir una idea certa de l'abast de l'arnaldisme modern. Tot i que la majoria de textos són en llatí, també n'hi ha un grapat en francès, anglès, italià i castellà. Diguem, per tant, que és una contribució humil de petites pistes sobre l'arnaldisme modern, un camp fecund i fascinant.

Ramis ha presentat un total de 31 obres amb una o més referències arnaldianes. Tot i que la major part de les fonts siguin en llengua llatina, n'hi ha també en vernacle. Els temes, essencialment, es poden dividir en tres grups: en primer lloc, l'Arnau alquimista, gairebé sempre devora Llull; en segon lloc, el reformador espiritual, precursor del calvinisme; i, finalment, l'home que va predir la vinguda de l'Anticrist per l'any 1345. Hi ha al·lusions tant a l'arnaldisme espiritual com a l'alquímic, sovint barrejades, com passa, per exemple, dins l'obra de Johann Geiler von Kaysersberg.

Convien, dins aquest conjunt de referències, autors d'orientació molt diversa: humanistes com Christoph Flurheim, Konrad Heresbach o Conrad Wimpina; metges com La Mesnardière; metges i demonòlegs com Johann Weyer o Reginald Scot; teòlegs com Lambert Daneau o Melchior Douzetemps; inquisidors com Damiano Rossi; filòsofs i juristes com Jean Bodin o Pierre de Grégoire, filòsofs com Gassendi, Caramuel, Du Hamel o Boureau-Deslandes; historiadors com Martin Richter, Crisòstom Henríquez, Amat de Graveson; geògrafs i astrònoms com Antoine de Laval, Giovanni Battista Riccioli, Wojciech Tytkowski o enciclopedistes com Tommaso Garzoni.

Les referències tenen un valor desigual, i són pistes petites per a la construcció de la història de l'arnaldisme modern, tema que encara exigeix recerques acurades. Les investigacions del futur ajudaran a contextualitzar les dades esparses que ara es presenten com a estímuls d'aquesta recerca.

A parer de Ramis un repositori d'autors arnaldistes moderns seria un instrument utilíssim, que il·luminaria no només la història de la ciència, sinó també la de la filosofia, de la teologia i altres àmbits de pensament i de cultura. Recollint els resultats de les precedents Trobades arnaldianes, i amb les aportacions del darrer decenni es podria oferir ja un conjunt ben respectable de materials, dels quals —per llur dispersió— de vegades no en poden fruit tots els investigadors. Aquest és el desig de Ramis i, en definitiva, creu que —juntament amb les actes— seria el fruit més esponerós d'aquest col·loqui.

* * *

La sessió tercera, celebrada el 7 d'octubre entre les 16 i les 18 hores, i que va ser moderada per Jordi Gayà, va incloure la presentació de les ponències de Maria Cabré, Jaume Mensa i Valls i Antoine Calvet.

Maria Cabré Duran (Universitat de Girona) va exposar *Els problemes relacionats amb el tractat De mysterio cymbalorum Ecclesiae d'Arnau de Vilanova i la seva transmissió textual*. En un primer pas recordava que el *De mysterio* (1301) havia estat precedit pel *De tempore adventus Antichristi* (1299-1300) i que després la temàtica proseguiria amb la *Philosophia catholica et divina* (1303). Si el *De tempore adventus Antichristi* va causar les dificultats que va tenir Arnau amb l'autoritat doctrinal eclesiàstica, el *De mysterio* procurava buscar una formulació més acadèmica i menys polèmica de la mateixa tesi escatològica, és a dir, una exposició que fos més acceptable i adequada a l'estil dels tractats teològics de l'època.

L'any 1305, Climent V va determinar la reserva de les obres arnaldianes a la Santa Seu. Mort el papa, el 1316 es va publicar una sentència condemnatòria durant el papat de Joan XXII, que prohibia la tinença i la lectura de les obres arnaldianes sobre escatologia. La sentència també reprovava algunes proposicions de la doctrina reformista i espiritual d'Arnau. Amb aquesta sentència, es reobria la polèmica generada pels tractats escatològics *De tempore adventus Antichristi* i *De mysterio cymbalourm*.

En un segon moment, Maria Cabré exposava el contingut del *De mysterio*. La tesi central és que l'Anticrist arribarà devers 1376; el fonament d'aquesta veritat es troba esbrinant les escriptures; la conseqüència és que cal preparar-se per a no ésser seduït per les seves arts i manyes. I després Arnau es defensa dels atacs dels teòlegs.

El tercer i gran moment de l'exposició de Maria Cabré fou la presentació dels manuscrits que transmeten l'obra, en total dotze, descrits pertinentment. Després va assenyalar els criteris seguidors per a obtenir una edició del *De mysterio* que permeti descobrir en quin sentit Arnau va configurar i perfeccionar la nova formulació de la seva tesi escatològica. L'estudi dels textos, entre d'altres coses, constituirà una oportunitat per conèixer les relacions que mantenen alguns dels manuscrits més rellevants de l'obra teològica d'Arnau de Vilanova i així poder-ne reconstruir part de la seva tradició textual.

La ponència de Jaume Mensa versava sobre *La crítica d'Henry of Harclay al càlcul apocalíptic arnaldià*. En resum, Mensa exposava que el canceller de la Universitat d'Oxford Henry of Harclay, l'any 1313, va dedicar bona part de la qüestió *Utrum astrologi vel quicumque calculatores possint probare 2m adventum Christi (Quaestio I, de les Ordinary Questions)*, a refutar el càlcul apocalíptic que Arnau de Vilanova (*Arnaldus de Novavilla, medicus de Montepessulano*) divulgà a París l'any 1300, és a dir, el *Tractatus de tempore adventus Antichristi*. Harclay qualificà el càlcul apocalíptic arnaldià d'herètic i d'irracional, i de procedència jueva (Arnau de Vilanova seria un criptojuu). Certament, el càlcul arnaldià és documentat en fonts jueves anteriors o contemporànies, però no hi ha cap raó per afirmar que Arnau de Vilanova fos un criptojuu. Henry of Harclay no justifica ni argumenta la seva doble i principal acusació.

La reacció de Harclay confirma l'interès que despertà la proposta apocalíptica arnaldiana: a més de les respostes immediates dels teòlegs de París (Joan de París, Pere Cros d'Alvèrnia) o de les imminents dels teòlegs catalans i occi-

tans: Bernat de Puigercós, Joan Vigorós, Martín de Ateca, altres professors i autors de renom (Nicolau de Lira, Guiu Terrena i Henry of Harclay) dediquen algun escrit a discutir la proposta apocalíptica arnaldiana.

Antoine Calvet va llegir la ponència *La presence du médecin alchimiste le pseudo-Arnaud de Villeneuve dans le manuscrit de la Bibliothèque de l' Arsenal 2872: médecine, alchimie, philosophie*. El seu focus d'atenció foren els textos de contingut alquímic que inclou el manuscrit 2872 d'aquesta biblioteca parisenca, l'anàlisi minuciosa del qual ha portat Calvet a assenyalar la seva inscripció en el mateix corrent d'idees, usos i pràctiques desenvolupades durant els segles XIV i XV, que Chiara Crisciani ha estudiat en els seus treballs sobre l'alquímia mèdica. Calvet hi aprecia la presència d'Arnau de Vilanova com a suposat autor fonamental de textos mèdics tant com d'alquímics.

* * *

La quarta sessió va reprendre a les 18,30 i fou moderada per Joan Torra. Jaume de Puig la va encetar amb *La recepció d'Arnau de Vilanova en l'erudició francesa del segle XIX*. Precedida per una tradició abundosa de referències de tot tipus, en general poc crítiques, que va des del segle XVI al XVIII, l'erudició francesa del segle XIX esguarda tothora Arnau de Vilanova com un metge famós i com un alquimista. Per sort, Barthélemy Hauréau es va interessar per la figura d'Arnau i l'any 1881 en va publicar un estudi de cent pàgines al volum XXVIII de l'*Histoire Littéraire de la France*. A part d'aclarir amb rigor i coherència el que aleshores se sabia sobre la vida d'Arnau de Vilanova, la part fonamental del seu treball és dreçar un catàleg crític des del punt de vista bibliogràfic, que deixa de banda i no s'interessa per la crítica textual. Comença examinant primer les obres impreses i secundàriament les inèdites, és a dir, les que han romàs manuscrites. La intuïció d'Hauréau i el seu coneixement dels formidables fons d'impresos i de manuscrits de les biblioteques de París, començant per la Bibliothèque Nationale, van donar com a resultat un catàleg de 123 ítems, llista sense precedents fins aleshores i que faria autoritat ben bé fins a mitjan segle XX. Hauréau és el primer que esmenta molts manuscrits arnaldians de França, d'Anglaterra i d'Itàlia, alguns d'ells coneguts només per catàlegs o per altres menes de notícia. Des d'una mentalitat positiva, laica i rigorosa, sense estar en possessió de tècniques refinades d'escola, va orientar els estudis arnaldians del futur en el sentit de valorar positivament l'obra mèdica d'Arnau, sospitar sistemàticament de l'autenticitat de les obres alquímiques que porten el seu nom, i assenyalar les obres espirituals d'Arnau com un camp d'estudi tan mal conegut com interessant de conèixer. És curiós de constatar que els AVOMO, els AVOTHO i les *Trobades* han seguit fil per randa les orientacions que es despreuen del treball d'Hauréau com a tasca pendent: aprofundir la biografia, plantejar les qüestions d'autenticitat en l'obra mèdica, la teològica i l'alquímica.

Finalment Maria Cristina Pascerini va parlar de *La recepció de Arnau de Vilanova en Menéndez Pelayo*. Segons Pascerini, les investigacions de Menén-

dez Pelayo sobre Arnau de Vilanova van ésser el resultat de factors diversos: a part del seu interès personal i del treball esmerçat, hi van pesar les indicacions oportunes dels seus mestres, la generositat d'alguns bibliotecaris i els seus contactes amb d'altres estudiosos. És per això que les investigacions es van gestar durant un període de temps força llarg. El 1879, ja catedràtic, va publicar *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII*, convertida l'any sobre en un capítol de la *Historia de los heterodoxos españoles*. L'autora, doncs, consagra el seu treball a esbrinar per quins camins Menéndez y Pelayo es va interessar per la figura d'Arnau i de quina manera progressava el coneixement que anava adquirint sobre Arnau o com l'actualitzava en les reedicions de la seva obra. Estudia, doncs, els seus contactes amb Antoni Elias de Molins (1850-1909), a través de José Ramón Luanco, antic tutor de don Marcelino a Barcelona, i com des de la *Revista Histórica Latina* que dirigia Elías de Molins va començar el debat sobre la pàtria d'Arnau, amb la participació d'Antoni de Bofarull, Manuel Milà i Fontanals i Luanco. És possible que aquest hagués cridat l'atenció de Menéndez sobre Arnau, en el context de la necessitat d'investigar la bibliografia científica espanyola. Pascerini descrivia amb gran luxe de detalls com Menéndez es va fixar definitivament en Arnau de Vilanova en el moment d'emprendre els *Heterodoxos*, i recollia tots els esments d'Arnau que a partir d'aquell moment va fer aquí i allà.

El febrer de 1877 Menéndez Pelayo ja havia descobert el ms. Vat. lat. 3824 de la Biblioteca Apostolica Vaticana i s'adonava que allí hi havia tota l'obra teològica arnaldiana. L'octubre del mateix any trobava tres inèdits arnaldians a l'ACA de Barcelona, que li va assenyalar Bofarull. El 1879 Morel-Fatio, des de la BNF, li donava més indicacions. Finalment el 1880 surt el primer volum dels *Heterodoxos*, amb el capítol sobre Arnau de Vilanova. L'aportació de Menéndez se centrava sobretot en l'estudi i valoració de les informacions del ms. Vat. lat. 3824, que li va revelar la talla del personatge. Bibliògraf voraç, Menéndez va saber sintetitzar i enriquir la biografia i el pensament d'Arnau, com mai no havia fet ningú abans d'ell. Després dels *Heterodoxos*, don Marcelino va al·ludir al *De amore heroico* arnaldianà en el primer tom de la *Historia de las ideas estéticas en España* (1883) i va incloure l'obra d'Arnau en l'*Inventario bibliográfico de la ciencia española* afegit a la tercera edició de la *Ciencia española*. Finalment, Pascerini ressenyava la repercussió dels estudis de Menéndez y Pelayo en tota la recerca posterior.

III. CLOENDA

La darrera sessió, del dia 4 de novembre, presidida pels doctors Armand Puig (rector de l'AUSP) i Jaume Guillaumet (president de la Secció de Filosofia i Ciències Socials), fou dedicada a: *a*) presentar les conclusions (Jon Arrizabalaga, Jaume de Puig), *b*) la conferència de clausura, del Dr. Michael McVaugh, i *c*) cloure l'acte, per part del president Guillaumet.

Conclusions

Pel que fa a les conclusions generals, la IV Trobada, molt eclèctica, ha obert alguns problemes:

La necessitat de disposar d'instruments eficaços d'accés al coneixement de mss. mèdics i de lèxics mèdics, bo i sabent que aquests darrers s'han de manejar amb cautela.

La necessitat d'aprofundir la recepció de la figura d'Arnau en les col·leccions de mss. i d'impresos antics referents a matèries afins a la medicina, a l'(al)química, a la filosofia hermètica, etc.

La necessitat de completar les referències erudites a Arnau en època moderna.

La necessitat d'estudiar els comentaris a obres arnaldianes o a obres que als ulls del comentador passen com arnaldianes.

Conferència de clausura del Dr. McVaugh

La conferència de clausura de la Trobada va anar a càrrec de Michael McVaugh. Michael McVaugh va centrar l'atenció en els treballs d'Arnau dels quals se n'han preservat pocs o cap manuscrit i no han estat mai esmentats en altres obres seves autèntiques. McVaugh defensà que molts d'aquests textos semblen una mena de llegat (*Nachlässe*) consistent en escrits no llestos per a ser difosos —perquè estaven o bé inacabats, o bé no suficientment polits al seu criteri—, els quals van trobar-se entre els seus papers quan Arnau va morir i només circularen de forma limitada per part d'editors amics. Aquest grup d'escrits hauria estat dipositat en diversos llocs on Arnau hauria residir al llarg de la vida. McVaugh en contempla tres: València, Montpeller i Messina, tot i que en aquest darrer cas per mitjà de Nàpols, lloc on vivia Joan Blasi, cirurgià, nebot seu i hereu d'aquestes obres.

McVaugh presentà diverses proves directes i indirectes per mostrar aquesta hipòtesi estimulant que obre perspectives noves de recerca en els estudis arnaldians i eixampla l'horitzó de les investigacions encaminades a autenticar com a arnaldianes obres noves que fins ara formaven part dels grups d'obres atribuïdes o dubtoses, segons la classificació que Juan Antonio Paniagua va oferir a la Trobada de 1994.

Cloenda

Tancà l'acte el president de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans, Jaume Guillaumet Lloveras, que felicità els participants per l'alt nivell de les seves aportacions en aquest fòrum acadèmic.

Es congratulà de la col·laboració de la Secció amb l'Ateneu Universitari de Sant Pacià en aquesta activitat, quina continuïtat al llarg dels anys assegu-

ra el relleu de generacions successives d'investigadors en els treballs d'estudi i reflexió entorn de la figura històrica d'Arnau de Vilanova, amb el desig de veure aviat la publicació de les actes, que es durà a terme des del servei editorial de l'Institut.

El president Guillaumet tingué unes paraules sentides de record per mossèn Josep Perarnau, membre emèrit de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'IEC, que per la seva avançada edat no ha pogut participar personalment en aquesta edició de la Trobada. Evocà la coneixença que en féu els primers anys 1970 a la redacció del diari *Tele/eXprés*, on el sacerdot i teòleg exercí el seu mestratge intel·lectual i humà, sempre ple de cordialitat i bonhomia, sobre els joves periodistes amb qui compartia la reflexió periodística sobre les qüestions llavors candents del paper del cristianisme postconciliar en la societat catalana i l'adaptació d'aquesta als reptes de la transició democràtica espanyola.

ESTUDIS

Francesco SANTI
Alma Mater Studiorum Università di Bologna
frsanti@connet.it

ARNAU DE VILANOVA NEL SUO TEMPO.
TESTI E CONTESTI

Arnau de Vilanova in his time. Texts and contexts

Riassunto: Il saggio offre un esame generale dell'opera spirituale di Arnau, dei modi in cui egli volle renderla pubblica e dei suoi interlocutori. Per comprendere la realtà storica di Arnau, dobbiamo essere pienamente consapevoli del fatto che egli si sentiva profeta e immerso in un popolo di profeti. La categoria della profezia (che implica un'esperienza mistica e un impegno esistenziale e politico) è una categoria per noi difficile da comprendere, ma in essa scopriamo gli elementi decisivi della fisionomia storica di Arnau. Questa condizione –psicologica o spirituale– è legata alla tradizione dei Frati Minori e dei Frati Predicatori: Arnau aveva un rapporto con entrambi questi mondi, nei quali pure l'esperienza e il tema della profezia è al centro.

Parole chiave: Arnau de Vilanova, Fratri minori, Frati predicatori, Medioevo, manoscritti medievali, opere spirituali.

Abstract: The essay attempts an overall examination of Arnau's spiritual work and the ways in which he made it public. To understand the historical situation of Arnau, we must be fully aware that he felt himself a prophet and immersed in a people of prophets. The category of prophecy (which involves mystical experience and historical commitment) is a difficult category for us to understand, but only in it we discover the objective historical physiognomy of Arnau. This condition – psychological or spiritual – is related to the tradition of the Friars Minor and the Friars Preachers: Arnau had a relationship with the world of both, and in a different way for them too, the experience and the theme of prophecy is at the center.

Keywords: Arnau de Vilanova, Friars Minor, Friars Preachers, Middle Ages, medieval manuscripts, spiritual works.

1. FENOMENOLOGIA DELLA SCRITTURA DI ARNAU, SPECCHIO DI UN MONDO/
PROFILO DI UNA PERSONALITÀ

La prima cosa che colpisce esaminando il dossier degli scritti spirituali di Arnau de Villanova è forse la serialità. Arnau ripete incessantemente le sue *denunciations*, rielabora le sue *informationes*, ripropone le sue *allocutiones*, tenen-

do sempre al centro un riconoscibile nucleo di conclusioni.¹ Di ogni nuovo intervento egli studia la diffusione, capillare e appropriata, e raccogliendo i suoi pubblici interventi, li diffonde in collezioni, studiate in diverse fattispecie, incessantemente, fornendoci elenchi che tracciano il suo profilo intellettuale, come a identificarlo e a rimarcarlo con chiarezza. Come nel 1978 notò Josep Perarnau i Espelt, noi constatiamo infine un vero programma di *difusió en sèrie*, che emerge dall'inventario dei beni e dei libri di Arnau che dopo la sua morte si trovavano nella casa di Pere Jutge.² Non si vuol dire che anche nel pensiero di Arnau non si verificano su più punti evoluzioni e che al suo proposito non si possa registrare la capacità di reagire alle circostanze; il fatto è però che durante i vent'anni della sua presenza pubblica su temi spirituali, dall'*Allocutio super Thetragrammaton* all'*Informació spiritual*, ripetutamente egli elenca i punti fermi di un suo progetto originario, nel quale cerca di integrare ogni eventuale evoluzione. Al parossismo della ripetizione si associa in Arnau la preoccupazione che la sua opinione venga trasmessa in forma autentica. I suoi testi spirituali, caso abbastanza singolare, condividono talvolta la natura di testi documentari e di testi letterari. Sono raccolti da notai che ne devono

1. Per il canone delle opere di Arnau de Vilanova e una prima verifica di questa situazione si veda Marco TOSTE – Francesco SANTI – José SANTOS PAZ, *Arnaldus de Villanova*, in *Compendium Auctorum Latinorum Medii Aevi (500-1500)*, I.4, Firenze, SISMEL – Edizioni del Galluzzo, 2001, pp. 442-59, che tiene conto e trae beneficio da *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, I-II, cur. Josep PERARNAU I ESPELT (Treballs de la Secció de filosofia i ciències socials 18), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995, pp. 424, atti raccolti anche in *Arxiu de Textos Catalans Antics* (da ora ATCA), 13 (1994), 1-411 e ATCA, 14 (1995), 1-743. Per le informazioni generali a cui mi riferirò si vedano Francesco SANTI *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual*, trad. Roser BERDAGUÉ (Diputació provincial de València. Història i societat 5), València, Diputació provincial de València, 1987, pp. 294; Juan Antonio PANIAGUA *Studia Arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*, Barcelona, Fundació Uriach 1838, 1994; Jaume MENSA I VALLS, *Les raons d'un anunci apocalíptic. La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305): anàlisi del arguments i de les argumentacions* (Col·lecció Sant Pacià 61), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 1998, pp. 394; Id., *Arnau de Vilanova, espiritual* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1994. Per la bibliografia più recente Jaume MENSA I VALLS – Sebastià GIRALT I SOLER, *Bibliografia arnaldiana (1994-2003)*, I, *Arnau de Vilanova, espiritual*; II, *Corpus mèdic i alquímic*, ATCA, 22 (2003), 665-734. Per la bibliografia corrente si vedano i volumi di ATCA, pubblicato dall'Institut d'Estudis Catalans e dalla Facultat de Teologia de Catalunya (<https://raco.cat/index.php/ArxiuTextos/index>) e *Mirabile. Archivio digitale della cultura medievale Digital Archives for Medieval Culture* a cura della Società Internazionale per lo Studio del Medioevo Latino, Firenze (www.mirabileweb.it).

2. Josep PERARNAU I ESPELT (ed.), *L'«Alia informatio Beguinorum» d'Arnau de Vilanova* Barcelona (Studia, textus, subsidia 2), Facultat de Teologia de Barcelona, Secció de Sant Pacià, 1978, pp. 213, pp. 122-125, l'espressione a p. 122 (citerò il testo come *Alia informatio beguinorum*). Per l'inventario del 1311 (Cfr. Roque CHABÁS, «Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnau de Vilanova», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, época II, IX (1903), 189-203 (per cui si veda Josep ALANYÀ I ROIG, «Diplomatari de mestre Arnau de Vilanova avantprojecte. Regest de documents», in *Actes de la III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, ATCA, 30 (2011-2013), pp. 69-170, in part. n. 208, p. 153.

garantire l'autenticità integrale e sono poi diffusi come testi di meditazione, senza nessuna o con piccole differenze.³

Ci si è domandati il perché di questa incessante presa di parola e si è cercato di rispondere segnalando l'esigenza di difendere la propria ortodossia e la propria integrità cristiana (esigenza divenuta fortissima dopo la crisi provocata dalla presentazione a Parigi del suo trattato *De consummatione saeculi*). Insieme si è visto, nella tenace riproposizione di manifesti politici e spirituali, il corrispondente desiderio di propagandare una forma di vero cristianesimo e una consapevolezza viva del significato spirituale del suo tempo, nell'ambito del riconoscimento di un ruolo storico dei re conti catalano-aragonesi. Queste risposte corrispondono alla realtà, ma vorrei notare come esse siano l'esito dell'elaborazione di una prima evidenza, che resta spesso implicita e che ora –pur nella sua elementarità– ci interessa, per introdurci nella comprensione del quadro complessivo in cui Arnau operò. Il parossismo della ripetizione e della autenticità che noi verifichiamo nel suo scrivere, rappresenta il trasparentissimo specchio di una crisi storica in atto e ci offre prima di tutto il riflesso nitido del fatto che gli ultimi trent'anni della vita di Arnau, gli anni della sua maturità e della sua azione politica e spirituale, segnano il tempo della Babele del cristianesimo, drammaticamente attraversati da una mancanza di riferimenti dottrinali chiari, in tensioni che porteranno presto la Chiesa oltre la soglia di una crisi istituzionale decisiva, destinata a segnare l'apertura del tempo moderno. Gli ultimi anni del XIII secolo e quelli che iniziano il XIV sono resi drammatici dalla quantità di energie (intellettuali e materiali) che si erano sprigionate nel periodo immediatamente precedente e che ora non trovano più un loro equilibrio. Giustamente, infatti, Claudio Leonardi ha definito gli anni che vanno dalla morte di Federico II (1250) alla morte di Tommaso d'Aquino e di Bonaventura di Bagnoregio (1274), gli anni della «Atene della cristianità», subito dopo, però, tutta l'energia che quel tempo aveva prodotto sembra generare un vortice di incomprensione e di confusione.⁴

Arnau dedica la sua vita a ribadire principi dell'autocoscienza cristiana che ritiene decisivi, non solo perché non riesce più a fare emergere la sua voce in un contesto in cui convergono numerose differenze e nonostante il fatto che egli abbia un ruolo storico di primo piano, come maestro a Montpellier e poi come diplomatico; l'esigenza di chiarire ripetutamente i suoi riferimenti è anche legata al fatto che la sua stessa esistenza è coinvolta negli equivoci che

3. Per un esempio si veda ora l'edizione dell'*Eulogium*, cfr. Adele D'AMICO – Federico DE DOMINICIS – Pietro FILIPPINI – Martina RAVAIOLI, «L' *Eulogium de notitia verorum et pseudo apostolorum* di Arnau de Vilanova. Esame della tradizione, dei dati storici sullo scriptorium arnaldiano e edizione critica», *Franciscana*, 22 (2021), 51-96, dove la diffusione a cura dei notai è programmata e parallela alla diffusione seriale in collezione da parte di Arnau.

4. Per l'espressione *Atene della cristianità* per il mondo Scolastico del secolo XIII, nell'ambito di una ricostruzione della situazione culturale della fine del secolo, si veda Claudio LEONARDI *Introduzione* in *Bonaventura: La perfezione cristiana III La letteratura francescana* (Scrittori greci e latini. Fondazione L. Valla), Milano, A. Mondadori, 2012, p. XV.

il tempo comporta, coinvolgimento che è quasi la conseguenza necessaria del compito che assume, di mediatore e di *praedicator* della verità del cristianesimo, che lo porta precisamente nei luoghi in cui più forti emergono contraddizione e tensioni. Sappiamo che Arnau si è formato con i domenicani, in uno degli ambienti in cui il profilo dell'Ordine è più forte, per la presenza di personaggi del calibro di Ramon de Penyafort e di Ramon Martí; ai domenicani egli è legato da profonda amicizia: i suoi amici però –come nel caso di Ramon di Meüllion– avranno un ruolo chiave nella diffusione del tomismo, che per lui è il maggiore segno della crisi intellettuale del cristianesimo, consumando la teologia nella metodologia di scienze secolari.⁵ A loro volta i frati Minori possono vedere in Arnau un interlocutore, ma egli non diventerà mai un vero riferimento: ricordiamoci che si porrà a servizio di Bonifacio VIII cercandone la protezione quasi nelle stesse settimane in cui Jacopone da Todi è fatto prigioniero (a Palestrina, maggio-giugno 1299) e condannato in Curia al carcere a vita (in effetti sarà liberato solo da Benedetto XI).⁶ Anche sul piano politico la figura di Arnau alla infine vacillerà, se il suo re Jaume II si sentirà diffamato da un discorso che egli pronuncia in concistoro, in uno dei momenti in cui poteva sembrargli che il suo progetto profetico fosse su punto di compiere un gran passo avanti; egli è finalmente di fronte all'amico papa Clemente V, per parlargli di cose spirituali, ma da parte sua l'amico papa dirà per difenderlo che a mala pena era stato a sentirlo!⁷

5. Per i rapporti iniziali con i domenicani si veda Josep PERARNAU I ESPELT, *Estudi introductori* in ARNALDUS DE VILLANOVA, *Introductio in librum (Ioachim) «De semine scripturarum»*. *Allocutio super significatione Tetragrammaton*, in *Arnaldi de Vilanova Opera Omnia (AVOTbO)*, III (Corpus Scriptorum Cataloniae), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya – Scuola Superiore di Studi Francescani, 2004, in part. pp. 53-59 e la bibliografia qui indicata. Per il conflitto con i tomisti cfr. Jaume MENSA I VALLS «El tomismo de Martín de Ateca († 1306) según Arnau de Vilanova», *Revista española de filosofía medieval*, 21 (2014), 189-202, e ID. «Arnau de Vilanova adversario de Tomás de Aquino: la polémica sobre la conveniencia de conocer los tiempos finales» *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*, 81 (2014), 99-138.

6. Per il problema dei rapporti con i Minori anche Raul MANSELLI, *Spirituali e beghini in Provenza* (Studi Storici 31-34), Roma, Istituto storico italiano per il Medioevo, 1959, parlando di Arnau come *compagno di strada* indicava gli elementi di comunicazione, ma anche di differenza. Per una presentazione del rapporto con Bonifacio VIII e del contesto in cui si svolge cfr. Agostino PARAVICINI BAGLIANI, *Il corpo del Papa* (Biblioteca di cultura storica), Torino, Einaudi, 1994, pp. XXII-394, tavv. 16.

7. Per la circostanza ricordata cfr. Marcelino MENENDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid, Librería católica de San José, 1880, pp. 773-77, in part. papa Clemente scrive a Jaume II dichiarando che mentre Arnau parlava egli era preso da «alia negotia graviora» tanto che «mentem nostram non curavimus apponendam» al suo discorso (p. 776). Per l'iniziativa diplomatica di Arnau più complessivamente cfr. ora Sebastià GIRALT I SOLER, *Conversione e crociata nel profetismo di Arnau de Vilanova* in *Arnaldo da Villanova e la Sicilia. I Convegno internazionale in memoria di Alessandro Musco (Montalbano Elicona, 7-9 maggio 2015)*, cur. Giuseppe PANTANO (Biblioteca dell'Officina di Studi Medievali, 20), Palermo, Officina di Studi Medievali, 2017, pp. 49-64, e la bibliografia qui indicata.

2. UN PENSIERO SEMPLICISSIMO E NON BANALE: LA PROFEZIA PER TUTTI NEL TEMPO DELLE *NATIONES*

Diciamo che l'insistenza nella ripetizione del suo messaggio e il suo rapporto con l'esigenza di rimarcare il profilo, per garantirne l'emergenza autentica, risultano ancora di più lo specchio di una situazione complicata e contraddittoria, se si considera che Arnau lo considera un messaggio di assoluta semplicità, risolubile in un elenco più o meno stabile, come leggiamo in più di una *informatio*. La verità cristiana è semplice e su questa semplicità si basa la solidità razionale del cristianesimo: (1) Dio –l'Altissimo– si rivela nell'onnipotenza e nell'amore facendosi uomo per l'uomo, rivelando nella sua povertà la dignità di ogni persona; (2) quel Dio si onorava vivendo con corrispondente umiltà rinunciando ai *desigs seglars*:⁸ in questo segno di affidamento nella gratitudine e in questo segno di libertà ogni uomo raggiungeva nello spirito una ricchezza di vita sconfinata.⁹ Per queste *rationes* (umiltà di Dio che rivela dignità dell'uomo; la povertà come radice di innumerevoli doni nella storia e primo quello della libertà), Arnau chiede a ciascun cristiano uno straordinario rigore ortopratico, sempre verificato nella meditazione della passione di Cristo. Mi sembra tuttavia importante notare come egli riconosca nello stesso tempo il valore delle autorità politiche (disprezzando chi ne umilia i doveri) e delle scienze dell'uomo applicate alla vita (ridicolizzando però chi non ne riconosce i limiti). Questo riconoscimento di una possibilità di comprensione e di azione sulla storia e sulla natura ha un significato molto importante nella tradizione cristiana, allontanandola dall'eresia gnostica, e si riflette nella struttura stessa della vita di Arnau: egli pratica la diplomazia e le scienze, come medico, ed è consapevole di un loro compito, anche se ciò si accompagna alla consapevolezza di un significato più alto della vita cristiana come vita in Dio, nella quale una logica diversa agisce.

Se il profilo che abbiamo appena ricostruito restituisse, come credo, il nocciolo significativo del messaggio di Arnau potremmo anche rimanere stupiti della grande opposizione che egli incontrò. In effetti nel nostro quadro manca un elemento, un piccolo particolare, che però è parte essenziale della *semplicità* del messaggio di Arnau. Egli si mostra infatti convinto che l'altezza del livello di coscienza a cui i veri cristiani del suo tempo erano giunti, con l'assoluta consapevolezza dei contenuti del cristianesimo, trovava sì oppositori e nemici, ma segnava in sé stessa un'acquisizione storica che non poteva essere cancellata: quella consapevolezza piena apriva un tempo nuovo rispetto al quale si poteva giudicare profeticamente la storia e in essa ciascun uomo e soprattutto le guide del popolo. In base a questi principi divenuti evidenti, Arnau invoca l'ortoprassi evangelica che renderà perfetta la Chiesa e giuste le nazioni. La

8. *Alia informatio beguinorum*, p. 33, 131.

9. *Ibid.*, p. 58, 342-355.

simplicitas dei suoi elenchi per l'ortoprassia, l'accessibilità a ogni cristiano e il diritto e dovere di ognuno di annunziarla come profeta, sono vissute da Arnau come un segno dei tempi e ciò aveva conseguenze storiche immediate e creava conflitto.¹⁰

Mi permetto una piccolissima parentesi, anche per attrarre l'attenzione su un codice posseduto da Arnau e che si trovava nella casa di Pere Jutge; un codice che mi sembra significativo nel nostro ragionamento: si tratta del manoscritto corrispondente all'item 264 dell'inventario disposto da Ramon Conesa nel 1311, che segnala un testo dal titolo *Soror Angeli*, secondo la trascrizione di Roque Chabás, titolo che propongo di leggere *Soror Angela* e che si trova insieme all'*Itinerarium* di Bonaventura.¹¹ Propongo di identificare il testo indicato con il *Liber Lele* di Angela da Foligno, composto nel 1296 (o come parte di esso), che ci trasmette la dottrina estatica di una donna analfabeta, che morirà nel 1311 e che Ubertino da Casale indicherà come maestra di teologia.¹² Può essere che la mia attribuzione sia affrettata e infondata, ma l'opera in questione – che insieme all'*Itinerarium* vorrei tra le letture di Arnau – ha comunque elementi di pertinenza nel nostro discorso, per quanto ci dice della situazione della spiritualità cristiana nel suo tempo. Nella critica recente si è infatti osservato come nel *Liber Lele* si rintraccino innumerevoli riferimenti alla patristica antica e alla tradizione monastica medievale, quasi rilevando la persistenza di una tradizione antica.¹³ La cosa può essere vista anche da un altro punto di vista: Arnau sarebbe stato entusiasta di questo rilievo, ma avrebbe osservato che esso stesso costituiva una novità assoluta: un'umilissima donna della valle spoletina, senza alcuna capacità di lettura né esperienza di studio, possedeva i dati essenziali della verità della fede; la sua coscienza era illuminata per azione dello Spirito inviato dall'umilissimo onni-

10. A proposito del dovere profetico proprio dei *moderna tempora* il testo più diretto mi pare quello del *De mysterio cymbalorum* che leggo in Josep PERARNAU I ESPELT (ed. comm.), «El text primitiu del *De mysterio cymbalorum* d'Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu *Tractatus de tempore adventus Antichristi*», *ATCA*, 7-8 (1988-89), 7-169, e che riporta tra l'altro la profezia «Ve hoc mundum in centum annum» (pp. 102-103): al di là di ogni ipotesi di attribuzione, rilevante è che venga semplicemente proposta come rivelazione ricevuta da un qualsiasi *devotus* (p. 102, lin. 944) come nei tempi *moderni* è opportuno che sia (pp. 87-88, lin. 642-651).

11. Roque CHABÁS, «Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnau de Vilanova» cit., p. 299.

12. Per l'edizione del *Liber* e per la sua diffusione manoscritta, si veda ora Enrico MENES-
TÒ (ed.), ANGELA DA FOLIGNO, *Memoriale* (Uomini e mondi medievali. Collana del Centro italiano di studi sul basso medioevo – Accademia tudertina, 35. Testi [CISAM], 1), Spoleto (Perugia), Fondazione Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo (CISAM) – Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo (CISAM), 2013, pp. CXLI-110; ma anche (Edizione nazionale dei testi mediolatini d'Italia, 29. Ser. I 18, Firenze, SISMEL – Edizioni del Galluzzo, 2013, pp. CXLI-110).

13. Giovanni BENEDETTI *La teologia spirituale di Angela da Foligno* (La mistica cristiana tra Oriente e Occidente, 17), Firenze, SISMEL. Edizioni del Galluzzo per la Fondazione Ezio Franceschini, 2009.

potente, che rivelava sé stesso e dunque il significato cruciale del tempo. Dopo Francesco d'Assisi tutti i cristiani avevano acquisito –anche nella coscienza di Arnau– una piena consapevolezza del cristianesimo: tutti potevano essere monaci, tutti santi, tutti predicatori. Francesco stesso dimostra che questo è il modo in cui l'umanità vive in sé stessa i dati del cristianesimo, comprendendoli con l'esattezza di un vero sapere.

Molte volte siamo stati tentati di vedere in Arnau un anti-scolastico, per l'opposizione ai teologi. Eppure basta poco per rendersi conto che la definizione di anti-scolastico non gli si attaglia per niente, perché egli fu certamente uno dei più rappresentativi tra gli uomini di scuola del suo tempo.¹⁴ Sappiamo che la medicina dei suoi anni è disciplina che sta acquisendo consapevolezza del suo statuto e della sua posizione nella filosofia naturale e anche sappiamo che Arnau ha un ruolo importante in questo processo. L'aspro attacco alle scienze che egli conduce ha piuttosto rapporto con la loro applicazione alla teologia, perché per Arnau la teologia non può neanche essere affidata a una élite di specialisti; essa è piuttosto l'autocoscienza della Chiesa che matura sempre di più nella storia della salvezza: egli vede anzi il suo tempo come quello in cui la scienza teologica è divenuta accessibile a tutti e ciò per un percorso interno al cristianesimo, condotto da Dio stesso. Le scienze sovrintendono le procedure che rendono efficaci alcuni interventi sulla natura e nella storia; nella loro stessa funzionalità dicono la dignità della persona, ma il significato definitivo di natura e storia come il significato delle Scritture sono nello Spirito che Dio ora concede a piene mani, avendo portato la storia a un punto di maturità. Per questo la scienza della fede non si acquisisce con Aristotele nelle scuole di teologia; molto più credibilmente essa deve essere associata alla profezia, che mette ogni vero cristiano nella condizione di conoscere il cuore dell'uomo (per esortarlo a Dio) e di conoscere il senso del tempo e dei compiti in esso l'attendono. Noi abbiamo insistito molto sui temi apocalittici che sono presenti in Arnau, ma rischieremo di fare della sua esperienza intellettuale una caricatura se non comprendessimo che il suo calendario apocalittico si fonda su una più profonda esperienza: l'esperienza spirituale dell'acquisizione generalizzata nel mondo del vero senso del cristianesimo: Arnau è apocalittico perché vede in sé stesso e in molti suoi contemporanei che si sta realizzando la profezia di Gioele secondo la quale «I tuoi figli e le tue figlie profetizzeranno, i tuoi vecchi sogneranno e i tuoi giovani avranno visioni» (Gl 3,1): la splendente semplicità del cristianesimo appare in una scienza che ha come fondamento la familiarità teandrica.

14. Basti qui il richiamo allo studio di Juan A. PANIAGUA, «Arnau de Vilanova, medico escolastico», apparso in *Asclepio*, 18-19 (1966-67), 517-32 (ora in *Studia Arnaldiana*, cit., pp. 287-303), che precocemente osservava come dal suo lavoro vedeva «perfilarsi su una figura scientifica de un modo muy diferente al diseñ habitualmente aceptado» e centrale nell'ambiente universitario.

Il contenuto della profezia non riguarda però solo la fedeltà cristiana nella vita personale. Vi è un ulteriore contenuto storico veicolato dalla consapevolezza profetica che Arnau vive in sé stesso e riconosce in un profetismo diffuso. Questo contenuto riguarda le *nationes*, entità storiche nuove che sempre più chiaramente detengono il potere di organizzare la vita dei popoli, verso le quali dovevano guardare i nuovi *praedicatores*. Certo le *nationes* hanno una storia molto più antica, ma non dobbiamo sottovalutare come nel corso del XIII secolo esse raggiungano una profonda autocoscienza. Tra le molte cose che si possono dire, ci riguarda la considerazione che nelle *nationes* un concetto nuovo di potere sembra affermarsi. Per delinearlo vorrei richiamare l'attenzione su un testo degli anni Ottanta del XIII secolo, ovvero sulle osservazioni a proposito del potere pubblico che il frate Minore Salimbene da Parma propone nella sua *Cronaca*. Egli è convinto che Federico II sia stato l'*ultimus imperator* e ciò non per mere vicissitudini storiche, ma perché nella consapevolezza comune il potere imperiale è divenuto desueto. Esso non è più concepibile perché si è compreso che ogni potere storico deve essere limitato nel tempo e nello spazio. Salimbene esemplifica in maniera molto radicale:

Nos videmus diebus nostris quod in Ytalia in civitatibus capitanei et potestates bis in anno mutantur et optime faciunt iustitiam et regimina sua.¹⁵

Salimbene ha l'esperienza dei Comuni italiani, ma nel suo itinerare europeo egli conobbe i nuovi poteri nazionali e ritengo che nel suo discorso vi sia un'acquisizione più generale, che riguarda la scissione definitiva tra il compito sacerdotale e il potere politico, che risultavano invece uniti nella tradizione imperiale, che sul piano teorico non accettava contingenza e pretendeva universalità, anche quando riconosceva limitazioni nel potere. Per Salimbene invece ormai tutti sanno che Dio è favorevole alla pluralità dei poteri (che è un aspetto della loro contingenza), infatti –osserva ancora– «il creatore non pose tutti i luminari del cielo dalla stessa parte ma li distribuì». ¹⁶ Anzi, l'Altissimo neanche aveva previsto il potere dell'uomo sull'altro uomo: «Non enim dixit Deus primis parentibus quod dominantur hominibus, sed dominamini ait piscibus maris et volatilibus celi et bestiis universe terre». ¹⁷

15. G. SCALIA (ed. comm.) SALIMBENE DE ADAM, *Cronica*, I, a. 1168-1249; II, a. 1250-1287 (CCCM, 125-125A), Turnhout, Brepols, 1998-1999, voll. 2, pp. LXIX-507, V-509-1073, p. 240 [230, 7-9 e 14-15] (da ora *Cronica*). Su Federico *ultimus imperator* Salimbene si riferisce a una profezia che si sarebbe avverata «in ipso quoque finietur imperio, quia etsi successores sibi fuerint, imperiales tamen vocabulo ex Romano fastigio privabuntur» (*Cronica*, p. 944 [916, 20-21] e anche 749 [721, 24-25]). Il potere di Federico II risulta a Salimbene «del tutto privo di giustificazioni» cfr. O. CAPITANI, *Politica e religiosità nella Cronica di fra Salimbene in Salimbene da Parma. Curiosità umana ed esperienza politica in un francescano di sette secoli fa* (Zenit. Quaderni 5), Bologna, 1987, pp. 31-8, in part. p. 36.

16. *Cronica*, p. 339 [322, 10-12].

17. *Cronica*, p. 99 [96, 13-17].

Il tramonto dell'Impero comportava l'emergere di poteri storici diversi (che per Salimbene sono soprattutto i Comuni, ma anche le nazioni). Questi trovavano in sé stessi (cioè nella loro storia e nella collettività che rappresentano) la ragione di un potere che entro certi limiti non doveva rendere conto ad alcuno, ma che pure si sapeva limitato e di carattere storico. Il fatto che questo potere non abbia niente di sacerdotale, non significa però che non abbia il compito di portare la storia alla pienezza che la profezia cristiana manifesta e per questo deve ascoltare i *praedicatores*. Si tratta di un potere che non ha niente di sacerdotale, riconosce il papato ed è vincolato per la sua autenticità all'ortoprassi che l'Impero non poteva conoscere per l'intrinseca sproporzione delle sue pretese. Le *nationes* dovevano conciliare absolutezza e limite, un limite che era di nuovo evidente nelle trattative che tra loro svolgevano e nella ricerca di una concordia di cui Arnau è promotore. Non per nulla –lo sappiamo– egli fu senz'altro un fedele diplomatico catalano ma fu anche ben visto dagli Angioini, nel cui ambito ebbe qualche influenza.

Per Arnau poi, questo potere nuovo delle *nationes* ha un compito specifico: esse devono accompagnare il processo che sta portando il mondo intero alla conversione, per volere divino. Il proposito è evidente nelle *allocutiones* che egli rivolge ai suoi re. Anche le sue ammonizioni hanno rapporto con una nuova cultura politica perché se le *nationes* acquisissero una forma di potere simile a quello che fu dell'Impero (magari arrogandosi il diritto di giudicare in materia di fede o rifiutando l'ortoprassi cristiana), esse assumerebbero una figura anticristica. Esercitando invece il ruolo indicato dai profeti, esse diventeranno capaci di superare ogni opposizione storica e per questo –nella visione ottimistica di Arnau– le *nationes* del Mediterraneo con l'ortoprassi dei loro re incontreranno prima la conversione dei greci e poi il crollo dell'Islam, in una successione di eventi conosciuti dall'apocalittica e sentiti vicini: la responsabilità dei re ha rapporto con questa evoluzione, che appartiene alla logica stessa della storia condotta da Dio. In questo ottimismo si spiega anche la convinzione di Arnau di poter condurre gli avvenimenti e conciliare i contrasti, in un momento in cui i contrasti erano aspri e lo spazio di azione catalano sembrava ridursi, tendenzialmente marginalizzato dall'intesa tra il papa e la Corona di Francia. L'accordo tra monarchie in Arnau –che pure si trovavano in forte antagonismo tra loro– non corrisponde solo a un progetto politico: corrisponde a una convinzione profetica: il mondo è maturo perché ha creato le *nationes*, un potere che è giusto nel momento in cui riconosce la sua dimensione e il suo ruolo. L'ortoprassi dei re è una necessità logica del loro ruolo di guida di questa cosa nuova che sono le *nationes*.

Nel contesto della consapevolezza di un ruolo decisivo che Dio affida alle *nationes* si pone dunque anche il problema del rapporto con l'Islam. Come è stato mostrato, Arnau ha una posizione che variano nel tempo a proposito dell'opportunità di svolgere azioni militari. Queste diverse posizioni hanno certamente rapporto con contesti politici in cui Arnau è immerso e mi pare

importante averlo ricostruito.¹⁸ Tuttavia, dobbiamo vedere le cose anche da un altro punto di vista, nella consapevolezza del fatto che mentre noi diamo molta importanza all'alternativa tra l'opzione, favorevole o contraria, alla guerra per la fede (ed è per noi decisivo riconoscere o credere di riconoscere in un autore una sensibilità per la pace), alla fine del XIII secolo questa alternativa dovette porsi in modo diverso e non così decisivo. Un luogo dantesco mi sembra ci aiuti a comprendere questa diversa condizione mentale, perché possiamo notare che Dante, nella *Commedia*, non ha alcuna esitazione a porre in Paradiso, nel cielo di Venere (il cielo dell'amore, dunque, e del giusto orientamento della passione), addirittura Folco di Marsiglia, il vescovo che era stato a fianco –ideologicamente e militarmente– a Simone di Montfort nella crociata contro gli Albigesi: si tratta di alcuni dei protagonisti più compromessi in un'azione tanto violenta da risultarci inaccettabile¹⁹. Attraverso Dante, anch'egli certo mistico e profeta, quasi perfettamente contemporaneo ad Arnau, possiamo dunque riconoscere la possibilità di un pacifico riconoscimento dell'opzione militare e anche possiamo comprendere come Arnau potesse in certi momenti accondiscendere ad operazioni militari promosse dai suoi re, senza avere la percezione di venir meno ai suoi principi. Non è questo il punto importante per lui: importante era aver acquisito la consapevolezza che Dio aveva segnato nel futuro assolutamente prossimo la caduta dell'Islam e poi la conversione universale. L'accesso a questa dimensione poteva avvenire attraverso situazioni alternative: la guerra come la predicazione sarebbero state inutili se il tempo non fosse stato pronto, ma nella sua esperienza quella tempestività era giunta a maturazione ed essa doveva corrispondere alla giusta natura dei poteri nazionali e alla verità de cristianesimo di chi le guidava.

Il tempo della profezia universale nei cristiani muniva le *nationes* di una consapevolezza che le rendeva capaci di concordia e che in questa concordia sarebbe avvenuta la conversione dei greci e la caduta dell'Islam. Sono questi elementi che formano un profetismo che non mi pare gioachimita, ma piuttosto –utilizzando una categoria di E. R. Daniel– francescano.²⁰ Un profetismo nel quale certamente la dimensione apocalittica (cioè il tentativo di dare dei tempi a ciò che si sente futuro) si fonda nella consapevolezza spirituale che in

18. Sebastià GIRALT I SOLER «*Dissipabitur Secta Mabometi*. Croada i profecia en Arnau de Vilanova», in *Estudios de latín medieval hispánico. Actas del V Congreso internacional de latín medieval hispánico* (Barcelona, 7-10 de septiembre de 2009), cur. José MARTÍNEZ GÁZQUEZ – ÓSCAR DE LA CRUZ PALMA – Cándida FERRERO HERNÁNDEZ (Millennio medievale 92. Strumenti e studi 30), Firenze, SISMEL – Edizioni del Galluzzo, 2011, pp. 297-308, lo ha mostrato di recente a proposito del tema della crociata anche considerando gli studi precedenti.

19. Si tratta di Dante Alighieri, *Paradiso*, in *Commedia*, a cura di Anna Maria CHIAVACCI LEONARDI (I Meridiani), Milano, A. Mondadori, 1997, III, canto IX, 37 sgg., 82 sgg.

20. E. Randolph DANIEL, *St. Bonaventure Defender of Franciscan Eschatology* in *S. Bonaventura 1274-1974. Volumen commemorativum anni septies centenarii a morte S. Bonaventurae Doctoris Seraphici cura et studio Commissionis Internationalis Bonaventuriana*, cur. Jacques-Guy BOUGEROL, Grottaferrata (Roma), Collegio S. Bonaventura, 1973-1974, IV vol., pp. 793-806.

Francesco il tempo era compiuto; che questo fondamento sia la cosa importante lo mostra il fatto che restano valide periodizzazioni diverse, anche del tutto tradizionali (per quanto precisate) e lo mostra la consapevolezza fortemente cristologica che accompagna questo profetismo. Non si attende un nuovo Ordine religioso, ma la vita pienamente spirituale di tutto il popolo cristiano e l'adesione a Cristo di tutti gli uomini. In questo modo il profetismo cristiano di Arnau appare anche la risposta all'alternativa religione profetica, l'Islam, dove però la profezia non serviva a ridimensionare il potere politico, ma ad esaltarlo in nuove ipotesi di universalità. Proprio in relazione all'Islam, le *nationes* cristiane dovevano mostrare il loro volto e il vero profetismo cristiano travolgere il falso.

3. NELLA CRISI DELLA TRADIZIONE MINORITICA E DOMENICANA

Potremmo allora riassumere la linea assunta da Arnau nel riconoscimento di una possibilità profetica diffusa e nella comprensione –profetica– di un compito delle *nationes*, per il quale doveva essere riconosciuto uno spazio a nuovi *praedicatores*. Anche potremmo dire che questa linea poteva avere dei riferimenti autorevoli nella tradizione recente, riferimenti che potranno sembrarci elementari, ma che forse abbiamo trascurato e che possano aiutarci a comprendere Arnau e la sua azione. Non si è ad esempio prestata molta attenzione al fatto che tra i suoi libri, registrati nell'inventario dei beni depositati nella casa di Pere Jutge, ve ne sono almeno tre dovuti a Bonaventura: non solo l'*Itinerarium mentis in Deum* a cui ho già fatto cenno, ma anche l'*Apologia pauperum* e un gruppo di lettere ai frati, che ci immergono nel tema della necessaria povertà della vita cristiana e nella legittimità delle nuove forme di vita religiosa.²¹ Josep Perarnau ha anche notato che l'*Itinerarium* è uno dei libri che Arnau avrebbe destinato alla comunità dei beghini di València, significando l'importanza e la credibilità che ad esso si doveva attribuire.²² Bonaventura ha davvero un ruolo nella stagione profetica della fine del secolo XIII. Lo si è talvolta schiacciato su una posizione conservatrice, addirittura rinfacciandogli il *tradimento* di Francesco d'Assisi, senza rendersi conto della seduttività che egli ebbe in tutto il mondo dei Minori, anche nelle sue correnti più radicali, come mostra il fatto che opere come l'*Arbor vitae crucifixae* sono intarsiate di brani di Bonaventura, che del resto era stato il maestro amato da Pier Giovanni Olivi. Certo, Bonaventura è un mediatore, ha responsabilità istituzionali e deve reagire da un lato al radicalismo della nuova filosofia e dell'altro all'uso ideologico dell'insegnamento di Gioacchino, che domina in correnti legate ai

21. Roque CHABÁS, «Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnau de Vilanova» cit., pp. 192, 195, 199, item 51, 172, 264.

22. Josep PERARNAU I ESPELT (ed.), *L'«Alia informatio Beguinorum» d'Arnau de Vilanova*, cit., p. 81.

Minori, nella fine del secolo XIII. Tuttavia, dobbiamo riferire a Bonaventura un'acquisizione che appare centrale in Arnau: egli aveva riconosciuto come la consapevolezza piena del cristianesimo poteva apparire nel più umile dei laici, privo di ogni istruzione teologica, perché il sapere teologico non consisteva in un'acquisizione razionale (comune a demoni e a angeli) ma nell'adesione intima e esistenziale a una consapevolezza offerta dallo Spirito.²³ Per Bonaventura la consapevolezza spirituale dell'umile laico poteva verificarsi perché era giunto con Francesco un tempo di più profonda coscienza spirituale di quanto il Cristo aveva significato nella storia. Bonaventura non accetta l'interpretazione tripartita della storia in senso gioachimita, con l'attesa di una nuova rivelazione affidata ad un nuovo Ordine monastico per un tempo storico di purezza – la fortunata interpretazione che fu data dal giovane Joseph Ratzinger è in questo senso superata (in primo luogo dai lavori di Henri de Lubac),²⁴ Bonaventura è invece di riferimento per un'escatologia francescana che può anche utilizzare elementi del linguaggio gioachimita e che si basa sull'idea che Francesco è l'angelo del sesto sigillo annunciato dall'Apocalisse. Lo è perché egli è il primo laico, illuminato e cristificato, che inaugura un tempo nuovo, di cui sarà difficile scandire gli esiti, ma che costituiscono uno spazio nel quale saranno protagonisti tutti i veri cristiani. Il fatto di vedere l'*Itinerarium* fosse anche nella bisaccia di Arnau ci appare allora veramente significativo: è vero che ci sono molte profezie tra le sue mani, ma dobbiamo avere la consapevolezza della consistenza di quest'altra presenza, che offre una possibile legittimazione di quelle profezie. Per altro Bonaventura aveva mostrato a proposito delle scienze pagane lo stesso atteggiamento che verificiamo in Arnau: esse vanno conosciute e praticate, ma l'accettazione di un loro ruolo nel controllo della natura e della storia, la loro dimensione applicativa, per così dire, non doveva comportare fraintendimenti alla teologia cristiana, che richiedeva tutt'altro apprendistato; un apprendistato che non negava il valore dell'intelletto, ma affidava alla rivelazione biblica e alla sempre attiva azione dello Spirito il ruolo per comprendere il vero senso dell'essere.

23. Due affermazioni decisive in Bonaventura *Collationes in Hexaemeron* (1273): nella Collatio XVI, dopo aver diminuito l'importanza degli studi filosofici in teologia e dopo aver verificato una crescita di consapevolezza nel popolo cristiano, Bonaventura interpreta le parole del sesto angelo dell'Apocalisse, che sovrintende al sesto tempo della Chiesa (quello corrente), osservando: «et dixit [Angelus Philadelphiae qui sextus est] quod adhuc intelligentia Scripturae daretur (vel revelatio vel clavis David) personae vel multitudini et magis credo quod multitudini» (*Col. in Hex.* XVI.29, ed. *Bonaventura Opera Omnia*, vol. V, *Opuscula varia theologica*, Roma, Quaracchi, 1891, 408). Nella Collatio XXII, in analogo contesto, si legge ancora che «una persona laica aliquando perfectior est quam religiosa» (*Col. in Hex.* 22.23, *ibidem*, 441).

24. Joseph RATZINGER, *San Bonaventura. La teologia della storia* a cura di Letterio MAURO, trad. it. Marcella MONTELATICI, Firenze, Nardini, 1991 (originale *München-Zürich*, 1959); per contro Henri DE LUBAC, *La postérité spirituelle de Joachim de Flore*, t.1. *De Joachim a Schelling*, Paris – Namur, Lethielleux – Culture et vérité, 1979.

Indicherei poi nell'originaria ispirazione di Domenico di Calaruega un secondo riferimento importante per Arnau. Egli era stato molto vicino alla seconda generazione dei frati, che avevano ben presente il profilo del fondatore. Tra essi aveva trovato i suoi primi maestri e amici. Questo legame non è banale né sconosciuto: in Domenico vi erano due elementi decisivi che per un altro verso innovavano la tradizione monastica: l'Europa si riorganizzava ai suoi occhi nelle *nationes* che egli aveva visto riflesse nelle Università di Bologna e di Parigi.²⁵ Qui aveva visto nascere le nuove classi dirigenti, che avrebbero costituito il sistema nervoso delle nuove *nationes*, un sistema di potere del tutto diverso da quello tradizionale, che si era riferito alla gerarchia imperiale. E se l'Impero aveva avuto rapporto con un sistema di monaci, le nuove *nationes* avrebbero dovuto acquisire dai nuovi *praedicatores* il senso del loro compito. *Praedicatores* –privi di ricchezza e di potere– stavano al fianco di coloro che guidavano il popolo, ma si riferivano al papa, non come una condizione di potere, ma come luogo di consapevolezza della tradizione cristiana e della pienezza dei tempi.

Bonaventura e Domenico ci aiutano a capire come Arnau sentisse il suo insegnamento pacificamente conforme alla tradizione ecclesiastica eppure anche nuovo. Anche comprendiamo però che né l'uno né l'altro saranno per lui una barriera contro gli attacchi che subisce. Nell'ultimo quarto del XIII secolo soffia sempre più forte un vento nuovo. La linea di Domenico e poi quella di Bonaventura risultano messe in crisi almeno da due fatti: l'Ordine di Domenico negli anni Ottanta del XIII secolo tende a trasformarsi rapidamente nell'Ordine di Tommaso d'Aquino, dando un ruolo importante alla formazione filosofica (per quanto nell'Ordine rimanga una corrente rilevante che attribuisce alla profezia cristiana un ruolo storico). La trasformazione avviene perché nella loro comunicazione con il mondo i Predicatori sentono di dover mostrare la loro capacità di fondarsi sulle scienze del mondo. Sull'altro lato, il ruolo delle *nationes* viene messo in crisi dall'espansione Capetingia, prima sostenuta dal papa. Il potere Capetingio si attribuisce una funzione religiosa che dà luogo alla figura delle Chiese nazionali, figura che in qualche modo consente il reimpiego di aspetti del potere imperiali (nell'attribuzione di un ruolo sacrale al re) portando allo scontro con il papa. L'impiego della filosofia nella teologia cristiana conduce quasi come necessità all'impossibilità della teologia come scienza (nel senso che l'impiego delle categorie elleniche costringe a correzioni pratiche –per così dire– che contraddicono il loro rigore al livello delle definizioni decisiva); nello stesso tempo, le Chiese nazionali porteranno alla crisi della cristianità, una crisi che ha segnato la cultura

25. Per questo tema mi permetto di rimandare alla mia introduzione *La santità profetica di Domenico di Calaruega* in *Domenico di Calaruega alle origini dell'Ordine dei Predicatori. Le fonti del secolo XIII*, cur. Gianni FESTA – Agostino PARAVICINI BAGLIANI – Francesco SANTI (Millennio Medievale 121. Studi e testi 33), Firenze, Sismel – Edizioni del Galluzzo, 2021, pp. XIX-XXVIII.

moderna. In questo insieme di trasformazioni i Minori si consumeranno a loro volta in conflitti e in forme di radicalismo che li allontanavano dalla prospettiva bonaventuriana.

4. ARNAU E LA NECESSITÀ DELLA PROFEZIA NELLA TRADIZIONE CRISTIANA

Non si può comprendere Arnau senza riconoscere la realtà storica della sua consapevolezza profetica: egli si sentì profeta e immerso in un popolo di profeti.²⁶ Quella della profezia è per noi una categoria forse difficile da comprendere, ma soltanto comprendendola noi possiamo comprendere l'obiettiva fisionomia storica di Arnau. Comprenderla significa anche comprenderne le ragioni, l'estensione umana, la struttura di umanità, nella quale questa esperienza fu plausibile. Nella storia della profezia, Arnau è una figura di primo piano, per la sua consapevolezza che la dimensione profetica era essenziale al cristianesimo e risultava minacciata, verificandosi una situazione in cui non sembrava più sostenibile un sapere propriamente cristiano sulla storia. Commisurando la sua azione su quanto avvenne subito dopo la sua morte possiamo dire che Arnau aveva ragione? E' evidente che egli va prima di tutto indicato tra gli sconfitti: le sue previsioni non si avvereranno, la sua profezia e quelle a cui credeva non ebbero alcuna verifica. Direi che il fallimento va misurato su due piani. In primo luogo, con il suo fallimento inizia un lento processo nel quale l'autocoscienza cristiana in quanto tale perde qualsiasi possibilità di esprimere un discorso autorevole sulla storia e sulla natura: questa autorevolezza sarà interamente assunta da quelle scienze (compresa la scienza politica) che Arnau aveva cercato di accettare, riconoscendone però il limite. In secondo luogo – e in maniera corrispondente – la verità del cristianesimo diventerà un fatto interiore, interamente privato, attuabile in qualsiasi contesto storico: il riferimento alla passione di Cristo sarà per un esercizio di devozione e l'ortoprassi un fatto del tutto privato.

Il nostro modo di essere storici corrisponde ad una assenza di quella che nella *Bildung* tradizionale si chiamava *visione*, ovvero una prospettiva d'insieme in cui collocare gli avvenimenti, quei pochi che le fonti ci consegnano nell'enorme massa dei fatti: l'essere privi di *visione* è anzi divenuta una condizione di scientificità, perché quella che ho chiamato *visione* ci impedirebbe – si crede – di giudicare obiettivamente gli enumerabili avvenimenti. Per questa

26. Considerando il dato di fatto storico della consapevolezza profetica in una personalità (secondo il senso che la tradizione cristiana dà all'espressione profezia) si pone un problema di metodologia storiografica che è stato affrontato da Claudio LEONARDI a proposito di Savonarola in «Risposta a Gian Mario Cao, Girolamo Savonarola tra profezia e tomismo (a proposito di una nuova edizione del *Dialogus de veritate prophetica*)», *Studi medievali*, 3a serie, XLI (2000), 427-28, ora anche in ID, *Medioevo profetico*, a cura di Alessandra BARTOLOMEI ROMAGNOLI ed Enrico MENESTÒ (Uomini e mondi medievali, 60), Spoleto, Fondazione CISAM, 2019, pp. 245-46

ragione siamo in difficoltà a valutare il significato del fallimento di Arnau, a parte il fatto di constatare che in esso si spiega un po' la sua ambigua fortuna nella storiografia moderna, che lo pone alternativamente nelle figure contraddittorie di medico di riferimento e di simbolo del disorientamento alchemico e magico. Per cercare di andare oltre a questa difficoltà, per quanto posso, vorrei osservare due ultime cose. In primo luogo, dobbiamo essere consapevoli che Arnau è conscio della difficoltà di dare autorevolezza al suo discorso. Vorrei considerare certe conclusioni della sua apocalittica come un tentativo di acquistare autorevolezza: indicando precise scadenze, che potevano avere eventi storici di prima verifica, egli cerca conferme per un discorso che è difficile da porsi. Nella consapevolezza delle difficoltà possiamo riconoscere il fatto che la sua opera è un luogo di chiarimento della situazione storica del suo tempo, delle sue tensioni e delle innovazioni che si preparano. Il secondo punto è ancora più importante: Arnau mostra che nella tradizione cristiana l'esclusione della profezia (appunto il discorso autorevole sulla storia in nome di Dio) è un problema notevole: una spiritualità che consiste nella vicinanza di Dio alla storia dell'uomo, come poteva rinunciare a riconoscere una conduzione divina della storia? Come poteva rinunciare a riconoscere la possibilità di chi era fedele al Dio vicino, di leggere la sua vicinanza? In effetti la cultura dell'Europa moderna ha ereditato in questo modo una figura divina contraddittoria: quella di un dio che è vicino agli uomini e dunque alla loro storia, ma che non dà nessuna consapevolezza storica a coloro che hanno assunto proprio questo dio come vero dio. In questo senso, dio guida la storia ma non condivide con gli uomini il senso della sua guida. Siccome i tempi della storia si misurano sulla figura di dio e sulla figura dell'uomo che divengono vive nell'autocoscienza, perdendo la possibilità della profezia l'età moderna sembra perdere un contatto con un elemento decisivo della figura del dio cristiano, pur rimanendo cristiana, come se il suo dio fosse divenuto silenzioso e invisibile per il fatto di essere finalmente scoperto come assolutamente vicino, in un'accecante vicinanza: la pienezza del Medioevo apriva insomma la sua crisi. Ora che quell'età di mezzo che chiamarono moderna è finita nell'incapacità di controllare gli avvenimenti, ora che siamo alla ricerca di nuove figure di dio e di umanità, l'esercizio del pensiero sulle opere di Arnau, anche quelle spirituali, può essere dunque un buon esercizio di futuro.

Sebastià GIRALT
Universitat Autònoma de Barcelona
sebastia.giralt@uab.cat
ORCID: 0000-0003-3977-6722

COMENTARIS PERDUTS D'ALGUNES
DE LES *MEDICATIONIS PARABOLE* D'ARNAU DE VILANOVA.
ESTUDI I EDICIÓ*

*Lost Comments of some of the Medicationis parabole
by Arnau de Vilanova. Study and Edition*

Resum: El *Commentum super quasdam parabolas* és un comentari de la col·lecció d'aforismes mèdics *Medicationis parabole* d'Arnau de Vilanova escrit pel mateix autor i que va quedar inacabat a la seva mort. El manuscrit Salzburg, Salzburg Museum 2171, conté un testimoni més antic i més extens del *Commentum super quasdam parabolas* que no els coneguts fins ara i que es van utilitzar per elaborar l'edició crítica d'aquest comentari. En la present contribució es donen a conèixer aquesta còpia i les altres obres arnaldianes transmeses en el mateix còdex, trobat en el marc del projecte Arnau DB. Així mateix, s'hi editen i estudien nou comentaris d'algunes de les *Medicationis parabole* descoberts gràcies al nou testimoni. Aquests comentaris donen normes al voltant del tractament mèdic, incloent-hi aspectes relacionats amb l'ètica professional i la medicació. Entre els passatges que justifiquen l'ús de medicaments compostos n'hi ha que ofereixen clars paral·lelismes amb l'*Antidotarium* arnaldià. Si sumem aquests nou als quinze prèviament coneguts, ara tenim accés a 24 comentaris de les *Medicationis parabole*.

Mots clau: Arnau de Vilanova, llatí medieval, comentari, aforismes, manuscrits, medicina medieval, farmàcia medieval, ètica mèdica.

Abstract: The *Commentum super quasdam parabolas* is a commentary of Arnau de Vilanova's collection of medical aphorisms known as *Medicationis parabole*, that were written by the author himself and left unfinished at his death. MS Salzburg, Salzburg Museum 2171, contents an earlier and more extensive witness of the *Commentum super quasdam parabolas* than those previously known and which were used to prepare the critical edition of this commentary. This paper presents this new copy, together with the other Arnaldian works included in the same codex, found in the framework of the Arnau DB project. Nine comments on some of the *Medicationis parabole* discovered thanks to this witness are edited and studied here. These comments give rules on medical treatment, including aspects related to professional ethics and medication.

* Aquest treball s'emmarca dins el projecte «Arnau de Vilanova Digital», PID2019-104308GB-I00, finançat pel Ministerio de Economía y Competividad. Agradeixo les observacions de Michael McVaugh.

Some passages justifying the use of compound medicines offer clear parallels with the Arnaldian *Antidotarium*. If these new nine comments are added to the fifteen previously known, we now have access to 24 comments on the *Medicationis parabole*.

Keywords: Arnau de Vilanova, medieval Latin, commentary, aphorisms, manuscripts, medieval medicine, medieval pharmacy, medical ethics.

1. EL *COMMENTUM SUPER QUASDAM PARABOLAS*, UNA OBRA INACABADA

Al final de l'*Speculum medicine* Arnau de Vilanova expressa la voluntat d'elaborar un comentari per a les *Medicationis parabole* —a les quals es refereix amb el títol alternatiu d'*Aphorismi de ingenio sanitatis*—, a més de dur a terme els aforismes sobre malalties de membres concrets o *Aphorismi particulares*.

I esperem amb devoció que ell (= Crist) permetrà completar el comentari dels aforismes esmentats (= *Aphorismi de ingenio sanitatis*) i els altres aforismes que exposen les coses específiques que el metge savi ha de considerar en les malalties d'alguns membres particulars.¹

Tal com expliquen en la introducció de la seva edició crítica, Juan Antonio Paniagua i Pedro Gil-Sotres van identificar aquest *commentum* de les *Medicationis parabole* amb un comentari parcial, compost per quinze glosses, publicat dins les edicions generals renaixentistes arnaldianes (*Opera*) des del 1504 fins al 1585.² Només es coneixia un testimoni manuscrit del mateix text, el MS Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ross. 672, 188v-191v (en endavant *R*), però encara era més tardà que l'imprès, atès que va ser copiat el 1508 pel metge valencià establert a Itàlia Francesc Argilagues.³ A més, el comentari de l'aforisme II, 2 es conserva en el MS Londres, British Library, Harley 3594, f. 125r, datat a l'últim quart del segle XV o al primer del XVI.⁴ Com que els

1. «Et speramus cum devotione quod ipse perficiet in commento predictorum amphorismorum et in aliis amphorismis particulariter exprimentibus que per medicum sapientem consideranda sunt in morbis quorundam membrorum particularium», ARNAU DE VILANOVA, *Speculum medicine*, a cura de Michael R. McVAUGH (*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* = AVOMO, XIII), Barcelona, Fundació Noguera – Universitat de Barcelona, 2018, 353.

2. ARNAU DE VILANOVA, *Opera*, Lió, Guillaume Huyon, 1520, 272r-v, amb el comentari de l'aforisme II, 2 desplaçat (ff. 118v-119r).

3. Agraïxo a Jon Arrizabalaga haver-me facilitat la consulta del microfilm d'aquest còdex. Sobre la personatge d'Argilagues i la còpia del manuscrit que va fer al llarg de la vida vegeu: JON ARRIZABALAGA – LUÍS GARCÍA BALLESTER – JOSÉ LUIS GIL ARISTU, «Del manuscrito primitivo al impreso: la labor editora de Francesc Argilagues (fl. ca. 1470-1508) en el Renacimiento médico italiano», *Asclepio*, 43/1 (1991), 3-49, i JON ARRIZABALAGA, «De la copie à l'édition: Francesc Argilagues et les manuscrits médicaux aux premiers temps de l'imprimerie (fin xve-début xvie siècle)», *Médiévales: Langue, Textes, Histoire*, 52 (2007), 119-134.

4. Descripció del còdex i reproducció parcial accessible: <<http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=25524>>.

testimonis eren escassos i tardans, a fi de determinar-ne l'autenticitat Paniagua i Gil-Sotres van centrar-se en la crítica interna, és a dir, la forma i el contingut del comentari. La seva conclusió és que la seva autenticitat és prou versemblant per editar-les dins els *AVOMO*, amb el títol de *Commentum super quasdam parabolas*.⁵

Segons hem vist, se'n parla, com un projecte de futur, a l'*Speculum*, la magna obra que, segons Michael R. McVaugh, Arnau hauria acabat a Montpeller a finals del 1308 o principis del 1309.⁶ Per tant, és versemblant situar la redacció del comentari o bé paral·lela a la de l'*Speculum* o bé immediatament posterior, abans que l'autor fos absorbit per les activitats polítiques, religioses i diplomàtiques que van omplir els dos últims anys de la seva vida. És, doncs, una de les obres que va deixar inacabades a la seva mort el 1311, juntament amb els *Aphorismi particulares*, el *De parte operativa* i l'inici de l'*Antidotarium*, i que una o diverses persones del seu entorn van salvar per a la posteritat posant-les en circulació una volta mort el mestre. Es tracta, per tant, d'un dels *Nachlässe* arnaldians, per fer servir el mateix terme que McVaugh empra en la seva intervenció en aquesta trobada, i part del llegat que Arnau va deixar als seus hereus intel·lectuals.

2. UN NOU TESTIMONI: EL MS SALZBURG, SALZBURG MUSEUM 2171

La revisió dels manuscrits arnaldians empresa dins el projecte Arnau DB ha permès trobar 36 còdexs que inclouen còpies d'obres autèntiques d'Arnau de Vilanova i que anteriorment havien passat desaparcebuts per als estudiosos d'aquest autor.⁷ N'és un el MS Salzburg, Salzburg Museum (abans Museum Carolino-Augusteuum) 2171 (en endavant S), que conté una còpia fins ara desconeguda del *Commentum* (ff. 59r-65v/72r-75r), a més de les sèries aforístiques arnaldianes *Medicationis parabole* (ff. 59r-65v/72r-88v), *Aphorismi particulares* (ff. 89r-92v/93v-97v), *Aphorismi de memoria* (ff. 92v-93v), *Aphorismi extravagantes* (ff. 97v-98v), i el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* (ff. 1r-24v). Tam-

5. ARNAU DE VILANOVA, *Commentum in quasdam parabolas et alias aphorismorum series: Aphorismi particulares, Aphorismi de memoria, Aphorismi extravagantes*, a cura de Juan A. PANIAGUA - Pedro GIL-SOTRES (*AVOMO*, VI.2), Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 1993, 329-337.

6. *AVOMO*, XIII, 361-376.

7. Vegeu Sebastià GIRALT, «Nous manuscrits de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova», *Asclepio*, 72/2 (2020), p313 (1-12), on ja es recull el contingut del MS Salzburg, Salzburg Museum 2171, incloent-hi el *Commentum*. El projecte és accessible a Sebastià GIRALT – Jaume MENSA (coord.) *Arnau DB. Corpus digital de Arnau de Vilanova*, <<https://grupsderecerca.uab.cat/arnau>>. Vegeu-ne la presentació més recent a Sebastià GIRALT, «Nuevos Estudios de Latín Medieval Hispánico», dins Carmen CODOÑER – María Adelaida ANDRÉS – José Carlos MARTÍN-IGLESIAS – David PANIAGUA (eds.), «Arnau DB. Corpus digital de Arnau de Vilanova, al servicio de la investigación y la divulgación», Florència, SISMEL – Edizioni del Galluzzo 2021, 283-290.

poc els autors del catàleg de manuscrits de la biblioteca no havien detectat el *Commentum*, sinó que tan sols hi van registrar les *Medicationis parabole*.⁸ La raó d'aquesta omisió és clara: el *Commentum* no hi apareix com un text independent i amb títol propi, de la mateixa manera que en els *Opera* i a *V*, sinó que cada comentari es troba sota el seu aforisme corresponent. Tots dos textos, les *Medicationis parabole* i el *Commentum* que l'acompanya, hi són anònims. Així doncs, aquest exemplar no és un bon testimoni a favor de l'autoria arnaldiana d'aquest darrer.

S és un còdex compost de tres unitats. La primera, que ocupa els ff. 1-98, és on es troben les obres arnaldianes. Ha estat datada a la segona meitat del segle XIV i el seu origen podria ser el nord de França o l'oest d'Alemanya.⁹ Per tant, aquesta còpia del *Commentum* és més antiga, amb diferència, que la resta dels testimonis.

Ara bé, el més notable i el que justifica aquest treball no és pas l'antiguitat d'aquest testimoni, sinó el fet que hi apareixen més comentaris que no en els dos testimonis coneguts fins ara: els inèdits són nou, que se sumen als quinze emprats a l'edició i que pertanyen a la segona doctrina, tal com són anomenades cadascuna de les vuit sèries de les *Medicationis parabole*.

Les obres arnaldianes ocupen 62 dels 98 ff. de la primera unitat de *S*. La resta transmet dues obres mèdiques anònimes i no identificades, el *Tractatus de signis morborum occultorum locorum* i el *Tractatus de signis febris*. Si considerem que hi ha una numeració anterior mig esborrada en la sèrie aforística arnaldiana —ff. 59r-98v de la numeració actual, que prèviament eren el 140r al 179v—, sembla que aquest conjunt formava un bloc ja en un relligament anterior.

Tant a *V* com a les edicions generals renaixentistes que publiquen el *Commentum* separatament, els comentaris van introduïts per l'inici de l'aforisme corresponent, sense reproduir-lo sencer. En els *Opera* el motiu és clar: les *Medicationis parabole* ja apareixen prèviament de manera íntegra, fins i tot amb un comentari anònim sota cadascuna d'elles.¹⁰ En són l'excepció les dues edicions en les quals els comentaris d'Arnau no són independents sinó que van tot seguit de les paràboles i del comentari anònim, fins a l'aforisme II, 1: es tracta de les del 1527 i 1585.¹¹ Pel que fa a *V* és probable que en l'antígraf copiat per Argilagues els aforismes ja no devien ser complets. Així doncs, enfront de *V* i la major part dels *Opera*, *S* permet llegir els aforismes i els seus comentaris

8. Nikolaus CZIFRA – Rüdiger LORENZ, *Katalog der mittelalterlichen Handschriften in Salzburg: Stiftsbibliothek Mattsee, Archiv der Erzdiözese Salzburg, Salzburger Landesarchiv, Archiv der Stadt Salzburg, Salzburg Museum*, Viena, Österreichische Akademie der Wissenschaften 2015, 473-475. El meu examen del manuscrit ha estat per mitjà d'una còpia digital proporcionada pel Salzburg Museum. Agraïixo a la institució i al seu personal l'enviament gratuït d'aquesta còpia.

9. Podeu veure una descripció de la primera part del còdex a l'apèndix 1.

10. Sobre aquest comentari posterior vegeu *AVOMO*, VI.2, 265.

11. ARNAU DE VILANOVA, *Opera*, Venècia, Hereus d'Octavius Scotus 1527, ff. 112r-114v; *Opera omnia*, Basilea, Conrad Waldkirch, cc. 913-924.

de manera seguida. Tanmateix, alguns comentaris s'hi troben desplaçats en relació als aforismes corresponents, tant de la primera doctrina (I, 13 i I, 17) com de la segona (II, 6; II, 15 i II, 22). Tal desajust fa sospitar que la unió de les paràboles amb els comentaris corresponents no es remunta al *Commentum* original sinó que es deu a un copista posterior.

Cal assenyalar la presència de les *Tabule que medicum informant* als ff. 65v-72r de S. En estar totalment integrades dins el text del *Commentum* i aquest dins el de les *Medicationis parabole*, tampoc són identificades en el catàleg de manuscrits de la biblioteca.¹² Es tracta d'una llista d'aliments temperats, simples medicinals i laxants que, segons demostren Paniagua i Gil-Sotres, originalment formava part del *Dietarium compositionum* del mestre de Montpeller Stephanus Arlandi (fl. 1301-1319).¹³ Aquest extret de l'obra original va circular sigui com un escrit independent, sovint acompanyat d'obres arnaldianes, sigui integrat dins el *Commentum*.

En alguns còdexs les *Tabule* apareixen independentment després dels aforismes arnaldians: MS Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Meibom 171, ff. 12r-16v; MS Graz, Karl-Franzens-Universitätsbibliothek, 594, 57r-62v, i MS Munic Bayerische Staatsbibliothek Clm 666, ff. 63r-81r. En totes tres còpies el text acaba amb aquesta nota, indicativa de com se'n va gestar la falsa atribució arnaldiana: «Nomen editoris ignoro. Estimo tamen fore tractatum Arnoldi de Villa nova».¹⁴

En els *Opera* el comentari de l'aforisme II, 2 («Antequam innotescat...») està inclòs dins les *Tabule*, després del títol, a manera d'introducció de les taules pròpiament dites. Aquest conjunt està situat després de les *Parabole*, és a dir, als ff. 118v-120v en l'edició de 1520. Com a conseqüència, el comentari de la màxima II, 2 queda separat de la resta del *Commentum*, que es troba més endavant en les edicions (172rv). En canvi, a R (ff. 191v-195r) i a S les taules també estan inserides dins el *Commentum*, sense solució de continuïtat, però aquest es troba al seu lloc, és a dir, després del comentari de l'aforisme II, 1, i a S sota la mateixa paràbola II, 2. La inserció de les *Tabule* aquí s'explica pel contingut del comentari, atès que recomana al metge tenir a l'abast una llista d'aliments i medecines innocues que pugui prescriure al pacient abans d'arribar a una diagnòsi definitiva.¹⁵ Que s'insereixi just al punt en què es

12. CZIFRA-LORENZ, *Katalog der mittelalterlichen Handschriften in Salzburg*, 475.

13. AVOMO, VI.2, 343

14. Els manuscrits de Graz i Munic els he pogut consultar en còpia digital: <<http://143.50.26.142/digbib/handschriften/Ms.0400-0599/Ms.0594>> i <<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00125521>>. Pel que fa al de Göttingen em baso en el catàleg: *Die Handschriften in Göttingen. Bd. 3. Universitätsbibliothek. Nachlässe von Gelehrten, Orientalische Handschriften. Handschriften im Besitz von Instituten und Behörden. Register zu Band 1-3*, Berlín, Verlag von A. Bath 1894. En el còdex de Munic es troben també els *Aphorismi extravagantes* (ff. 51r-53r), i els *Aphorismi particulares* (ff. 53r-61r), malgrat que aquestes dues còpies no són recollides en les edicions respectives dels AVOMO.

15. AVOMO, VI.2, 338-339.

trenca la transmissió del *Commentum* en els *Opera* i *V* no sembla pas casual, sinó que justament això podria haver causat la pèrdua dels últims comentaris en aquests dos testimonis. Al capdavall, com tot just hem vist, també va provocar la dislocació del comentari de l'aforisme II, 2 en els *Opera*.

Va ser justament *R* el que va donar la pista a Paniagua i Gil-Sotres que les taules són un extret del *Dietarium compositionum* de Stephanus Arlandi.¹⁶ En efecte, el mateix Argilagues es dol d'haver-les copiat dues vegades, la primera dins l'obra original d'Arlandi (*R*, ff. 32r-34r) i la segona dins el *Commentum* arnaldia (*R*, ff. 191v-195r).

Si tenim en compte que les *Medicationis parabole* són la segona obra més difosa en la tradició manuscrita arnaldiana, amb 51 exemplars coneguts,¹⁷ no deixa de ser sorprenent que el seu comentari hagi tingut una transmissió tan reduïda, amb només tres còpies registrades, i aparentment dues d'incompletes. Tanmateix, hem de pensar que la propagació de la sèrie aforística, acabada el 1300,¹⁸ degué començar vuit anys abans de la del seu comentari, pel cap baix, i això explica que anés gairebé sempre deslligada d'aquest. A més, l'estat incomplet del *Commentum* no en degué afavorir tampoc la circulació.

3. EL *COMMENTUM SUPER QUASDAM PARABOLAS*: SOBRE LA CURACIÓ, L'ÈTICA PROFESSIONAL I L'ÚS DE MEDICAMENTS SIMPLS O COMPOSTOS

L'aforisme és un enunciat breu que exposa una veritat general o una regla. En la medicina medieval va ser un gènere difós i apreciat, no solament per la influència i circulació dels aforismes hipocràtics, inclosos en el principal recull de textos per a l'ensenyament mèdic (*Ars medicine*), sinó també pel conreu que va tenir per part d'autors àrabs com Mesué (Yuhanna ibn Massawaih), Razes (al-Razi) o Maimònides (Moixè ben Maimon).¹⁹ Tanmateix, van ser escassos els conreadors d'aquest gènere en la literatura mèdica de l'Europa llatina medieval: abans d'Arnau de Vilanova només consta el salernità Urso di Calabria, que va escriure a la segona meitat del segle XII un *De afforismis libellus* orientat a desvelar les natures secretes de les coses, que va acompanyar amb unes *glosule*.²⁰ Arnau, de qui s'han conservat diverses col·leccions aforístiques, algunes d'elles força difoses, va ser sens dubte l'escriptor més prolífic en aquest gènere mèdic.

16. *AVOMO*, VI.2, 341.

17. GIRALT, «Nous manuscrits».

18. *AVOMO*, VI.2, 251-252.

19. *AVOMO*, VI.2, 241-244. Vegeu també Jole AGRIMI, «Aforismi, parabole, esempi: forme di scrittura della medicina operativa. Il modelo di Arnaldo da Villanova», dins Massimo GALUZZI – Gianni MICHELI – Maria Teresa MONTI (eds.), *Le forme della comunicazione scientifica*, Milà, Franco Angeli 1998, 361-392.

20. Danielle JACQUART, «L'écriture par excellence du texte médical: les aphorismes», dins Claude THOMASSET (ed.), *L'écriture du texte scientifique: des origines de la langue française au XVIIIe siècle*, París, Presses de l'Université Paris-Sorbonne 2006, 133-140.

Seguint el seu model, Ermengaut Blasi, nebot del mestre i també metge, va escriure una breu sèrie d'aforismes.²¹ La consagració de les màximes arnaldianes va ser la seva publicació dins algunes de les edicions renaixentistes de l'*Articella*, col·lecció hereva de l'*Ars medicine*, al costat dels aforismes hipocràtics i de Mesué, entre altres obres fonamentals.²²

En la *Repetitio super aphorismo Hippocratis Vita brevis* el mateix Arnau subratlla la virtut principal del gènere: «és bo posar per escrit el que se sap i el que es descobreix de manera aforística, és a dir amb brevetat i profitosament per a la seva memorització», seguint el model d'Hipòcrates, Mesuè i Razes.²³ Tot seguit dona exemples de com ha fet servir aforismes per comunicar preceptes terapèutics a col·legues que li feien consultes sobre com tractar certs pacients.²⁴ Per mitjà de l'aforisme, doncs, Arnau pretén facilitar la memorització de les regles tècniques al servei de la pràctica mèdica.

Ara bé, si la brevetat i la concisió són les virtuts dels aforismes, també els limiten, atès que sovint convé complementar-los amb un comentari que n'aclareixi el sentit o que n'ampliï la informació. Així, es conserven dos comentaris d'Arnau a aforismes hipocràtics, que degueren tenir el seu origen en la docència.²⁵ D'altra banda, la primera sèrie aforística arnaldiana, els *Aphorismi de gradibus*, ja va aparèixer amb extensos comentaris del mateix autor.²⁶ Per tant, no pot estranyar que Arnau concebés també l'ambició projecte de comentar el seu recull aforístic principal, les *Medicationis parabole*. Tanmateix, l'empresa de comentar aquest conjunt, que engloba un total de 342 màximes, no es va iniciar fins al cap d'uns quants anys d'enllestir-lo. La magnitud de

21. Si més no, s'han transmès sota el seu nom en un únic manuscrit i aparentment no hi ha motius per dubtar de la seva autenticitat. Vegeu-ne l'edició: Michael R. McVAUGH, «The Aphorisms of Armengaud Blaise», dins Christian DE BACKER (ed.), *Cultuurhistorische caleidoscoop: aangeboden aan Prof. Dr. Willy L. Braekman*, Gant, Stichting Mens en Kultuur 1992, 415-419.

22. Les edicions són les següents: Lió, Jean de La Place 1515; Lió, Jacques Myr 1519; Pavia, Jacob de Burgofrancho, 1522; Lió, Antonius de Ry 1525, i Lió, Jean Moylin 1534. Vegeu Jon ARRIZABALAGA, *The Articella in the Early Press (c. 1476-1534)*, Cambridge – Barcelona, Cambridge Wellcome Unit for the History of Medicine – CSIC 1998, 51-59.

23. «Bonum est cognita et inventa scribere amphorismatice, scilicet breviter et utiliter ad informationem memorie», ARNAU DE VILANOVA, *Expositio super aphorismo Hippocratis In morbis minus - Repetitio super aphorismo Hippocratis Vita brevis*, a cura de Michael R. McVAUGH i Fernando SALMÓN (AVOMO, XIV), Barcelona, Fundació Noguera – Universitat de Barcelona 2014, 223.

24. AVOMO, XIV, 224-230.

25. L'*Expositio super aphorismo Hippocratis In morbis minus* i la *Repetitio super aphorismo Hippocratis Vita brevis*, tots dos editats dins AVOMO, XIV. Sobre aquestes consultes vegeu la introducció de McVaugh i Salmón a aquesta obra (*ibidem*, 322-324) i Sebastià GIRALT, «The *consilia* attributed to Arnau de Vilanova», *Early Science and Medicine*, 7/4 (2002), 311-356. Sobre la relació entre les consultes i els aforismes d'Arnau vegeu també Sebastià GIRALT, «Medicina i astrologia en el corpus arnaldia», *Dynamis*, 26 (2006), 15-38.

26. Editat dins ARNAU DE VILANOVA, *Aphorismi de gradibus*, a cura de Michael R. McVAUGH (AVOMO, II), Granada – Barcelona, Universitat de Barcelona 1975.

l'obra i l'escàs temps que li pogué dedicar l'autor van impedir-ne la finalització.

Les *Medicationis parabole* constitueixen una col·lecció de normes, expressades en forma aforística i estructurades en vuit doctrines o agrupacions temàtiques, que han de servir al metge per adequar les seves mesures terapèutiques a les diverses situacions amb què es troba en tractar els malalts.²⁷

Els aforismes dels quals ens han arribat els comentaris arnaldians pertanyen a la primera doctrina, de caire introductori, i a la segona, on es propugna prudència en la medicació. Sovint els comentaris tenen la funció d'aclarir la intenció de les paràboles, sigui explicant les metàfores emprades, sigui especificant quina és l'orientació de l'aforisme, sigui donant exemples relatius a les consideracions generals exposades a les màximes. Entre aquests exemples trobem tractaments concrets o actuacions correctes i incorrectes en l'assistència al pacient, incloses certes crítiques als mals professionals. D'altres vegades donen arguments per defensar les idees expressades o les desenvolupen i amplien.

Els comentaris fins ara inèdits que presentem aquí comencen amb l'aforisme II, 3, que parteix de la idea que a l'hora de tractar un membre determinat cal contemplar el conjunt del cos, atès que els membres d'aquest depenen els uns dels altres. En el comentari especifica que aquest principi s'ha d'observar de manera estricta en la dieta, i adverteix que per guarir un membre particular s'ha de tenir cura de no prescriure un tractament que pugui perjudicar altres membres. Un error tan greu és imputable o bé a la inexpertesa i ignorància del metge, tant del principi general enunciat per Galè segons el qual cal guarir la zona malalta perquè no danyi la part sana, com dels mitjans curatius, o bé a la seva voluntat d'engany per lucrar-se.

En el comentari del següent aforisme (II, 4) Arnau insisteix en la denúncia de l'afany de lucre i de la ignorància com a mals de la professió mèdica, en la línia iniciada en diversos aforismes de la primera doctrina i els respectius comentaris (des de l'I, 2 a l'I, 7), però ara centrant-se en els efectes que tenen en el tractament. L'aforisme exposa que el metge lleial i savi, després d'arribar a la diagnòsi i conèixer l'estat i les circumstàncies del malalt, li proporcionarà la curació més ràpida possible, atès que, com diu Hipòcrates, el metge lleial és el que desitja la salut del pacient igual que ell mateix. El metge savi ja l'ha definit el mateix Arnau prèviament en el comentari a l'aforisme I, 4: és aquell que coneix perfectament allò que pertoca a la seva branca del saber. En el comentari blasma els pràctics sanitaris que no segueixen el model de «*medicus fidelis et sapiens*» que defensa, aquells que per deslleialtat o ignorància endarrerixen el guariment dels seus pacients. En primer lloc, es refereix als deslleials i impius, que ho són no tan sols envers el malalt sinó també envers Déu, perquè aquests allarguen el tractament amb l'objectiu de lucrar-se, tot negligint el deure de ser compassius envers el proïsme, empesos per l'ambició

27. *AVOMO*, VI.2, 245-254.

desordenada («appetitus inordinatus»). Segons els comentaris de la primera doctrina, l'ambició desordenada també es revela per la recerca del coneixement amb el propòsit de lucrar-se, en comptes de guiar-se per la motivació legítima d'aspirar a la perfecció intel·lectual (I, 4), i s'oposa al «rectus appetitus» d'aquell professional acceptat per Déu (I, 2). Dins d'aquesta categoria d'«infideles et impii» critica específicament els nombrosos cirurgians que s'esforcen a endarrerir la curació per extorquir els seus pacients de manera repetida. En segon lloc, esmenta els ignorants, que també causen retard en la curació dels malalts per desconeixement dels recursos oferts per la tècnica mèdica.

En aquest comentari es veu ben reflectida la fusió entre religió i medicina en l'ètica professional propugnada per Arnau: el bon metge és indissociable del bon creient i la seva lleialtat es fonamenta tant en el coneixement tècnic profund com en la compassió envers els malalts, una virtut comuna a la medicina i a la religió.²⁸ Un passatge paral·lel es troba en la *Repetitio super Vita brevis*: amb la consecució del tractament oportú el metge no tan sols posa en evidència la seva expertesa, diligència i lleialtat sinó també que actua empès per la caritat, de manera que es farà mereixedor tant de la gràcia de Déu com dels honoraris que rebrà dels pacients.²⁹

Retrobem la compassió com a guia del metge prudent en tractar el malalt en el comentari següent, que no apareix fins després de la paràbola II, 9. Aquest aforisme dona prioritat a la dieta alimentària si resulta suficient per restablir la salut, evitant recórrer als medicaments, d'acord amb la coneguda gradació terapèutica consistent en dieta, medicaments i cirurgia en ordre de preferència, establerta per Galè i recollida per Arnau en diversos passatges, com a la *Repetitio*.³⁰ El comentari, que, malgrat ser breu, també seria aplicable als dos aforismes següents —segons diu l'autor—, qualifica de pietós el pràctic prudent que opta per una terapèutica segura perquè actua compassivament en triar els remeis que li resulten menys perjudicials, seguint el principi hipocràtic de no fer mal. Certament no és incompatible amb el contingut del mateix aforisme II, 9, en el qual s'exposa una norma derivada d'aquest principi. Tanmateix, al meu parer, sorgeixen dues consideracions en contra de vincular-lo amb aquest: en primer lloc, no es lògic estendre'l a les paràboles següents, perquè ja tenen el seu propi comentari; a més, el comentari quadra millor amb un sentit més general com el que trobem en el II, 6, que propugna un tractament que cerqui no solament l'efectivitat sinó també la seguretat del

28. Vegeu *AVOMO*, VI.2, 273-276, 334-336, i Joseph ZIEGLER, *Medicine and Religion c. 1300: The Case of Arnau de Vilanova*, Oxford, Clarendon Press 1998, 50-51 i 114-115.

29. «Tunc splendeat peritia medici et erunt omnia opera eius meritoria postquam ex caritate fiant; nam apud deum merebitur gratiam et ab hominibus emolumentum, et quicquid in hoc casu dederint ei poterit iuste recipere, quia fideliter laborat et diligenter», *AVOMO*, XIV, 245.

30. *AVOMO*, XIV, 247. Cf. *AVOMO*, VI.2, 285.

pacient. Els següents aforismes són reflexions més concretes que es desprenen d'aquest principi: el II, 7 considera més segur fer servir els remeis més pròxims a la natura del malalt; el II, 8 titlla de prudent i pietós —els mateixos adjectius emprats en el comentari— el metge que dona prioritat als aliments medicinals per damunt de les medecines pures. Per tant, en l'edició he situat el comentari darrere la paràbola II, 6.

L'aforisme II, 10 adverteix contra l'administració de medecines pures, si no es poden tolerar, o almenys contra un ús d'aquestes estès en el temps. En el comentari corresponent aclareix que els qui no les poden tolerar són els febles o els qui tenen agudesa dels sentits o els no avesats al consum de medicaments. En canvi, els forts, els qui tenen els sentits esmussats o els qui hi estan acostumats sí que toleren les medecines pures, però no és convenient allargar-ne l'administració. L'aforisme II, 11 no fa falta comentar-lo, segons indica l'autor: afirma que el metge moderat i savi només recorrerà als fàrmacs en cas de necessitat, atès que fins i tot els menys potents poden ser nocius si es prenen quan no calen. El II, 12 i el II, 13 són comentats conjuntament: en el primer de tots dos adverteix contra medicar els infants i els més vells, mentre que també posa en qüestió la medicació freqüent en els joves. El comentari aclareix que en els menuts el motiu és la «resolució» del cos i en els més ancians la insuficiència de la *virtus*. Ara bé —segueix—, els efectes nocius que tenen els medicaments amb certesa en els febles i més exposats, també es donen sovint en els joves. N'és el corollari el segon aforisme, en el qual s'avisava que la medicació massa freqüent en la joventut accelera les xacres de la vellesa, que concreta en el comentari: «el refredament i l'extenuació dels membres, el tremolor i la feblesa de totes les facultats, especialment les animals».

El següent comentari apareix sota la paràbola II, 19, i diu:

Aquest aforisme, amb els dos següents, és evident per si mateix, però va dirigit contra aquells cirurgians que confeccionen unguents i emplastres quan podrien guarir la ferida amb només una herba.

Tanmateix, el comentari no encaixa gaire amb el contingut de la màxima que acompanya:

Els motius principals per a la composició (medicamentosa) sorgeixen de les malalties, els membres o les medecines.³¹

Això fa pensar que en realitat es deu referir a un altre aforisme i més encara quan es comprova que just abans es troben un seguit d'aforismes sobre la

31. «Motiva precipua componendi surgunt a morbis vel membris aut (vel S) medicinis», ARNAU DE VILANOVA, *Medicationis Parabole – Pirqué Arnau de Vilanova*, a cura de Juan A. PANIAGUA, Lola FERRE i Eduard FELIU (AVOMO, VI.1), Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera 1990, p. 37.

conveniència d'emprar medicaments simples o compostos, del II, 15 fins al II, 18. El primer d'aquests sembla el més ajustat al comentari:

Qui pot guarir amb simples recorre a medecines compostes debades o amb engany.

Si és veritat que el comentari es refereix a aquest aforisme, que de manera assenyada combat la medicació artificiosament composta i que, en aparença, és susceptible d'una interpretació molt general,³² pot resultar sorprenent que l'autor el circumscrigui a denunciar certs cirurgians que abusen d'ungüents i emplastres. En tot cas, aquest és el segon comentari que critica la pràctica professional d'alguns cirurgians, després del que denuncia la prolongació abusiva del tractament (II, 4).³³ Fins on jo sé, aquestes podrien ser les úniques referències explícites d'Arnau a la pràctica dels cirurgians. Són blasmes a perfils professionals determinats i potser seria injust generalitzar l'opinió que tenia Arnau dels cirurgians a partir d'aquestes escasses al·lusions, però també es pot considerar significatiu que siguin totes negatives. Malgrat que, des de mitjan segle XIII, els cirurgians capdavanters ja havien emprès el camí de convertir el seu ofici en un saber racional, tot seguint una evolució paral·lela a la de la medicina i intentant allunyar-se dels pràctics empírics i barbers,³⁴ els metges universitaris potser van trigar a abandonar la reticència a acceptar-los com uns competidors dignes en les àmplies àrees en les quals es disputaven el mercat de la salut.

A partir del II, 19, abans reproduït, venen una sèrie d'aforismes sobre la composició dels medicaments, un dels temes més fressats per Arnau, al qual havia dedicat 63 dels 103 capítols de l'*Speculum medicine*.³⁵ En el II, 20 exposa diversos motius vinculats a les malalties —el primer tipus dels enumerats en la màxima precedent, al costat dels membres i els medicaments— que menen a elaborar medecines compostes: la pluralitat de les malalties, la contrarietat de

32. Cf. *AVOMO*, VI.2, 286-287.

33. L'interès del pràctic cobdiciós d'allargar el tractament s'explica pel costum que tenen alguns pacients de pagar segons la durada del procés curatiu. El famós cirurgià Henri de Mondeville inclou aquesta mena de malats entre aquells als quals no aconsella proporcionar medicina preventiva: «Praeservativam non facimus [...] aliquibus qui solvunt post curam factam secundum quantitatem laboris et, si curantur brevi tempore, modice, si longo tempo, abundanter», HENRI DE MONDEVILLE, *Die Chirurgie des Heinrich von Mondeville (Hermondaville) nach Berliner, Erfurter und Pariser Codices zum ersten Male*, a cura de Julius Leopold PAGEL, Berlín, August Hirschwald 1892, 74. Sobre el pagament als professionals mèdics vegeu Michael R. McVAUGH, *Medicine before the Plague: Practitioners and their Patients in the Crown of Aragon (1285-1345)*, Cambridge, Cambridge University Press 1993, 171-173.

34. La formació de la cirurgia com un saber racional és estudiada per Michael R. McVAUGH, *The Rational Surgery of the Middle Ages*, Florència, SISMEL – Edizioni del Galluzzo 2006. Vegeu també McVAUGH, *Medicine before the Plague*, 113-116.

35. *Speculum medicine*, *AVOMO*, XIII, 137-259. Vegeu-ne també la introducció de McVAUGH, 40-51. El contingut dels comentaris no desdiiu de la teoria exposada en el *Speculum*.

la causa respecte de la mateixa afecció i la divergència d'un accident o símptoma en relació al trastorn. El comentari posa un exemple de cadascun d'aquests casos i la seva solució per mitjà d'un compost. Així, a fi de combatre alhora la solució de la continuïtat en els intestins primis i opilació al cap cal unir una medicina aperitiva i una de consolidativa; igualment, davant una febre causada per opilació del fetge, és convenient un compost que obri l'opilació i provoqui un refredament; i en darrer lloc, en una úlcera d'intestins, sobretot els primis, és necessari unir una medicina abstersiva i consolidativa amb una d'anodina i untuosa, amb l'objectiu de calmar el dolor agut que provoca.

L'aforisme II, 21 aborda els motius relacionats amb els membres: la necessitat d'associar el simple amb la propietat curativa a un altre que li faci de vehicle fins a l'òrgan afectat o permeti penetrar-hi o orienti a quin òrgan dirigir-se o el fixi en el membre en qüestió.³⁶ El comentari dona diversos exemples d'aquesta mena d'associació: per arribar als ronyons calen diürètics amb propietat conductiva, submergir en vinagre la medicina adient per a una cefalea causada per la discràsia de la duramàter fa que penetri en el crani i arribi al destí, el vinagre o les flors de tamarinde encaminen l'api cap a la melsa, i en les úlceres de l'ull, especialment de còrnia, s'afegeix l'arç de tanques (*licium*) o suc de celidònia (*memitba*) al medicament per afermar-lo.³⁷

El següent comentari encaixa perfectament amb el contingut de l'aforisme II, 22, però també es troba desplaçat després del II, 23, que no hi té relació.³⁸ El II, 22 continua desgranant els motius que empenyen a fer servir fàrmacs compostos i, ara en relació als medicaments mateixos, amb el propòsit d'evitar els efectes secundaris de certs simples. Com en els dos anteriors, el comentari dona un exemple de cada cas exposat en l'aforisme. En primer lloc, l'objectiu d'evitar que la propietat d'una medicina elimini una facultat d'un membre noble³⁹ necessària per al cos, l'exemplifica amb un apostema de fetge, en el qual cal afegir-hi la facultat estíptica per conservar la funció del mateix òrgan. Una altra finalitat que pot complir un compost és impedir que un medicament perjudiqui un membre especialment sensible, sigui durant el trajecte o en l'òrgan de destí. Un exemple de l'afectació en el camí seria el fetge o l'orifici de l'estómac quan s'administra cendra d'escorpins barrejada amb dagragant i sucre o similars per al càlcul de ronyons. Pel que fa a la destinació, uns ingredients semblants s'aplicarien a les cantàrides emprades per al càlcul vesical

36. Cf. *AVOMO*, VI.2, 285.

37. Per a la identificació d'aquests simples vegetals vegeu Hermann FISCHER, *Mittelalterliche Pflanzenkunde*, Hildesheim, Georg Olms 1967, 264 i 274; Willem F. DAENS, *Nomina simplicium medicinarum ex synonymariis medi aevi collecta*. Leiden – Nova York – Colònia 1993, 138. Quant a l'equivalència amb els noms catalans: Francesc MASCLANS, *Els noms de les plantes als Països Catalans*, Granollers – Barcelona, Editorial Montblanc – Martín 1981, 39 i 74.

38. «Quanto plura sunt componencia medicine, tanto est componenti minus certus effectus eius» (II, 23).

39. Cal entendre els membres nobles com els principals, aquells que tenen una àrea d'influència més extensa en el cos: cor, fetge, cervell i testicles. Cf. *AVOMO*, VI.2, 287.

amb l'objectiu d'evitar danyar la bufeta. D'altra banda, a fi d'esvaïr un gust o olor molest s'inclou en el fàrmac un element aromàtic o sàpid. Finalment, la combinació amb altres productes pot impedir que desaparegui ràpidament la facultat d'un simple, com s'exemplifica en el comentari amb diversos ingredients que poden mantenir les virtuts de les flors de borratja fins a arribar al cor.

4. EL *COMMENTUM* I L'*ANTIDOTARIUM*

El conjunt de paràboles que justifiquen l'ús de medicaments compostos, amb els seus respectius comentaris, presenten clars paral·lelismes amb l'*Antidotarium* atribuït a Arnau, en concret amb el capítol primer, que té el mateix propòsit.⁴⁰ De l'*Antidotarium*, constituït fonamentalment per una recopilació de fàrmacs compostos, se n'ha qüestionat l'autoria arnaldiana: segons els estudiosos només els primers capítols, de caire introductori i general, podrien ser autèntics, mentre que el recull farmacològic provindria d'una compilació posterior, realitzada hipotèticament per Pero Cellerer, deixeble aragonès d'Arnau, i potser destinada als apotecaris catalanoaragonesos.⁴¹ Tenint en compte l'objectiu comú de la sèrie d'aforismes i del capítol primer de l'*Antidotarium*, no pot estranyar que tots dos textos recullin un seguit de motivacions coincidents per elaborar compostos. Quan es tracta d'exposar finalitats generals, podríem pensar que no són coincidències significatives. Així, quan l'antidotari dona objectius com ara tractar diverses malalties alhora,⁴² barrejar remeis amb

40. «Ex naturis morborum precipue compositorum et medicinarum simplicium ac ex membris lesis necessitatur medicinas componere, cum rarissime inveniatur medicina *simplex* amplectens vires omnes quibus indiget medicus in curatione morbi et etiam in conservacione sanitatis» (f. 49vb), dins l'*Antidotarium clarificatum*, MS Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1153, ff. 49va-76rb <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/bav_pal_lat_1153>, datat el 1358. He confrontat aquest testimoni amb el de l'incunable ARNAU DE VILANOVA, *Antidotarium clarificatum*, València, Nicolau Spindeler 1495, del qual he pres les lliçons marcades amb cursiva. Tots dos pertanyen a la mateixa família de còpies, mentre que en els manuscrits que he pogut consultar de l'altra branca, i en el text imprès dels *Opera* que en deriva, manquen els ítems C i E. En conseqüència, potser valdria la pena tenir en compte el testimoni del *Commentum* de S a l'hora de considerar incloure aquests passatges a l'edició de l'*Antidotarium*.

41. Sobre l'*Antidotarium* i la polèmica de la seva autenticitat vegeu: Michael R. McVAUGH, «Two texts, one problem: the authorship of the *Antidotarium* and *De venenis* attributed to Arnau de Vilanova», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 14 (1995), 75-94; Antonio GARCÍA MASEGOSA, «¿Escribió Arnau de Vilanova el *Antidotarium*?», dins Jenaro COSTAS RODRÍGUEZ (coord.), *Ad amicam amicissime scripta: homenaje a la profesora María José López de Ayala y Genovés*, Madrid, Universidad Nacional de Educación a Distancia 2005, vol. 1, 233-244; Pedro GIL-SOTRES, «El *Antidotario* de Arnau de Vilanova: a vueltas con la autenticidad», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 30 (2011-2013), 239-253.

42. «Verum presciendum quod pluralitas morborum necessitat interdum imponi bases plures in composito» (f. 49vb).

efectes contraris⁴³ (tots dos cf. aforisme II, 20), transportar el fàrmac a la seva destinació,⁴⁴ encaminar el medicament a l'òrgan que el necessita, entre diversos possibles (tots dos cf. aforisme II, 21),⁴⁵ observem que són propòsits també enumerats en les *Medicationis parabole*. Tot i així, els exemples que es donen en els comentaris són diferents dels recollits en l'*Antidotarium*. Algunes finalitats especificades en els comentaris també s'esmenten en l'obra farmacològica, com ara dissimular l'olor desagradable d'un medicament amb un producte aromàtic (D) o fer una medecina més calenta o més freda (F).⁴⁶

Tanmateix, resulten molt més significatius un cert nombre d'exemples que apareixen en els comentaris i que resulten força semblants, fins i tot en detalls, a alguns dels oferts per l'*Antidotarium*: ajudar un remei a penetrar dins l'organisme, com quan un medicament contra la cefalea produïda per la duramàter se submergeix en vinagre perquè entri en el crani (A), fixar un medicament consolidatiu en un òrgan lliscós i mòbil com l'ull (B), evitar el dany causat per un remei, com el dragagant afegit en la cendra d'escorpins (C) o impedir que s'esvaeixin les propietats d'una medicina abans d'arribar al seu objectiu, com el safrà o la *sapa* o la *miva* afegits a les flors de borrajia emprades com a cordial (E). En aquests casos la semblança és excessiva per pensar en una simple casualitat: a parer meu, és una prova que ens trobem davant el mateix autor. Així doncs, el *Commentum* se suma a altres obres genuïnes d'Arnau —*Speculum medicine*, *Repetitio super Vita brevis*, *De amore heroico*, *Regimen sanitatis*— amb les quals l'*Antidotarium* presenta paral·lelismes⁴⁷ i esdevé un nou argument a favor de l'autenticitat dels primers capítols d'aquesta obra.

5. UNS COMENTARIS D'ARNAU DE VILANOVA?

Els nou comentaris de les *Medicationis parabole* ara recuperats gràcies a *S* no difereixen per l'estil i el contingut, de manera significativa, dels quinze editats als *AVOMO*. És cert que no hi trobem cap comentari llarg com alguns dels ja coneguts, però la seva extensió és comparable amb els breus de la primera doctrina. En els nous comentaris es poden observar una bona part dels trets que van empènyer Paniagua i Gil-Sotres a considerar autèntics els que van editar:⁴⁸ la

43. «Etiam necessitat interdum commiscere medicamina effectuum contrariorum» (f. 50ra).

44. «Felicitemur etiam effectum medicinarum in permiscendo eis que potentiam habeant delativam, velud admiscetur crocus cordialibus» (f. 50ra).

45. «Componitur etiam aliquando quatinus medicamen in determinacione aut plura respiciens membra delegetur ad membrum indigens eius operatione» (f. 50ra).

46. Les lletres entre parèntesis fan referència als passatges coincidents del *Commentum* i de l'*Antidotarium* reproduïts a l'apèndix 2.

47. GIL-SOTRES, «El *Antidotario*», GARCÍA MASEGOSA, «¿Escribió Arnau de Vilanova el *Antidotarium*?».

48. *AVOMO*, VI.2, 332-337.

llibertat amb què l'autor tria les paràboles que comenta, sense sentir-se obligat a fer-ho sistemàticament, o amb què cita les autoritats —les més apreciades per Arnau, Galè i Hipòcrates— només quan li cal, sense cedir a una erudició ostentosa, la tendència a exemplificar les consideracions generals expressades als aforismes amb situacions o tractaments d'afeccions concretes, l'exposició clara i sistemàtica i la religiositat moderada que impregna la seva ètica professional (II, 4 i 6). Jo hi afegiria també la passió amb la qual ataca els que són objecte de la seva denúncia, en aquest cas els mals professionals mèdics (II, 3 i 4). En la meua opinió, la correspondència de contingut entre els comentaris II, 4 i 6 i alguns de la primera doctrina, ja comentada abans, és una prova clara que l'autor és el mateix. Finalment, a banda dels paral·lelismes tot just apuntats amb l'*Antidotarium*, alguns detalls dels remeis esmentats en el comentari del II, 22 també es troben a l'*Speculum medicine*. En conclusió, al meu parer, no hi ha dubte que són una part, perduda fins ara, del *Commentum super quasdam parabolas* d'Arnau de Vilanova. Així doncs, caldria elaborar una nova edició d'aquesta obra a fi de revisar-ne la part publicada a la llum del testimoni més antic conservat, S, i d'incorporar-hi els comentaris que hi manquen, un projecte per a un futur pròxim del qual aquest treball és el primer pas.

6. NOTA SOBRE L'EDICIÓ

Tot seguit s'ofereix l'edició dels comentaris inèdits transmesos per un únic manuscrit conegut, S (MS Salzburg, Salzburg Museum 2171), acompanyats només de les *Medicationis parabole* a les quals fan o poden fer referència (en lletra més grossa). El text dels aforismes, en general, segueix el de l'edició publicada a *AVOMO*, VI.2, de la qual s'incorpora la numeració, però la grafia segueix la de S i s'hi han fet alguns canvis de puntuació. Les lliçons divergents de S respecte del text editat s'indiquen en apartat crític.

[*Commentum super quasdam parabolas. Secunda doctrina*]

[72r]

[3] Sicut ex singulis membris corporis tocus constat substantia, sic alterum alterius auxilio gubernatur. Et ideo totum corpus in curacione cuiuslibet morbi convenit aliquo beneficio procurare.

Propter morbos particulares membri cuiuslibet introducitur iste canon, cuius preceptum est observandum integro in dieta. Nam cum infirmum membrum debeat sic a morbo curari, quod per eius curacionem sanitas in aliis membris non corrumpatur, cavendum est ne propter membrum langidum regimen tocus taliter ordinetur, quod aliis membris preiudicare possit. Unde medicus qui propter discrasiam humorum solum unius membri, maxime

superficialis et parvi, sicut est lacrima oculi, satagit exicare corpus dictum farmaciis vel est inperitus et ignorans precepti⁴⁹ Galieni dicentis quod sic pars egra sananda est, ne sanum ledatur, similiterque ignorans quibus et qualiter membrum particulare sit expediendum, <vel> est deceptor querens occasionem dolosi lucri. Cum igitur infirmatur solus oculus aut nasus aut auris aut manus, non solum est ordinandum regimen unius hiis membris tantum conveniens sed toti corpori.

[4] Medicus fidelis et sapiens, cognitis cognoscendis, quanto celerius potest subvenit egrotanti.

Duo sunt ex parte medici que possunt beneficium [72v] sanacionis retardare, quorum unum est appetitus inordinatus, ut cum quis operatur non ex compassione ad proximum sed ex cupiditate lucrandi. Et tales sunt infideles et impii. Nam fidelis medicus est, ut dicit Ypocras, qui salutem egri pariter appetit cum eodem. Unde qui plus appetit lucrari quam sanare infirmum nec fidem reddit infirmo nec deo. Qualis infirmitas in cyru<r>gicis sepius reperitur qui studiose protrahunt morborum curacionem, ut crebrius extorqueant mercedem iniquitatis! Secundum retardans inpericia seu ignorancia medicantis et ideo, quia fidelis quantum ad infirmum et sapiens quantum ad artis precepta, cognitis cognoscendis circa infirmum, festinanter subvenit infirmo.

[6] Opus rectissimum non efficacioribus tantum, sed tucioribus consumatur.

Iste amphorismus cum duobus sequentibus per se patet: prudens in eo quod preconsiderat in operando securitatem pius, quia compassive [73r] infirmo eligit ad curacionem que minus affligunt. Et ex hiis inferuntur subsequentes amphorismi et ex se patent.⁵⁰

[7] Quecumque nature subiecti sunt magis amicabilia, securius movent ipsum.

[8] Prudens et pius medicus morbum expellere satagit ante cibis medicinalibus quam puris medicinis.

[9] Cuicumque⁵¹ per alimenta potest restitui sanitas fugiendus est penitus usus medicinarum.

49. precepti *scripsi*] preceptis

50. A S aquest comentari apareix desplaçat després de l'aforisme II, 9.

51. En l'edició erròniament *quicumque* (AVOMO, VI.1, p.35).

[10] Medicacio que puris agitur medicinis aut diu non poterit tollerari aut diu non est⁵² continuanda.

Non poterit tollerari a debilibus vel sensum acutum habentibus vel insuetis ad usum medicinarum. Quod si aliquis fortitudine virtutis vel ebetudine sensus vel consuetudine posset diu tollerare aproximacionem purarum medicinarum, tamen medicus non debet eam continuare.

[11] Modestus et sapiens medicus nunquam properabit ad farmacias nisi cogente necessitate, cum eciam debilis quibus corpus non indiget sint nociva.

Patet littera.

[12] In pueris et decrepitis verendum est farmacare; iuuenibus quoque suspectum est crebo sumere farmacias.⁵³

[13] Quicumque in iuventute sepius farmacantur cito deflebunt incomoda senectutis.

In pueris propter resolucionem corporis et decrepitis propter defectum virtutis. Crebro, nam quod in passibilibus et debilibus facit rata farmacia, hoc facit frequens in fortibus, et ideo subiungit quod, si iuvenes sepius farmacantur,⁵⁴ nocumenta senectutis incurrunt velociter, scilicet infrigidacionem et extenuacionem membrorum atque tremorem et omnium virtutum maxime animalium debilitatem sive animatarum.

[73v]

[15] Potens mederi simplicibus composita medicamina dolose vel frustra⁵⁵ querit.

Hic amphorismus cum duobus sequentibus per se patet, sed fecit directe contra cyru<r>gicos illos qui unguenta conficiunt et emplastra ubi cum una herba plagam sanare possunt.⁵⁶

[16] Simplicem medicinam species rerum elementarium administrant,⁵⁷ compositam vero ex illis ars preparat.

52. non est diu] diu non est S

53. farmacias] medicinam alias farmaciam S

54. farmacantur *scripsi*] formacantur S

55. vel frustra *om.* S

56. A S aquest comentari apareix desplaçat després de l'aforisme II,19.

57. administrant] administrat S

[17] Morbis simplicibus medicina convenit⁵⁸ in virtute simplex, compositis vero multiplex in eadem.

[20] Morborum pluralitas aut contrarietas cause ad ipsum morbum vel accidentis ad eum diversitas viget diversas coniungere⁵⁹ medicinas.

Cum enim quis patitur solutionem continui in gracilibus intestinis et opilacionem in capite, tunc morborum pluralitas cogit medicum ut medicine aperitive coniungat⁶⁰ consolidativam, quando non occurrerit ei talis compositio per naturam. [74r] Ubi vero quis patitur febrem causatam ex opilacione epatis nec medicina simplex invenitur que aperiat opilacionem et infrigidet, necesse est ut ex diversis talis artificialiter componatur. In ulcere vero intestinorum, maxime subtilium, licet sola abstersiva et consolidativa correspondeat⁶¹ ulceri, tamen, quia dolorem causat acerbum, necesse est predicte medicine coniungi medicinam anodinam et unctuosam, quamvis curacioni ulceris nimium adversetur.

[21] Ut ducatur ad membrum distans, aut penetret in compactum aut, si communis est pluribus, ut⁶² ad unum determinetur aut adhereat ei vel immoretur, una res alii sociatur.

Ex premissis intencionibus componendi ex parte morbi iam experiunt illas que occurrerint ex parte membrorum: consolidative⁶³ medicine renum diuretica coniunguntur adductivam. In cephalia vero que causatur⁶⁴ a discrasia dure matris medicina conveniens illi mergitur in aceto, ut per eius societatem penetret craneum et substantiam dure matris. Apium vero cum indifferenter aperiat meatus renum, splenis et epatis, necesse est ut, quando tamen propinatur propter splene,⁶⁵ cum aceto sumatur aut cum floribus tamarisi. In ulceribus oculi, maxime cornee, medicina consolidativa nec adherere potest propter levitatem⁶⁶ oculi nec diu immorari propter eius mobilitatem, et ideo licium ei coniungitur aut succus memithe.⁶⁷ Simili ratione iungimur cunctis medicinis et ideo manus omnium nominatur.⁶⁸

58. convenit] confert S

59. coniungere] componere S

60. post coniungat exp. S causam

61. Correspondeat scripsi] correspondeant S

62. ut] vel S

63. consolidative scripsi] consoliative S

64. causatur scripsi] causantur S

65. post splene add. S ut

66. levitatem scripsi e leuis *Antidotarium*, f. 50ra: lenitatem S

67. El *lycium* i la *memitha* o celidònia agrestis es fan servir per a col·liris i com a remeis per als ulls, ARNAU DE VILANOVA, *Translatio libri Albuzae de medicinis simplicibus*, a cura d'Ana LABARTA, José MARTÍNEZ GÁZQUEZ, Michael R. McVAUGH, Danielle JACQUART i Lluís CIFUENTES (*AVOMO*, XVII), Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera 2004, 213-214.

68. Vegeu els paral·lelismes d'aquest comentari amb l'*Antidotarium* a l'apèndix 2.

{74v}

[22] Ne vis medicine corpori necessaria virtutem elim<in>et membri nobilis aut offendatur ab ea membrum passibile vel acuti sensus in termino vel in via; ne vis ipsius nociva cuiquam ingerat lesionem aut horribilitate conturbet; ne cito pereat virtus eius, ut confortetur vel ut repressa qualitas proposito conformetur, medicine alterius copulam necessario sustinebit.

Principaliter et secundario membrorum plures intenciones urgent componere medicinam. Nam in⁶⁹ apostemate epatis necesse est resolucione stipticam admiscere pro conservanda virtute ipsius epatis. Cum autem cinis scorpionum pro calculo renum exhibitur, alicui dragagantum et zucarum admisceretur ei sive similia, ne in via offendatur epar aut orificium stomachi.⁷⁰ Quod si ad calculum vesice propinentur cantarides, tunc non solum predicta sed etiam gummi prunorum atque similia coniunguntur eis, quin ipsi termino numquam substancialiter noceret, tamen nichilominus expedit repressivum ei adiungere.⁷¹ Medicine vero que sapore horribili vel odore potest conturbare⁷² mentem, convenienter adiungitur sapida vel aromatica. Floribus quoque boraginis, si ad cordis thalamum dirigantur, non solum crocus ad vehiculum adiugetur sed etiam sapa vini aut cito<nio>rum aut miva,⁷³ ut virtus earum custodiatur in via, quia est resolucioni promptissima. Vino quoque mali granati, cum propinatur interdum, parum aceti coniungitur ad confortandam

69. in s.l.

70. «Ex animalibus vero quandoque totum accipitur, lepus et scorpio cum incinerantur ad opus calculi», *Speculum medicine*, AVOMO, XIII, 138; «Dragagantum est frigidum et siccum in secundo. Quando bibitur eius decoccio, valet dolori renum ex caliditate», *Translatio libri Albuazale de medicinis simplicibus*, AVOMO, XVII, 369.

71. Les cantàrides poden danyar la bufeta a causa de les propietats ocultes, segons adverteix Arnau al *Speculum medicine*: «proprietas autem cantaridum specialiter nocet vesice», AVOMO, XIII, 145. La cantàrida és un coleòpter (*Lytta vesicatoria*) de la família dels Meloids, que segreuen cantaridina. Pels efectes d'aquesta substància les cantàrides eren emprades en forma de pols com a medecina contra la impotència i el mal de pedra, però també eren considerades un verí, atès que, a partir d'una certa dosi, poden provocar lesions greus, especialment a la bufeta i els ronyons, fins a arribar a la mort. Aquest doble ús el recull Arnau, que les situa entre les substàncies medicinals i tòxiques alhora en el *De dosi tyriacalium medicinarum*: «... cantarides et realgar et multa similia interdum venenum, interdum efficaces medicines sunt curative veneni», ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de amore heroico – Epistola de dosi tyriacalium medicinarum*, a cura de Michael R. McVAUGH (AVOMO, III), Barcelona, Universitat de Barcelona 1985, 83. Sobre les aplicacions mèdiques de les cantàrides vegeu Máximo Antonio BLASCO, *Compendio de materia médica para el uso de los médicos jóvenes*, València, Josef Orga 1809, 145-147, i Jaume MERCANT, «Aportación a la historia de la farmacoterapia urológica», *Actas urológicas españolas*, 32/2 (2011), 99-106.

72. *post conturbare delevi si rasa littera terminatum.*

73. L'arabisme *miva* designa una mena de gelea medicinal preparada amb suc de codony i altres ingredients. Vegeu Federico CORRIENTE – Christophe PEREIRA – Ángeles VICENTE, *Dictionnaire des emprunts ibéro-romans. Emprunts à l'arabe et aux langues du Monde Islamique*, Berlin-Boston, De Gruyter 2019, 425, i la ressenya de Joaquín BUSTAMANTE-COSTA del mateix llibre, publicada a *Zeitschrift für romanische Philologie* 136/1 (2020), 303-332.

virtutem aperitivam, sicut zinziber ipsi turbit associatur ad confortandam dissolutivam.⁷⁴ Sic et medicine nimis infrigidate adiungitur calida vel econverso, ut ad gradum propositum reducantur.⁷⁵

APÈNDIX I

DESCRIPCIÓ DE LA PRIMERA PART DE MS SALZBURG, SALZBURG MUSEUM 2171 (ff. 1-98)⁷⁶

Dimensions Alçada × base: 200 × 140

- 1) Arnau de Vilanova: *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* (1r-24v)
 Títol: Regimen sanitatis ad inclitum dominum regem Aragonie (anònim).
 Títol de capítol: Capitulum primum de eleccione aeris et mansionis congruitate.
 Inc.: Prima pars vel consideracio sanitatis conservande pertinet aeris eleccionem...
 Expl.: ... pannus linneus immersus ano suaviter quantum poterit intro-mittatur etcetera.
- 2) Anònim: *Tractatus de signis morborum occultorum locorum* (25r-47v)
 Títol: Incipit tractatus de signis morborum occultorum locorum (anònim).
 Inc.: Quamvis artificialis morborum cura rerum naturalium et non naturalium...
 Expl.: ... si melancholicum sine causa manifesta tristabitur.
- 3) Anònim: *Tractatus de signis febris* (incomplet) (48r-57r)
 Títol: Tractatus de signis febris.
 Títol de capítol: Capitulum primum de differencia inter putridam et effimeram.
 Inc.: Febris est calor preter naturam factus in corde...
 Expl.: ... Item medicina preservans ab omnibus supradictis. Recipe [...].

74. «Complexionatum vero alii permixtum interdum confortat virtutem eius cui admiscetur vel adiungitur, sicut zinziber acuitatem turbith et per consequens dissolvendi potentiam», *AVOMO*, XIII, 175.

75. A S aquest comentari apareix desplaçat després de l'aforisme II, 23. Vegeu els paral·lelismes d'aquest comentari amb l'*Antidotarium* a l'apèndix 2.

76. Em baso en la descripció donada per CZIFRA-LORENZ, *Katalog der mittelalterlichen Handschriften in Salzburg*, 473-476 (Nr. 253) confrontada amb l'examen de la còpia digital.

- 4) Arnau de Vilanova: *Medicationis parabole* (ff. 59r-65v / 72r-88v)
 Títol: Incipiunt medicacionis parabole secundum instinctum veritatis eterne (anònim).
 Títol de la primera secció: Doctrina prima de regulis preparantibus animum ad utiliter operandum.
 Inc.: Omnis medela a summo bono procedit.
 Expl.: ... parabolam in premissa reducet in parabolas oportunas.
- 5) Arnau de Vilanova: *Commentum super quasdam parabolas* (ff. 59r-65v/72r-75r)
 Sense títol (anònim, integrat dins les *Medicationis parabole*).
 Inc. Medela est beneficium salvacionis...
 Expl. ... vel econverso ut ad gradum propositum reducantur.
- 6) Stephanus Arlandi, *Tabule que medicum informant specialiter cum ignoratur egritudo* (ff. 65v-72r)
 Sense títol (anònim, integrat en el comentari de l'aforisme II, 2).
 Inc.: Medulla panis electissimi...
 Expl.: ...suci rosarum recentium unc. ii cum duplo de ydrozacrís.
- 7) Arnau de Vilanova: *Aphorismi particulares* (89r-97v)
 Títol: Incipiunt amphorismi Arnoldi de Villa Nova de ingeniis curativis, nocitivis et preservativis morborum speciales humani corporis respicientes partes.
 Títol de la primera secció: Doctrina prima de capite.
 Inc.: Egritudines capitis vel in cerebro sunt vel tegimentis eius vel ramis...
 Expl.: ... aut circiter a tenui vel mediocri ventositate causatur.
- 8) Arnau de Vilanova: *Aphorismi de memoria* (ff. 92v-93v)⁷⁷
 Títol: Doctrina secunde de conservacione memorie
 Inc. Exterior excedens frigiditas ledit memoriam...
 Expl.: ... confortant memoriam et restaurant.
- 9) Arnau de Vilanova: *Aphorismi extravagantes* (97v-98v)
 Sense títol propi (va tot seguit dels *Aphorismi particulares*. Només la caplletra equivalent a les que encapçalen les seccions dels *Aphorismi particulares*.
 Inc.: Conservatio sanitatis in lapsis corporibus cum hiis que lapsum corrigunt...
 Expl.: ... Celeste sigillum pedum dolores fugat in eternum.

77. Els *Aphorismi de memoria*, ff. 92v-93v, no apareixen com un recull d'aforismes independent sinó com la segona secció dels *Aphorismi particulares* sota el títol de *Doctrina secunda de conservacione memorie* com passa en altres manuscrits i en els *Opera* (AVOMO, VI.2, 349-350, 366-367). Per aquesta raó no són identificats en el catàleg com una obra separada.

APÈNDIX 2

COMPARACIÓ

ENTRE *COMMENTUM SUPER QUASDAM PARABOLAS*, II, 21 i 22,
I *ANTIDOTARIUM*, cap. I

<i>Commentum super quasdam parabolas</i>		<i>Antidotarium</i> , MS Vaticà, BAV, Pal. lat. 1153, ff. 49va-76rb	
II,21	A	In cephalea vero que causatur a dis-crasia dure matris medicina conve-niens illi mergitur in aceto, ut per eius societatem penetret craneum et substanciam dure matris.	Interdum componitur medicina ut penetret ad profunda <i>velut</i> in cefa-lea dure matris iunguntur medicie-ne in aceto ut cicius penetrent ad eam (f. 50ra).
	B	In ulceribus oculi, maxime cor-nee, medicina consolidativa nec adherere potest propter levitatem oculi nec diu immorari propter eius mobilitatem, et ideo licium ei coniungitur aut sucus memithe.	Componitur interdum medicamen ut diucius immoretur consolidati-vis velut in ulceribus oculi levis ac mobilis inmiscetur consolida-tivis licium vel succus memithe (f. 50ra).
II,22	C	Cum autem cinis scorpionum pro calculo renum exhibitur alicui, dragagantum et zucarum admis-ceretur ei sive similia, ne in via offendatur epar aut orificium sto-machi.	Cinis scorpionum tostorum fracti <i>valeat</i> ac <i>expulsi</i> o-ni calculi com-miscetur dragagantum ne offendat orificium stomachi et epatis (f. 50ra).
	D	Medicine vero que sapore horri-bili vel odore potest conturbare mentem, convenienter adiungitur sapida vel aromatica.	Componuntur interdum ut sub aromatico natura amplectatur hor-ribile ut crocum cum castoreo et nucem cum assafetida (f. 50rb).
	E	Floribus quoque boraginis, si ad cordis thalamum dirigantur, non solum crocus ad vehiculum ad-iungetur sed eciam sapa vini aut cito<nio>rum aut miva, ut virtus earum custodiatur in via, quia est resolucioni promptissima.	Sunt etiam quedam adeo resolu-tioni promptissima, quod nedum sufficit commixtio delativa sed etiam prohibitiva resolucio-nis, ut floribus borraginis cordiali nedum crocus sed miva vel sapa sunt asso-cianda (f. 50ra).
	F	Sic et medicine nimis infrigide ad-iungitur calida vel econverso, ut ad gradum propositum reducan-tur.	Item componitur interdum velud si male complexoni calide elevate in gradu tercio non inveniatur medicina frigida in eodem, tunc necessitatur componere <medicinam> frigidam in secundo cum frigida in quarto (f. 50ra).

Sergi GRAU TORRAS
Universitat Autònoma de Barcelona
sergi.grau@uab.cat
ORCID: 0000-0003-4730-0812

Celia LÓPEZ ALCALDE
Universidad de Granada
urantias.celia@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4606-8516

EL *LIBELLUS DE CONFORTATIONE*
VISUS SECUNDUM SEX RES NON NATURALES
ATRIBUÏT A ARNAU DE VILANOVA*

The Libellus de confortatione visus secundum sex res non naturales
attributed to Arnau de Vilanova

Resum: En aquest article farem una anàlisi del *Libellus de confortatione visus secundum sex res non naturales* atribuït a Arnau de Vilanova a partir de la tradició manuscrita que es conserva (Vaticà, Innsbruck i Munic), juntament amb la còpia de Metz, actualment perduda però que coneixem gràcies a l'edició de Pierre Pansier de 1903. Amb aquesta informació abordarem la problemàtica de l'atribució de l'obra a Arnau de Vilanova.

Mots clau: Arnau de Vilanova, *Libellus de confortatione visus*, malalties dels ulls, reforçament de la visió, filosofia natural.

Abstract: In this article we will make an analysis of the *Libellus de confortatione visus secundum sex res non naturales* attributed to Arnau de Vilanova from the preserved manuscript tradition (Vatican, Innsbruck and Munich), together with the copy of Metz, currently lost but known thanks to the edition by Pierre Pansier in 1903. With this information we will make an approach to the problem of the attribution of the work to Arnau de Vilanova.

Keywords: Arnau de Vilanova, *Libellus de confortatione visus*, Eye diseases, Sight strengthening, Natural Philosophy.

El *Libellus de confortatione visus secundum sex res non naturales* («Libel del regiment per reforçar la visió segons les sis coses no naturals») és un tractat atribuït a Arnau de Vilanova. El tractat inclou dues parts diferenciades: la primera part (*De sex rebus non naturalibus*) és un regiment de sanitat atribuït a Arnau que consta de generalitats sobre dieta i higiene general del cos segons les «sis coses no naturals» (caps. 1-8); i la segona part (*Libellus de confortatione*

* Aquest article és resultat del projecte de recerca Arnau de Vilanova Digital, PID2019-104308GB-I00 (Ministerio de Ciencia e Innovación)

visus) és una versió de la part de l'antidotari *Grabadin* de Mesué el Jove (caps. 9-13) que s'ocupa dels remeis per conservar la visió i curar-ne els mals.¹

L'obra s'ha difós a través del manuscrit 173 de la Bibliothèque de Metz, un còdex de la segona meitat del segle XIV que fou destruït durant la Segona Guerra Mundial i que coneixem gràcies a la transcripció que va dur a terme Pierre Pansier el 1903.² El tractat va ser catalogat entre les obres d'atribució dubtosa, amb sospita de ser apòcrifes, per Juan A. Paniagua en analitzar l'autenticitat dels escrits arnaldians.³ Pedro Gil Sotres va tornar sobre aquesta mateixa qüestió a l'estudi introductor de l'edició del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* (AVOMO X. 1), un text escrit entre 1305 i 1308 que és, com el seu títol indica, un regiment de sanitat dedicat al rei d'Aragó.⁴ Sobre l'atribució, argüeix que és difícil de pronunciar-s'hi per diverses qüestions, però mentre no es demostrï el contrari cal mantenir la possibilitat que sigui una obra d'Arnau i donar per bona la seva atribució. Posteriorment, Béatrice Bakhouché va dur a terme una anàlisi exhaustiu sobre el contingut del text i la data de publicació destacant l'interès del text a nivell terapèutic i medico-filosòfic, però sense entrar en qüestions d'autoria.⁵

Ens ha semblat interessant analitzar aquesta obra per diverses raons. Primer, cal tenir present que tots els estudis precedents s'han fonamentat en el pressupòsit que n'existia un sol testimoni pertanyent a la Bibliothèque Publique de Metz. Però com a mínim, hi ha tres manuscrits més (Vaticà, Innsbruck

1. Totes dues parts estan clarament delimitades per una frase final i una d'introducció a la fi del capítol vuitè: «Ideo dicta sufficient, et sequitur capitulum de virtute visiva».

2. ARNALDUS DE VILLANOVA, *Libellus regiminis de confortatione visus*, ed. a cura de Pierre PANSIER, dins *Mémoires de l'Académie de Vaucluse*, 2ª serie, vol. 3, Avinyó, Françoise Seguin 1903, 1-19, reeditat a ARNALDUS DE VILLANOVA, *Libellus regiminis de confortatione visus*, ed. a cura de Pierre PANSIER (Collectio Ophthalmologica veterum auctorum, I), París, Librairie J.-B. Baillière et fils 1903, 5-25 (citacions a partir d'aquesta paginació). Hi ha una traducció al francès d'aquesta edició a Béatrice BAKHOUCHE, «Le *Libellus regiminis de confortatione visus* d'Arnaud de Villeneuve», dins Thomas GRANIER – Daniel LE BLÉVEC (eds.), *L'Université de médecine de Montpellier et son rayonnement (XIIIe-XVe siècles). Actes du colloque international de Montpellier organisé par le Centre historique de recherches et d'études médiévales sur la Méditerranée occidentale (Université Paul Valéry – Montpellier III), 17-19 mai 2001*, Turnhout, Brepols 2004, 186-204. També n'hi ha una edició en espanyol, que no hem pogut consultar: ARNAU DE VILANOVA, *Libellus regiminis de confortatione visus*, Figueres, Laboratorios del Norte de España 1922. Traducció segons el manuscrit de la Biblioteca de Metz.

3. Juan A. PANIAGUA, *Studia Arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*, Barcelona, Fundació Uriach 1994, 67; Juan A. PANIAGUA, «En torno a la problemática del corpus científico arnaldiano», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 13 (1995), 20-22.

4. Pedro GIL SOTRES, amb la col·laboració de Juan A. PANIAGUA – Luis GARCÍA BALLESTER, «Estudi introductor», dins ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, ed. a cura de Luis GARCÍA BALLESTER – Michael R. MCVAUGH (AVOMO. X.1), Barcelona, Fundació Noguera – Universitat Barcelona 1996, 87-88.

5. També proporciona una traducció al francès de l'obra a partir de l'edició llatina de Pansier, a BAKHOUCHE, «Le *Libellus regiminis*», 186-204.

i Munic) que transmeten l'obra, juntament amb la còpia de Metz, actualment perduda però que coneixem gràcies a l'edició de Pansier.

Cal destacar que d'entrada no tenim cap còpia coetània d'Arnau. Les còpies més antigues son la d'Innsbruck (1360-1370, Països Baixos?)⁶ i la de Metz (mitjan s. XIV)⁷, totes dues escrites temps després de la mort d'Arnau. La còpia del Vaticà és de mitjan segle XV (estimada entre 1433 i 1466)⁸ i la de Munic està estimada del segle XV.⁹ Tots els manuscrits transmeten la versió completa excepte el de Munic, ja que ens en falten els primers folis i conseqüentment conservem l'obra des del capítol quart, *De cibis et potu*. Tots els testimonis conserven la mateixa estructura i ordenació de capítols, amb alguna variant.

	Vaticà (ff. 174v-181v)	Innsbruck (ff. 46v-50v)	Munic CLM 7576 (ff. 28va-32ra)	Pansier (<Metz 173) (pp. 13-25)
INCIPIIT	(174v) Incipit libellus de sex rebus non naturalibus compositus ab Arnolde de Villa nova	(46va) Incipit liber de sex rebus non naturalibus confortati- onis virtutis visive secun- dum magistrum Arnaldum de Villa nova		(p. 13) Incipit libellus regiminis Arnaldi de Villanova de confortatione visus secun- dum sex res non naturales
Cap. 1.	(174v-175v) [Prohemium]	(46vb-47rb) Prohemium		(pp. 13-14) [Prohemium]
Cap. 2.	(175v) Iterum intitulatio	(47rb) Intitulatio		(p. 14) Intitulatio
Cap. 3	(175v) [De electione aeris]	(47rb-47va) De electione aeris		(p. 14) De electione aeris
Cap. 4	(175v-176v) [De cibis et potu]	(47va-48ra) De electione cibi et potus	(?-28va) [De cibis et potu]	(p. 15) De cibis et potu
Cap. 5	(176v-178r) [De sompno et vigilia]	(48ra-48vb) De sompno et vigilia	(28va-29rb) De sompno et vigilia	(p. 17) De sompno et vigilia
Cap. 6	(178r-179r) De motu et quiete	(48vb-49rb) De motu et quiete	(29rb-30ra) De motu et quiete	(p. 19) De motu et quiete
Cap. 7	(179r-179v) De inanitione et repletione	(49rb) De inanitione et repletione	(30ra-30r) De inanitione et repletione	(p. 20) De inanitione et repletione
Cap. 8	(179v) De accidentibus anime	(49rb-49va) De accidentibus anime	(30rb-30vb) De accidentibus anime	(p. 21) De accidentibus anime

6. Innsbruck, Universitäts und Landesbibliothek 455, ff. 46v-50v. Sobre el manuscrit, vegeu Sebastià GIRALT, «Nous manuscrits de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova», *Asclepio*, 72/2 (2020): p313, concretament 5.

7. Metz, Bibliothèque-Médiathèque, Manuscrit 173 (manuscrit ara perdut però editat per Pansier el 1903).

8. Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1180, ff. 174v-181v. Procedeix de la Biblioteca Palatina, els manuscrits de la qual van ser duts de Heildeberg fins a Roma al voltant de 1623 per Leone Allacci.

9. Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Handschriften, Clm. 7576, ff. 28va-32v. Procedent de la biblioteca del monestir d'Indersdorf (Baviera).

Cap. 9	(180r) Incipit libellus Arnaldi de regimine virtutis visive	(49va) De virtute visiva	(30vb) De virtute visiva	(p. 22) Tractatus de virtute visiva
Cap. 10	(180r-180v) Secunda pars de conservatione virtutis visive	(49vb-50rb) Pars de conservatione et confortatione virtutis visive	(30vb-31va) Incipit secunda pars de conservatione virtutis visive	(pp. 22-24) De conservatione et confortatione visus
Cap. 11	(180v-181r) Capitulum de colliris	(50rb-50va) De colliris	(31va-32ra) De colliris	(pp. 24-25) De colliris
Cap. 12 ¹⁰	(181r) Sequitur capitulum de evasione a morbis fiendis in oculis	(50va) De evasione a morbis fiendis in oculis	(32ra) De evasione a morbis fiendis in oculis	(p. 25) [De evasione a morbis fiendis in oculis]
Cap. 13	(181r-181v) Capitulum de debilitate visus	(50va) De debilitate visus	(32ra) De visus debilitate	(p. 25) De debilitate visus
EXPLICIT		(50va) Explicit libellus de sex rebus non naturalibus et confortatione virtutis visive secundum magistrum Arnaldum de Villa nova cathalanum	(32ra) Explicit liber magistri Arnaldi de Villa nova de sex rebus non naturalibus	

Comparant els tres manuscrits amb la versió de Pansier constatem que les versions manuscrites inclouen el títol d'un capítol que està absent a l'edició de Pansier, el «De evasione a morbis fiendis in oculis», encara que el text és el mateix. Amb això caldria distribuir l'obra en tretze capítols i no en els dotze que presenta Pansier; conseqüentment, el tractat *De confortatione visus* té cinc capítols enlloc de quatre. També cal destacar que les versions d'Innsbruck i Munic contenen un explícit, cosa que no trobem ni en el vaticà ni en Pansier.

Hem comparat algunes seccions del text de les diferents versions manuscrites i a priori no presenta grans diferències, tal i com es suggereix amb l'inici del capítol vuitè «De accidentibus anime»:

10. Aquest títol de capítol no és a l'edició de Pansier.

Munic, ff. 30rb-30va	Vaticà, f. 179v	Innsbruck, f. 49v	Pansier, p. 21
<p>Accidentia anime virtute habent efficaciter transmutandi naturam ex quodam imperio ordinato quod anima supra cor habere dinoscitur. Modus vero per quem hoc operatur est quod diversi modo calor et spiritus /30va/ movendo in nobis impressionem diversam efficiuntur quod discurrendo per ea particulariter apparebit. Eorum igitur effectus non sunt ignorantia occultandi. Hec autem possunt esse gaudium, tristitia, ira, timor et similia (...)</p>	<p>Accidentia anime virtutem habent efficaciter transmutandi non ex quodam imperio ordinato quod anima supra corpus habere dignoscitur. Modus vero per quem hec operantur est quod diversimode calor et spiritus movendo in nobis impressionem diversam effective quod discurrendo per ea particulariter apparebit. Eorum igitur effectus non sunt ignorantia occultandi. Hec autem possunt esse gaudium, tristitia, ira, timor et similia (...)</p>	<p>Accidentia anime virtutem habent efficaciter transmutandi naturam ex quodam imperio ordinato quod anima supra cor habere dinoscitur. Modus vero per quem hec operatur est quod diversimode calor et spiritus movendo in nobis impressionem diversam effective quod discurrendo per ea particulariter apparebit. Eorum igitur effectus non sunt ignorantia occultandi. Hec autem possunt esse gaudium, tristitia, timor, ira et similia (...)</p>	<p>Accidentia anime virtutem habent efficacem transmutandi naturam ex quodam imperio ordinato quod anima super corpus habere dignoscitur. Modus autem per quem hoc operatur est quod diversatur calor et spiritus movendo nobis impressionem diversam, effective quod discurrendo per ea particulariter apparebit: eorum igitur effectus non sunt ignorantia occultandi. Ilic autem esse possunt gaudium, tristitia, timor, ira et similia (...)</p>

En relació al contingut, el *Libellus* és un regiment de sanitat que inclou un estil de vida i l'exposició d'una dieta preventiva. A pesar de la intenció de l'autor d'insistir sobre els factors que influeixen en la salut de la vista i la segona part del tractat dedicat a les seves malalties, podem considerar que l'objectiu del llibre és un regiment de sanitat en el sentit ampli del terme. Els dos primers capítols (especialment el primer) ofereixen generalitats mèdiques de caire filosòfic a partir de consideracions universals de la filosofia natural. En aquest apartat aborda aspectes relacionats amb l'ànima i com l'acció natural esdevé l'instrument mitjançant el qual l'ànima aconsegueix els actes de la vida. També presenta el paper de la calor com a principi de generació, concretament en relació a l'humit radical (tema que Arnau tracta específicament en una altra obra) i com la natura es regeix per la regla de la raó.

Als capítols següents, l'autor aborda les altres causes que transformen la natura des de fora, que són les «sis coses no naturals», és a dir, aquells elements que poden afectar la salut de manera positiva o negativa. El primer és la qualitat de l'aire i l'ambient; el segon, la sobrietat en el menjar i la beguda i la seva elecció en qualitat i quantitat; el tercer, la proporció de son i vigília d'acord amb una mesura ben ajustada; el quart és protegir-se contra la fam i la sacietat; el cinquè és l'exercici adequat i saludable i el repòs; i el sisè i últim és l'evacuació de residus i la retenció. Cal tenir present que, com destaca Pedro Gil Sotres, els sis capítols de la primera part tenen la particularitat que no segueixen l'ordre habitual dels regiments de sanitat de l'època, ja que l'exercici està desplaçat després del son i la vigília.¹¹ A continuació, l'autor aborda l'equilibri en els moviments vinculats als accidents de l'ànima, que tenen la virtut de transformar la natura i tenen una incidència directa sobre el cos.

11. GIL SOTRES, «Estudi introductori», 87-88.

El capítol novè serveix d'introducció al tractat *De confortatione visus* i s'hi subratlla la importància de la vista com a vector de felicitat humana. Després comença la secció del tractat de Mesué el Jove sobre malalties dels ulls, distribuïda en cinc capítols més (quatre en la versió impresa de Pansier).¹² En aquest sentit, malgrat que Pansier destaca que el text és una còpia literal del *Grabadin* de Mesué, l'entrada de la reproducció del tractat no sembla literal.¹³ Tanmateix, sobre aquest aspecte queda pendent l'anàlisi de la traducció per veure si aquest fenomen es produeix només a l'entrada de la secció o bé es repeteix en altres passatges de la traducció.

Sobre l'atribució de la primera part del tractat a Arnau de Vilanova és una qüestió encara no resolta. En relació al contingut de la primera part, els estudis precedents ja n'han destacat els aspectes més significatius; la doctrina del tractat és la del galenisme llatí que caracteritza els regiments de salut de l'època i, en general, l'obra arnaldiana. En aquest sentit, si bé en l'anàlisi del text no hi ha elements que el facin incompatible amb l'autoria d'Arnau, cal tenir present que les definicions i els arguments que s'hi expressen clarament no segueixen el mateix estil que utilitza Arnau en altres obres. Això ho constatem també amb l'anàlisi de les citacions, que tampoc aporta una solució al problema de l'atribució, ja que trobem referències als autors que el mateix Arnau de Vilanova cita en altres obres però de forma diferent: Avicenna (cap. 1), Hipòcrates i Haly Ridwan (cap. 4) i Galè (cap. 8). També apareixen altres referències al tractat *De confortatione visus* de pseudo-Aristòtil i Demòcrit (cap. 10). Això posa de relleu que, d'entrada, la versió tal i com ens ha arribat d'aquest tractat no és obra d'Arnau. Podria ser una reelaboració d'un tractat seu. Ara bé, tenim elements per determinar-ho?

12. Sobre les malalties dels ulls en l'obra de Mesué, vegeu Iolanda VENTURA, «Les mélanges de médecine autour du Pseudo-Mésué: corpus de textes et ses contextes de lecture», *Micrologus*, 27 (2019), 87-166.

13. Això ho constatem en l'inici «De egritudinibus oculorum» del *Grabadin* de Mesué el Jove «Sermo noster erit deinceps de curis egritudinum oculorum. Sunt autem...», mentre en el capítol 9 de l'obra arnaldiana, diu: «Cum inter virtutes sensitivas, virtus visiva maxime humane felicitati deserviat ex eo quod secundum principis philosophorum sententiam plurimum (?) specierum sensibilibus humano intellectui administret, hinc est quod naturalis dilectio naturalis appetitus intimus, preter in ipsam, quam in accidentia aliarum et natura sui benedicti conditoris directiva, proprium bonum disserere non potest huic quod ne lesio extra naturam in actum huiusmodi fructuose virtutis custodiat, et si cecidit in partem, et cum securitate, et rectificetur, non modicum (?) debet ratio humana de hoc esse solidificata cum hec existat intus nobilior ancillarum. Si enim huiusmodi naturalis obsequio humana species ex magna parte frustraretur a fine quem ab antioquo posuit ratio naturalis ex eo quod cecus natus nullam potest rebus coloratis et lucidis, quas non modica rerum multitudo continet, scientialem haber cognitionem, ut maior philosophorum testatur. Illic ergo, auxilio conditoris universalis, facere proposui tractatum vel opusculum de regimine visive virtutis in speciali, et organorum eius sapientem scientiam ordinare. Sunt autem...», ABŪ-ZAKARĪYĀ YŪḤANNĀ IBN-MĀSAWAĪH (MESUÉ), *Textus Mesue. Doctorum celeberrimorum artis peonie cognomina...*, Bonnyn 1540, «Summa quinta de medicinis egritudinum oculorum», f. 164.

Com a regiment de sanitat, el *Libellus* tracta les qüestions que apareixen en altres obres d'Arnau sota els mateixos títols, per exemple en el *Regimen sanitatis* i l'*Speculum medicinae*.¹⁴

<i>Liber de sex rebus non naturalibus confortationis virtutis visive</i>	<i>Regimen sanitatis ad regem Aragonum</i>	<i>Speculum medicinae</i>
Cap. 3. De electione aeris	Cap. 1. De aeris et mansionis congruitate	Cap. 13. De aere
Cap. 4. De cibis et potu	Cap. 4. De refeccionis consideratione (De refeccione potus) / Cap. 7. De nutrientibus, scilicet cibis et potibus	Cap. 18. De nutrientibus
Cap. 5. De sompno et vigilia	Cap. 5. De dormicione et corporis tranquillitate	Cap. 78. De somno et vigilia
Cap. 6. De motu et quiete	Cap. 2. De naturali exercicio	Cap. 15. De exercitio sive motus
Cap. 7. De inanitione et repletione	Cap. 4. De refeccionis consideratione	
Cap. 8. De accidentibus anime	Cap. 6. De accidentibus animi	Cap. 80. De accidentibus animi

Hi ha en efecte una similitud de títols i contingut, per bé que això no acaba clarificant la qüestió perquè són els temes de discussió comuns a l'època que apareixen en els regiments de sanitat. En aquest sentit, hem comparat alguns fragments del capítol vuitè «De accidentibus anime» del *Libellus* amb les dues altres obres autèntiques d'Arnau; constatem diferències però també alguns paral·lelismes en el contingut, en aquest cas relacionat amb la tríada esperits-cor-tristesia.

14. Edició crítica de l'*Speculum medicinae* dins ARNAU DE VILLANOVA, *Speculum medicine*, ed. a cura de Michael R. McVAUGH (AVOMO XIII), Barcelona, Fundació Noguera – Universitat de Barcelona 2018.

<i>Liber de sex rebus non naturalibus confortationis virtutis visive,</i> cap. 8 (Pansier)	<i>Regimen sanitatis ad regem Aragonum,</i> cap. 6.	<i>Speculum medicinae,</i> cap. 80.
<p>Tristitia autem contraria operatur, et infigidat autem et desiccatur naturam corporis : et hoc signatur optime in aliis libris ubi dicitur quod spiritus tristitiae exsiccatur ossa, et si ossa, que sunt solidiora et duriora, multo fortius alia membra et humores que sunt minoris resistentie, ac si diceret exsiccatur naturam nostri corporis, proponens in illo in quo minus videretur, et impedit operationem et perfectionem virtutum nostrarum anima tristis ligata vel potest agere perfectius, al' u (?) autem causat mortem per exsiccationem calidi innati conculcati in corde, reportat enim calorem et spiritum et sanguinem ad originem earum, scilicet ad cor.</p>	<p>Tristitia vero corpus infigidat et exsiccatur; propterea maciem et extenuationem inducit, et quia cor constringit et spiritus obtenebrat et ingrossat, ingenium hebetat, apprehensionem impedit, iudicium obscurat et obtundit memoriam; et ideo vitanda sunt eius obiecta nisi quantum ratio persuadet ad detestationem viciorum et mentis pulcritudinem reformandam.</p>	<p>Tristitia vero que opponitur gaudio corpus immutat oppositio modo; non tamen calefacit interiora... Propterea conceptus eius paulatim et absque impetu cor constringit, et ideo prohibet in eo sufficientem generationem spirituum et per consequens sufficientem diffusionem eorum et sanguinis in ceteris membris. Et idcirco non solum exteriora sed etiam interiora infigidantur, maxime cum cetera membra cordis imitentur constrictionem. Cum igitur per eandem non solum prohibeatur in corde ac membris ceteris receptio nutrimenti sed etiam causetur recepti expressio, proinde tristitia vehementer exsiccatur cor et cetera membra, maxime cum diminutio spirituum et frigiditas introducta prohibeat nutrimenti conversionem... Ex predictis igitur iam patet ratio propter quam consumptionem corporis et vigilias causat tristitia; patet etiam quia cum sit eius causa vel obiectum malum coniunctum seu presens, plus aliis nocivis accedentibus gravat animum.</p>

El accidents de l'ànima estan en relació amb les emocions; si agafem com a exemple la tristesa, la idea que apareix al *Libellus* en relació a la tristesa que asseca la naturalesa del cos i afebleix el cor, fet que pot provocar la mort a causa de la sequedat de la calor innata quan afecta al cor, la trobem en les altres dues obres. En el *Regimen sanitatis*, Arnau exposa que la tristesa refreda i asseca el cos i per aquest motiu constreny el cor i enfosqueix l'esperit, cosa que afecta negativament el judici i la memòria. En canvi, a l'*Speculum*, que comença contraposant la tristesa a l'alegria igual que al *Libellus*, també incideix en el fet que la tristesa asseca el cor i els altres membres, especialment perquè impedeix que s'hi produeixi una generació suficient d'esperits. Aquesta disminució condueix a un refredament no només de les parts exteriors sinó també de les interiors perquè els altres membres del cor imiten la constricció. Aquest procés desencadena una sèrie de mals propis que són desenvolupats extensament a l'*Speculum*.

És evident que en el text surten elements propis que no es repeteixen en les altres obres (com per exemple, la qüestió dels óssos), però més enllà de l'especificitat del contingut de cada tractat, hi ha un element que destaca i és la relació de la tríada esperits-cor-tristesa com a vincle temàtic entre el *Libellus* i les altres dues obres d'Arnau. Els fonaments teòrics d'aquest vincle es treballen amb gran detall en el primer tractat del *De viribus cordis* d'Avicenna, una breu obra que tracta sobre la relació del cor amb les emocions i les medicines que l'enforteixen. Arnau coneixia bé l'obra perquè l'havia traduïda i no seria estrany que els recollís en els seus propis escrits. Aquesta medicalització de la tristesa que Arnau accepta i utilitza sembla que sigui relativament poc habitual en la medicina de l'època i, en cas que fos així, seria un element característic que podria reforçar el vincle de l'obra amb Arnau.

Un altre aspecte a tenir en consideració és l'any de redacció del tractat. Pansier va destacar que el llibre estaria escrit a Avinyó a petició de Climent V el 1308, segons es desprèn de la frase del segon capítol: «Sic habet duas particulas nostri laboris opusculum, inceptum ad honorem Agni celestis, et ad commodum Fontis Lucis Animate Civilis Pericie Divini Organici in terris deputati ad justitie cultum».¹⁵ Béatrice Bakhouché suggereix que el *Libellus* fou escrit probablement a Avinyó a petició de Climent V. Però el cert és que a banda d'aquesta referència no hi ha altres elements que relacionin l'obra amb el papa i amb l'any. En cas d'acceptar-ho, situaríem la seva redacció a finals d'estiu, quan es va produir la col·laboració d'Arnau amb Climent V.

Si partim que la redacció del *Libellus* és del 1308, cosa que encara no és clara, el situaríem en un moment en què el *Regimen sanitatis* dedicat al rei Jaume II d'Aragó fou enllestit i es donava l'inici de l'*Speculum*. Això podria indicar que les tres obres tinguin un mateix punt de partida i desenvolupin qüestions similars però adaptades en funció del públic al qual van dirigides,

15. Aquesta frase va portar Pansier a afirmar que: «Ce pape ne pouvait être que Clément V», «Introduction», 9.

cosa que també podria explicar, eventualment, els diferents enfoc que adopten cadascun dels capítols en les obres diferents i les varietats que destaquen.

CONCLUSIONS

En conclusió, la comparació entre les quatre versions manuscrites del *Libellus de sex rebus non naturalibus* no donen, a priori, elements que puguin contribuir a l'autoria del tractat, però aporten novetats en relació a l'estructura de l'obra, com el títol d'un nou capítol que no trobem en l'edició de Pansier, el «Sequitur capitulum de evasione a morbis fiendis in oculis». Si el *Libellus* fou escrit el 1308 coincideix amb el moment en què Arnau elaborava l'*Speculum medicinae* i feia poc que havia acabat el seu *Regiment de sanitat*. Totes tres obres comparteixen elements en comú, però també diferències. En aquest sentit, el *Libellus* pot tenir un rerefons arnaldià, tot i que la versió que ens ha arribat no s'adscriu a cap text arnaldià. La imprecisió de referències i de cites ens pot fer pensar que Arnau podria haver escrit el seu breu tractat a la mateixa cort pontifícia d'Avinyó, però també que, si fos així, l'obra podria haver estat reeditada per tercers.

L'exemple dels accidents de l'ànima ens ofereix alguns detalls a tenir en consideració però encara és necessari estendre aquesta comparació a la resta de capítols per veure fins a quin punt la seva relació podria aportar elements nous per l'autoria del *Libellus* a Arnau de Vilanova, això sí, partint d'una versió que fou reelaborada i editada per algun dels seus amics i/o editors. Un últim element a tenir present que reforça aquesta hipòtesi és que l'obra ens ha arribat a través de quatre manuscrits, però d'aquests n'hi ha un parell amb obres originals d'Arnau. Un és el manuscrit de Metz, que conservava el *De esu carniū*, i l'altre és el de Munic. És possible que, com suggereix Michael McVaugh, els seus companys de Montpeller haguessin trobat entre els seus papers obres que no s'havien preparat per a la seva difusió, estaven inacabades o encara no estaven polides per Arnau, o no estaven preparades per la seva edició i es van posar en circulació després de la mort d'Arnau.

Fernando SALMÓN
Universidad de Cantabria
fernando.salmon@unican.es
ORCID: 0000-0002-6244-9554

REVISITING THE ARNALDIAN AUTHORSHIP
OF THE COMMENTARY ON THE *DE MORBO ET ACCIDENTI**

Abstract: In 1994, in collaboration with Luis García Ballester and Eustaquio Sánchez Salor at the first *Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, we reflected on the Arnaldian authorship of the commentary on *De morbo et accidenti*. Our analysis was based on the only extant manuscript (Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 781, ff. 131r-157v) that dates the copy to 1335 and attributes the work to Arnau de Vilanova (c. 1240-1311). After examining a number of arguments, we decided not to rule out the possibility of Arnaldian authorship *lato sensu*, either as totally genuine or as a product of a re-elaboration of genuine materials carried out by an anonymous colleague. Without closing this possibility down, the present paper invites us to move the focus of the discussion out of Montpellier and to revisit the authorship of the Kraków commentary in dialogue with the Italian tradition of commentators on *De morbo et accidenti* outlined in 1345 by Gentile da Foligno (d. 1348).

Keywords: Arnau de Vilanova, *De morbo et accidenti*, medical commentaries, authorship, medical scholasticism.

In 1994, in collaboration with Luis García Ballester and Eustaquio Sánchez Salor at the first *Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, we reflected on the Arnaldian authorship of the commentary on *De morbo et accidenti*. Our analysis was based on the only extant copy from the Jagiellonian Library in Kraków, Poland (Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 781, ff. 131r-157v). The manuscript has a colophon that dates the copy to 1335 and attributes the work to Arnau de Vilanova. Since Arnau referred to his commentary on *De morbo et accidenti* in two of his genuine works, we worked with the hypothesis that this singular copy attributed to him was authentically his. After examining a number of arguments in favor of and against this attribution we decided not to rule out the possibility of Arnaldian authorship *lato*

* Acknowledgments: I am grateful to the organisers of the IV *Trobada* for their invitation and to the participants for their feedback and comments. The research has been funded by the Spanish Ministerio de Ciencia e Innovación (PID2019-107671GB-I00 /AEI/ 10.13039/501100011033).

sensu, either as totally genuine or as a product of a re-elaboration of genuine materials carried out by an anonymous colleague.¹

This is not the only case faced by the modern critical edition of the medical works of Arnau concerning problematic attributions and the *opera dubia* or *incerta* have always been on the table. However, it was clear for the AVOMO editorial board that the bulk of editorial effort should go towards the completion of the edition of Arnau's genuine works before embarking on the exploration of *dubia* and thus the commentary was left in limbo.

With the announced publication in 2022 of the *De parte operativa* and the last volumes of genuine works underway, it seems like a good time to resume the discussion on the Arnaldian authorship of the Kraków commentary on the *De morbo et accidenti*, taking advantage of the e-convivial gathering that the *IV Trobada* offers.

Research on the topic remains today much as it stood in our 1995 paper published in *Arxiu de Textos Catalans Antics*; however, during these two decades I have collected a few new pieces of information that will not close the discussion but would invite us to explore the subject from a different perspective.

For those who are not familiar with the *De morbo et accidenti*, just a few lines to say that in the Latin West a collection of four works of Galen on general pathology was known under this name—the disease, its causes and its signs and symptoms—that were distributed in six books: Books 1 to 3 are respectively *De morborum differentiis*, *De morborum causis* and *De symptomatum differentiis* and books four to six are the *De symptomatum causis*.²

By the 13th and early 14th centuries, at least two Latin translations were available and read: one from the Arabic and one from the Greek. The one from the Arabic is an anonymous translation that goes under the name of *De morbo et accidenti* or *De accidenti et morbo*.³ The number of extant manuscripts (more

1. Luis GARCÍA BALLESTER – Fernando SALMÓN – Eustaquio SÁNCHEZ SALOR, «Tradición manuscrita y autoría: sobre la posible autenticidad del comentario de Arnau de Vilanova al *De morbo et accidenti* de Galeno», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 14 (1995), 70-74.

2. Richard DURLING, «Corrigenda and addenda to Diels' Galenica», *Traditio*, 23 (1967), 467-68; *Idem*, 37 (1981), 377.

3. This is the title, for example, that can be found in the *explicit* of Bartolomeo da Varignana and Gentile da Foligno's commentaries: «Expliciunt exposiciones super libro de accidenti et morbo recollete sub probro viro magistro Bartholomeo de Varignana et cetera», BARTOLOMEO DA VARIGNANA, *Expositiones super libro Galieni de accidenti et morbo*, Vatican, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 4452, f. 82v and «Hic finiunt notata super libro de accidenti et morbo facta per Gentile» GENTILE DA FOLIGNO, *Notata super libro de accidenti et morbo*, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm, 62, f. 104rb. However, the use of both names indistinctively is not uncommon, as is found, for example, in the Kraków commentary: «Quis sit libri titulus. Incipit libri de accidenti et morbo» and «Explicit scriptum m. arnaldi de villa nova et magistri in medicinis montispessulanis super de morbo et accidenti», ARNAU DE VILANOVA (attrib.), *Scriptum magistri arnaldi de villa nova super libro de morbo et accidenti*, Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 781, f. 131ra and 157va.

than 80) and the fact that it was the one usually commented upon in the universities speaks for its popularity.⁴ This was the version that, for example, the Parisian master Jean de Saint-Amand chose to summarize in the 1280s in his *Revocativum memorie*, a précis and guide of Galenic works for students,⁵ and it was also the version that constituted the basis for the extant commentaries on *De morbo et accidenti* discussed below. The Greco-Latin rendering usually went under the name of *De egritudine et symptomate* although it can also be referred to as *De accidenti et morbo*, similar to one of the denominations of the Arabic-Latin version. In the late 13th and early 14th centuries its presence and use was less evident than that of its Arabic-Latin counterpart.⁶ However, it is interesting to point out that some of the 14th century commentators on the *De morbo et accidenti* could have been familiar with this translation since on various occasions in their commentaries they mentioned readings from «alia translatio». An «alia translatio» that was referred to in a neutral way or, on particular instances, in a praising tone as the chosen reading.⁷ In 1345, Gentile da Foligno offered more information about the «alia translatio» he was using, stating that «alia translatio dicit Incipit liber de egritudine et synthomate»;⁸ a translation that he occasionally also recommended despite the difficulty of its Latin and that helped him to refine his exposition based on the most common *De morbo et accidenti*.⁹ As happens with the version of Arabic origin, the Greco-Latin translation was thought to be anonymous but recently Beate Gundert has suggested the name of Burgundio de Pisa as translator of one of its components, the *De symptomatum differentiis*.¹⁰

The *De morbo et accidenti* is a complex work which is more theoretical and harder to read than the *De interioribus* and devoid of the juicy clinical anecdotes that make the narrative of this latter so appealing. Like other medical

4. A list of manuscripts in: Stefania FORTUNA, *Galeno Latino. Catalogo della tradizione latina di Galeno: manoscritti ed edizioni*. <https://www.galenolatino.com/traduzioni.php?id=20&l=d&p=4>

5. OTTO PADERSTEIN, *Über Johannes de Sancto Amando, XIII Jahrhundert*, Berlin, L. Schumacher, 1892, 11-15.

6. Since the title of *De accidenti et morbo* can lead to confusions as to which version it names, direct research on individual extant manuscripts would be advisable to confirm their content on safe grounds. Even more, some commentators referred to various versions so it is not impossible that more than just two translations coexisted. For a list of manuscripts of the translation of the *De egritudine et synthomate*, see FORTUNA, *Galeno Latino*, <https://www.galenolatino.com/traduzioni.php?id=58>.

7. See, for example, the Kraków commentator: «igitur, alia translatio prefeccius habet sic dicens», ARNAU DE VILANOVA (attrib.), *Scriptum*, f. 144vb or Alberto da Bologna: «alia translatio melius habet hic», ALBERTO DA BOLOGNA, *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, Vatican, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Reg. MS lat. 2000, f. 50ra.

8. GENTILE DA FOLIGNO, *Notata*, f. 70ra.

9. Gentile da Foligno advised: «hic alia translatio clarior est, lege eam tamen habet latinum difficile», *ibid.* f. 87rb.

10. Beate GUNDELT, «The Graeco-Latin translation of Galen, *De symptomatum differentiis*», *Medicina nei Secoli*, 25/3 (2013), 889-926.

treatises of Galen which had been available in Latin since the twelfth century, it was widely used by the university medical masters of Bologna, Paris and Montpellier in the transition from the 13th to the 14th centuries. By 1309, it was one of the texts that were required reading at Montpellier according to the new academic ordinances¹¹ and it belongs to what Luis García Ballester has called the «new Galen» as the axis of the medical teaching reform of the time.¹² In 2011, Vivian Nutton added precision to García Ballester's claims concerning the role in medical teaching of the «new Galen», discarding the elaboration of a consistent syllabus around these Galenic works.¹³ In 2019, Michael McVaugh revisited the topic and reflected on the relevance of distinguishing between the availability and accessibility of the texts grouped under the «new Galen» and processes of assimilation of their contents. He proposed restricting this label to those texts of Galen that were not just available or accessible, but that shaped the medical thought and writings of the late 13th and early 14th centuries in Paris, Bologna and Montpellier. To this end, he listed Galen's *De complexionibus*, *De creticis diebus*, *De crisi*, *De ingenio sanitatis*, *De interioribus*, *De iuvementis membrorum*, *De malicia complexionis diverse*, *De morbo et accidenti* and *De simplicibus medicina*.¹⁴ Whether taken in this more restrictive sense or in García Ballester's wider sense, the intellectual challenge implied by the reading of these new Galenic works alongside those of Arabic authors – Avicenna, Averroes and Razes – for the medical schools of the time and within this context is where the role of the *De morbo et accidenti* should be understood.

If compared with other works such as *De malicia complexionis* or *De interioribus*, the *De morbo et accidenti* must have been unusually popular in these *studia*. Apart from the resumé prepared by Jean de Saint-Amand in Paris, we know that at least ten commentaries on this work were made between ca. 1290 and 1345.

Three of the commentaries were produced at Montpellier by Arnau de Vilanova (ca. 1240-1311), Bernard de Gordon (ca. 1258 – ca. 1320) and Jordanus de Turre (fl. 1313-1335); four in Bologna by Bartolomeo da Varignana (ca. 1260-ca. 1321), Dino del Garbo (d. 1327), Alberto da Bologna (ca. 1280-after 1348) and Antonio da Parma (fl. 1315); and one in Padua or Perugia by

11. On the interpretation of these ordinances, see Danielle JACQUART, *La médecine médiévale dans le cadre parisien (XIVe-XVe siècle)*, Paris, Fayard, 1998, 161-167.

12. Luis GARCÍA BALLESTER, «Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma de los estudios médicos en Montpellier (1309): el Hipócrates latino y la introducción del nuevo Galeno», *Dynamis* 2 (1982), 97-158.

13. See Vivian NUTTON, «Introduction» in: GALEN, *On Problematical Movements*, Vivian NUTTON - Gerrit BOS (eds.), Cambridge, Cambridge University Press, 2011, 91-100.

14. Michael MCVAUGH, «Galen in the medieval universities» in: Petros BOURAS-VALLIANATOS - Barbara ZIPSER (eds.) *Brill's Companion to the Reception of Galen*, Leiden/Boston, Brill, 2019, 381-392 (esp. 386-387).

Gentile da Foligno (d. 1348). To these should be added two extant commentaries that remain anonymous.¹⁵

Problems and doubts about production, identification and attribution arise when dealing with almost all the extant commentaries. Each survives in only one manuscript copy with the exception of one of the anonymous commentaries and apart from book 4 of the Kraków commentary none of these has been edited critically.¹⁶ In our 1995 paper we presented a tentative chronology; however, the finding some years later of a commentary attributed to Gentile da Foligno forced me to introduce some changes into the picture, changes that I expounded in the monographic section devoted to medieval medicine that *Dynamis* published in 2000.¹⁷ I will come back to this commentary later. Let us focus first on the commentary attributed to Arnau.

As I said above, the commentary is contained in a single manuscript that has a colophon written in a larger scale by the same or a similar hand that states that it was finished on 18th March of 1335: «Explicit scriptum m. arnaldi de villa nova et magistri in medicinis montispessulani super de morbo et accidenti scriptum anno domini millesimo tricesimo tricesimo quarto in die veneris post Iudica hora none vel quasi».¹⁸

Arnau referred to a commentary on *De morbo et accidenti* composed by himself in his commentary on *De malicia complexionis diverse* (ca.1292-1295)¹⁹ and in his *De consideracionibus operis medicine* (ca.1298-1300).²⁰ The quotations are vague enough that their analysis and comparison with the content of the Kraków commentary did not contribute much evidence in favor of or against the Arnaldian attribution. However, the fact that it is quoted in *De malitia* and *De consideracionibus* force us to think that the commentary on *De morbo* must have been produced in Arnau's first years of academic activity at

15. The same commentary that precedes Antonio da Parma's *quaestiones* in Vatican, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 4450, ff. 57r-72v was copied in other two manuscripts: Vatican, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 4466, ff. 157r-169v and Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 13020, ff. 88v-94r (incomplete). The other anonymous commentary on the *De morbo et accidenti* exists in one copy: Vatican, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 4454, ff. 33r-82r.

16. Fernando SALMÓN, *Las teorías de la visión en la medicina universitaria bajo-medieval: estudio y edición crítica del Arnaldi de Villanova commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti cum texto Galieni, lib. IV* (c. 1288-1292/1295), Barcelona, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1991 [Microfiche edition].

17. Fernando SALMÓN, «Technologies of authority in the medical classroom in the thirteenth and fourteenth centuries», *Dynamis*, 20 (2000), 135-157.

18. ARNAU DE VILANOVA (attrib.), *Scriptum*, f. 157va.

19. ARNAU DE VILANOVA, *Commentum supra tractatum Galieni De malicia complexionis diverse*, Luis GARCÍA BALLESTER – Eustaquio SÁNCHEZ SALOR (eds.) (*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* = AVOMO XV), Barcelona, Universitat de Barcelona, 1985, 150.

20. ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*, Luke DEMAÏTRE – Pedro GIL SOTRES (eds.) (AVOMO IV), Barcelona, Universitat de Barcelona, 1988, 219 and 241.

Montpellier. Michael McVaugh has proposed the date of 1291 for the start of this activity although he does not preclude the possibility of an earlier teaching involvement.²¹ Up to 1301, when he composed his exposition on Hippocrates' first aphorism,²² this period is responsible for the production of Arnau's *De intentione medicorum*, his commentary on Galen's *De malitia complexionis diverse*, *De considerationibus*, *De dosi tyriacalium*, the *Aphorismi de gradibus* and the *De bumido radicali*. The exact dates of their composition within this decade is difficult to establish but this is a plausible order.²³ Therefore, it seems that the commentary on *De morbo* should have been produced before, in parallel with or immediately after *De intentione*.

It is admitted that Averroes' commentary on Avicenna's *Cantica* was available in Latin from 1284, the *Colliget* from 1285 and *De teriaca* sometime around this time and that, at least from the mid-90s, Arnau was familiar with their content.²⁴ It is also known that in his *Aphorismi de gradibus*, Arnau stated that he had composed *De intentione*, *De considerationibus* and *De dosi* to denounce the errors into which Averroes had fallen in his invectives against Galen.²⁵ Irrespective of the fact that the anti-Averroistic tone of these works is very different and in the case of *De intentione* and *De considerationibus* not explicitly evident, it seems strange that a commentary on *De morbo* made by him and composed roughly at the same time as the *De intentione* opens with a reference to the subalternation of medicine to natural philosophy following the *Colliget* and mentioning Averroes by his name as happens in the Kraków commentary.²⁶

In fact, the key feature in an argument against its Arnaldian authorship has always been the use of Averroes shown in the Kraków commentary.

Michael McVaugh has argued convincingly that the anti-Averroistic arguments of *De intentione* could be related more to a response to the *Cantica* – and

21. «Whatever the course of events, we can say with some confidence that by 1291, and perhaps before, Arnau had left Valencia for Montpellier, was studying theology with its Dominicans, and was preparing to teach (if he was not already teaching) in the medical faculty there». Michael McVAUGH, «Averroes comes to Montpellier» in: Nicolas WEILL-PAROT (ed.), *De l'homme, de la nature et du monde: mélanges d'histoire des sciences médiévales offert à Danielle Jacquart*, Droz, Genève, 2019, 24.

22. ARNAU DE VILANOVA, *Repetitio super aphorismo Hippocratis 'Vita brevis'*, Michael McVAUGH (ed.) (AVOMO XIV), Barcelona, Fundació Noguera – Universitat de Barcelona, 2014, 265-270.

23. ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de intentione medicorum*, Michael McVAUGH (ed.) (AVOMO V.1), Barcelona, Fundació Noguera – Universitat de Barcelona, 2000, 137 n. 29.

24. McVAUGH, «Averroes», 21.

25. Juan Antonio PANIAGUA, «L'Arabisme à Montpellier dans l'oeuvre d'Arnau de Vilanova» in: *Studia Arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*, Barcelona, Fundación Uriach, 1994, 319-325.

26. «Cui parti philosophie hic liber supponatur. Dicendum quod philosophie naturali, cui cum tota medicina subicitur, ut Averroes ait primo sui Colliget, secundo capitulo» ARNAU DE VILANOVA (attrib.), *Scriptum*, f. 131ra.

its position relating to the intermediate state of *neutrum* – rather than to the *Colliget* because he is sceptical about an early circulation in Montpellier of this last work.²⁷ However, there is another point that is even more striking. As I said, from the three works mentioned in the *Aphorismi* as anti-Averroistic, in neither *De intentione* nor in *De consideracionibus* do we find an explicit mention of Averroes or his works. In the *De dosi* and in *De aphorismi* he is mentioned by his name and his work, the *Colliget*, by the title of *universalia*.²⁸ If the Kraków commentary was composed around *De intentione* and thus earlier than the *De dosi* or *Aphorismi*, it is strange, not only that the work was widely used by Arnau, but also that it was referred to as *Colliget* rather than *universalia*.

It would be interesting to trace the *universalia/Colliget* denomination around those years in Montpellier, but there is not much evidence that helps us to do so. If we look at Arnau's contemporary, Bernard de Gordon, he does not shed much light on this issue. As Arnau did in *De intentione* and *De consideracionibus*, Bernard does not explicitly quote Averroes in his production from 1295-1299 (*Regimen acutorum*, *De pronosticis*, *De decem ingeniis curandorum morborum*). Bernard composed a *De gradibus* in 1303 and there he mentions Averroes by name. Later, between 1303-1305 when he composed his *Lilium* and a year later in his *De tyriaca* he did the same. Some years later, Arnau did mention Averroes when composing the *Speculum* in 1308/9 but did not name his work.²⁹

These are striking features indeed if we think of Arnau as the author of the Kraków commentary, but not so definitively strong as to resist some speculation that might explain its peculiarities within the Arnaldian production. There are not many Arnaldian commentaries left to compare them with and it is not impossible that we are facing a very early example made under the fascination for a new author that his own nephew, Armengaud Blasi, had translated few years earlier. How can we be sure that Arnau did not have access to the *Colliget* in his Arabic or Latin version by then? Or we can even speculate based on the strange formula of the colophon of the Kraków commentary (*scriptum m.arnaldi de villa nova et magistri in medicinis montispessulani*) with a re-elaboration of genuine materials from Arnau's oral or written exposition on *De morbo* by a colleague when the *Colliget* was unproblematically used in Montpellier.³⁰

27. AVOMO V.1, 139-143; McVAUGH, «Averroes», 26 and 29.

28. ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de amore heroico. Epistola de dosi tyriacalium medicinarum*, Michael McVAUGH (ed.) (*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* = AVOMO III), Barcelona, Universitat de Barcelona, 1985, 82; ARNAU DE VILANOVA, *Aphorismi de gradibus*, Michael McVAUGH (ed.) (*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* = AVOMO II), Granada-Barcelona, Universitat de Barcelona, 1975, 160.

29. McVAUGH, «Averroes», 30-31.

30. GARCÍA BALLESTER – SALMÓN – SÁNCHEZ SALOR, «Tradición manuscrita», 69-70. A fascinating account of the use of Averroes' *Colliget* by perhaps a young medical master at Montpellier before 1325 is given in Michael McVAUGH, «Reading Averroes» in Mark T.

There is ample room for speculation but what the reading of the commentary makes clear is that it is the work of a major author and not many candidates emerge in Montpellier as possible options. We know that before 1305, since it is mentioned in his popular *Lilium medicinae*, Bernard de Gordon produced a written commentary or an oral exposition of *De morbo et accidenti* as part of his teaching activities at Montpellier.³¹ The reference is located in the *particula* III of the *Lilium* that deals with the head and external senses. In the chapter that Bernard devotes to double vision, he opens his exposition by quoting *De morbo et accidenti* as the Galenic source on which one should base a discussion on the topic. Later, Bernard would point out that he had already explained this subject while commenting on *De morbo* and that here he will address it in an abbreviated form («Ista autem materiam tetigimus supra quartum de morbo, tamen breviter hic aliquid dicamus».)³² If we take the Kraków commentary as Bernard's his reflection seems inaccurate. The extension devoted to the topic in the Kraków commentary is somewhat similar to that in the *Lilium*, but what seems more revealing is that even if both – like most contemporaries – used Avicenna's explanation given in *De anima*, the reasoning and the sources mentioned and unmentioned in the Kraków commentary and in the *Lilium* are rather different as to conclude that they are related.³³

Some years ago, Michael generously drew my attention to two references of Valesco de Taranta (f. 1380-1418) in his *Philonium* to a commentary on *De morbo et accidenti* composed by Jordanus de Turre (f. 1313-1335). The references offered by Valesco to Jordanus' commentary on book 3 and 4 were so precise that it could have been a nice thread to ascribe the authorship of the Kraków commentary to Jordanus, but the checking with the content of the Kraków commentary shows no proper match.³⁴

With his contagious optimism, the late Luis García Ballester announced in the *I Trobada* held in 1994 that we had completed the transcription of the six books of the Kraków commentary and he also explained the difficulties it entailed that a critical edition should have no more witnesses of the work

ABATE (ed.), *Convivencia and Medieval Spain. Essays in Honor of Thomas F. Glick*, Palgrave Mac-Millan, 2019, 412-417.

31. Luke DEMAITRE, *Doctor Bernard de Gordon: Professor and Practitioner*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1980, 84.

32. BERNARD DE GORDON, *Lilium medicinae*, Paris, 1542, f. 147v.

33. Compare the chapter «De strabositate» in BERNARD DE GORDON, *Lilium*, f. 147v-148r with the *dubitatio* «Unde est quod unum duo visui apparet» expounded in ARNAU DE VILANOVA (attrib.), *Scriptum*, f. 142vb-143ra.

34. VALESICO DE TARANTA, *Practica Valesci de Tbaranta que alias Philonium dicitur una cum domini Joannis de Tornamira introductorio*. Lyon, 1500, lib. 4, ch. 5 fol. 148vb («sicut recitat Jordanus de Turre supra 4 de morbo c. 2 de quadam muliere que fuit in alamanca que stetit sex mensibus sine cibo et potu.») and lib. 7, ch. 13 fol. 322rb («aliter tamen dicit Jordanus de turre supra 3 de morbo et dicit quod salva reverentia Averrois non est ponenda 5 virtus, scilicet discretiva, et dato quod sic, non est naturaliter consideranda a medico»).

than a single manuscript with a very corrupted text. He did not mention then the uneven quality of the work done. Books 1 to 4 were not just transcribed but critically edited even if in need of a thoughtful revision. Books 5 to 6 were then and are still in need of serious work to make them legible. The transcription, however, had allowed us to discard major findings that would have made the possibility of an Arnaldian authorship impossible, such as the explicit quotation of works unavailable in his lifetime or self-references to works that were not his. It seems clear that, in order to refine the analysis that would allow us to resume the discussion about the authorship, a proper critical edition of the whole commentary is necessary. However, even if this is accomplished, my worry is that it may leave us exactly where we are now.

This is why I would like to take advantage of this *Trobada* to propose a different approach to the topic. How about if we think about moving the discussion of the authorship to Bologna?

From all the extant commentaries on *De morbo* made before the 1350s the only exposition whose authorship and date of composition is certain is that of Gentile da Foligno. As far as I know, there is only one extant copy of the work (CLM 62, fols. 70ra-104rb)³⁵ and it belongs to the Hartmann Schedel collection in the Munich Staatsbibliothek.³⁶ The *explicit* refers to the date of composition by Gentile in 1345, to the name of the copyist, Paulus Rieter, and to 22nd December 1386 as the date of finishing the copy.³⁷ The date of composition of Gentile's commentary is also confirmed by Gentile himself in the colophon that follows his commentary on book four of the *Canon*, which he said he completed in 1345, his last year in Padua.³⁸ The style and internal references to his own works leave no doubt about its authorship; however, the hurried style of the text in CLM 62 suggests that we are dealing with a *reportatio* of Gentile's teaching and maybe not necessarily with

35. For a description of the manuscript, see Karl HALM – Georg von LAUBMANN, *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis. Tom. I, pars I (Codic. 1-2329)*, Munich, 1892, 13-14.

36. For an account of Schedel's Library, see Richard STAUBER, *Die Schedelsche Bibliothek: Ein Beitrag zur Geschichte der Ausbreitung der italienischen Renaissance, des deutschen Humanismus und der medizinischen Literatur*, Freiburg im Breisgau, 1908 [reprint Nieuwkoop, B. de Graaf, 1969].

37. «Hic finiunt notata super libro de accidenti et morbo facta per Gentile anno Domini 1345. Paulus Rieter scripsit 1386 22 decembris» GENTILE DA FOLIGNO *Notata*, f. 104rb.

38. «Ego Gentilis complevi hoc opus anno domini m iiii xlv mense septembris et compilavi illud legendo legi autem illo anno totum quartum canonem et totum secundum canonem et librum de accidenti et morbo et librum prognosticorum Ypocratis cum commento. Et scripsi super libro de accidenti et morbo. Et scripsi questionem arduam et prolixam de gradibus et questionem de saporibus et questionem de mixtione medicine et compressive et incepti sermones de silva. Et eodem anno multis mundanis adversitatibus supervenientibus, deus gloriosus et sublimis sui bonitate michi tribuit fortitudinem, ipse igitur sit laudatus, amen. Et sic est finis huius operis» Cod. Vindob., 5391, fol. 154vb. Reference taken from Per-Gunnar OTTOSON, *Scholastic Medicine and Philosophy: A Study of Commentaries on Galen's Tegni (ca. 1300-1450)*, Napoli, Bibliopolis, 1984, 50-51.

the commentary he talked about. The name that the copyist gives to the work suggests much the same direction: «Hic finiunt notata super libro de accidenti et morbo facta per Gentile».³⁹ The exact place of composition and audience is harder to determine. It could have been Padua, as Gentile himself stated, while he was serving Ubertino da Carrara although there is no evidence of any formal teaching involvement there. It could also have been Perugia where he was hired as a medical teacher with certainty from 1338 to his death in 1348.⁴⁰

Irrespective of whether what is kept in CLM 62 is a student's *reportatio* or a revised commentary approved by Gentile, whether it was produced in Padua or Perugia, the work has a feature that makes it especially interesting for exploring the authorship of the Kraków manuscript: as he did in his commentary on the *Canon*, Gentile created a genealogy of commentators on *De morbo et accidenti* and carefully quoted their opinions while expounding his.⁴¹

When we composed our paper for the 1994 Trobada, I had already had the opportunity of a first comparative approach to some commentaries on *De morbo* that were not available while preparing the revision of the critical edition of book four. The discussion on the contents with Luis García Ballester and the linguistic analysis provided by Eustaquio Sánchez Salor permitted us to conclude that there was a strong parallelism with the commentary attributed to Alberto da Bologna, and to a lesser extent with the *Quaestiones* attributed to Antonio da Parma. It was clear to us then that the Kraków commentary was the basis for Alberto da Bologna and for some reflections found in the *Questiones*. The reworking of Alberto of the Kraków text is evident and the *accessus ad auctores* helped us also to establish the precedence of the Kraków commentary.⁴² It seemed plausible to us then that the commentary of a famous Montpellier master could have had influence some 50 years after its production on the exposition of a Bolognese author such as Alberto. What the reading of Gentile's commentary changes is that now we can explore a local lineage of commentaries quoted extensively by him ascribed to Bartolomeo da Varignana, Antonio da Parma, Dino del Garbo and Alberto da Bologna and this reconstruction would allow us to revisit the Kraków commentary in dialogue with this tradition.

I said at the beginning of my presentation that the editorial board of the AVOMO collection left the *dubia* works in limbo. This year we are celebrating

39. GENTILE DA FOLIGNO *Notata*, f. 104rb.

40. OTTOSSON, *Scholastic Medicine*, 50-51; Roger K. FRENCH, *Canonical Medicine. Gentile da Foligno and Scholasticism*, Leiden, Brill, 2001, 3-7.

41. I presented a first approach to this genealogy without exploring its possibilities in discussing questions of authorship in SALMÓN, «Technologies of authority», 135-157.

42. GARCÍA BALLESTER – SALMÓN – SÁNCHEZ SALOR, «Tradición manuscrita», 37-40 and 66-67.

the 700th anniversary of Dante's *Divine Comedy*. Hell is terrifying indeed, but it must be no less painful to live in desire without hope (*che sanza speme vivemo in disio*, Canto IV ln. 42). Let's see in the coming years if the exploration of my proposal and work along these lines can instil some hope that we might solve the riddle concerning the authorship of the Kraków commentary.

Jordi BOSSOMS I COSTA
Universitat Autònoma de Barcelona
jordi.bossoms@autonoma.cat
ORCID: 0000-0003-0124-4659

D'HIPÒCRATES A ARNAU DE VILANOVA?
APROXIMACIÓ A L'ABBREVIACIO REGIMINIS ACUTORUM*

*From Hippocrates to Arnau de Vilanova?
An approach to the Abbreviatio regiminis acutorum*

Resum: Aquest treball versa sobre l'*Abbreviatio regiminis acutorum*, una síntesi del *Regimen acutorum* hipocràtic atribuïda al mestre Arnau de Vilanova. Aquest text, que també ha circulat sota el nom de *Compendium regimenti acutorum*, ha arribat a nosaltres a través d'una relativament sòlida tradició manuscrita i ha format part, a més, de diverses edicions generals renaixentistes del metge català. Mitjançant l'estudi del contingut i la tradició textual d'aquest text i del tractat hipocràtic que resumeix, es pretén, d'una banda, il·lustrar la rellevància d'Hipòcrates en el context de les facultats de medicina medievals i, d'altra banda, explorar la relació entre aquest autor i l'obra d'Arnau de Vilanova.

Mots clau: Arnau de Vilanova, Hipòcrates, malalties agudes, medicina medieval, Universitat medieval, tradició textual.

Abstract: This paper discusses the *Abbreviatio regiminis acutorum*, a synthesis of the Hippocratic *Regimen acutorum* attributed to the master Arnau de Vilanova. This text, which has also circulated under the name of *Compendium regimenti acutorum*, has arrived to us through a relatively solid manuscript tradition and has also been part of several Renaissance general editions of this Catalan physician. By studying the content and textual tradition of this text and of the Hippocratic treatise that it summarizes, I intend, on the one hand, to illustrate the relevance of Hippocrates in the context of medieval medical faculties and, on the other hand, to define the relationship between the Hippocratic *corpus* and the work of Arnau de Vilanova.

Keywords: Arnau de Vilanova, Hippocrates, Acute diseases, Medieval medicine, Medieval University, Textual tradition.

* Aquest article és resultat del projecte de recerca Arnau de Vilanova Digital, PID2019-104308GB-I00 (Ministerio de Ciencia e Innovación).

1. INTRODUCCIÓ

Durant la primera meitat del segle XIII, en passar a formar part de l'*Ars medicine* i començar a circular en el context universitari de l'època, el *Regimen acutorum* d'Hipòcrates va esdevenir objecte habitual de comentaris, reelaboracions i traduccions a mans dels principals mestres en medicina. A Arnau de Vilanova, figura cabdal a la Facultat de Medicina de Montpeller, se li van atribuir tres textos basats en el tractat hipocràtic. El més difós d'ells és l'*Abbreuiacio regiminis acutorum*, una síntesi de l'obra d'Hipòcrates en què l'autor presenta les idees elementals del tractat amb gran rigor i precisió. Aquest text, objecte del present estudi, s'ha conservat en més d'una desena de manuscrits i forma part de les edicions renaixentistes de les obres mèdiques arnaldianes, on apareix sota el nom de *Compendium regimenti acutorum*.

Les altres dues obres atribuïdes a Arnau no semblen haver tingut tanta fortuna, ja que cadascuna d'elles s'ha conservat només en un sol manuscrit. La primera, que es troba a París, Bibliothèque de l'Arsenal, 709, ff. 2r-4v, es coneix amb el títol de *Lectura super regimentis acutorum* i es tracta d'una glossa que repassa el *Regimen acutorum* mitjançant el comentari de Galè a aquesta mateixa obra. Malgrat la brevetat del text —l'autor tan sols disserta sobre els tres primers ítems del comentari galènic—, Pedro Gil-Sotres apunta que la tècnica expositiva i l'*accessus ad autorem* del text no desdiiuen de l'estil emprat per Arnau en els seus comentaris.¹ L'altre text, localitzat al manuscrit Erfurt, Universitätsbibliothek CA 4° 368, ff. 88r-93r, comparteix —a falta d'una anàlisi exhaustiva— nom amb l'obra que comenta, *Regimen acutorum*. A diferència de l'anterior, aquest no sembla seguir el comentari de Galè, sinó que s'apropa directament al text hipocràtic.²

Sigui certa o no l'atribució d'aquests tres textos a Arnau, la relació del mestre català amb Hipòcrates i el seu *Regimen acutorum* no és una qüestió menor. La importància d'aquest tractat en la medicina medieval és palesa; ara cal veure fins a quin punt és una influència notòria en la medicina arnaldiana. El present article, que s'iniciarà posant l'atenció en el *Regimen acutorum* per passar després

1. Juan A. PANIAGUA, *El maestro Arnau de Vilanova, médico*, València, Cátedra e Instituto de Historia de la Medicina 1969, 36; 2a edició dins *Studia arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova. c. 1240-1311*, Barcelona, Fundació Uriach 1838 1994, 49-145.

2. Pedro GIL-SOTRES, «Derivation and revulsion: the theory and practice of medieval phlebotomy» dins *Practical medicine from Salerno to the Black Death*, ed. a cura de Luis GARCÍA BALLESTER – Roger K. FRENCH – Jon ARRIZABALAGA – Andrew CUNNINGHAM, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, 110-155, p. 139. En aquesta referència, Gil-Sotres menciona també un altre comentari del *Regimen acutorum* relacionat amb Arnau de Vilanova; en aquest cas, el text circula sota el nom de Franciscus de Cenellis, però al colofó Amplonius von Berka escriu «Finitus est tractatus de regimine acutorum febricitancium excerptus ab inmensa profunditate et prolixitate subtili doctoris Arnoldus de Villanova». El mateix Gil-Sotres (citat per: PANIAGUA, *El maestro Arnau...*, 36) aprecia la falsedat d'aquesta atribució.

a l'*Abbreuiciacio regiminis acutorum* i a l'ús que Arnau fa de l'obra hipocràtica, pretén ser un primer pas en aquesta direcció.³

2. EL REGIMEN ACUTORUM

2.1. *Contingut*⁴

Tal com el seu propi nom indica, el *Regimen acutorum* és un tractat de medicina pràctica sobre la manera enfrontar-se a les malalties agudes. Seguint els principals preceptes hipocràtics, insisteix en la importància d'un model de vida equilibrat, en l'abstinència, sempre que sigui possible, de fàrmacs i en una terapèutica basada sobretot en l'alimentació i en evitar els canvis bruscos de rutina. S'inscriu, és clar, dins la teoria humoral, segons la qual existeixen quatre qualitats (calent, sec, fred i humit), que combinades conformen els éssers vius i les seves quatre substàncies (sang, flegma, bilis groga i bilis negra), l'equilibri de les quals és la base de la bona salut; així doncs, la tasca del metge és garantir aquest equilibri mitjançant un règim d'activitat física, alimentació i medicació adequat a cada pacient.

La primera secció del tractat és una crítica a l'escola cnídia, que es centrava massa en el diagnòstic de la malaltia i semblava deixar de banda el pronòstic i la cura del malalt. Descriuen tan bé les malalties, explica l'autor, que potser fins i tot algú que no sabés gens de medicina acabaria diagnosticant la malaltia, si llegís els seus tractats; el problema és que ignoraven els símptomes més subtils, els detalls que el bon metge percep i que varien segons les condicions de cada pacient i de cada situació. El metge de debò subordina la teoria al cas particular i fuig dels tractaments rígids i les receptes estereotipades.

A continuació, l'autor enumera les diverses malalties agudes, que són la pleuritis, la pneumònia, la frenitis i les seves derivades, en què les febres acostumen a ser constants, i remarca la seva perillositat, exposant que mal-

3. Aquest article parteix del meu Treball de Fi de Màster «*Abbreuiciacio regiminis acutorum*. Estudi i edició d'una adaptació del *Regimen acutorum* hipocràtic atribuïda a Arnau de Vilanova» (2020), dirigit per Sebastià Giralt, i s'engloba dins el meu projecte de tesi doctoral en curs, amb el títol provisional «Sobre les malalties agudes: estudi i edició del conjunt d'obres atribuïdes a Arnau de Vilanova basades en el *Regimen acutorum* d'Hipòcrates», també dirigit per Sebastià Giralt. Tant el Treball de Fi de Màster com el projecte de tesi doctoral s'emmarquen dins el projecte de recerca «Arnau de Vilanova Digital», PID2019-104308GB-I00.

4. HIPÒCRATES, «Sobre la dieta en las enfermedades agudas», dins *Tratados Hipocráticos*, ed. i tr. a cura de Carlos GARCÍA GUAL – María D. LARA NAVA – Juan Antonio LÓPEZ FÉREZ – Beatriz CABELLOS ÁLVAREZ – Alicia ESTEBAN – Elsa GARCÍA NOVO, Madrid, Gredos 2007, 205-232.

grat ser esporàdiques produeixen un número de víctimes igual o major que les malalties epidèmiques. Afegeix, a més, que davant aquestes malalties la gent tendeix a confiar en metges poc professionals, ja que els sembla que els remeis que aquests aporten no són tan diferents que els dels metges qualificats. I això és un gran error, perquè les divergències entre els uns i els altres són molt grans en aquesta qüestió: els metges poc professionals prenen les decisions sense gaire criteri, a vegades fins i tot amb la intenció de portar la contrària i diferenciar-se dels altres per tal de destacar. Entre tots aquests, en qualsevol cas, l'autor elogia els que utilitzen la tisana d'ordi per tractar aquestes malalties. Li sembla que sens dubte és un bon remei, i recomana no interrompre el tractament que la tingui com a base. En aquest punt del tractat, descriu la quantitat adequada que cal subministrar, els intervals que cal seguir i la manera com cal preparar-la; i alerta, a més a més, dels perills d'una mala administració.

També parla, tot seguit, dels altres remeis, que són, bàsicament, les begudes sense bullir. Menciona l'oximel, l'hidromel i l'aigua, i explica, tal com ha fet ja amb la tisana, la manera correcta d'administrar cadascun d'aquests remeis. Adverteix, per exemple, que si el pacient té els peus molt freds cal tallar d'arrel les dosis, perquè el cos ens adverteix que alguna cosa s'està fent malament. Quan tornin a agafar calor, es pot reprendre el procés. Recomana, més endavant, l'ús de flebotomies en casos molt concrets, sobretot si el dolor es fa manifest a la zona de la clavícula. Si el dolor apareix a la zona del diafragma, és millor emprar plantes com l'el·lèbor negre o l'eufòrbia.

Després d'això, fent de nou referència als metges poc qualificats, l'autor insisteix en la importància d'evitar els canvis dràstics en la dieta. Defensa, per exemple, que no és gens bo fer només un àpat al dia, si s'està acostumat a fer-ne dos. I exposa, a continuació, que els pacients amb bilis amarga són els que toleren pitjor els canvis, mentre que els fleumàtics toleren bastant millor modificar les seves dietes. També insisteix en la importància d'actuar en el moment precís: començar el tractament abans d'hora pot resultar tan nociu com començar-lo massa tard. Cal ser un bon observador, ja que hi ha diferents estadis de debilitat.

En acabar de descriure la problemàtica dels canvis, l'autor passa a comentar les qualitats dels remeis i els digestius. Parla dels diferents tipus de vi, descriu de nou l'hidromel i l'oximel, presentant les seves característiques i el mode en què cal subministrar-los. També esmenta l'aigua, que tot i no aportar cap efecte concret davant la malaltia, provoca cert flux, cosa que ell considera altament positiva.

I, per últim, dedica unes paraules als banys. Creu que poden ser beneficiosos, almenys si es fan seguint el conjunt de precaucions que exposa. Podria ser perjudicial, per exemple, entrar de manera precipitada a l'aigua, o bé tardar massa a eixugar-se el cap. Si se segueixen, en canvi, les seves recomanacions, el pacient es pot banyar cada dia: li serà de gran profit.

2.2. TRADICIÓ TEXTUAL

El *Regimen acutorum*, tal com exposa Pearl Kibre al seu *Hippocrates Latinus*,⁵ no apareix en manuscrits llatins fins al segle XII. A partir d'aquell moment, i durant els tres segles següents, esdevé un text d'àmplia difusió, sobretot gràcies a la importància que obté en l'ensenyament mèdic, i ens ha arribat a nosaltres en un nombre bastant significatiu de manuscrits. En molts d'ells, el tractat va acompanyat de l'extens i complex comentari que Galè li va dedicar, text que també tingué gran rellevància en les universitats medievals i fou mòbil, al seu torn, de nombrosos comentaris i compendis per part de les autoritats acadèmiques del moment.

O'Boyle apunta que dues traduccions llatines d'aquest tractat hipocràtic eren particularment populars a Occident.⁶ La primera, l'*incipit* de la qual és «Qui de egrotantium accidentibus in singulis egritudinibus...», s'acostuma a atribuir a Gerard de Cremona, que hauria traduït el text a partir de l'àrab a mitjan segle XII. Aquesta traducció va començar a circular de manera gairebé immediata, i ja al 1198 es realitza un primer comentari basat en ella. La segona, que més aviat és una paràfrasi del text, fa acte de presència entrat ja el segle XIII, i sol fer-ho juntament amb el comentari de Galè. El seu *incipit* és «Illi qui sententias illis de Assidis...» i el del comentari galènic és «Non solum cum scripserunt rememoratores...». Aquesta traducció s'atribueix, en algunes ocasions, a Constantí l'Africà, però és molt més freqüent trobar-la atribuïda a Gerard de Cremona. En qualsevol cas, la primera d'aquestes dues traduccions és la que usualment trobem incorporada en les còpies de l'*Ars medicine* a partir de les primeres dècades del segle XIII.

Més endavant van arribar també altres traduccions, que ja no gaudirien de tanta difusió. Una d'elles, realitzada de la versió grega i datada del segle XIV, s'ha atribuït recentment a Niccolò da Reggio.⁷ El seu *incipit* és «Qui medicine scripserunt Knidianas mentes vocatas...». Una altra d'elles, contemporània a l'anterior i també a partir del grec —però, en aquest cas, sense atribució confirmada—, apareix acompanyant el comentari de Galè. El seu *incipit* és «Que quidem accidentia si in principio morbi...» i el del comentari «Dixit Hippocras quod ista accidentia...».

En ser la darrera incorporació a l'*Ars medicine*, el *Regimen acutorum* solia ocupar la setena posició del manual; seguia, així doncs, a la *Isagoge* de Johannitius, els *Aphorismi* i els *Prognostica* també hipocràtics, el *De urinis* de Teophilus i el

5. Pearl KIBRE, «*Hippocrates Latinus*: repertorium of hippocratic writings in the Latin Middle Ages», *Traditio*, 31 (1975), 99-126.

6. Cornelius O'BOYLE, *The Art of Medicine. Medical Teaching at the University of Paris, 1250-1400*, Brill – Education and society in the Middle Ages and Renaissance, Leiden – Boston – Colònia, 1998, 103-104.

7. Stefania FORTUNA, «Niccolò da Reggio e l'*Articella*: nuova attribuzione della traduzione del *Regimen acutorum* (Vat. lat. 2369)» *Galenos*, 11 (2017), 177-192.

De pulsibus de Philaretus, que formaven el nucli configurat al Salern de principis del segle XII, i el *Tegni* de Galè, que s'hi havia afegit a la segona meitat del mateix segle. Aquests textos servien de fonament a l'ensenyament mèdic universitari, i eren treballats tant pels estudiants com pels professors, que els comentaven i els ressenyaven,⁸ deixant abundants testimonis a la posteritat. Kibre enumera un total de vint-i-dues obres compostes amb el *Regimen acutorum* com a base o motiu de comentari,⁹ entre els quals hi ha l'*Abbreviatio regiminis acutorum* i el *Regimen acutorum* d'Erfurt, Universitätsbibliothek CA 4° 368, ff. 88r-93r, però no pas la *Lectura super regimentis acutorum*, el tercer text atribuït a Arnau de Vilanova.

D'aquests vint-i-dos textos que recull Kibre, onze són per ara anònims. La resta tenen atribucions —algunes confirmades i d'altres per confirmar— a professors de medicina, la majoria d'ells dels segles XIII i XIV. El primer d'ells, seguint l'ordre alfabètic que proposa la font, és Antonius de Scarparia (1377-1422), que va ser professor a Bolonya. El tercer —el segon és Arnau— és Bernat de Gordon (c. 1258 – 1330),¹⁰ professor a Montpeller i autor d'obres tan destacades com el *Lilium medicine*, que tingué enorme èxit entre els cercles intel·lectuals. La primera obra que aquest mestre —que, per cert, mantenia una dura rivalitat amb Arnau— va escriure és justament l'obra en qüestió, un tractat sobre el *Regimen acutorum*, que es coneix com a *De regimine acutorum morborum*. Dividit en tres parts, hi resumeix i hi comenta les diverses idees hipocràtiques: en primer lloc, la correcta administració de l'aliment i la beguda, parant atenció a la qualitat, la quantitat i la seqüència; en segon lloc, els evacuatius; i en tercer lloc, els digestius i els banys. Malgrat que la dependència respecte a Hipòcrates és evident, Bernat de Gordon no només fa un esforç per organitzar-ho de manera més lògica, sinó que també procura afegir-hi referències a la tradició mèdica posterior, és a dir, a figures com Galè, Avicenna o Averrois, encara que no sempre citi les fonts. També dóna importància al coneixement adquirit gràcies a l'experiència. Una vegada acabat el text, però, sembla que Bernat de Gordon no n'estava gaire satisfet: aleshores va decidir escriure, a mode d'epíleg, una breu síntesi de l'obra, que va anomenar *Compendium regimentis acutorum* (i aquí neix la confusió de noms que es detallarà en un dels capítols següents, ja que l'*Abbreviatio regiminis acutorum* va circular també sota aquest títol). El seu *incipit* és «Cum omnis prolixitas...» i està dedicat al mestre Iohannes de Confluente.¹¹ El text comença amb la

8. Sobre aquesta qüestió, veure, per exemple, els següents articles: Michael McVAUGH, «Hippocrates at Montpeiller», dins *Sicut dicit: Editing Ancient and Medieval Commentaries on Authoritative Texts*, a cura de Shari BOODTS – Pieter DE LEEMANS – Stefan SCHORN, Turnhout, Brepols 2019, 47-67; Peter E. PORMANN, «Arabo-Islamic tradition», dins *The Cambridge Companion to Hippocrates*, Cambridge, Cambridge University Press 2018, 340-361.

9. KIBRE, «Hippocrates Latinus», 117-123.

10. Luke E. DEMAIRE, *Doctor Bernard de Gordon. Professor and Practitioner*, Toronto, University of Toronto 1980, 236.

11. DEMAIRE, *Doctor Bernard de Gordon*, 39-40.

crítica als errors dels metges antics —l'escola cnídia—, el pitjor dels quals, segons el seu punt de vista, és realitzar canvis de manera precipitada; segueix amb el resum de la dieta correcta, posant també atenció a la tisana; després passa a comentar els digestius i els purgatius a partir de banys i flebotomies; i finalment conclou demanant disculpes per si no ha estat a l'altura del metge grec. La difusió d'aquest tractat va ser bastant important i Kibre en recull fins a catorze manuscrits, a més de fer menció a diverses edicions renaixentistes.

El següent metge que comenta el *Regimen acutorum* és Dino del Garbo (c. 1280-1327), de Florència, que va ser deixeble de l'il·lustre Taddeo Alderotti. Un altre és Gentile da Foligno (m. 1348), professor a diverses universitats italianes. Un altre és Pèire de Cabestanh (fl. 1299), que també va ser professor a Montpeller en època d'Arnau i Bernat de Gordon. Tal com explica McVaugh,¹² el seu comentari no és pròpiament una anàlisi en profunditat del contingut, sinó més aviat una selecció de qüestions que han florit a partir de les idees del tractat hipocràtic. A continuació trobem Jean de Saint-Amand (c. 1230-1303),¹³ que era professor a París i que va elaborar diversos compendis de les obres que conformaven l'*Ars medicine*. Sobre aquests textos, García Ballester explica que, veient l'esforç que posaven els joves i els membres de la comunitat universitària en estudiar els tractats mèdics que anaven arribant a Occident, aquest mestre va decidir, gairebé per compassió, elaborar un conjunt de resums —*abbreviations*— per tal que «poguessin localitzar ràpidament allò que amb tanta sol·licitud buscaven en els llibres de Galè».¹⁴ Kibre, de fet, recull tant l'abreviació que aquest va elaborar a partir del *Regimen acutorum* com la que va elaborar a partir del comentari galènic a aquest tractat. Un altre autor és Marsilio de Santa Sofia (m. 1405), professor a Pàdua i Pavia, que provenia d'una nissaga cèlebre de metges. Un altre és Mondino de Luzzi (c. 1270-1326), professor d'anatomia, cirurgia i medicina a Pàdua i Bolonya. Un altre és Petrus Hispanus (m. 2277), personatge que es relaciona amb les universitats de Siena i París, que va deixar una important obra mèdica escrita i que va morir sent el papa Joan XXI. I en darrer lloc trobem Taddeo

12. Michael R. McVAUGH, «In a Montpellier classroom», dins *Professors, Physicians and Practices in the History of Medicine: Essays in Honor of Nancy Siraisi*, ed. a cura de Gideon MANNING – Cynthia KLESTINEC, Archimedes – *New Studies in the History and Philosophy of Science and Technology*, 50, 2017, 57-76, 59.

13. Danielle JACQUART, «L'oeuvre de Jean de Saint-Amand et les méthodes d'enseignement à la Faculté de médecine de Paris à la fin du XIIIe siècle», dins *Manuels, programmes de cours et techniques d'enseignement dans les universités médiévales. Actes du Colloque international (Louvain-la-Neuve, 9-11 septembre 1993)*, a cura de J. HAMESSE, Louvaine, Université Catholique de Louvain 1994, 257-275.

14. Luis GARCÍA BALLESTER, «Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma de los estudios médicos en Montpellier (1309). El Hipócrates latino y la introducción del nuevo Galeno», *Dynamis: Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam*, 2, 1982, 97-158, 105-106.

Alderotti (1223-1295), professor a Bolonya i autor de nombrosos tractats i comentaris mèdics.

A aquesta llista caldria afegir-hi el mestre Cardinalis, que al voltant de 1250 ensenyava a Montpeller i que hauria estat el primer professor d'aquesta facultat en fer comentaris de manera sistemàtica a les obres de l'*Ars medicine*. El seu comentari al *Regimen acutorum* es troba en el manuscrit Kues 222, ff. 167r-181r.¹⁵ Segons McVaugh, Cardinalis dividia el text en grans blocs i explicava senzillament el significat, de frase en frase o cada dues, i al final de cada explicació posava un parell de qüestions.

El conjunt d'aquests comentaris, així doncs, ens mostra dues coses sobre el *Regimen acutorum*: d'una banda, que va ser estudiat en un marc geogràfic bastant ampli (Montpeller, París, Bolonya, Siena, Pàdua, Pavia...), conformat per les principals facultats de medicina de l'època; i d'altra banda, que l'interès per aquest tractat hipocràtic va allargar-se, com a mínim, durant tres segles, des del XIII fins al XV. La seva rellevància, per tant, no va ser flor d'un dia, ni tampoc va florir de manera aïllada, sinó que va formar part d'un procés constant i generalitzat, en què els nombrosos textos d'Hipòcrates i Galè —el «Nou Galè»— recuperaven la veu a Occident després d'uns quants segles de silenci.

3. L'ABBREVIACIO REGIMINIS ACUTORUM

3.1. *Contingut*

L'*Abbreuació regiminis acutorum* és considerablement més breu que el *Regimen acutorum*. També és molt més precís i concret, ja que omet la major part de raonaments de caràcter filosòfic que abunden en el text hipocràtic, sobretot a la primera part, i es centra en les qüestions pràctiques. També canvia l'organització del contingut. El text hipocràtic començava directament amb la crítica a l'escola cnídia i als metges que l'autor considerava poc preparats. El compendi, en canvi, arrenca amb la presentació del tractat i amb l'enumeració dels cinc apartats —*consideraciones*— que el conformen (línies 4-7).¹⁶ Aquesta tendència a classificar i a crear categories és, de fet, una constant al llarg de tot el text, cosa que ens convida a pensar en la gran utilitat que podria tenir aquest sistema a l'hora de memoritzar la matèria del tractat; és a dir, tant per un estudiant com per un professor, classificar els diversos elements d'un text i ordenar-los amb coherència podia ser una bona ajuda.

15. McVAUGH, «In a Montpellier classroom», 59.

16. Els números de línia fan referència al text editat en el meu Treball de Fi de Màster: «*Abbreuació regiminis acutorum*. Estudi i edició d'una adaptació del *Regimen acutorum* hipocràtic atribuïda a Arnau de Vilanova» (2020).

Dins el primer apartat (línies 8-22) hi trobem, a part d'aquesta crítica a la medicina antiga amb què començava el text d'Hipòcrates, l'argumentació sobre el perill dels canvis precipitats i les males praxis dels diversos tipus de metges. Copsem, així doncs, que engloba en una sola *consideracio* allò que en el tractat original ocupa gairebé un terç del text. I aquesta condensació, a més a més, l'efectua dividint de manera molt clara les classes de metges, que són cinc i que anomena «... secte medicorum de assidis» (línia 9). L'estructura que segueix per fer-ho consisteix en enumerar l'escola, mencionar la seva acció, afirmar que s'equivoquen i explicar el seu error. Veiem, per exemple, el cas de les *secte* tercera i quarta (línies 18-21):

Tertia secta fuit que in toto tempore egritudinis nichil dabant. Et isti errabant, quia interficiebant infirmos suos fame. Quarta secta fuit que in quolibet tempore morbi replebat infirmos suos. Et isti errabant, quia suffocabant eos replendo.

El segon apartat el dedica a la dieta (línies 23-54). Per a Hipòcrates, tal com ha quedat ja manifest, l'equilibri del règim sota el qual s'organitzava la vida era fonamental per mantenir una bona salut. En aquesta *consideracio* l'autor del compendi procura certificar aquesta idea; i ho fa, sobretot, recollint els exemples concrets que donava el tractat hipocràtic, que va disposant de manera bastant entenedora. N'és una mostra el següent passatge (línies 32-36):

Si virtus sit parum debilis, aut egritudo est cronica aut acuta. Si cronica, sic dabimus; si acuta, aut virtus est debilis, aut debilior, aut debilissima. Si debilis, sic dabimus aquam tantum; si debilior, sic dabimus ptisanam colatam; si debilissima, tunc dabimus subtilissimam ptisanam cum coto et in eadem mensa subtilior cibus debet precedere et grossior subsequi.

També veiem, en aquest mateix exemple, que l'*Abbreuiacio* no deixa de banda la tisana —*ptisana*— que tant apreciava l'autor del tractat hipocràtic, sinó que dedica també molta atenció a definir la forma adequada d'administració d'aquest remei davant les variables condicions de cada cas.

El tercer apartat està dedicat als digestius (línies 55-97). Són quatre: el vi, l'hidromel, l'oximel (o *secanabin*) i l'aigua; els mateixos que al *Regimen acutorum*. Descriu, de manera semblant, les característiques de cadascun d'ells, i servint-se repetidament de la forma *competit* exposa en quins casos funciona bé cada digestiu. D'aquesta manera, en parlar de l'hidromel, trobem, per exemple, la següent estructura (línies 78-79): «Si autem apostema sit in spumalibus, aut est de genere colere aut non. Si non, tunc competit; si sic, non competit».

Aquest apartat sobre els digestius ocupa molt més al compendi que no pas al tractat hipocràtic, on pot arribar a semblar una part poc significativa, col·locada gairebé al final i unificada amb el discurs sobre els evacuatius. En el compendi, en canvi, aquest apartat ocupa quaranta-tres línies i és, amb certa diferència, el més extens dels cinc.

El quart apartat correspon als evacuatius (línies 98-114). S'hi divideixen els evacuatius en dues classes: els que ajuden a evacuar de manera sensible i els que ajuden de manera insensible. Al seu torn, aquests primers tenen dos gèneres; els segons en tenen tres. L'estructura que segueix per detallar-los i presentar-ne les característiques és també clara i repetitiva, emprant el to pedagògic que no ha abandonat en cap moment. Veiem-ne un exemple (línies 101-104):

Primum, quod est ex humectantibus, competit in apostemate colerico. Secundum, quod est incisivum, competit in apostemate flegmatico. Tercium, quod est desiccativum, competit in apostemate sanguineo vel aquoso.

Seguint això, i entrant ja a la darrera *consideracio*, el text passa a tractar el tema dels banys (línies 115-132). El text del tractat hipocràtic no obvia aquest tema, però el tractament és aquí lleugerament diferent, ja que l'autor del compendi insisteix de nou en classificar les coses (línies 115-120):

Et notandum quod balnea sunt triplicia: quia quedam vocatur solium, aliud stupha, aliud piria. Solium fit ex aqua calida in tina. Tina debet esse ampla et non debet habere parietes elevatos. Stupha debet esse triplex domus: prima debet esse tepida, secunda calida, tertia calidissima. Et prima debet habere hostium oppositum secunde, secunda tertie, et in tertia debet esse paciens per magnum spacium et parum in aqua.

I amb aquest apartat dedicat als banys conclou el compendi, com també fa el tractat hipocràtic.

3.2. Tradició textual

Segons la informació recollida en la base de dades del projecte «Arnau DB: Corpus digital d'Arnau de Vilanova»,¹⁷ el text de l'*Abbreviacio regiminis acutorum* s'ha conservat en els onze manuscrits següents:¹⁸

- A. Vaticà, BAV, Pal. lat. 1211, ff. 27r-v
- B. Vaticà, BAV, Pal. lat. 1229, ff. 251r-252v
- C. Vaticà, BAV, Pal. lat. 1180, ff. 113r-114r

17. Sebastià GIRALT – Jaume MENSA (coord.), «obra 4581», dins *Arnau DB: Corpus digital d'Arnau de Vilanova*, Universitat Autònoma de Barcelona. <https://grupsderecerca.uab.cat/arnaudatabase> [17/08/21].

18. Nou d'aquests onze manuscrits van ser col·locats per a la confecció de la versió preliminar de l'edició crítica d'aquest text; els dos manuscrits restants —S i W— no van poder ser consultats, a falta de digitalització o de visita presencial a la corresponent biblioteca. De cara a l'edició crítica definitiva, que formarà part de la meua tesi doctoral en curs, s'espera poder arranjar aquest entrebanc i oferir-ne així una edició crítica completa.

- D. Vaticà, BAV, Pal. lat. 1176, ff. 1r-2v
 E. Erfurt, Universitätsbibliothek, CA 2° 264, ff. 8v-9r
 H. Sevilla, Biblioteca Colombina, 5-1-45, ff. 40r-41v
 M. Munic, BSB, Clm, 7576, ff. 85r-86v
 P. París, BnF, lat. 7031, ff. 18r-23v
 S. Salzburg, Salzburg Museum, HS, 862, ff. 71r-v
 V. Venècia, Biblioteca Marciana, lat. Z. 538, ff. 3r-4r
 W. Wolfenbüttel, Herzog August, Cod. Guelf., 83.7 Aug. 2°, ff. 80v-81v

L'*Abbreuiacio regiminis acutorum* va formar també part de diverses edicions renaixentistes de les obres mèdiques completes d'Arnau de Vilanova, on apareix sota el títol de *Compendium regimenti acutorum*. Per a la llista que segueix, em serveixo també de la informació recollida a la base de dades del projecte «Arnau DB: Corpus digital d'Arnau de Vilanova»:¹⁹

1. Lió, François Fradin, 1504, ff. 246v-247r
2. Venècia, Boneto Locatelli, 1505, ff. 241v-242r
3. Lió, François Fradin, 1509, ff. 208r-208v
4. Lió, Guillaume Huyon, 1520, ff. 208r-208v
5. Venècia, impressor desconegut, 1527, ff. 233r-233v
6. Lió, impressor desconegut, 1532, ff. 208r-208v
7. Basilea, Konrad Waldkirch, 1585, cc. 1464-1466
8. Lió, impressor desconegut, 1586, pp. (2) 180-181

Sobre la tradició manuscrita del text hi ha diverses coses interessants a comentar. Una d'elles és la creació de grups de manuscrits arran de l'anàlisi i la col·lació efectuades. El primer grup és el que conformen *A*, *E* i *V*, que és al qual s'ha donat major preeminència, no només per la validesa i correcció de les seves lliçons, sinó també pel fet que *E* és el manuscrit més antic de tots: data de 1288 — *A* i *V* daten del s. XIV— i, segons O'Boyle,²⁰ es tracta d'una *Ars commentata* amb origen a Montpeller, copiada per una mà del sud d'Europa, que estaria molt probablement relacionada amb la Facultat de Medicina d'aquesta mateixa ciutat —per tant, pròxima a Arnau de Vilanova en data i lloc—. L'*Abbreuiacio regiminis acutorum* hi apareix incomplet i, malauradament, sense cap indicació sobre l'autor. També hi és present el *Regimen acutorum*, en dues versions del text.

El segon grup és el que conformen *B*, *M* i *P*, tots tres del segle XV. D'aquest grup hauria sortit, molt possiblement, la primera de les edicions renaixentistes, que també va ser col·lacionada. En qualsevol cas, *M* i *P* són dos manuscrits

19. GIRALT – MENSA, «obra 4581», https://db.narpan.net/cerca_arnau.php?obra=4581 [17/08/21].

20. O'BOYLE, *The Art of Medicine*, 142-143.

molt semblants, mentre que *B* presenta alguna diferència significativa, com per exemple l'omissió de bona part de la primera *consideracio* (línies 8-22), que resumeix amb una sola frase.²¹

El tercer grup està format per *C* i *D*, que són els dos manuscrits que més s'assemblen, ja que comparteixen gairebé totes les lliçons; fins i tot ometen la mateixa part, que és justament la primera *consideracio*, resumida per *B* amb una sola frase, cosa que podria deixar a entreveure alguna relació entre ells. També tenen, *C* i *D*, un origen comú, el sud d'Alemanya, tot i que *D* sembla ser lleugerament anterior, del segle XIV, mentre que *C* seria del segon terç del segle XV.

I tenim, per últim, a *H*, que va ser copiat entre els anys 1452 i 1453 i que sembla no encaixar bé en cap dels grups: les seves variants coincideixen poc amb les dels altres, presenta algunes lliçons sense coherència i és inestable per moments. Fins i tot el seu inici resulta desconcertant, ja que damunt la primera frase hi ha escrit «Tetragramaton assit». Potser fa referència a l'obra d'Arnau *Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*; però tampoc tindria, en tot cas, cap sentit que tal menció presidís l'*Abbreuiacio regiminis acutorum*. També en aquest manuscrit és on apareix l'única menció directa d'Hipòcrates en el text,²² ja que l'altra ocasió en què apareix és per formar part del títol d'*M*.²³ Les referències a autoritats, de tota manera, gairebé no apareixen en cap dels manuscrits: si deixem de banda aquestes dues d'Hipòcrates, tan sols trobem referències a Galè i Avicenna a *C* i *D*.²⁴

També és important tractar el tema del títol. Si, tal com hem vist, el text ha aparegut tant sota el nom de *Compendium regimenti acutorum* com sota el d'*Abbreuiacio regiminis acutorum*, per què s'ha optat pel segon? Doncs, en primer lloc, perquè els manuscrits als quals s'ha donat major preeminència —sobretot *V*, que és emprat com a manuscrit base al llarg de l'edició crítica preliminar i que sembla el més pròxim a *E*, el manuscrit més antic— utilitzen aquesta opció. I en segon lloc, perquè conèixer aquest text com a *Abbreuiacio regiminis acutorum* pot contribuir a evitar confusions amb el *Compendium regimenti acutorum* de Bernat de Gordon. Unes confusions, de fet, de les quals *C* i *D* són exemple, ja que, malgrat contenir el text atribuït a Arnau, estan catalogats a la corresponent biblioteca com si continguessin el text de Bernat de Gordon.

21. «Prima consideracio est quia minus debemus dare de cibo in statu quam in principio. Et que virtus est fortis et egritudo brevis terminacionis, nichil est dandum. Et qua virtus est debilis, tunc semper est dandum. Et ultimo numquam debet sic subita mutacio».

22. (línia 21) «Quinta in statu implebant quod est contra Ypocratem in statu habere silencium melius est».

23. (línia 1) «Intentio libri regimenti acutorum Ypocratis summarie contracta ab Arnaldo de Villa Nova».

24. (línia 45) «consumpcionem V partis aque secundum Avicennam vel VI secundum Galenum»; (línia 54) «dabis semel dum cibi constabit de tolerancia virtutis aliter si esset debilis et non consuevit in sanitate comedere nisi semel asuesce ispum ad bis paulatine hoc fiat quia consuetudum est res valde fortis dicit Galenus».

I aquesta situació succeeix també a l'inversa: el manuscrit Sant Petersburg, Biblioteka Akademii Nauk, F. 121, ff. 165r-165v, per exemple, o també el Lübeck, Stadtbibliothek, Med. 4° 10, ff. 191r-192v, contenen el text de Bernat de Gordon però estan catalogats com si continguessin el d'Arnau.

Una altra qüestió interessant a comentar, precisament, és la de l'autoria. L'*Abbreuiacio regiminis acutorum*, tal com s'ha exposat a la introducció de la present ponència, s'ha atribuït a Arnau de Vilanova. Les edicions renaixentistes així ho sostenen: el text apareix, com hem vist, en vuit dels *Arnaldi de Villanova Opera*, les edicions generals de les seves obres mèdiques. I la tradició manuscrita també sembla anar en aquesta direcció: dels nou manuscrits col·lacionats, quatre mencionen expressament Arnau de Vilanova (A,²⁵ M,²⁶ P²⁷ i V²⁸), un menciona Bernat de Gordon (B²⁹), un Jean de Saint-Amand (H³⁰) i tres romanen anònims (C, D i E). La balança, malgrat la divergència, cau cap al costat català. Cal tenir present, a més a més, que dos dels manuscrits que atribueixen l'obra a Arnau (A i V) pertanyen al grup de manuscrits de major antiguitat, i això és sempre una cosa a tenir en compte: com més antiga és l'atribució, més valor té. I també cal tenir en consideració el fet que en bona part dels manuscrits l'*Abbreuiacio regiminis acutorum* apareix acompanyat d'altres obres arnaldianes d'atribució ja confirmada.³¹

25. (línia 132) «... et est finis distinctio libri regiminis acutorum secundum magistrum Raynaldum de Barchinona».

26. (línia 1) «Intentio libri regimenti acutorum Ypocratis summarie contracta ab Arnaldo de Villa Nova».

27. (línia 1) «Compendium regimenti acutorum editum a Magistro Arnaldo de Villa Nova»; (línia 132) «... et sic est finis per dei gratiam Deo gratias explicit compendium regimenti acutorum editum a magistro Arnaldo de Villanova».

28. (línia 1) «Abbreuiacio regiminis acutorum secundum magistrum Arnaldum de Villa Nova».

29. (línia 1) «Compendium regiminis acutorum Bernardi de Gordonio...»; (línia 132) «Explicit compendium regimenti acutorum Bernardi de Gordonio».

30. (línia 1) «Regimen acutorum Iohannis de Sancto Amando...»; (línia 132) «... materie et tum de isto et cetera finitur regimen acutorum quod quidem compositum est per reuerendum magistrum Iohannem de Sancto Amando per me Iohannem de Bursalia in laudabilissima uniuersitate Montispessulani in pro festo sancti Ambrosii anno 1453».

31. A (*Speculum medicine, De virtutibus coriandri, Medicationis parabole, Aphorismi extravagantes*); B (*Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*); C (*Tractatus de humido radicali, Speculum medicine, Medicationis parabole, Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia, De dosi tyriacalium medicinarum, Regimen sanitatis ad regem Aragonum, Tractatus de intentione medicorum, Regimen Almarie, Epistola de reprobacione nigromantice fictionis, Practica summaria, Tractatus de amore heroico*); D (*Speculum medicine*); H (*Aphorismi de gradibus, Practica summaria, De viribus cordis*); M (*Pars operativa, Practica summaria, Liber de medicinis simplicibus, Tractatus de amore heroico, Compilacio de concepcione, Tabula eorum que medicus habet*); S (*Speculum medicine, Regimen sanitatis ad regem Aragonum, Tractatus de humido radicali, Tractatus de intentione medicorum*); V (*Medicationis parabole, Aphorismi extravagantes, Regimen sanitatis ad regem Aragonum*); W (*De viribus cordis*). Alguns d'aquests manuscrits, amb tot, contenen també obres d'atribució dubtosa o apòcrifa: B (*De conferentibus et nocentibus, Practicella*); C (*De aqua olive, Libellus regiminis de confortatione visus, Regimen quartane, De simplicibus, Antidotarium, De quercu, Tabula super Vita brevis, De bonitate*

També Paniagua sembla partidari de la veracitat de l'atribució a Arnau. En el seu *El maestro Arnau de Vilanova, médico*, a part d'incloure la síntesi dins el grup d'obra científica genuïna del seu índex, exposa que «La monografía arnaldiana de tema más amplio es la que se titula *Compendium regimenti acutorum*, directamente inspirada en el conocido tratado hipocrático sobre la dieta de las afecciones agudas...».³² També explica, unes poques línies després, que «Este opúsculo [...] bien puede ser el registrado en el inventario de los bienes de Arnau con el epígrafe: “Item, quinque particule regimenti acutorum”».³³ I sobre la seva autenticitat afirma que «... se ve confirmada por varias copias manuscritas —cuatro de ellas del siglo XIV— incluidas en códices bien provistos de textos genuinos de Arnau». Podem concloure, així doncs, que Paniagua no tenia gaires dubtes pel que fa a l'atribució de l'*Abbreuiacio regiminis acutorum* a Arnau de Vilanova.

La meua opinió al respecte és menys favorable. És cert que no sembla haver-hi gaires raons que ens convidin a desconfiar d'aquesta atribució. La tradició manuscrita apunta directament cap a Arnau. L'atribució de *B* a Bernat de Gordon es pot explicar a través de la confusió amb el seu propi *Compendium regimenti acutorum*; i si l'*Abbreuiacio regiminis acutorum* fos també una obra seva, ens obligaria a plantejar quina necessitat tenia de fer dos compendis de format semblant sobre el mateix text, per molt important que fos en aquell moment el *Regimen acutorum*. I l'atribució d'*H* a Jean de Saint-Amand es pot descartar, d'una banda, per la poca fiabilitat del manuscrit, i d'altra banda, perquè aquest mestre té també la seva pròpia síntesi del tractat hipocràtic; i ens trobaríem, per tant, davant el mateix problema. Ara bé, si tenim en compte que Arnau va començar a fer classes a Montpeller entre 1288 i 1290³⁴ —sabem que durant els anys anteriors havia estat al servei del bisbe de València, Jaspert de Boto-

memorie, De conferentibus et nocentibus, De accidentibus senectutis et senii); D (*Antidotarium*); H (*De simplicibus, De febribus, De epilepsia C, De signis leprosoorum, De iudiciis particularibus pertinentibus ad medicinam, Proprietates roris marini*); M (*De venenis, Antidotarium, De vinis, De aquis medicinalibus, De aqua vite simplici et composita, Liber imaginum signorum, Tabula super Vita brevis*); V (*De urinis*); S (*De aquis medicinalibus, De vinis, De pronosticatione somniorum, l'Introductorium ad iudicia astrologie quantum pertinet ad medicinam*); W (*De vinis, Proprietates roris marini, De iudiciis particularibus pertinentibus ad medicinam, Introductorium ad iudicia astrologie quantum pertinet ad medicinam*).

32. PANIAGUA, *El maestro Arnau de Vilanova...*, 61.

33. Sobre els béns d'Arnau: Roque CHABÀS I LLORENS, «Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva (pergamino O.7430 del Archivo Metropolitano de Valencia)», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 3a época, 9 (1903), 189-203. Cal destacar també, a part de l'entrada (19) a la qual es refereix Paniagua, l'entrada (167) que diu el següent: «Item tenet vel reportavit Magister Jacobus Albi canonicus Dignen. inter pecias et folia xxvii super expositione regimenti acutorum». És possible que es tracti del comentari d'Arnau al comentari de Galè al *Regimen acutorum*, que no ha arribat a nosaltres. Agraïxo a Michael R. McVaugh aquesta referència.

34. GARCIA BALLESTER, «Arnau de Vilanova (c. 1240 – 1311) y la reforma...», 97.

nac, que morí justament l'any 1288—,³⁵ que l'obra circulés per Montpeller ja al 1288 —el cas d'E— és potser massa aviat; encara que Arnau hagués començat a impartir-hi lliçons aquell mateix any, sembla poc plausible que l'obra ja tingués certa difusió.

Arribats a aquest punt, la gran qüestió a formular és si tenim, més enllà d'aquesta tradició manuscrita i el cas concret de l'*Abbreuació regiminis acutorum*, algun motiu per pensar en Arnau com a possible autor d'un resum del *Regimen acutorum*. La resposta s'exposarà en el següent capítol.

4. ARNAU DE VILANOVA I HIPÒCRATES

Arnau de Vilanova sentia gran respecte per Hipòcrates. Tal com exposa García Ballester,³⁶ els seus elogis cap al llegendari metge grec, a qui considerava una autoritat imprescindible per a l'ensenyament mèdic, eren constants, i quan citava el seu nom solia fer-ho al costat de l'epítet «expertissimus».³⁷ També elogia la seva perspicàcia, i en el comentari a un dels seus aforismes, del qual parlarem a continuació, afirma que els seus textos «són perfectes, de manera que no hi ha ni una paraula que hi sobri».³⁸

Hem de pensar, és clar, que Arnau estava ben familiaritzat amb els textos hipocràtics que formaven part de l'*Ars medicine* —és a dir, els *Aphorismi*, els *Prognostica* i el *Regimen acutorum*—; la presència d'aquests a les seves lliçons deuria ser quelcom habitual, tenint en compte que el mètode emprat a l'època es fonamentava en el comentari i el debat dels diversos textos de l'*Ars medicine*. Això no vol dir, però, que Arnau compoqués comentaris o compendis d'aquestes tres obres amb la intenció de publicar-los, ni que els comentaris o compendis que se li han atribuït i que han arribat fins a nosaltres nasquessin realment de la seva ploma. De fet, entre els diversos textos que tenim testimoniat, només podem confirmar amb absoluta convicció la validesa de dues de les atribucions, que són el comentari a l'aforisme trenta-quatre de la segona secció dels aforismes hipocràtics, l'*Expositio super aphorismo Hippocratis*

35. Sobre la relació entre el mestre català i Jaspert de Botonac: Theo FALKE – Michael R. MCVAUGH, «Arnau de Vilanova at the summit of Oloron (1287): a major inflection point in the life of a medieval physician», *Journal of Medieval History* 42 (2016), 588-602; i la introducció a ARNAU DE VILANOVA, *Epistola de reprobacione nigromantice fucionis (De improbatione maleficiorum)*, a cura de Sebastià GIRALT, AVOMO VII.1, Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera 2005, 17-23.

36. GARCIA BALLESTER, «Arnau de Vilanova (c. 1240 – 1311) y la reforma...», 112-119.

37. Per exemple: ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de humido radicali*, a cura de Michael MCVAUGH – Chiara CRISCIANI – Giovanna FERRARI, AVOMO V.2, Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 2010, 299, l. 511.

38. ARNAU DE VILANOVA, *Expositio super aphorismo Hippocratis «In morbis minus» Repetitio super aphorismo Hippocratis «Vita brevis»*, a cura de Michael MCVAUGH – Fernando SALMÓN, AVOMO XIV, Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 2014, 58, l. 113.

«*In morbis minus*», i el comentari al primer i més cèlebre aforisme hipocràtic, la *Repetitio super aphorismo Hippocratis «Vita brevis»*. Aquests dos comentaris, que serveixen per il·lustrar la metodologia arnaldiana i l'ús que feia de les autoritats, demostren, així mateix, la seva vocació innovadora, ja que fins aleshores els *Aphorismi* sempre s'havien comentat conjuntament, sense separar-ne cap de la totalitat; que ell en comentés dos de manera individual creuava una nova frontera en el gènere del comentari.

La seguretat amb què podem parlar de la relació entre Arnau i els aforismes d'Hipòcrates s'allunya bastant del to que podem prendre en abordar la seva relació amb els *Prognostica*. D'aquesta obra, que seguia en rellevància als *Aphorismi*, ens ha arribat atribuït a Arnau un compendi, que coneixem amb el nom d'*Abbreuiatio libri pronosticorum*. El seu *incipit* és «Circa prognostica Arnoldi de Nova Villa primo est notandum quod sicut in iudicio sunt quattuor persone scilicet...» i l'atribució és dubtosa.³⁹ Sembla, en tot cas, que podria tractar-se d'una situació pròxima a la de l'*Abbreuiacio regiminis acutorum*, almenys pel que fa al gènere del text, el títol i, fins i tot, la tradició manuscrita, ja que coincideixen en V, on aquesta obra ocupa els folis 8r-10v.

Però tot apunta que Arnau no només coneixia els textos d'Hipòcrates presents en l'*Ars medicinae*. I com ho sabem, això? Potser en tenim alguna prova, més enllà de la vaga hipòtesi basada en la idea que diversos textos hipocràtics no inclosos a l'*Ars medicinae* circulaven per Occident i que Arnau, com subjecte interessat en la matèria, hi podria haver accedit? La resposta és afirmativa: tenim citacions directes a algunes d'aquestes obres. Un exemple és la citació de les *Epidèmies* dins l'*Speculum medicinae*: «Et ideo Ypocras in *epidimia* et Galienus sequens eius vestigia in de differentiis februm...».⁴⁰ I un altre exemple és la citació del *De aere et aqua et regionibus* dins el *Tractatus de consideracionibus operis medicinae sive de flebotomia*: «... secundum quod ex summa Galieni collegimus in de iuvementis pulsus et expositionibus ipsius supra dictis Ypocratis *De aere et aqua et regionibus*».⁴¹

Que en aquestes dues citacions hi aparegui també Galè no és casualitat. Per a Arnau, Galè i Hipòcrates van d'alguna manera lligats de la mà, són les dues autoritats a les quals cal accedir per comprendre la medicina. I de fet, Hipòcrates, a les facultats de medicina, va passar pel filtre dels comentaris de Galè, que eren molt més extensos, laboriosos i profunds que no pas els propis textos hipocràtics. Sabem, per exemple, que Arnau tenia molt present el comentari

39. GIRALT – MENSA, «obra 4910», https://db.narpan.net/cerca_arnau.php?obra=4910 [17/08/21].

40. ARNAU DE VILANOVA, *Speculum medicinae*, a cura de Michael McVAUGH, AVOMO XIII, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera, 2018, 294, l. 1.

41. ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de consideracionibus operis medicinae sive de flebotomia*, a cura de Luke DEMAITRE i Pedro GIL-SOTRES, AVOMO IV, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera, 1988, 198, l. 9.

de Galè al *Regimen acutorum*, del qual, fins i tot, va realitzar-ne un comentari. Ell mateix ens ho corrobora:⁴²

Nos autem perfecte scripsimus illud in secunda parte *Regimenti acutorum super expositione commentii Galieni*, ubi etiam ostendimus qualiter in flebotomiis oppositio partis sumenda sit secundum vera et solida fundamenta Ypocratis et Galieni ibidem et etiam in libro de flebotomia, circa quod eos intellexisse neminem latinorum invenimus.

Malauradament, aquest *Commentum super expositione Galieni supra regimen acutorum Hippocratis* no sembla haver arribat als nostres dies; a no ser, és clar, que es tracti de la *Lectura super regimentis acutorum*, cosa que Paniagua no descarta.⁴³ Si fos així, seria una notícia plaent, ja que són molt pocs els comentaris d'Arnau que s'han conservat. García Ballester es pregunta, amb molt encert, a què es deu aquesta escassetat de difusió dels comentaris arnaldians, especialment si se la compara amb la gran difusió de la resta de la seva obra.⁴⁴ El propi Arnau, en el pròleg del *Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*, ens ho respon:⁴⁵

Virtutem querimonie tue percipientes nuper tibi karissime significavimus quod admirari non debes si ea que ad expositionem librorum Galieni et Ypocratis scripsimus communicare publice denegamus: non enim suggerente spiritu livoris sed persuasione rationis id facimus. Nam arma quibus versucia retundi valet hostilis, licet eisdem sensus inimicorum licitum sit movere, verumptamen eorum manibus committi non debent. Nam qui adversarium munimine roborat interitus sui casum merito attingere iudicatur.

Malgrat ser paraules una mica descontextualitzades, podem percebre que té alguna cosa a veure amb els seus rivals i amb la intenció d'amagar informació a aquests. Unes línies més endavant, tal com recull García Ballester, ens diu que «Eos igitur quos ingratitude vicio novimus deturpari iusticia non precipit ditare muneribus...».⁴⁶ I després que «Hos igitur quos ingratos esse non dubitas promittimus proprie confusionis incurrere laberintum».⁴⁷ Veiem, doncs, que es dirigeix amb vehemència a aquests rivals —potser antics deixebles seus?— que García Ballester identifica amb els averroistes, molt influents a l'època i a qui Arnau es va oposar constantment al llarg de la seva vida.

42. ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de consideracionibus...*, 157, l. 12.

43. JUAN A. PANIAGUA, «Arnau de Vilanova médico escolástico», *Asclepio*, 18-19 (1966-1967), 517-532, 520; edició dins *Studia arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova. c. 1240-1311*, Barcelona, Fundación Uriach 1838 1994, 285-305.

44. GARCÍA BALLESTER, «Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma...», 135-137.

45. ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de consideracionibus...*, 131, l. 4.

46. ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de consideracionibus...*, 132, l. 3.

47. ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de consideracionibus...*, 132, l. 17.

Tornem, en qualsevol cas, al *Regimen acutorum*. Hem vist que Arnau coneixia bé Hipòcrates, i també hem vist que estava familiaritzat amb aquest tractat, si més no a través del comentari galènic. Ara bé, podem assegurar que Arnau realitzés un comentari o un compendi del text hipocràtic? No. O no encara, almenys. No tenim proves concloents, més enllà de la bona predisposició d'Arnau envers la figura d'Hipòcrates. Però hi ha, és clar, un aspecte que fins ara hem ignorat: les citacions del *Regimen acutorum* en diversos textos d'atribució genuïna. Repassem-ne algunes.

En el seu *De esu carniūm*, obra en què justifica la bondat de la dieta vegetariana dels cartoixans mitjançant arguments mèdics,⁴⁸ Arnau es serveix del *Regimen acutorum* per exposar que prescriure carn a un pacient quan un medicament és apropiat, només pot empitjorar les coses; i que, fins i tot en els casos en què la nutrició és la cosa necessària, la carn tampoc és l'aliment més convenient de prescriure. Cal tenir present que l'argumentació d'Arnau es basava en la idea de la mort com a extinció de la força vital, fet que podia ser causat per una malaltia o bé per una nutrició inadequada; així doncs, en el cas que la força vital estigui minvant per culpa d'una nutrició inadequada, el que cal fer és solucionar aquest problema per mitjà de l'aliment convenient. La citació al tractat d'Hipòcrates, a qui tracta d'«el molt il·lustre capdavanter dels metges» i ens mostra així, una vegada més, el gran respecte que sentia per ell, diu el següent:⁴⁹

Nec tutum est in proposito remedia permutare. Nam ut princeps clarissimus medicorum scilicet Ypocras ait, in *Egritudinum regimento*, si deficientibus pre furia morbi cibus exhibeatur, suffocationis vel alterius vexationis gravamine superaddito, vitam coguntur finire celerius. Deficientibus autem propter penuriam alimenti si denegetur cibus et medicationi subdantur, expirant velocius tabefacti.

Una altra citació interessant la trobem en el *Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*. En aquesta ocasió, empra el *Regimen acutorum* en parlar de les flebotomies, que és, de fet, l'exemple que Arnau utilitza al llarg de tot el tractat per exposar la doctrina de la indicació terapèutica de Galè. L'idea intrínseca del tractat, en tot cas, és l'oposició d'Arnau a la medicina empírica i a la seva aplicació mecànica basada en dades particulars; ell aconsella recórrer a l'estudi racional de l'art mèdica, sostinguda en regles universals, com a fonament per avaluar quina és la teràpia vàlida en un ésser individual, prenent en consideració totes les circumstàncies que envolten el pacient.⁵⁰ Aquesta reflexió, sens dubte, és perfectament coherent amb el *Regimen acuto-*

48. GIRALT – MENSA, «obra 4478» https://db.narpan.net/cerca_arnau.php?obra=4478 [17/08/21].

49. ARNAU DE VILANOVA, *De esu carniūm*, a cura de Dianne M. BAZELL, AVOMO XI, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera, 1999, 117, l. 93.

50. GIRALT – MENSA, «obra 4482», https://db.narpan.net/cerca_arnau.php?obra=4482 [17/08/21].

rum i el pensament hipocràtic, que defensava de manera insistent l'observació de tot allò que pot afectar al pacient, rebutjant, per contra, les teràpies inflexibles i preconcebudes. Veiem, així doncs, la menció a Hipòcrates:⁵¹

Caveat eciam sibi tunc medicus ne decipiatur in consideracione predictorum signorum. Aliquociens enim laudabilis sanguis primo egredietur: aut quia attractus est propter ineptam fricacionem partis in qua fit inciso, vel calefactionem et cetera; aut quia pars in qua illaudabilis sanguis continetur remota est a parte incisionis, sicut insinuavit Ypocras in *Regimento acutorum* in pleuresi dicens quod primo appareat sanguis clarus et laudabilis coloris, secundo illaudabilis quem colorem iussit expectare.

En els seus comentaris als aforismes és on Arnau utilitza més vegades el *Regimen acutorum*: el menciona una vegada en l'*Expositio super aphorismo Hippocratis* «*In morbis minus*» i tres vegades en la *Repetitio super aphorismo Hippocratis* «*Vita brevis*». Començant per la referència en l'*Expositio*, veiem que es tracta d'una citació integrada en una argumentació sobre els humors, que, tal com s'ha comentat en el corresponent capítol, són part primordial del pensament hipocràtic. La citació és la següent:⁵²

... quia autem aliqui sunt crudi et calidi vel acuti patet expresse per Ypocratem in secundo *Regiminis acutorum*, qui dicit quod in ieunantibus preter solitum multi crudi humores de genere colere attrahuntur ad stomachum. Sed humores crudi et obtusi vel frigidi de quibus hic loquitur non sunt periculosi.

Pel que fa a les citacions en la *Repetitio*, veiem que es refereixen a temes diversos. A la primera d'elles, per exemple, Arnau menciona el *Regimen acutorum* en parlar de la tisana, que s'elabora a partir de determinades combinacions d'herbes i espècies en aigua, i a la qual es dediquen grans elogis al llarg el tractat hipocràtic. I això no només succeeix en el *Regimen acutorum*, sinó que també en l'*Abbreuiacio regiminis acutorum* les nombroses virtuts i l'ús correcte de la tisana són uns dels temes que més atenció reben. La present al·lusió diu el següent:⁵³

Nam et aliis docuit unus operari, et aliter et cum aliis alius, sicut patet in vulneribus et fistulis et cranco et tinea; et multi alii etiam aliter et aliter regebant cum nutrientibus, ut patet per Ypocratem de ptisana et aliis in *Regimento acutorum*.

La segona citació té relació amb l'ús apropiat del vi. De manera semblant que en el cas anterior, aquest tema és tractat amb profunditat en el

51. ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de consideracionibus...*, 240, l. 15.

52. ARNAU DE VILANOVA, *Expositio super aphorismo Hippocratis...*, 66, l. 422.

53. ARNAU DE VILANOVA, *Expositio super aphorismo Hippocratis...*, 209, l. 558.

text hipocràtic; tot i que potser, aquesta vegada, es desenvolupa amb més vastitud i complexitat en el compendi. De fet, és en aquest segon on trobem l'enumeració dels diversos tipus de vi, que són els següents (línies 57-58): «... dulce, ponticum, stipticum, citrinum, rubeum, nigrum, grossum, subtile, album, aquosum». Un altre detall interessant d'aquesta citació és, sens dubte, la presència de la referència a Galè i el seu *De ingenio sanitatis*. La citació és aquesta:⁵⁴

Conveniunt autem omnes sapientes quod hoc solum est vinum et maxime subtile; sed quia unum de particularibus supradictis prohibet usum vini, scilicet febrilis discrasia, necesse est ut eius consideratio regulet aliquantulum usum eius. Nam unumquodque particulare aliquam prebet directionem in opere, unde cum particularia vel circumstantie que indicant celerem consumptionem spirituum sint fortioris virtutis quoniam in tali casu minantur sincopim aut mortis defectum (quod est maius periculum quam febrem) parum incendere, et medicus ubi non potest prodesse teneatur iuxta doctrinam Ypocratis in *Regimine* et Galieni in *Ingenio*, saltem vitare maius periculum, ex preceptis artis quod necesse est vinum tribuere, maxime subtile.

I la darrera menció s'engloba dins una part dedicada a la correcta medicació dels temps i dels estadis de la malaltia; cal tenir molt clar què administrar en cadascun dels moments de la cura. Curiosament, aquesta citació, en la qual també apareixen anomenats els *Aphorismi*, és l'única en què no s'esmenta el nom d'Hipòcrates. Arnau escriu el següent:⁵⁵

Constat quod regimen in dieta mutari debet in quolibet istorum quatuor temporum, sicut plene habetur ex prima parte *Amphorismorum* et *Regimento*, non solum in uno predictorum quatuor sed etiam in omnibus.

Havent repassat aquestes citacions al *Regimen acutorum*, podem confirmar, com ja veníem apuntant, que Arnau coneixia bé aquest tractat hipocràtic. I era capaç, a més, d'aplicar-lo a contextos diferents: se'n servia a l'hora de parlar del règim del malalt, de les flebotomies, dels diversos estadis de la malaltia... Emprava Hipòcrates i el seu *Regimen acutorum*, per tant, segons les circumstàncies de cada situació, tal com feia també amb Galè i les seves obres. Ens apropa això, tot aquest ventall de registres i recursos, al fet que Arnau confeccionés una síntesi d'aquest tractat hipocràtic? És possible que sí. Ja fos per la seva tasca com a docent, o per la seva pròpia necessitat, sembla perfectament plausible que elaborés un compendi així. Un compendi, en qualsevol cas, que no tindria per què ser l'*Abbreuació regiminis acutorum*: podria ser que el seu compendi s'hagués perdut —o que ell n'hagués tallat de soca-rel la difusió, com va fer amb alguns dels seus comentaris— i que aquest compendi

54. ARNAU DE VILANOVA, *Expositio super aphorismo Hippocratis...*, 225, l. 1084.

55. ARNAU DE VILANOVA, *Expositio super aphorismo Hippocratis...*, 248, l. 1884.

que se li ha atribuït sigui senzillament obra d'un altre mestre de l'època, o fins i tot d'un estudiant. L'*Abbreviacio regiminis acutorum* té, és clar, una tradició manuscrita i impresa que en recolza l'atribució, i podem comprovar que l'estil tampoc desdiu de l'arnaldia; però això, malgrat tot, no és suficient per provar l'atribució, sobretot si tenim en compte la presència de l'obra al Montpeller de 1288, moment en què Arnau tot just hi començava la seva etapa com a docent o era encara a València. Caldrà, per tant, ser molt cautelosos respecte aquesta atribució.

5. CONCLUSIONS

L'objectiu d'aquesta empresa era reflexionar entorn la relació d'Arnau de Vilanova i Hipòcrates mitjançant el *Regimen acutorum*. L'*Abbreviacio regiminis acutorum*, un dels tres textos atribuïts al mestre català basats en el tractat hipocràtic, semblava el camí adequat; un mètode que, a més, permetria presentar i aproximar-s'hi des de diversos punts de vista. Aquest procés m'ha dut a desenvolupar algunes conclusions interessants. S'ha analitzat, en primer lloc i, en certa manera, a mode de contextualització, el contingut i la tradició textual del *Regimen acutorum*. Aquest text sobre les malalties agudes, que recull, com hem vist, els principals preceptes del pensament hipocràtic, va tenir gran difusió i rellevància en les facultats de medicina dels segles XIII, XIV i XV. Va circular en diverses traduccions, formava part de l'*Ars medicine* i són nombrosos —i alguns d'ells molt cèlebres— els professors que van realitzar comentaris o compendis sobre el seu contingut. Pel que fa a l'*Abbreviacio regiminis acutorum*, se n'ha resumit el contingut i s'ha pogut percebre el to pràctic i pedagògic que el text manté en tot moment. També s'ha posat atenció a la seva tradició textual, i aquesta anàlisi ha permès comprovar que l'atribució a Arnau té alguns arguments de pes, com són l'antiguitat d'algunes de les atribucions o el fet que els altres dos autors a qui alguns dels manuscrits atribueixen el compendi siguin pràcticament opcions descartades, però que també té un argument —la datació d'un dels manuscrits— que ens obliga a dubtar seriosament d'aquesta autoria arnaldiana. Sobre la influència d'Hipòcrates en la medicina d'Arnau s'ha evidenciat l'extraordinari respecte que el metge grec mereixia pel mestre català, així com l'excel·lent domini i coneixement que tenia de la seva obra. En el cas concret del *Regimen acutorum*, s'ha il·lustrat a través de diverses citacions que Arnau no tenia reticència a emprar-lo i que era capaç de fer-ho en molts fronts diferents.

Josep ALANYÀ I ROIG
Arxiu Capitular de Tortosa
arxiucatedral@bisbattortosa.org – josepalanya@botmail.com

ELS DOCUMENTS ARNALDIANS
DE L'ARXIU CAPITULAR DE VALÈNCIA
I DE SANTA MARIA LA MAJOR DE MORELLA

*The Arnaldian documents of the Chapter Archive of Valencia
and Santa Maria la Major de Morella*

Resum: En el present article exposem l'estudi i l'anàlisi de la procedència i contingut dels documents arnaldians de la catedral de València i els classifiquem per la cronologia i el contingut. N'extraïem les deduccions que s'hi apunten sobre la persona, l'origen, la família i els béns, mobles i immobles, de mestre Arnau de Vilanova. Centrem l'interès en la geografia arnaldiana de València, això és, en les finques rústiques que mestre Arnau posseïa a les rodalies de la ciutat de València, en aquelles altres sobre les quals tenia carregats censals i censos que cobrava, comprava i venia, i en la pobla que va fer construir dins la mateixa ciutat. Hi destaquem l'estudi del testament del mestre, l'inventari dels béns mobles, l'herència i la marmessoria encomanada per Arnau al canonge Ramon Conesa, prepòsit de la Pia Almoïna de la seu valentina. Acabem l'article amb una notícia sobre els dos documents arnaldians existents a Santa Maria la Major de Morella i la seva situació actual.

Mots clau: patrimoni, economia, alqueries, ciutat de València, testament, marmessoria, biblioteca mèdica i teològica.

Abstract: In this article I expose the study and analysis of the origin and content of the Arnaldian documents of the Cathedral of Valencia and classify them by the chronology and content. It extracts the deductions that are indicated on the person, origin, family and assets, furniture and real estate, of master Arnau de Vilanova. It focuses its interest in the Arnaldian geography of Valencia, that is, in the rustic estates that Mestre Arnau owned in the vicinity of the city of Valencia, in those others on which he had census loads and censuses that he charged, bought and sold, and in the town that he built within the city itself. We highlight the study of the master's will, the inventory of movable property, the inheritance and the actions carried out as executor of the testator by Canon Ramon Conesa, prevost of the Pia Almoïna of the Valentina see. We finish the article with a new information about the two existing Arnaldian documents in Santa Maria la Major de Morella and its current situation.

Keywords: heritage, economy, farmsteads, city of Valencia, will, marmessoria, medical and theological library.

1. ELS PERGAMINS DE L'ARXIU DE LA CATEDRAL DE VALÈNCIA

Quan ja ens trobem en la recta final de la redacció del *Diplomatarium Arnaldi de Villanova*, de tants anys cobejat, a l'hora de fer la nostra aportació acadèmica a la IV Trobada Internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova, hem considerat oportú estudiar i analitzar els documents relatius a mestre Arnau conservats a l'Arxiu de la Catedral de València i detenir-nos en els que es guardaven a l'Arxiu Històric Eclesiàstic de Santa Maria la Major de Morella.

Hem de dir d'entrada que els documents arnaldians de l'Arxiu Capitular de València, tots, excepte el document del llibre de *Collationes*,¹ són pergamins, alguns d'ells de gran format, ben conservats en general i de fàcil lectura, fora d'alguns fragments de pergamí malmesos i faltants i d'algunes taques i raspats per desgast que fan il·legible el text. Tots ells, llevat del de *Collationes*, són típics documents notariaus, majoritàriament originals, alguns pocs trasllats, redactats segons les normes diplomàtiques de l'època (s. XIII-XIV) i pautes observades pels escriptors. Hi distingim el protocol o encapçalament, que, sovint invocat el nom de Déu o directament iniciat amb el *Notum sit omnibus* o el *Noverint universi*, dona pas al text, després del qual, dins l'escatocol, figuren la data, les signatures i segells dels agents de l'acció jurídica contemplada en el document, les signatures dels testimonis i, finalment, la signatura i segell del notari amb les indicacions oportunes de les correccions o addicions fetes.

En total, els documents de l'Arxiu Capitular de la Catedral de València són trenta-quatre, que representen el 12,54 % del total de 271, que inclou el *Diplomatarium*. Gairebé tots són inèdits, només regestats per Elías Olmos i Martí de Barcelona i algun, com l'Inventari del mestre, publicat per Roc Chabás.²

Si busquem una explicació per a la ubicació dels trenta-quatre documents arnaldians a la catedral de València, la trobem en la Pia Almoina de la Seu, de la qual era preposít el canonge Ramon Conesa, nomenat per mestre Arnau de Vilanova procurador i administrador dels seus béns *in absentia* i marmessor del seu llegat *post mortem*.

2. CLASSIFICACIÓ DELS DOCUMENTS DEL *DIPLOMATARIUM*

De la totalitat de documents integrants del *Diplomatarium* podríem formar bàsicament quatre blocs o conjunts documentals, on incloure els de tema idèntic o similar.

1. Arxiu de la Catedral de València (ACV), *Collationes* F. 116, f. 128v.

2. Elías OLMOS, *Inventario de los pergaminos del Archivo Catedral de Valencia*, València 1961; MARTÍ DE BARCELONA, «Regesta de documents arnaldians coneguts», *Estudis Franciscans*, XLVII (1935), 261-300; Roc CHABÁS, «Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, IX (1903), 189-203.

En el primer conjunt inclouríem els documents que guarden l'Arxiu Capítular i l'Arxiu Reial, de València. Ells son, pel seu contingut, de naturalesa econòmica, social, familiar i de beneficència; i expressen i justifiquen una part del *modus vivendi, negociandi et benefaciendi* de mestre Arnau *in vita* (negocis), *pre mortem* (testament) i *post mortem* (inventari i legítima filial) i mostren l'arrelament vital i biogràfic d'origen del personatge a una molt concreta i reduïda geografia valenciana.

En el segon conjunt inclouríem els documents relatius a la vida pública, representativa i activa, laboral, professoral i diplomàtica de mestre Arnau, formant-se com a metge, ensenyant i exercint la medicina a la universitat i al servei de reis i papes i complint missions diplomàtiques davant les més altes potestats, polítiques i espiritual, de l'Europa medieval, rebent d'elles protecció i ajuda, favors, reconeixements, beneficis, sous i privilegis. Aquests documents, quantiosos, s'han conservat principalment a l'Arxiu Reial de Barcelona, dins les seccions de Cancelleria reial, Mestre racional i Cartes reials de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i a l'Arxiu Reial de València.

En el tercer conjunt, no contemplat en el *Diplomatarium*, inclouríem el fruit de la ciència i pràctica mèdiques de mestre Arnau, això és, tots els llibres, estudis i tractats sobre la medicina —diagnòstic, pronòstic, tècniques, dietes, farmacologia i remeis—, que s'han conservat en diverses variants i edicions contemporànies i posteriors, destriables en els següents grups: *a)* Versions de l'àrab al llatí de textos de Galè, d'Ibn Sina, Albuzale i Al-Kindi; *b)* Abreujaments, qüestions i comentaris als textos clàssics de medicina d'Hipocras i Galè; *c)* Aforística; *d)* Tractats generals o Summes de medicina i els seus resums en forma de *Breviarium*; *e)* Regiments de sanitat; *f)* Consells; *g)* Tractats especials. Obra magnífica, intensa i extensa, un veritable *Monumentum Scientiae*, que s'està publicant en edició crítica dins els *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO) per un nodrit grup de professors de prestigi (Juan A. Paniagua, Pedro Gil-Sotres, Lluís García Ballester, Eduard Feliu, Michael R. McVaugh, Jon Arrizabalaga, F. Salmón, Sebastià Giralt, Lluís Cifuentes, Chiara Crisciani, Giovanna Ferrari, A. Labarta, J. Martínez Gázquez, D. Jacquart, Dianne M. Bazell, Luke Demaitre, Lola Ferré, Eustaquio Sánchez Salor i Richard J. Durling, Joseph Ziegler, Antoine Calvet, Michela Pereira), que han conduït a gran altura i extensió els primers estudis dels nostres capdavanters P. Miquel Batllori, Joaquim Carreras i Artau, Ramon d'Alòs, Pere Bohigas i Antoni Rubió i Lluch, des de la palestra de l'Institut d'Estudis Catalans.

En el quart conjunt cal incloure tots els escrits religiosos i documents relatius a la vida i pràctica espiritual de mestre Arnau, escriptor prolífic d'una obra espiritual que, segons l'elenc de Francesco Santi, assoleix els 98 escrits, redactats en llatí i català, alguns amb versió grega, castellana, italiana i napolitana. Remetem a la llista dels 76 textos religiosos arnaldians certs i coneguts que dona Santi, amb els seus manuscrits i possibles edicions dels *tractatus, epistolae, constitutiones, informationes, denuntiationes, praesentationes, expositiones* i altres. Si hi afegim les 22 obres perdudes, de les quals hi ha una notícia impre-

cisa, ni clara ni distinta i, per tant insegura, a partir de la informació que en donen la Sentència de 1316 i l'Inventari *post mortem* dels béns de mestre Arnau, obtenim la suma total de 98 obres teològiques, una «abundant i notable producció religiosa», en paraules de Sebastià Giralt.³

Aquesta obra espiritual arnaldiana ha conegut un ressorgiment important en els darrers decennis del segle XX i en tot el temps que vivim del segle XXI, gràcies a la iniciativa i forta embranzida intel·lectual dels professors Miquel Batllori, Josep Perarnau, Eusebi Colomer, Graziano di Santa Teresa, Chiara Crisciani i Raoul Manselli, continuada amb semblant potència per Francesco Santi, Jaume de Puig, Jaume Mensa, G. L. Potestà, Barbara Scavizzi. Un ressorgiment que s'expressa en la celebració de quatre Trobades Internacionals d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, iniciades a Barcelona, l'any 1994 (I^a) i continuades a la mateixa ciutat els anys 2004 (II^a), 2011 (III^a), totes elles presencials, i enguany, ja en una certa remissió de la pandèmia del covid-19, any 2021, part presencial, part en línia.

Un ressorgiment que, gràcies a l'afany i tenacitat de Josep Perarnau, ha donat i està donant els seus fruits. Ens referim a la publicació de les obres teològiques de mestre Arnau, els *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* (AVOTbO), dins el *Corpus Scriptorum Cataloniae*, patrocinats per l'Institut d'Estudis Catalans i la Facultat de Teologia de Catalunya, a l'empara de l'Union Académique Internationale. Fins al dia d'avui han vist la llum quatre volums. Col·lecció que, amb els *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO), permetrà disposar de l'edició crítica de les obres completes del mestre, qualificat en les edicions impreses del segle XVI de *Summus Medicus et Summus Theologus*.

Dels documents teològics hem recollit i reservat per al *Diplomatarium* aquelles parts i elements de caire històric que contenen i hem prescindit dels textos doctrinals, ja que aquests son objecte d'estudi dels experts i venen publicats en edició crítica dins els AVOTbO.

3. CRONOLOGIA DELS DOCUMENTS

Podem formar amb els trenta-quatre documents tres blocs atenent a la cronologia: 1) els documents redactats entre l'any 1279 i 1297 que corresponen als anys anteriors a la redacció del *De adventu Antichristi* (1297); 2) els documents signats entre els anys 1297 i 1305, data del testament de mestre Arnau, un ventall d'anys, que, segons Perarnau, «foren segurament els més importants en la biografia d'Arnau de Vilanova, els més complicats perquè s'hi entrelligaren i complicaren diverses línies de vida i d'activitat del mateix mestre o de contemporanis que l'afectaren»; i 3) els documents relatius al temps *post mortem* del mestre, que, a partir del propi testament i darrera voluntat

3. Sebastià GIRALT, «Arnau de Vilanova en la Reforma protestant», *Faventia*, 31/1-2 (2009), 201-212.

d'Arnau (1305) contempfen el destí dels béns mobles i immobles i la gestió de la marmessoria a càrrec de Ramon Conesa, canonge de la seu de València (inventaris, deutes i pagaments), datats entre 1311 i 1347.

4. CONTINGUT

Atenent al contingut dels documents, podem distingir: 1) els documents de matèria econòmica, que son en tots els casos actes de compra i venda de propietats immobles, de censos i censals sobre propietats agràries o urbanes, principalment a València, també a Montpeller (1279-1304); 2) els documents de matèria hereditària, essencialment el testament de mestre Arnau, l'inventari dels seus béns, les sentències sobre la seva testamentària, l'exercici i activitats de la marmessoria del mestre i la liquidació final (1305-1318); 3) els documents que inclouen referències i donacions a l'Almoïna de la Seu de València (1304-1347); i 4) els documents relatius a la legítima de sor Maria de Vilanova, filla del mestre, monja dominicana al convent de Santa Maria Magdalena de la ciutat de València, entre els quals hi ha el lliurament dels censos llegats pel pare corresponents als anys 1312-1318, la legítima filial i la sentència sobre aquesta legítima (1318-1322).

De l'anàlisi dels documents podem extreure dades significatives sobre l'origen, la vida i l'activitat humana, social i política, mèdica i religiosa, de mestre Arnau.

5. L'ORIGEN I LA PÀTRIA DE MESTRE ARNAU DE VILANOVA

Pel que fa a la pàtria i origen de mestre Arnau, l'*Arnaldus Cathalanus* de l'encapçalament d'alguns dels seus escrits, els pergamins catedralicis no ens els donen explícits ni precisos. Cosa estranya, puix son els documents més indicats per expressar-s'hi la filiació i naturalesa d'Arnau, singularment el testament i els documents de l'inventari i de la marmessoria. Tots ells es refereixen molt concretament als censos i propietats que el mestre comprava i venia, cobrava o donava sobre finques rústiques i urbanes situades a la ciutat de València o en el seu terme general, dins la franja de territori que s'estenia a les rodalies de la ciutat, a tocar de la primera muralla. Tota l'activitat social i econòmica, les relacions familiars o amicals i el capteniment de ciutadà d'Arnau radicaven a la ciutat de València i als seus entorns, on tenia cases i finques, on havia construït la pobla urbanitzada, causa de conflicte amb les autoritats locals de la ciutat pel discorriment d'unes aigües, i on cobrava, comprava i venia censos i censals que li eren ajuda econòmica important, complement dels sous que li pertanyien com a professor a Montpeller, com a assessor i ambaixador i com a metge dels reis d'Aragó i dels papes, i on era el convent de monges dominicanes que van admetre la seva filla Maria com a monja.

Mestre Arnau no era en res estrany a la ciutat i al territori on estava arrelat com a ciutadà, cosa que acostuma a succeir quan una i altre son pàtria. Potser, per això, apel·lant a l'obvietat, en cap dels pergamins s'indica explícitament que Arnau fos fill de València o del seu terme general. El metge i mestre espiritual que dilatava la seva vida per l'Europa medieval, continental i insular, la mantenia concentrada com a ciutadà a València i rodalies.

Si és cert, i així ho reconeixem, que cap dels 271 documents del *Diplomatari* dona llum sobre la data i el lloc de naixement del mestre, l'observació atenta i analítica dels uns i dels altres i, encara més, dels uns amb els altres, ens empeny a acceptar com a més probable la seva valencianitat per naixença, tesi presentada com a més probable pels primers estudiosos arnaldians Roc Chabàs, Elías Olmos, Ramon d'Alòs-Moner i el P. Martí de Barcelona, els quals, com diu Carreras i Artau, «han demostrat que allí [a la ciutat de València] estigué establerta la seva família i radicava el seu patrimoni».⁴ Per tant, mantenim com a més probable que mestre Arnau va néixer a la Vila Nova del Grau de València, lloc que apareix repetidament esmentat en el *Llibre del Repartiment* com «in termino de Valentia in Villanova».⁵ Francesc Eiximenis, que va viure a València de 1382 a 1408 i hi va escriure una part important de la seva obra, ho té clar en el cap. 69 del *Primer libre del Crestià*:⁶

Sàpies que de Vilanova, qui és vila en lo regne de València, fou natural un gran e assenyalat metge qui s'apellava Mestre Arnau de Vilanova, qui fonch hom il·luminat de diverses sciencies, qui menyspreava lo mon fort e anava fort simplement vestit ne jamés no volgué pendre muller⁷ e anava cavalcant tostemps en un ase, ne havia casa ne alberch e era de la terça regla de sanct Francesch, hom fort famós en saviea natural e en graan sciencia e en virtuosa vida e hom ab gran zel e fort fervent d'incitar tota creatura de servir a Déu...

Diu bé Eiximenis que mestre Arnau era terciari franciscà, inscrit en el Venerable Orde Tercer de Sant Francesc, cosa que confirma, al nostre parer, fra Gonçal de Balboa, ministre general dels frares menors, quan en lletra al rei Jaume II, referint-se a mestre Arnau, l'anomena germà, «fratris Arnaldi».⁸

4. Joaquim CARRERAS I ARTAU, *Pròleg. Vida d'Arnau de Vilanova*, dins *Arnau de Vilanova. Obres catalanes*, vol. I: *Escrits religiosos*, Barcelona, 1947, 12.

5. ACA, C, reg. 5. Próspero DE BOFARULL Y MASCARÓ, *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, (CODOIN) XI, Barcelona 1856, Regestrum donationum regni Valentie, p. 175.

6. Francesc EIXIMENIS, *Primer libre del Crestià*, c. 69. Incunable imprès a València per Lambert Palmart, any 1483.

7. Bé que les coses que Eiximenis diu de mestre Arnau s'ajusten a veritat, com ho demostren els documents que coneixem, el frare comet error en dir que Arnau no va es va casar, que calvacava en un ase, quan ho feia també en cavall, i que no tenia casa ni alberg.

8. Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia*, vol. III, Berlín, W. Rotschild 1922, 691-692, núm. 21.

A València naixerien també el seu germà Pere, pare de Pere de Vilanova, i una seva germana, que s'hauria casat amb un Bell-lloch, de qui serien fills Berenguer⁹ i Bonanat de Bell-lloch, anomenats, com Pere de Vilanova, «nepotes dicti magistri» en el document de súplica de protecció elevat al rei Jaume II, datat a Almussafes el 10 de gener de 1318. Hi ha una altra neboda de mestre Arnau, de nom Saurina, monja dominicana al mateix convent que Maria, la filla del mestre, de la qual no coneixem el cognom i, per tant, no sabem si era filla de la germana o del germà. La germana d'Arnau la tenim documentada en l'Inventari *post mortem* dels béns del mestre, on figuren uns *Instrumenta nupciarum sororis magistri*.¹⁰

És obvi que el cognom de mestre Arnau és un topònim, aquell amb què eren batejades les noves poblacions de reconquesta creades en els segles XII i XIII en terres de Lleida, Tarragona, Barcelona i Girona, a Catalunya; en terres de la Catalunya Nord, també a l'Aragó i a València. I podria anomenar-se així, de Vilanova, pel lloc de naixença. Sense contradir que Arnau es digués de Vilanova per haver nascut a la Vila Nova del Grau, podria també haver heretat el cognom del pare, probablement un dels lleidatans cridats a repoblar València, originari d'una Vilanova de Lleida, on comptem fins a set pobles amb aquest mateix nom. Hem consultat el *Llibre del Repartiment* de la ciutat i regne de València, registres 5, 6 i 7 de Cancelleria reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i, en tota la gran varietat de cognoms inscrits, només hem trobat un repobrador amb el cognom Villanova, a qui se li assigna un forn a cens a les portes de Buatella, «G. de Villanova ... eller de Barré: I furnum inter ambas portas de Boatella per X morabatinos ad Nadal. XII Kls. januarii».¹¹ Podria ser aquest el seu pare? No creiem casual que mestre Arnau fundés la seva pobla dins el territori de Sant Joan del Mercat, que és la partida de Buatella: «[...] quam [magister Arnaldus de Villanova] habet in parrochia Sancti Johannis de Buatella Valencie»,¹² allí mateix on a G. de Vilanova li era assignat un forn.

Contra les disquisicions i argumentacions de Verrier, que ja foren objecte d'anàlisi, debat i oposició per part de Carreras Artau i Batllori,¹³ creiem que els textos catalans d'Arnau, analitzats per Batllori,¹⁴ i les referències documentals relatives a la naturalesa del mestre abonen la seva valencianitat i,

9. Berenguer era clergue, consta com a beneficiat de la seu de València el 1333, capellà de la Pia Almoïna el 1340, succeïnt Ramon Conesa, i marmessor del canonge Ramon de Muntanyana el 1347. Mateu RODRIGO LIZONDO, «La protesta de Valencia de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova», *Dynamis*, I (1981), 252-253.

10. ACV, Pergamins, núm. 7430. Original.

11. ACA, C, reg. 5. Llibre del repartiment de la ciutat i regne de València, any 1239; BOFARULL, *Colección*, 235.

12. ACA, Pergamins de Jaume II, 1358. Original.

13. J. CARRERAS I ARTAU – M. BATLLORI, «La patria y la familia de Arnau de Vilanova», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XX (1947), 5-75.

14. *Ibidem*, concretament l'apartat *La lengua de Arnau de Vilanova*, 19-30.

per tant, la catalanitat de parla i origen.¹⁵ Així, Bonifaci VIII, segons lletra de Guerau d'Albalat a Jaume II, hauria elogiat Arnau dient d'ell que era «unum catalanum facientem bona».¹⁶ Així mateix, Frederic de Sicília, en lletra d'intercessió per Arnau, dirigida al seu germà Jaume II, diu que «és nostre natural e domèstic».¹⁷ Igualment, el rei Jaume II, en carta de recomanació del mestre al cardenal Matheo Rubei, l'anomena «vir discretus magister Arnaldus de Villanova de nostris partibus oriundus».¹⁸ El mateix Arnau anomena «compatriotas meos» el bisbe de Mallorca, Guillem de Vilanova, i uns altres catalans en l'*Antidotum contra venenum efusum per fratrem Martinum de Atbeca*.¹⁹ Poc després de la mort de mestre Arnau, un breu del papa Climent V, any 1312, revela la seva incardinació a la diòcesi de València, dient que «magister Arnaldus de Villanova, physicus noster», era «clericus Valentine diocesis», una constant en els registres del pontífex, puix en els dos privilegis que li concedeix en vida, el d'escollir confessor i el d'altar portàtil i elegir prevere per celebrar-hi missa, datats l'any 1309, mestre Arnau figura com a «medico Valentinae dioecesis».²⁰ La incardinació, bé que no implica necessàriament la condició diocesana del lloc de naixement d'un clergue, creiem que en el cas d'Arnau, considerats els documents ara esmentats, l'abona. Aquest mateix fou el criteri de Fuster, l'autor de *Biblioteca Valenciana*, reforçat pels vincles familiars i patrimonials, per mantenir la valencianitat d'Arnau. Arnau era, doncs, un clergue conjugat, que havia rebut l'ordenació anomenada *de prima tonsura*, o simplement *de prima*, sotmès a la jurisdicció eclesiàstica del bisbe de València, per tota la seva vida incardinat en aquesta diòcesi, fos allà on fos en els anys de la seva activitat.

Les conclusions que presenten Carreras Artau i Batllori les considerem vàlides, per ben fundades i deduïdes, fins al dia d'avui. Si bé és cert que no hem trobat cap nou document que doni explícit i precís el lloc de naixença de mestre Arnau, creiem que, actualitzada la revisió dels documents arnaldians d'ací i d'allà, establerta la relació d'uns documents amb els altres, analitzada la llengua amb què Arnau redactà la *Lliçó de Narbona* i la *Confessió de Barcelona*, i

15. Bé que hi ha hagut discussió sobre l'origen de mestre Arnau, enfrontant-se dues tesis, la catalana i la provençal, el prestigiós arnaldista Juan Antonio Paniagua creu que aquesta polèmica s'ha de considerar acabada, fins al punt que es pot afirmar rotundament la pàtria catalana d'Arnau sense lesionar el més mínim l'estricta probitat històrica. (Juan A. PANIAGUA, «Un médico medieval en su tiempo», dins *Studia Arnaldiana*, Barcelona, Fundació Uriach 1994, 1.

16. ACA, Heinrich FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz VIII*, Münster, i. W., Druck und Verlag der Aschendorffschen Buchhandlung, 1902, lvi.

17. Carta del rei Frederic de Sicília al rei d'Aragó, Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. III, Madrid, 1917, cxxi.

18. ACA, C, reg. 335, f. 312r. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per la història de la cultura catalana mig-aval*, vol. I, Barcelona 1908, 38, doc. xxx.

19. Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostòlica Vaticana, Vat. lat. 3824, ff. 237v-254v.

20. Ciutat del Vaticà, Arxiu Apostòlic Vaticà, Regestum Clementis Papae V, annus septimus, litterae 677a i 677b.

observada la determinació del mestre de tornar una i altra vegada a València, de sojornar-hi com a lloc vital quan les seves tasques més diverses li ho permetien, mantenir-hi la família i els amics, preservar-hi la filla i la neboda monges, fomentar-hi els negocis, obrir-s'hi el testament i tenir-hi la marmessoria, multiplicar els beneficis i donacions a la Pia Almoïna de la catedral valentina, tot això, junt i reunit, ens permet mantenir amb més convicció les tesis dels dos estudiosos de prestigi ara esmentats.²¹

Quan Pere el Gran, l'any 1281, el vol al seu costat per fer-li de metge, obliga Arnau a residir a Barcelona amb la seva esposa, fent-lo venir, per tant, a criteri nostre, d'aquella mateixa ciutat, on retornà de seguida el 1286, un cop mort el rei i acabats el seu càrrec i compromís, això és, a València, on sojornà quatre anys amb la família fins que es traslladà a Montpeller per a la docència de la medicina.

6. LA DATA DE NAIXEMENT, ORDENACIÓ DE PRIMA I CASAMENT

Si el lloc de naixença del mestre no està documentat de forma explícita, la data, ni que sigui l'any, tampoc. Només la sabríem si s'hagués conservat alguna anotació del baptisme. Si nasqué a València, no podia ser en data anterior a la conquesta de la ciutat per Jaume I, any 1238, ni abans d'establir-s'hi els nous repobladors. Els historiadors són concordes a donar per bo l'any 1238 com a data del naixement d'Arnau, deduïnt-la del seu testimoni, recollit en el *Cartulaire de l'Université de Montpellier*, segons el qual, en declaració davant notari l'any 1306, ell havia vist practicar un costum universitari «durant més de quaranta-cinc anys». ²² Així, doncs, el 1260, Arnau, amb 22 anys, era estudiant de medicina i cirurgia a Montpeller, després dels anys de preparació en primeres lletres, en trívium i quadrívium, i sembla que també en àrab, deixeble jove de l'escola regida pels frares predicadors.

En sis anys, que comptem des del 1260 al 1266, Arnau rebé la tonsura i potser fins i tot els ordes menors, esdevenint així clergue, sotmès a la jurisdicció del bisbe, facultat per obtenir algun benefici eclesiàstic amb les rendes que corresponien i privilegiat amb el *jus fori*, que li era garantia per als seus actes personals i per a les activitats professionals, tant la docència com l'exercici de la medicina, davant els tribunals reials, puix només podia ser jutjat per un tribunal episcopal. Com a obligacions li corresponien les que les lleis de l'Església imposaven, recollides i actualitzades pels sínodes diocesans, consistents essencialment a portar la corona o tonsura visible, vestir i capturar-se decentment com a clergues, no jugar a jocs d'atzar, no freqüentar cases de joc i de prostitució, no portar armes, no anar acompanyats

21. CARRERAS I ARTAU – BATLLORI, «La patria», 13; 18-19.

22. *Cartulaire de l'Université de Montpellier*, vol. II. Avec une introduction par J. CALMETTE, Montpeller, Imp. Lauriol, 1912, IX, núm. 3, 61-2, 857.

de dones els clergues cèlibes i no d'altres dones sinó de la pròpia muller els conjugats. Així ho disposaven les *Constitutiones synodales* del bisbat de València, decretades pels bisbes fra Andreu d'Albalat, any 1255, i fra Arnau de Peralta l'any 1261.²³

7. EL PARENTIU D'AFINITAT AMB ELS BLASI DE MONTPELLER

Arnau, amb tota lògica del capteniment humà, troba la dona de la seva vida a Montpeller, la ciutat dels seus estudis i docència de la medicina, i contreu matrimoni amb ella. Aquesta dona era Agnès Blasi, filla d'una família notable de mercaders de Montpeller, que li donarà per tota descendència una sola filla, de nom Maria, monja professa al convent de dominiques de Santa Maria Magdalena de València. Per casament, doncs, Arnau de Vilanova adquireix parentiu d'afinitat amb els Blasi, família provençal, on naixeran els germans metges Ermengol (ca 1260 – 1312) i Joan Blasi (ca 1275 – 1341), nebots i deixebles de mestre Arnau, formats com a metges a Montpeller, induïts sens dubte pel prestigi que el seu oncle tenia com a professor i com a metge en aquella universitat. També l'oncle devia influir perquè Ermengol Blasi exercís per tres anys, de 1303 a 1306, com a metge major dels reis Jaume II i Blanca d'Anjou, mentre Arnau de Vilanova i Joan Blasi buscaven refugi a Marsella per causa dels disturbis polític-religiosos de 1303 sorgits a Montpeller. En paraules d'Ermengol a Jaume II en lletra de 3 de gener de 1303, informant-lo que havia fet el seu viatge a Barcelona «post multam pestem scandalorum», per causa dels quals «venerandus pater noster magister Arnaldus de Villanova iam apulit apud Marsiliam cum solito argumento aromatum fame sue».

Troblem la llaçada definitiva, que lliga les famílies Vilanova i Blasi, en el testament de Joan Blasi de 8 de maig de 1329, en l'article que diu:²⁴

Item lego, uolo et percipio quod restituantur seu soluant fratribus minoribus de Montepessullano et sorori Marie de Villanova, de ordine beate Marie Magdalene civitatis Valencie in Catalonia, filie quondam discreti uiri Arnaldi de Villanova phisizi, carissime consobrine mee, C lb. paruorum turonensium regni Francie, quas mihi legauit domina amita mea, mater eiusdem sororis...

23. *Constitutiones synodales inédites del Arzobispado de Valencia*, Ms. 45, 1820, Biblioteca Valenciana Digital.

24. Archives de Marseille, sèrie I.I. Livre de raison de Jean Blaise de Montpellier, médecin du Roi Robert (1309-1343) et négociant à Marseille au XIVe siècle, neveu du célèbre médecin Arnaud de Villeneuve. Transcripció de M. Mabilly, arxiver, any 1896, ff. 8r-11v; Miquel BATLLORI, *El parentiu amb Joan Blasi a través de la documentació de Marsella*, dins Miquel Batllori, *Obra Completa*, vol. III: *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme* (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 20), València, Tres i Quatre 1994, 96.

8. L'ACTIVITAT ECONÒMICA I ELS NEGOCIS D'ARNAU

Mestre Arnau, a més de metge famós, reformista espiritual i teòleg de conviccions a prova de tota mena d'adversaris, era un home de negocis, bon administrador del patrimoni familiar, generós i benefactor de les almoines pies i dels pobres. Tenia tan clar que, com en el cas de l'evangelista Lluç, era compatible ser metge i escriure l'Evangeli i els Fets dels Apòstols, i, en el seu, ser metge i escriure teologia, com tenir béns patrimonials i defensar els drets dels pobres i atendre les seves necessitats. Són eloqüents al cas els pergamins de la seu de València, relacionats amb la Pia Almoina, administrada pel canonge Ramon Conesa, i el seu testament.

Val a dir que els actes de compra i venda de propietats urbanes i rústiques i de censos i censals, en què es concreta l'activitat econòmica i de negocis de mestre Arnau, eren un bon complement dels guanys que tenia originats per la docència de la medicina, pels serveis mèdics prestats als reis i als papes, per les ambaixades reials, que li eren ben pagades, i per les gabelles de la sal que cobrava per privilegi. Una bona economia li permetia vestir i nodrir-se sanament, viatjar amb llibertat, subvenir les necessitats dels pobres i comprar pergami i paper, tinta i posts per a l'enquadernació dels seus escrits.

Mestre Arnau de Vilanova fou un home lliure i va poder exercir sempre la docència i la professió mèdiques, redactar els escrits teològics, dur a terme la intensa activitat política i viatjar per arreu de l'Europa medieval sense abandonar l'administració del seu patrimoni, principalment valencià, gràcies a la bona cura que en tenien els homes de confiança, bons amics, que ell havia escollit per procuradors, el canonge Ramon Conesa, paborde de l'Almoina de la Seu de València, Bernat Acenuy, Marc Renard i Bernat de Clapers. Tots ells exerciren la procura dels béns d'Arnau fins a la mort del mestre.

Les transaccions econòmiques es feien amb la moneda corrent de l'època, això és: *a)* «*maçmutinas juciffias boni auri*», les *masmudines* jucifies d'or, que eren moneda musulmana de valor d'un dinar, encunyades pels almohades, de la tribu berber dels *masmuda*, d'on els ve el nom. Van tenir una àmplia circulació pels regnes cristians. En el nostre cas, cal saber que el nom de «*maçmutinae juciffiae de auro, auri, boni auri o auri boni ponderis*», indistintament, era el nom que hom donava durant el segle XIII a tota moneda d'or musulmana. Jaume I, en crear la moneda valenciana, donà a la *masmudina* jucifia d'Abu Yakub Yusuf (1162-1184), d'on pren el nom, el valor de 4 sous de reials de València; el crèdit assolit per la *masmudina* jucifia en el regne de València fou tal que donà nom a la *maçmutina censualis* o preu de censos, que era estimada en set sous reials de València; és en aquest sentit que figuren en els documents arnaldians de València les *maçmutinae*. *b)* I els «denarios et solidos regalium Valencie», moneda de metall, aliatge de coure i argent, anomenada també moneda de billó, encunyada a València per Jaume I.

Tota l'activitat econòmica de mestre Arnau, que controlaven i realitzaven per ell els seus procuradors valencians, consistia a comprar i vendre censals

sobre terres de propietat que beneficiaven els interessos econòmics i patrimonials de mestre Arnau, imposar censos que radicaven en propietats rústiques o urbanes i adquirir i vendre horts, vinyes i masos amb pou i terres de conreu, que eren propietat de mestre Arnau. En totes les operacions s'ajustaven, òbviament, als furs de València —«ad forum Valentie». Els censals eren títols de deute, garantits per hipoteca i amb pacte de retro, redimibles sempre pel deutor, quan aquest volgués reintegrar-se el capital rebut, que suposava per al creditor el dret a percebre una pensió dinerària igual. El censal, era, doncs, un préstec a interès transformat en venda, per la qual el prestador lliurava un capital com a preu de la renda anual que el deutor li oferia. La constitució del censal es feia en virtut d'un contracte de compra-venda a carta de gràcia, anomenat carregament, pel qual una persona, el censatari, ven a un comprador, el censalista o censaler, el dret de percebre la pensió anual per un preu representat pel capital. La relació entre la pensió i el preu era el for —*ad forum*— o interès. El dret fonamental del censalista era el de rebre les pensions, a través de l'acció personal i, en el cas de tenir garantia hipotecària, també per l'acció corresponent a aquest dret. El dret principal del censatari era el de redimir o lluir el censal, extingint-lo mitjançant la devolució del capital. Els censals que es contemplen son principalment violaris i censals morts: els violaris, de renda vitalícia i d'un interès que era doble del de l'altre tipus de censal; i el censal mort, que era de renda perpètua. Les transaccions econòmiques es feien també per la via del cens, això és, d'un contracte, pel qual un immoble —generalment rústic, en algun cas urbà— pagava un tribut anual com a interès d'un capital invertit, en una data concordada i prefixada, que solia ser, en els documents valencians, per Sant Miquel de setembre —«[...] annuatim censualiter in quolibet festo Sti. Michaelis mensis Septembris [...]»—, per Pasqua florida —«in quolibet festo Pasche Ressorrectionis Domini»—, per la festa de l'Anunciació —«in festo sancte Marie mensis Marcii»—, per la Candelera —«in festo Purificacionis beate Marie»—, per Sant Maties —«in festo santi Mathie apostoli»—, per Tots Sants —«in festo Omnium Sanctorum»—, per Nadal —«in quolibet festo Nativitatis Domini»—, per Sant Joan Baptista —«in quolibet festo sancti Johannis mensis Junii»—, per l'Assumpció de Maria —«in festo Sancte Marie mensis Augusti»—; i, a Montpeller, per Sant Gil, per als censos que mestre Arnau hi comprà —«[...] annis singulis in festo Sancti Egidii nostro sumptu in Montepesulo [...]».

Hi trobem censos de naturalesa diversa, com ara els *emfitèutics*, consistents en el dret de reclamar una pensió anual a canvi del trasllat del domini útil d'una finca i amb reserva del domini directe; els *censos en domini*, que son els que corresponen al senyor directe del predi emfitèutic, que té els drets de fadiga i lluíisme, com repetidament apareix expressat en els documents: «[...] cum toto eorundem et earundem dominio, fatica, jure et laudimio et alio iure emphiteotico et alio iure percipiendi ipsos et ipsas [denarios regalium Valentie et maçmutinas jucifias]»; els *irredimibles*, això és, censos perpetus, que, en virtut de pacte contret, no podien ser redimits; *censos mixtos*, que eren

imposats damunt una finca i la persona estava obligada de tal manera que, fins i tot desapareguda la finca, li podia ser exigida la pensió; i *censos perpetus*, que eren una imposició sobre béns immobles i incloïa l'obligació de no poder-lo vendre sense coneixement del senyor del cens, per tal que aquest pogués o bé comprar la finca pel mateix preu que donés un altre comprador, o bé percebre la vintena part del preu.

9. LA GEOGRAFIA ARNALDIANA DE VALÈNCIA

Els pergamins arnaldians de la seu de València ens donen precisa notícia dels immobles que constituïen el patrimoni del mestre, quin tipus de finques eren, quins conreus hi havia, quines delimitacions veïnals tenien. Eren propietats que s'incloïen en una franja de territori al·luvial no gaire extensa que s'estenia entorn del nucli murallat de la ciutat de València, recentment conquerida, la ciutat del segle XIII i primeries del XIV. Era un territori planer que, en suau declivi, vessava les aigües a la mar i gaudia dels beneficis del rec de sèquies i canals que distribuïen l'aigua del Túria i de l'aigua que era elevada dels pous de les sínies. Tota una xarxa de regs d'origen romà, que havien perfeccionat en llargs segles els sarraïns.

Fora les antigues muralles,²⁵ on destacava la porta de Boatella, esmentada en els documents arnaldians, hi havia els ravals d'Alcúdia i Vilanova a la riba esquerra del riu, i al sud-sudest els de Raiosa i Russafa. El raval de Xerea formava part del call jueu i estava situat en el camí natural de la ciutat a la mar, que portava a la Vilanova del Grau. El raval de Boatella tenia caràcter comercial per la seva proximitat al mercat i al barri principal dels artesans i mercaders, just el lloc on es construirà l'església de Sant Joan del Mercat, i dins aquesta parròquia el mestre Arnau edificarà la pobla que portava el seu nom. Les partides i ravals, on mestre Arnau tenia propietats, apareixen esmentats repetidament en el *Libre del Repartiment de València*.²⁶ Tots els immobles que figuren en els pergamins estan situats dins els ravals i partides que segueixen:

1. Alcúdia

ACV, Pergamins, núm. 6793. Original.

[...] recognosco vobis Magistro Arnaldo de Villa nova, fisico, presenti et recipienti, et vestris quod pro vobis et ad opus vestri et etiam de vestra propria peccunia emi a Guillelmo de Boscho, sellerio, et uxore eius Maria precio scilicet

25. Muralles anteriors a les que va fer construir Pere el Cerimoniós en 1356 com a conseqüència del creixement demogràfic i econòmic de la ciutat i per a una millor defensa.

26. ACA, C, reg. 5, f. 1r.

mille ducentorum et decem solidorum regalium Valencie undecim manças minus octava parte unius mançe juciffias censuales, quas dicti conjuges accipiebant et accipere debebant singulis annis in festo Omnium Sanctorum super quodam trocio terre quod pro ipsis tenebant Berengarius de Roda, Johannes Petri de Sancto Vincencio et heredes Garcie Petri in Alcudia Valencie.

Cal no confondre l'Alcúdia de València amb l'Alcúdia de Carlet. El nom, segons Alcover-Moll, prové de l'àrab *al-kudja* (*podium* llatí). Aquest nom, avui conservat en el nomenclàtor de la ciutat en el carrer de l'Alcúdia, corresponia a un raval que rebia el nom d'un petit pujol o promontori, *el Tros Alt*, i estava situat, segons Vicent Boix, al nord de la ciutat, prop dels ravals de Benifaraig, Beniferri i Marchalenes, i es corresponia modernament amb la zona del carrer de Quart, extramurs, i barris de la Corona.²⁷

2. Argirós, Algirós, Algerós

Arxiu de la Catedral de València (ACV), Pergamins, núm. 1355. Original. ACV, Pergamins, núm. 4115. Original.

[...] trocio terre in termino de Algirós [...]
 [...] in terris et ortis qui pro ipso et sub eius dominio tenebantur ad dictum censum in Algerocio orta Valencie [...]
 [...] cum cequia de Algerocio [...]
 [...] super quodam trocio orti sito et posito in termino de Algerocio Orta Valencie [...]

Qui quidem trocius orti confrontatur cum via publica et cum terra Bartholomei Barberani, cequia in medio [...]

Cartes pertanyents a les XII maçmudines comprades per Mestre Arnau de Villanova en terme de Algirós.

Segons Alcover-Moll, «partida rural en terme de València, en forma antiga *Algerós* i *Algerrès* (s. XIII), potser d'origen àrab *al-gorós*, 'vinyes novelles'; segons altres autors provindria de l'àrab *al-zurúb*, el canal. Era terra de reguiu, integrada en l'anomenada horta de València, per on discorria la sèquia que duia el nom de la partida. En el *Llibre del Repartiment* trobem in *alqueria Dalgeros*.²⁸ La sèquia d'Algirós portava aigua a l'horta de l'est de València des de temps dels sarraïns. El camí d'Algirós era la via principal que travessava l'horta i connectava la ciutat amb les alqueries i llocs més pròxims, començant a la riba dreta del Túria per arribar al Cabanyal en un recorregut sinuós. En un plànol del P. Tosca, del segle XVIII, és anomenat Camí d'Algirós o Nou, expressant així

27. Vicente BOIX, *Valencia histórica y topográfica*, vol. I, València, Imprenta de J. Rius 1862, 79.

28. ACA, C, reg. 5, f. 1r.

que era una via més nova que altres dos camins més antics, el Camí Fondo del Grau i el Camí Vell del Grau.

3. *Çinqueros*

ACV, Pergamins, núm. 3514. Original.

[...] super quodam trocio vinee, quod pro me ad dictum censum tenet in termino de Çinqueros, orta Valencie [...]

Antiga partida del terme de València, esmentada en el *Llibre del Repartiment*,²⁹ amb nom derivat, al nostre parer, de *xinquer*, d'on *xinqueros*, topònim d'un llogaret de l'Alcúdia de Veo, existent a la serra d'Espadà, provinent, segons Alcover-Moll, del mossàrab *sirkair*, amb significació de *cabana* o *graner*, que potser procedia, segons Corominas, del llatí *circarium*, derivat de *circus*, això és, cercle.

4. *Godella*

ACV, Pergamins, núm. 7417. Original.

[...] super terris et possessionibus sitis et positus in termino de Godella, orte Valencie [...]

[...] pro quodam trocio terre qui affrontatur cum via publica et cum terra Bertrandi de Berbegal et cum Cequia de Tormos [...]

[...] pro quodam trocio terre qui affrontatur cum via publica et cum terra Natalis de Rubione et cum Cequia de Tormos et cum vinea Petri Fangar.

[...] pro quodam trocio terre qui affrontatur cum Cequia de Montchateno et cum terra den Sent Çaloni et cum terra Petri de Fraga et cum via publica.

Godella, la *Godayla* o *Godeyla* del *Llibre de Repartiment*,³⁰ era una alqueria sarraïna de l'horta de València, de terreny pla, situada al nord-oest de la ciutat, on destacaven uns promontoris calcaris de no més de 120 m d'altitud sobre el nivell del mar. El *Llibre del Repartiment* ens dona la situació de Godella: «in alqueria de Godeyla, que est inter Xiba et Tohrís».³¹ El relleu accidentat separa les conques del Túria i del barranc del Carraixet. El seu nom és considerat un diminutiu de *Goda*, femení de *Got*, del llatí *Gotbus*, nom donat a l'antic poble germànic que, en els primers segles de l'era cristiana, envaï l'imperi romà. Terra de reguiu, hi recorrien les sèquies de Tormos i de Montcada. La

29. ACA, C, reg. 5, f. 1r.

30. ACA, C, reg. 5, f. 4r.

31. ACA, C, reg. 5, f. 11v.

sèquia de Montcada és un dels sistemes hidràulics per al regatge i per al moviment de molins que hi ha dins el regne de València, i fou construïda durant la dominació sarraïna, bé que no sabem si a l'època del califat de Còrdova o en la dels regnes de taifes. Pren l'aigua del riu Túria per l'esquerra a partir d'un assut construït al terme de Paterna. Jaume I, havent conquerit València, donà als nous pobladors les sèquies, canals fonts, concedint-los, en les seves paraules, «a que prenats aqueles aigües que antigament és e fo establít e acostumat en temps de sarraïns», però es va reservar la sèquia de Montcada *ad vitam*, esdevenint així sèquia reial.³²

La sèquia de Tormos, construïda en època sarraïna, pren l'aigua del Túria des de la seva riba esquerra i a partir de l'assut antic construït entre els termes de Manises al sud, i de Paterna al nord. L'aigua que portava assegurava la fertilitat i la producció agrària de les finques que figuren com a pròpies de mestre Arnau en els pergamins de la seu de València, plantades de vinya, d'arbres fruiters i de cereals.³³

5. *Patraix*

ACV, pergami núm. 5572. Original.

[...] vendo, concedo, trado et quasi trado vobis Magistro Arnaldo de Villanova, fisico, lizet absenti tamquam presenti, et Bernardo de Claperiis et Bernardo de Alçanauy, civibus Valencie, procuratoribus vestris presentibus [...] super quinquaginta et novem fanecatis terre et vinee cum domibus et palumbario que in ipsis sunt sitas et positas infra terminos Civitatis Valencie in loco vocato Patray [...]

[...] cinquanta-nou fanecades de terra i vinya, amb les cases i el colomer que hi ha, situades dins el terme de València i lloc de Patraix.

Patraix o Patray, anomenat també Petraher en època sarraïna i en el *Llibre del Repartiment*, «in alqueria de Petraher»,³⁴ que els mossàrabs valencians pronunciaven Petrairs, del llatí *petrarios* (pedreres) segons Alcover-Moll,³⁵ era una alqueria andalusina, que limitava pel sud amb la Raiosa. El nombre de fanecades de terra campa i vinya, les cases, en plural, que esmenta, i el colomer, ens revelen la naturalesa d'una finca rústica gran, probablement voltada d'una tanca, com era costum a l'època.

32. E. GUINOT et alii, *La Real Acequia de Moncada* (Col·lecció Camins d'Aigua), Generalitat Valenciana, Conselleria d'Agricultura, Peixca i Alimentació, 1999.

33. E. GUINOT – S. SELMA, *Camins d'aigua. El patrimoni hidràulic valencià. Les sèquies de l'Horta Nord de València: Mestalla, Rascanya i Tormos*, Generalitat Valenciana, Conselleria d'Agricultura, Peixca i Alimentació, 2005.

34. ACA, C, reg. 5, f. 4r.

35. ALCOVER – MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, 1979, VIII, p. 332.

6. *La pobla de mestre Arnau de Vilanova*

ACA, Pergamins de Jaume II, 1360. Original.

[...] in quadam populacione dilecti et familiaris nostri magistri Arnaldi de Villanova, quam noviter construi facit circa domum fratrum de Penitencia vel saccorum [...]

[...] cum magister Arnaldus de Villanova, fisicus, requisivisset multociens juratis civitatis Valencie quod darent cursum aquis stillicidiis sue popule, quam habet in parrochia Sancti Johannis de Buatella Valencie.

Hi hagué un plet originat entre Arnau de Vilanova i Berenguer Mercet per raó de les aigües pluvials de la pobla d'Arnau que el mestre ha fet construir dins la parròquia de Sant Joan del Mercat de València, a la zona de la porta de la Boatella, en àrab *Beit-Alab*, l'escorriment de les aigües vers l'era dels Pellicers, avui plaça dels Pellicers. En el *Llibre del Repartiment* trobem «juxta portam de Buatella».³⁶

ACA, Pergamins de Jaume II, 1358. Original.

[...] en presència de mi en Pere Ferrer, públich notari de València, e dels testimonis dejús scrits, comparech en G. Pelegrí, saig de la Cort de València, davant en Ramon de Junqueres, mostassaf de la dita ciutat, e dix e proposà denant aquell que, com los Jurats de la ciutat de València aguessen ordenat, ahut acort de bons hòmens consellers de la dita ciutat, que les aygues pluyals les quals cahien en la pobla la quall maestre Arnau de Villanova ha e posseeix en la parròquia de sant Johan del Mercat de València s'escorregués vers la era dels Pellicers segons que fer se devia.

[...] Emperçò lo dit en Guillem Pelegrí, de part de Gil de Lihori, lochtinent de procurador en lo regne de València, establie lo dit en Ramon de Junqueres personalment en la dita pobla e en presència de molts manà al dit Ramon de Junqueres que ell menàs o que faés menar la ordenació que ls Jurats feita avien sobre l'escorriment de les dites aygues a execució. Lo qual en Ramon de Junqueres, mostassaf, ahut lo dit special manament del dit saig de part del dit lochtinent de procurador, en continent, faent menar la dita ordenació a execució e faent cavar a dos bons hòmens terra que era lo cap de dita pobla, en Berenguer Mercet ensemps ab d'altres ab mà armada e ab espases treytes esvairen la pobla del dit maestre Arnau e, entrant e passant per aquella, present lo dit maestre Arnau, lo dit mostassaf e lo dit saig vengueren contra los dits bons hòmens qui cavaven la dita terra e acassaren aquells així que, si amagats no-s fossen, que ls agueren ferits o mort. E ell dit notari ensemps ab lo dit maestre Arnau e ab lo dit mostassaf e ab lo dit saig e ab los altres que aquí eren agueren a fogir e a departir-se'n d'aquèn. De les quals totes coses e sengles lo dit maestre Arnau de Vilanova demanà ésser feyta carta pública a conservació de son dret e a perdurable memòria.

36. ACA, C, reg. 5, f. 1r.

ACA, Pergamins de Jaume II, 1358. Original.

[...] cum magister Arnaldus de Villanova, fisicus, requisivisset multociens juratis civitatis Valencie quod darent cursum aquis stillicidiis sue popule, quam habet in parrochia Sancti Johannis de Buatella Valencie secundum usum et consuetudinem et antiquam observanciam civitatis Valencie et prout continebatur in quadam littera illustris domini regis, Petrus Maçoni, Bernardus Columbi et Guillelmus de Bosco, jurati dicte civitatis, absente Petro de Guardia, simul jurato eiusdem civitatis, personaliter acceserunt ad dictam populam die lune que dicebatur .XIIII.º kalendas madii anno Domini millesimo trescentesimo. Et predicti Petrus Maçoni et Bernardus Columbi et Guillelmus de Bosco, tam nomine ipsorum quam nomine dicti Petri de Guardia absentis, habito super hoc consilio et plena deliberacione cum justicia et cum consiliariis et probis hominibus dicte civitatis, in presencia mei notarii et testium infrascriptorum et plurium aliorum, dixerunt et pronunciaerunt quod omnes aque decurrentes, tam de canalibus quam de terratis de confrontacione carrarie que vadit a les adoberies Bernardi de Berga quondam defuncti, veniant et decurrant per dictam carrariam; et omnes alie aque dicte popule, tam de terratis quam de canalibus, vadant et decurrant versus aliam partem, scilicet versus populam Berengarii Mercerii; aque vero de Albellonis vadant et decurrant prout antiquitus consueverunt decurri et prout inventum fuerit quod antiquitus decurrebant. Et incontinenti jurati supradicti dixerunt et mandaverunt Raymundo de Jonqueriis, mostassafio dicte civitatis, quod dicta ipsorum juratorum mandaret execucionem. De qua quidem pronunciacione predictus magister Arnaldus peciit sibi fieri per me, dictum notarium, publicum instrumentum.»

7. *La Rambla*

ACV, Pergamins, núm.1150. Original.

[...] vendimus, tradimus et concedimus vobis Petro Rovira, cirurgico [...] novem fanecatas vinee, quas habemus et habere debemus in termino de Rambla orta Valencie [...]

[...] ducentos et viginti solidos monete regalium Valentie censuales cum laudimio, faticha et alio iure emphiteotico seu iure percipiendi ipsos, quos habeo et habere seu recipere debeo semper et annuatim censualiter in Rayosa et in Rambla titulo emptionis [...]

Et centum et quinquaginta solidos facit et facere tenetur Mosse Abraham, iudeus, ratione cuiusdam orti siti in Rambla Valentie [...]

La Rambla, en llatí *Rambula*, era un torrent que desguassava al riu Túria. L'hidrónim s'ha conservat fins avui en el nomenclàtor de la ciutat de València, on trobem el carrer de la Rambla. En el *Llibre del Repartiment* trobem *in alqueria de la Rambla*, també *in Rambla*.³⁷

37. ACA, C, reg. 5, f. 2v.

8. *Rayosa, Raiosa*

ACV, Pergamins, núm. 1656. Original.

[...] racione fanecatarum terre [...] que terra tota est sciendum quod est in Rayosa termino Valencie [...] que dictus magister Arnaldus habebat et habet in termino de Raiosa orte Valencie. Affrontantur cum terra Petri Porcheti, semita in medio, ex I parte, et cum terra Jacobi de Solanis in eadem parte, cavallono in medio, et ex alia parte cum cequia de Favara, via in medio, et ex alia parte cum itinere publico quo itur ad Quartum [...]

Actualment Raiosa és un barri, situat al sud-oest de la ciutat de València, pertanyent al districte de Jesús, que limita a l'oest amb Patraix. En el *Llibre del Repartiment* trobem *in alqueria de Rayosa*.³⁸

La sèquia de Favara és una de les vuit sèquies de l'horta de València, posada sota la jurisdicció del Tribunal de les Aigües, que pren origen del riu Túria dins el terme de Quart de Poblet i rega els horts de la riba dreta del riu.

9. *Russafa*

ACV, Pergamins, núm. 5020. Original.

Petrus Rapas facit et facere tenetur annuatim in festo sancti Johannis mensis Junii quatuor magmutinas racione quatuor domorum et unius orti siti in Russafa.

Russafa, de l'àrab *rosafa*, això és, jardí, sembla que té l'origen en un jardí de recreació i repòs que hauria construït Abd Allah al-Balansi en el segle XI a uns dos quilòmetres de la ciutat de València en un terreny de planúria, a imitació del que havia construït el seu pare, Abderraman I, prop de Còrdova. De la seva bellesa i característiques donen informació, entre d'altres, els poetes al-Russafi i al-Saqundi. Entorn dels jardins sorgí l'alqueria, que esdevingué el nucli del poblament posterior. L'eixamplament de les muralles de la ciutat, realitzat per Pere el Cerimoniós en 1356, deixà extramurs les terres de Russafa, que no van perdre la naturalesa agrícola, bé que Russafa es convertí en un dels ravals importants de la ciutat. En el *Llibre del Repartiment* trobem *in Rossafa*.

38. ACA, C, reg. 5, f. 6v.

10. PERSONES PRINCIPALS PRÒXIMES A MESTRE ARNAU, *FISICO, CIVI VALENCIE*,
EN ELS DOCUMENTS ARNALDIANS DE LA SEU DE VALÈNCIA

Agnès Blasi, muller d'Arnau.

Sor Maria de Vilanova i Blasi, filla de mestre Arnau, monja dominicana al convent de Santa Maria Magdalena de València.

Sor Saurina, neboda de mestre Arnau, monja dominicana al mateix convent.

Pere de Vilanova, nebot del mestre.

Bernat de Sanauy, Senauy, Acenuy, Assenuy, Alçanauy, procurador i administrador del patrimoni d'Arnau.

Pere Rovira, cirurgià, que té relacions econòmiques amb mestre Arnau i els seus procuradors.

Bernat de Clapers, procurador de mestre Arnau.

Ramon Conesa, canonge de la seu de València, prepòsit de la Pia Almoïna de la Catedral, marmessor de la persona i els béns, del testament i últimes voluntats de mestre Arnau: «Prepositus Helemosine Sedis Valencie, [...] manumissor et executor ultimi testamenti venerabilis magistri Arnaldi de Villa nova».³⁹

11. HERÈNCIA I MARMESSORIA DE MESTRE ARNAU

1. *Testament de mestre Arnau de Vilanova*

1305, juliol, 20. Barcelona.

ACV. Arxiu de la Catedral de València, lligall 6002:4.

Notari del testament original, Bartomeu March.

Trasllat del testament, data 1 de febrer de 1335, dels notaris Joan Cerdà i Ferrer d'Espinavell. Original.

Mestre Arnau de Vilanova constitueix executors del seu testament Pere de Montmoló o Montmeló —«Petrum de Monte molonis»—, Pere Jutge —«*Petrum Judicis*»—, Jaume Desplà o de Pla —«*Jacobum de Plano*»—, tots quatre ciutadans de Barcelona, i el canonge de València Ramon Conesa —«*Raymundum Conesie, prepositum Elemosine Episcopalis Valencie*».

Els dona poder ple i omnímode «simul et singulariter» per executar les últimes voluntats del mestre —«statim post obitum meum»— sobre tots i qualssevilla béns i drets que en vida tenia i disposava, per vendre'ls, alienar i distribuir-ne el preu, excepció feta tan solament d'alguns béns i drets assignats

39. ACV, Pergamins, núm. 9402. Original.

i llegats expressament per ell. Per a tot això els dona tots els seus drets de propietari i la facultat de realitzar llur administració general.

Conscient que la mort pot arribar-li en qualsevol lloc dels estats i països europeus que recorria, en prevenció escull sepultura en la parròquia del territori on mori, garantint el pagament de totes les despeses funeràries, «tam obsequia... quam necessaria», als ministres de l'Església i als enterradors.

Disposa que els executors del testament paguin els deutes contrets pel mestre en vida a tots els qui els presentin justificants documentats, indicant-ne la quantitat. El mestre, que fou en vida germà terciari de sant Francesc i vindicà la pobresa de Jesucrist com a principi evangèlic, defensant una Església pobra i per als pobres, destinataris principals de la bona nova, ordena que tots els béns immobles i mobles que té a Montpeller quedin per a la seva esposa estimada, Agnès Blasi, de per vida, confiant que a la seva mort els llegui al seu lliure arbitri en benefici espiritual de tots dos esposos, «pro anima utriusque». I, per al cas que ella no fes disposicions testamentàries, els immobles i mobles de Montpeller es distribuïran entre les viudes i orfes i totes altres persones miserables i necessitades de vida honesta. Les cases que mestre Arnau havia prestat a les Penedides noves, al costat del convent dels frares predicadors, per voluntat última de mestre Arnau les Penedides podien mantenir-les «sub titulo comodati», amb l'obligació de pagar cada any als hereus de Crusols el cens que el mestre havia de pagar-los en vida. En el cas, però, que les Penedides haguessin abandonat les cases o no n'hi hagués per ocupar-les, fou voluntat del mestre que fossin venudes i allò que es cobrés de la venda fos distribuït entre diferents persones, que el mestre deixà indicades més avall en el mateix testament.

Els escrits de teologia —«omnes libri mei in teologia»— els llegà en dipòsit a la cartoixa de Scala Dei, edificada al peu del Montsant, on Bernat Oliver, predilecte del mestre, Andreu Ferrandis i Pere de Vilanova, nebot del mestre, els poguessin llegir i estudiar de per vida —«in vita sua»— mentre mantinguessin la residència a la cartoixa, dedicats a viure-hi religiosament i a l'estudi de la sagrada escriptura, així com a la pregària de l'ofici diví, per a la qual cosa mestre Arnau, dels seus béns, llegà als cartoixans 100 lliures per subvenir les despeses de les necessitats vitals de tots tres. Si un d'ells, amb tota llibertat, abandonava la cartoixa, la subvenció es rebaixaria a la meitat, 50 lliures. Amb la benedicció de Déu ells podien marxar de la cartoixa i anar allí on els semblés bé. Mestre Arnau tenia molt clar, i així ho expressa en el testament, que tant si ells morien com si marxaven del monestir, els llibres havien de romandre a perpetuïtat a la cartoixa per a ús i benefici dels monjos i per a remei espiritual de l'ànima del mestre —«tam in consolatione fratrum quam in remedium anime mee». Tanta era la predilecció de mestre Arnau per la cartoixa del Monsant.

Mestre Arnau mostra un interès especial per la persona d'un nen —«puer» en diu ell—, de nom Miquel Minga, que un notari de Barcelona, atenent la recomanació del mestre —«contemplatione mei»—, havia afranquit. Vol i

mana que quan el nen arribi a l'edat en què els humans poden ser deixebles per aprendre ciències humanes, formar-se i educar-se per a la vida de persona adulta, sigui instruït «in gramaticalibus et moralibus et divinis» (entenem que en trívium i quadrívium, filosofia i teologia) dins la cartoixa per Pere de Vilanova o, no fent-ho ell, per un altre, fins a l'edat de 14 any, donant-li cada any «pro suis necessariis» 10 lliures dels béns del mestre. Per al cas que, ja complerts els 14 anys, Miquel Minga volgués residir per sempre més a la cartoixa formant-se i instruint-se en filosofia i teologia, mestre Arnau ordena que siguin donades al monestir 100 lliures de béns propis. Aquest apartat del testament i l'anterior, a parer nostre, revelen la confiança que mestre Arnau tenia posada en la cartoixa de Scala Dei i en els seus monjos, la ciència i la capacitat de formació i docència que reconeixia al seu nebot Pere de Vilanova i les capacitats intel·lectuals i morals que havia descobert en aquell nen afranquit pel notari barceloní.

En el testament, mestre Arnau mana que a la seva filla Maria, monja dominicana al convent de Santa Maria Magdalena de València, no li manqui res mentre visqui. Per això, a més de nomenar-la hereva, ordena que per a la seva manutenció i necessitats de la vida «ad plenum», li siguin donades les rendes dels censals morts creats pel mestre «in civitate vel in termino Valencie», dels quals, un cop satisfetes les necessitats de la filla, pugui beneficiar-se el convent mentre ella hi visqui, especialment les monges més necessitades i pobres. Un cop morta sor Maria, els marmessors hauran de vendre els censals esmentats i distribuir el seu preu entre les persones miserables del convent ja esmentades, i una quarta part del preu obtingut és voluntat de mestre Arnau que sigui esmerçat en la redempció de captius. I aquí justifica el perquè de la seva voluntat darrera, entenent que, havent estat Jesucrist qui li ha donat els béns, és de justícia que ell en sigui també l'hereu: «Ita quod sic dominus Jesus Christus omnia michi dedit, ita volo et instituo quod heres sit meus.[...] Et hanc volo esse ultimam voluntatem meam [...].»

2. *Inventari dels béns, roba i llibres de mestre Arnau de Vilanova, format pel notari Jaume Martí*

1311, desembre, 6. València.

ACV, Pergamins, núm. 7430. Original.⁴⁰

El pergami arnaldià de la seu de València, que conté l'inventari de béns de mestre Arnau de Vilanova, format pel notari Jaume Martí per encàrrec del canonge Ramon Conesa, prepòsit de la Pia Almoïna de la catedral, marmessor i executor de les darreres voluntats del mestre, té un màxim interès per la

40. Roque CHABÁS, «Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, IX (1903), 189-203.

informació detallada que dona dels llibres i de les quantitats de diners que el mestre guardava. Ramon Conesa associa a la seva funció de marmessoria, que veu complexa, Pere Jutge, apotecari de Barcelona, que posseeix molts dels béns de mestre Arnau a casa seva, Pere de Montmeló i Jaume Desplà, ciutadans de Barcelona, el primer absent i el segon ja difunt quan s'obrí l'inventari en execució de la marmessoria. L'inventari s'obrí a a Barcelona davant els testimonis Bernat de Riba, clergue, Bernat Despujol, apotecari, Joan de Barbastre i Bartomeu [...] ⁴¹ escriptor, el 6 de desembre de 1311.

El document, que només contempla els béns mobles del mestre, ens permet conèixer quins eren els llibres que formaven la seva biblioteca i, per ells, quines llengües llegia (llatí, grec, hebreu i àrab), quina era la seva indumentària externa i interior, quins i quants elements naturals, minerals i vegetals, guardava que havien estat aplicats per ell en la pràctica mèdica, quins els estris per a la cirurgia i la medicina, quins i quants eren els objectes de l'aixovar de casa, la roba de llit i de taula, l'aixovar elemental litúrgic per a la celebració de la missa en l'altar portàtil que tenia, quins els materials d'escriptori entre pergamins i paper, quines quantitats en efectiu li quedaren a casa *post mortem*, quins documents públics, butlles, privilegis i rescriptes, entre els quals el seu *Testamentum* i els *Instrumenta nupcialia sororis magistri*. Descobrim també la seva gran sol·licitud pels pobres, que fa hereus de béns seus; l'amor que tenia a la seva filla i a una neboda, monges dominicanes al convent de Santa Maria Magdalena de València; la protecció que brindà i la cura que li mostrà a un nen rescatat i encomanat al seu nebot Pere de Vilanova; la confiança que tenia en aquest seu nebot i en els monjos de la cartoixa de Scala Dei, als quals lliurà en dipòsit les seves obres per a ús, estudi i formació del nen, del nebot, dels monjos i de tots aquells que volguessin conèixer la teologia i l'espiritualitat del nostre mestre.

Ell era l'*Arnaldus cathalanus*, de qui Jaume II diu que és «dilectum phisicum, consiliarium et familiarem nostrum» ⁴² i, en altra lletra el considera un home «sapientia vite et laudabilis conversationis pollentem». ⁴³ Ermengol Blasi li reconeix i n'elogia la fama en lletra a Jaume II, dient: «venerandus pater noster magister Arnaldus de Villanova iam apulit apud Marsiliam cum solito augmento aromatum fame sue». ⁴⁴ Elogi que fa d'ell el papa Climent V, segons el relat de la *Praesentatio facta Burdegaliae*. ⁴⁵

[...] dominus papa superius nominatus, respondens dicto magistro Arnaldo et eum nominans «filium suum dilectum», dixit ei quod factum siue negocium

41. Els punts entre claudàtors indiquen que el text és il·legible per esborrament i per defecte de suport material.

42. ACA, CR, Jaume II. Caixa 81, doc. 1965. Original.

43. ACA, C, reg. 335, f. 338r.

44. ACA, CR, sense data. FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz VIII*, p. 209, nota 2.

45. BAV, Vat. lat. 3824, f. 261b-261c, ed. AVOTbO, 12, lín. 365-384, Barcelona, en procés de publicació.

ab ipso magistro Arnaldo propositum magnum erat, quia tangebatur in aliquibus fidem catholicam et euuangelicam ueritatem [...] Laudans idem dominus papa scientiam, studium atque subtilitatem ingenii dicti magistri Arnaldi et ipsius uitam et conuersionem ac deuotionem ipsius, quia uidebat eum in simplicitate et humilitate ac obedientia et reuerentia Sedis Apostolice more boni catholici ambulare.

Frederic III de Sicília el qualifica «d'eximie prudentie virum et vite probate magistrum Arnaldum de Villanova»;⁴⁶ i en altra lletra l'anomena «venerabilis homo Dei Magister Arnaldus de Villa nova».⁴⁷

El cardenal Jaume Colonna confessa a Jaume II que ha tingut una gran alegria de trobar-se amb mestre Arnau, un home de Déu: «Gavisi fuimus valde in adventu viri Dei magistri Arnaldi, Christum Jhesum, dominum nostrum, ardentem querentis et diligentis [...]». ⁴⁸ I afegeix: «[...] magister et fervidus divine voluntatis amator».⁴⁹ En una altra lletra al rei d'Aragó, fa gran elogi de la seva persona: «[...] prudens et sapiens et spiritu Dei fervens magister Arnaldus, magnificencie regie zelator precipuus et vir luminis et virtutis».⁵⁰ Conrad de Llansa diu d'ell en lletra a Jaume II: «[...] verax et discretus vir magister Arnaldus de Villanova».⁵¹ I finalment fra Gonçal de Balboa, ministre general dels frares menors, per la seva condició de terciari franciscà, li dona tracte de germà en lletra al rei Jaume II: «[...] super negocio dicti fratris Arnaldi».⁵²

A casa de Pere Jutge hi trobaren 6 volums en pergamí, sense enquadernar, amb quinze obres escrites per mestre Arnau, algunes en llatí, entre les quals *Es tu fidelis*, això és el *Dyalogus de elementis catholicae fidei*, i les altres escrites en llengua materna, «vulgariter sive lingua materna compositi et ordinati». També altres 2 volums sense enquadernar, un d'ells de forma major, amb diverses obres, les unes en llatí, les altres en català. En trobaren altres 6, aquests preparats, il·luminats i relligats amb cobertes vermelles, de menor volum i forma que tots els anteriors; i altres 3, enquadernats i preparats, de l'obra del mestre, escrits en la llengua materna. En total, els llibres o volums que havien quedat en poder de Pere Jutge eren 17, els quals foren distribuïts pels marmessors entre diverses gents de penitència.⁵³

Ramon Conesa fa esment d'un altre inventari de coses de mestre Arnau, les quals tenia Arnau de Fàbregues, fet en presència del mestre Jaume Blanch, de

46. ACA, C., reg. 335, f. 337rv.

47. ACA, CR, extra series 922. Original.

48. ACA, CR, Jaume II. FINKE, *Aus den Tagen* 225-226, nota 6; POU, *Visionarios...*, 85, nota 3; P. MARTÍ DE BARCELONA, *Regesta...*, EF, 47 (1935), 285, doc. 113.

49. *Ibidem*.

50. ACA, CR, Separat. FINKE, *Acta Aragonensia*, II, 883-884, doc. 560.

51. ACA, CR 10018. Original.

52. ACA, CR. Original. FINKE, *Acta Aragonensia*, III, 691-692, doc. 21; FINKE, *Nachträge und Ergänzungen zu den Acta Aragonensia, dins Spanische Forschungen des Görresgesellschaft*, IV, 459-460.

53. ACV, Pergamins, núm. 7430. Original. inventari

fra Andreu Bertran i de Bernat Oliver, escrit en un paper de fàcil destrucció, per la qual cosa l'inclou en aquest inventari obert en exercici de la seva funció de marmessor. Els objectes descrits en l'inventari de paper estaven guardats en uns cofres de color verd i eren els següents:

En un primer cofre hi havia 29 objectes, dels quals 12 eren llibres:

- 1) *expositio primi alforismi Ypocratis*;
- 2) *unus liber de phisica naturali* cum coopertura de pergamenó;
- 3) *unus libellus de astrologia* in pergamenó;
- 4) *thesaurus pauperum*;
- 5) *cantica canticorum* per versus;
- 6) *unum magnum volumen* in quo sunt multi sermones;
- 7) *Summa abbreviata de confessionibus et casibus* cum aliquibus aliis libellis;
- 8) libellus in papiro *de differentiis februm*, coopertus de corio rubeo;
- 9 i 10) duo libelli de papiro et cooperti de corio, in quibus plura scripta sunt de manu Magistri;
- 11) libellus [...] ⁵⁴ qui liber habet tres quaterni;
- 12) duo quaterni *de speculo* in papiro.

Hi havia també 8 objectes que servien per a la pràctica mèdica, dels quals destaquem l'empremta del Lleó:

- 1) l'Emprenta Leonis in lautone;
- 2) una caramida in uno burseto de corio;
- 3) *unus saculus de nuce muscata*, in quo sunt X uncie vel circa;
- 4) una bosseta, in qua est una uncia d'ambra;
- 5) tres alie bussete, ⁵⁵ in quibus sunt alique res;
- 6) una [...] ⁵⁶ circa unam unciam;
- 7) una uncia cardemonii in sacco nigro;
- 8) *unum fustum de pinatell*.

Destaquem l'empremta del Lleó de llautó perquè —si l'obra fos d'Arnau de Vilanova— l'hauria recomanat al papa Bonifaci VIII al *De sigillis*.⁵⁷ Per la dependència mèdica de Joan Blasi envers Arnau es demostra també la seva fe en les «VII empreccions de leon, empremdas en aur, e XI en coire, que valon contra dolor de ronhon, majaorment aquela de aur; e d'aquestas empreccions

54. Els punts entre claudàtors corresponen a text il·legible per taca d'humitat.

55. bursete *RCb* (Roc Chabàs).

56. Els punts entre claudàtors corresponen a text il·legible per taca d'humitat.

57. L'obra, actualment, és considerada apòcrifa. Cf. Sebastià GIRALT, «La fi d'una llegenda: Arnau de Vilanova davant la màgia i l'astrologia», *Mot So Razo*, 16 (2017), 39-52. Sabem, però, pel testimoni de Guerau d'Albalat que, efectivament, Arnau de Vilanova confeccionà un segell d'or per al mal de pedra del Papa. Cf. FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz VIII*, xxxvi.

ieu porte algunas a la fibla del braier...» que Joan Blasi tenia i aplicava seguint la tradició arnaldiana.⁵⁸

En un altre cofre de color verd hi havia 24 llibres *de diversis*, els uns miscel·lanis, d'altres de ciència mèdica i els altres de teologia:

- 1) *Speculum medicine* in coopertura rubea;
- 2) quoddam volumen, in quo sunt opera diversa, cuius rubrica est *Opiniones hereticorum contra catholicum*;
- 3) *tractatus phisice* in pergamento sine postibus;
- 4) *tractatus phisice* qui incipit «inter phisicos considerationes»;
- 5) volumen *astrologie* cum coopertura viridi;
- 6) liber scriptus de manu Magistri in pergamento *De Theologia* sine postibus;
- 7) liber in papiro scriptus de manu Magistri in *Theologia*;
- 8) *tractatus de simplicibus medicinis* sine postibus;
- 9) alius liber *Galieni de interioribus* et alius *de oculis* in eodem volumine sine postibus;
- 10) *liber de [...]*;⁵⁹
- 11) *tractatus de institutione medicorum* magistri Arnaldi de Villanova;
- 12) *tractatus quod Machometus non fuerat verus propheta*;
- 13) duo quaterni *epistolarum* ipsius magistri in papiro;
- 14) *expositio unius amforismi* tenuis et certe *diete*;
- 15) duo quaterni de pergamento scripti in teologia;
- 16) libellus *de urinis Egidii*;
- 17) unus [...]⁶⁰ Magistri scriptus de manu sua cum coopertura vitulina et pilosa;
- 18) unus quaternus *de epilogationibus christini*;
- 19) unus liber in arabico cum cooperta de corio tantum;
- 20) duo quaterni *de erroribus grecorum*;
- 21) Item *regule beati Francisci* in pergamento;
- 22) quedam epistole in papiro que diriguntur diversis fratris Sancti Bonaventure;
- 23) unus quaternus phisice in [...];⁶¹
- 24) quaterni papirei scripti per manum magistri tam in theologia quam medicina.

58. Archives de Marseille, série I. I. Livre de Raison de Jean Blaise de Montpellier..., f. 4rv: «Eventari de lech e de raubas de cambra e de taula»; BATLLORI, «El parentiu amb Joan Blasi a través de la documentació de Marsella», 89.

59. Els punts entre claudàtors corresponen a un text perdut per una taca intensa d'humitat.

60. Els punts entre claudàtors corresponen a un text perdut per una taca intensa d'humitat. Probablement *libellus*.

61. Els punts entre claudàtors corresponen a un text perdut per una taca intensa d'humitat.

Hi havia també en aquest cofre dues butlles del mestre de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem:

duo instrumenta Magistri Hospitalis cum bulla plumbea, quorum unum instrumentum domini Johannis de Monte Lauro super venditionem quam fecit de Biblia in XII voluminibus Bernardo Oliverii, qui emit de mandato magistri.

5 manolls de candeles de cera; un parell de calces de lli; i un *Agnus Dei* de cera, que era un disc de cera amb el relleu de *l'Agnus Dei*, format amb cera d'abelles barrejada amb crisma, beneït pel papa, que tenia valor d'un sacramental.

En altres dos cofres més grans també de color verd hi havia 16 llibres:

- 1) *Psalterium in greco*;
- 2 i 3) *duo libri ebraici voluminis in ebreo cum postibus nudis*;
- 4) *volumen de concordanciis Biblie*⁶² cum postibus albis et corio albo;
- 5) *psalterium in ebreo*⁶³ cum coopertura viridi et duabus clausuris;
- 6) quaternus unus *questionum catholicarum* in papiro;
- 7) unus liber in quo sunt multe *auctoritates de diversis virtutibus* cum postibus nudis;
- 8) *responsio questionis catholice ad cives Barchinone* in papiro;
- 9) unum *volumen in arabico* cum postibus nudis;
- 10) *cantica canticorum et parabole Salamonis cum glosis* in uno volumine;
- 11) unum *volumen de vita spirituali et de corporea*;
- 12) unum [...] ⁶⁴ cum glosis scriptis in latino;
- 13) due *lectiones Catanie*, quarum in romancio, romano et siculo;
- 14) *Teodorich in cirurgia*;
- 15) *tractatus Raymundi baptizati querentis fidem catholicam*;
- 16) unus quaternus et incipit *Reverendissime pater patrum mortalium* [això és, la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI*].

El cofre contenia també, guardat dins un estoig de cuiro negre, «unum crucifixum de ebore cum duabus ymaginibus», això és, el grup d'un Calvari, Crist crucificat, flanquejat de dues imatges aquí no precisades, que haurien de ser la de la Mare de Déu i la de sant Joan; comptes de Bernat Acenuy, «unus quaternus papiri de compoto Bernardi de Acenuy»; 13 quaderns de paper escrits en llatí; altres dos quaderns escrits en pergamí, contenint probablement les defenses de mestre Arnau davant el rei d'Aragó i el bisbe de

62. *biblicis RCb.*

63. *hebreo RCb.*

64. Il·legible per falta de suport material. Probablement, *volumen*.

Barcelona: «duo quaterni in pergameno scripti [...]»⁶⁵ coram rege Aragonum et alia facta coram episcopo Barchinone»; documents sobre privilegis: «instrumenta super privilegiis; due carte cum figuris arabicis; molts escrits en paper: «multa alia scripta papirea»; dues pells per a pergamí, de cérvol o de cabra: «duo coria cervina vel capreola»; un rotlle de ciris: «unum rotulum candelarum»; diverses peces de roba de vestir i d'aixovar: «tres camisie de lino»; duo⁶⁶ pares [...];⁶⁷ una tovallola: «unum manutergium»; una copa, probablement de ceràmica, «unus ciphus de masato; un marc, «unum marchum de quo deficit una pecia»; dues peces de fustany, «duo fustania», teixit fort de cotó, amb una cara perxada i l'altra peluda.⁶⁸

En un altre cofre hi havia 30 obres diverses, de medicina i de teologia, de sagrada escriptura i altres, alguns escrits pel mestre Arnau, d'altres escrits per altres autors:

- 1) volumen den Estorçat;⁶⁹
- 2) *volumen operum magistri* in romancio cum *Es tu fidelis*;
- 3) *expositio XXIII Mathei cum regulis expositionis Sacre Scripture*;
- 4) tractatus qui incipit *Salus*⁷⁰ *infra*⁷¹ *catholicam et cetera*, coopertus de viridi;
- 5) *epilogus christini*⁷² *de ferialibus temporibus* in V quaternis pergameni;
- 6) unus liber in arabico;
- 7) tractatus qui incipit *Benjamin adolescentibus Ricardi* in V quaternis papi-ri;
- 8) *catholice questiones*;
- 9) unus libellus in greco cum coopertura rubea;
- 10) *Cirillus cum compositione et Horoscopus*⁷³ in quatuordecim quaternis;
- 11) *postille super XII prophetis*;
- 12) unus quaternus qui incipit *In morbis*; tres quaterni *in medicina* in pergameno;
- 13) *Sibilla et Cronica Romanorum pontificum* in pergameno;⁷⁴
- 14) Boecius⁷⁵ *De consolatione*;

65. Els punts entre claudàtors corresponen a un text perdut per una taca intensa d'humitat. Roc Chabàs llegeix *seu concessum*.

66. due *RCb*.

67. Els punts entre claudàtors corresponen a un text perdut per una taca intensa d'humitat.

68. fustanea *RCb*.

69. Estorgat *RCb*.

70. Filius *RCb*.

71. intra *RCb*.

72. christiani *RCb*.

73. hotoscopus *RCb*.

74. et sunt pergamena *RCb*.

75. Boetius *RCb*.

- 15) liber qui dicitur *Sphera*;
- 16) collectio catholice et canonice et incipit *Sapientia antiquorum, et cetera*;
- 17) Galienus *De experientis sive secretis* ad Matheum socium eius;
- 18) unus *libellus scriptus in ebreo*⁷⁶ *super Trinitate*;
- 19) unus quaternus *in musica*;
- 20) quedam *scripta magistri Alani super cantica canticorum*;
- 21) quidam tractatus qui incipit [...] ⁷⁷ *lunam et solem*;
- 22) alius *de glosis Boecii*;
- 23) alius liber qui incipit *Si quis intente desiderat scire, et cetera*;
- 24) liber *Horoscopus* incipit *Rex omnipotens*;
- 25) *Rabani* unus quaternus;
- 26) *Methodius* in uno quaterno;
- 27) unus liber in arabico;
- 28) tractatus qui intitulatur *Responsio ad cavillationes adversarii veritatis* in uno quaterno pergameni;
- 29) *De lapidario* unus quaternus;
- 30) tractatus *de prudentia*⁷⁸ *catholicorum scholarium*.

Contenia també documents i escriptures diversos del mestre —«duo instrumenta magistri... VIII quaterni papiri in quibus sunt scripture diverse»—, una calcedònia, un gran manoll de ciris grossos, i diferents peces de vestir: una sobrevesta de pell, «quoddam supertunicale de corio», una camisa, dos mantells de taula sotils i unes quantes tovalloles, dues d'elles numerades.

En una caixa nova, dins un petit cofre, es van trobar 4.000 lliures torneses —«quatuor milia turonenses argenti bonorum et veterum»—, de les quals fra Andreu i Arnau de Fàbregues i Bernat Oliver n'havien rebudes 100 pel cursor del papa. Aquest cursor n'havia cobrat 100 per les seves despeses tot el temps que havia romàs a Marsella, uns altres 100 Andreu, escriptor de mestre Arnau, altres 100 Bernat Oliver per les despeses del seu viatge a Viena del Delfinat. Arnau de Fàbregues es va retenir per a ell la resta, això és, 3.600 torneses de plata. En un petit sac van trobar 432 reforçats d'argent amb un albarà, 4 tornesos vells «de illis Regis Francie», i quatre diners reforçats menuts.

I dins la caixa nova, junt amb el cofre petit, hi havia 19 obres escrites, algunes del mestre i la resta d'altres autors:

- 1) *lectio Cathanie* in papiro cum coopertura pergameni;
- 2) *lectio Almarie* in tribus quaternis;
- 3) *denuntiatio Avinione* in papiro;
- 4) *questiones catholice*;

76. hebreo *RCb*.

77. Els punts entre claudàtors corresponen a un text perdut per una taca intensa d'humiditat.

78. prudentia *RCb*.

- 5) *Biblia magna* in uno volumine;
- 6) *Missale* unum, quod dedit ei magister Bernardus Çalimona;
- 7) *tetravangelium in greco* sive evangelia;
- 8) *volumen de operibus magistri in latino* cum postibus albis;
- 9) *volumen revelationum Cirilli et aliorum cum glosa* cum coopertura plana;
- 10) aliud volumen in cuius principio sunt *Parabole Salamonis* et deinde *Malleus* cum postibus rubeis;
- 11) *liber Concordie Joachim* cum postibus albis de aluda;
- 12) *Psalterium in greco* cum camisia;
- 13) *Psalterium latinum* cum coopertura viridi;
- 14) quidam *liber in arabico* cum coopertura de corio rubeo;
- 15) Item tenet vel reportavit magister Jacobus Albi, canonicus Dignensis, inter pecias et folia XXXVII *super expositione regimenti acutorum*;
- 16 i 17) duos cartapellos scriptos de manu magistri⁷⁹ et unum quaternum pergameni in quo sunt *amforismi qui incipiunt Omnis medela*, deferendos Domino Pape;
- 18 i 19) duos tractatus vel volumina duo dicti magistri deferendos Domino Pape vel Vicecancellario et Domino Camerario eiusdem domini, de quibus habet Papa unum, reliquum tenet Bernardus Oliverii;

i uns deu folis de paper i dos pergamins.

Mestre Arnau hi guardava també els privilegis d'elegir confessor i de disposar d'altar portàtil i d'elegir prevere per celebrar-li la missa, concedits per Climent V: «duo privilegia papalia, unum de confessione et aliud de celebranda missa». També un petit aixovar litúrgic:

reservatorium corporalium de auro et serico; pixis parva aurea cum lapidibus preciosis et margaritis; una pecia integra de samit viridis coloris; una pecia de camellot nigri sed non integra; quedam pixis in qua sunt IIII pillula nigra; camisia romana de serico quam dedit Summus Pontifex. I roba de vestir i de l'aixovar de casa: unum marsupium de filo; unum par stivalium; bracciale unum de corio; due caligae de bombace; una coopertura de panno lineo; unus sacculus ad modum burse; femoralia in pecia panni de Boquerano; una tovallola et coopertura aurealis.

En una altra caixa més gran hi trobaren fins a 21 obres:

- 1) *textus Iohannis* cum aliquibus glosis et interliniaribus;
- 2) liber qui intitulatur *Apologia fratris Bonaventurae*;
- 3) *sinonima in arabico*;
- 4) *epistola Joachim* in papiro cooperta cum corio rubeo;

79. Magistri *RCh*.

- 5) *volumen diversarum revelationum, quod incipit Domini tocius, et cetera, coopertum de rubeo;*
- 6) *liber fratris Martini de Theca;*
- 7) *textus Marchi cum aliquibus glosis et interliniaribus;*
- 8) *Theorica missa Domino Pape cum coopertura de rubeo;*
- 9) tres quaterni in papiro *diversarum epistolarum;*
- 10) tractatus in papiro *de finibus paupertatis;*
- 11) Item quidam *quaternus litere domini Petri de Monte Melone;*
- 12) Item quidam *liber in arabico;*
- 13) Item *lectio Almarie*⁸⁰ *et instrumenta facta Valencie;*
- 14) Item quatuor quaterni de pergamenno *super revelacione Joachim* et incipit *Pater colo?;*
- 15) *epistola quod Christus non fuit calciatus;*
- 16) *epistola fratris Bonaventure* cum confessione?⁸¹ *fratris P. est pergamenus diversarum figurarum;*
- 17) *secunda pars Theorice* cum postibus rubeis;
- 18) *de facto domini Marcelli;*
- 19) duo quaterni papirei in quibus sunt *regule catholice;*
- 20) *quedam sompnia;*
- 21) *quedam revelatio* in quaternulo pergameni et *amforismi de regimine* in quodam alio.

Contenia també uns pocs materials d'escriptura: «quatuor quaterni in papiro; VIII pecie in papiro tanquam littere quasi duo folia». Alguns documents, com ara un quadern de comptes en paper i una escriptura relativa a Pere de Montmeló. Destaquem aquí els documents de núpcies de la germana de mestre Arnau: «instrumenta nupciarum sororis magistri».

Són interessants els objectes litúrgics de viatge per a la celebració de la missa: «tabernaculum ligneum, quod dedit Regina Sicilie; aliud tabernaculum modicum totum eburneum; quidam pannus de serico integer». I abunden els objectes de l'aixovar de casa i les peces de vestir: dos mantells de taula sotils d'obra francesa i dos tovallons fent conjunt; un mandil de barber; un mantell de taula gruixut amb dos tovallons; una bufanda o vel de coll amb una escena de la Bíblia; uns teixits d'estam dins un saquet de lli; uns pantalons, tres camises i un cobertor.

Mestre Arnau hi guardava també, dins un saquet de couro, substàncies d'ús mèdic, com ara sàndal, àloes, unes unces d'ambre, cardemoni per al mal de cor, floridura de molsa, comí etiòp, tomentil·la i píndoles. I amb totes aquestes coses, diferents estris per a la pràctica mèdica: un espèculum, cinc bisturins de plata «operis chirurgie», fórceps i altres cinc forquetes. Una pedra de toc

80. almane *RCb*.

81. paraula parcialment esborrada.

—«*lapis tactus*»—, i una brúixola —«*acus navigandi*»—, guardades dins un estoig de couro.

En dues maletes hi havia guardats: coixineres de cotonina, llençols grans de llit de matrimoni i llençols petits per a la família i dues tovalloles; una gramalla d'estopa, un balandram i dues camises i un guarda-cos o armilla de cànem; dues jupes; un albernús o barnús negre «*vel rodendellum nigrum*», dues pellisses i una caputxa, altra pellissa d'alsaneus i una caputxa, dos parells d'estivals i un parell de calces de fustany; uns pantalons; uns llençols grans i algunes tovalloles; una caputxa de camellí; una roba de cànem fina d'una tenda que el mestre sempre portava amb ell, i, dins un sac encerat, alguns escrits.

Dins la caixa de la capella hi havia una ara d'altar, dues tendes en fustes, una de les quals es plegava amb el vel; tovalloles de rentar-se les mans amb dos corporals, tres mantells d'altar, una alba —«*camisia romana*»—, un sobrepellís, un petit mantell o corporal obrat en seda, adornat amb flocadura, una bossa de corporals obrada d'or i seda, un altre corporal obrat d'or i seda a les quatre puntes, un corporal de seda llistada d'or, una creu d'argent amb peu donada pel papa, un calze amb la seva tapa, dos canelobres de metall i una campana menuda, dos ciris que foren del palau del papa, un baldaquí de seda blanca que es posava damunt l'altar, un altre baldaquí plegable de seda i cànem, un mantell gran d'altar prim i una peça de roba encerada, de 10 pams, que servia probablement de guadamassil d'altar, dos tapissos amb roses blanques i vermelles i nou llençols. En aquest conjunt de coses cal afegir un *Psalterium* amb llistes daurades, una «*Biblia in ebreo cum custodia sua*», tres llibres de les obres de mestre Arnau en català, sense especificar-ne el títol ni el contingut, una sella de cavalcar amb la seva protecció, sis copes contenint coses diverses, una llanterna d'estudi, una altra llanterna flexible de roba de lli i «tres codices ultramarinos». Tot això s'ho emportà Arnau de Fàbregues i posteriorment, en la seva major part, arribà a mans del marmessor Ramon Conesa.

A casa d'Arnau —«*in domo*»— foren trobades les coses següents: 15 llibres, que son *libri pauperum que ad ipsos pertinent*:

- 1) *III postille super Mateum et Lucam, super Actus et super Apocalipsim*;
- 2) *quatuor libri in romancio diversorum operum*;
- 3) *liber qui vocatur Filii Ismel in romancio*;
- 4) *liber den Estorgat in romancio*;
- 5 i 6) *lectio Almarie*⁸² *et regula confratrie in romancio*;
- 7) *unum volumen diversorum operum cum coopertura violate*;
- 8) *postilla super Matheum, que est domini Johannis Sedacerii*;
- 9) *questiones de perfectione euvangelica*⁸³ *eiusdem*⁸⁴ *domini*;

82. almane *RCb*.

83. evangelica *RCb*.

84. ejusdem *RCb*.

- 10 i 11) *soror angeli et itinerarium fratris Bonaventure*;⁸⁵
- 12) *exposiciones*⁸⁶ *Cirilli*⁸⁷ *et eroscopi*;
- 13) *Cirillus*⁸⁸ *cum glosa Gilberti*;
- 14) *questio usus pauperis* cum aliquibus aliis in uno volumine;
- 15) *Psalterium* in papiro.

Hi van trobar també 5 matalassos, quatre travessers, quinze flassades i un orinal de llautó, que va quedar-se Ramon Conesa. També dues taules d'altar portàtil de fusta de xiprer: «Item mensa altaris de cipresso cum quadam pecia alia de ipsa abscisa. Item alia mensa de cipresso, que venit de Digna, quas quidem tabulas recepi ego dictus Raimundus»; un banc o seu d'altar; una cadira de ferro amb paraments de cuir: «cathedra ferrea cum corio, quam catedram ego dictus Raimundus recepi; una cateruga cum suo volutorio»; una palangana; dues olles de metall; tres calderes petites per a la cuina amb les seves cobertores; un estri per treure aigua; una lligona petita; tres trípodes; dues conques de fusta; una canasta o cistell, dues graelles, un morter de pedra amb mà de morter de fusta; una caixa de ferro; dos bóts de cuir que el mestre portava amb ell; un sac de lli; una candelera: dos odres; dues bótes de fusta, l'una gran, l'altra petita; estris per menjar de fusta i de ferro per als pobres; tres garrafes de vidre grans, en una de les quals hi havia oli de crustacis molt vell; i quatre gerres de terra cuita i una gran. Totes aquestes coses van parar a mans de Ramon Conesa, però ell no se les va quedar.

Els pobres tenien 5 llibres que mestre Arnau els havia assignat per a ús d'ells:

- 1) *Bibliam manuaelem*;
- 2) *textus cum glosis super epistolis Pauli*;
- 3) *quoddam volumen parvum in quo est Malleus* cum aliis operibus;
- 4) *volumen operum magistri*,⁸⁹ *quod habet magister Jacobus Albi*;
- 5) *Psalterium glosatum*, *quod habuit Petrus de Villanova et quod postmodum venit ad manus mei dicti Raimundi Conesa*.

El mestre Jaume Albi tenia un cuir blanc i una flassada sotil ultramarina.

Trobant-se a la cambra de mestre Arnau Ramon Conesa, Arnau de Fàbregues, fra Arnau Ferrandis i fra Guerau, familiars i domèstics del mestre, el marmessor Conesa va fer inventari i va rebre en la seva major part les coses següents: En uns cofres negres que obriren trobaren dos fragments de corall;

85. Boneventure *RCb*.

86. *exposiciones RCb*.

87. *Cirili RCb*.

88. *Cirilus RCb*.

89. *Magistri RCb*.

dos troços de sàndal; un quadrant de boix ab la seva bossa negra de couro; un crucifix gran pintat sobre seda i posat en un drap de lli; una bossa de couro vermell dins la qual hi havia documents i cartes; un document públic amb el qual el mestre havia presentat al papa Climent V les seves obres.

Hi havia també 26 llibres:

- 1) [un llibre en pergami amb coberta vermella del títol] *Concordia tribuum XII* amb els seus comentaris;
- 2) [un llibre en pergami amb coberta vermella, del qual no es dona el títol];
- 3) *quoddam scriptum Galieni*;
- 4) [un llibre sense tapes], cuius rubrica est *Liber Ethicorum primus incipit*;
- 5) *librum Concordantiarum Decretalium* cum coopertura viridi;
- 6) *quatuor quaternos in pergamento et videtur de Philosophia*;
- 7) *librum coopertum de postibus et de aluda et incipit Quum ut ait Jeronimus*;
- 8) *quandam lecturam in pergamento que incipit Circa materiam quarti libri*;
- 9) *Boecium de Trinitate* cum glosulis in pergamento;
- 10) *quendam librum in papiro qui incipit Qui omnibus in suis speris*;
- 11) *quendam libellum in papiro qui incipit Exercitus non debet et est ibi parum scriptum*;
- 12) *tractatum de caritate* in romancio et papiro;
- 13) *alium tractatum simile* in pergamento cum catholicis scriptis;
- 14) *unum quaternum in romancio qui incipit «Al cathòlich et cetera»*;
- 15) *centiloquium* in duobus locis vel bis;
- 16) *duos quaternos, quorum primus incipit «Ecce relinquetur vobis»*;
- 17) *duos quaternos, quorum primus incipit «Placuit Deo»*;
- 18) *quendam quaternum papiri et incipit «Unde idolum dictum sit»*;
- 19) *duos quaternos papiri, quorum primus incipit «Silicii»*;
- 20) *duos quaternos, quorum primus incipit «Interrogatus»*;
- 21) *aliquos quaternos papiri de nostra domina*;
- 22) *quendam libellum qui incipit «Inter ceteros»*;
- 23) *tres quaternos de manu magistri in papiro, quorum primus incipit «In dolore capitis»*;
- 24) *quendam papiri quaternum qui incipit «A persona que ha dolor de testa»*;
- 25) *quandam scripturam in papiro que incipit «Silius infra»*;
- 26) *quandam scripturam papiri que incipit «pertransibunt plurimi» et sunt multi quaterni.*

En un segon cofre van trobar una capsula plana, dins la qual hi havia, amb una roba de seda, dos anells d'or amb pedres precioses, un menut, l'altre de mitjana mida adornat de perles petites, i sis ovals d'or amb figures de lleons,

això és, les ja esmentades empremtes de lleó. Una altra capsa, que contenia oli de bàlsam; «aliquantum de lignaloe involutum in panno viridi»; i una bossa que contenia tres documents públics.

Trobaren també altres 33 llibres:

- 1) quendam libellum in pergamento, qui incipit «Notandum quod quicumque titulus»;
- 2) quendam librum in pergamento, qui incipit «In lacrimas risus»;
- 3) quendam summam fratris Tome de Aquino, que incipit «Que sit auctoritas»;
- 4) Boecium *de Trinitate* cum glosis et cum coopertura rubea;
- 5) quendam libellum in pergamento, cuius titulus est *Incipit summa super Matheum*;
- 6) quendam alium libellum, qui incipit «Quam doctrinam inveniendi formam»;
- 7) quendam alium libellum in pergamento, qui incipit «Presens opusculum dividitur in V partes»;
- 8) *tabulam super Summam* fratris Thome de Aquino;
- 9) quendam libellum de manu magistri in papiro, qui incipit «Cum necessarium esset ut filius»;
- 10) quendam libellum in pergamento de littera antiqua, qui incipit «Materia huius libri»;
- 11) *lecturam Decretalis* cum marce in papiro»;
- 12) quendam libellum in pergamento, qui incipit «Capitulum primum de cambis sexti»;
- 13) *Regimentum sanitatis* factum per magistrum Regi Aragonum cum *Amforismis* magistri et incipit «Prima pars»;
- 14) quendam libellum in papiro de manu magistri et incipit «Queso te, o lector»;
- 15) quendam libellum qui videtur tabula alterius libri et incipit «Primus liber»;
- 16) quendam scripturam madefactam olei illius *Decretalis* cum marce;
- 17) quendam libellum in pergamento, qui incipit «Philosoforum», per multa dispersum volumina;
- 18) quendam libellum in papiro de manu magistri, qui incipit «Scriptura testatur»;
- 19) quendam libellum in papiro, qui incipit «Vir prudens»;
- 20) quoddam volumen ubi sunt diverse forme in pergamento et incipit «In prima parte»;
- 21) quendam libellum, qui incipit «Omnibus grossis et subtilibus»;
- 22) quendam *quaternum de motetis in cantu*;
- 23) duos quaternos pergameni, quorum primus incipit «Cum fluminis impetus»;
- 24) quaternos de papiro ubi est *lectura Decretalis Cum venisset*;

- 25) quatuor folia papiri ubi sunt nomina archiepiscopatum et episcopatum;
- 26) quendam quaternum papiri in romancio, qui incipit «Los temps finals»;
- 27) aliquos quaternos de manu magistri in papiro, qui videntur *de teologia*;
- 28) quendam libellum in pergamenò *de plantis*;
- 29) quendam *libellum Raimundi Lulli*, qui incipit «Quesivit amator a bonitate»;
- 30) quendam libellum, qui incipit «Pertransibunt populi mei»;
- 31) *Cirillum cum exposicione*;
- 32) quendam libellum, qui intitulatur *Epilogus editionum christini*;
- 33) alium libellum, qui incipit «Ecce relinquetur vobis domus deserta».

Juntament amb tots aquests llibres i els altres objectes hi trobaren també les coses següents: un quadern de paper amb el testament de mestre Arnau i una escriptura d'un censal que el mestre tenia a València; un altre quadern de paper, «ubi fuerat testamentum magistri clausum cum tribus sigillis»; uns instruments notariais d'apel·lacions; un quadern del passatge en paper; alguns fulls de pergami i de paper de poc valor; unes tovalloles sotils; un tros de roba de lli sotil; unes tovalloles amb els extrems de fil; una coberta petita de lli d'un llibre; dos trossos de roba de lli antiga; un saquet buit; dins un tros de drap de lli, embolicats, 112 florins de menys valor, vells; i finalment, dins un precint assegurat amb tres lligadures, 1.500 florins poc més o menys.

Fins aquí hem recollit tots els béns mobles i immobles, les rendes, censos i censals, que van constituir en vida del mestre el seu patrimoni, com s'expressa exhaustivament en el document que conté la sentència de la liquidació de la herència, al·ludint a tot el que havia quedat en mans del marmessor Ramon Conesa:

[...] viso testamento ipsius magistri Arnaldi et inventariis inde factis ac certificatione plenarie habita de bonis dicti magistri Arnaldi que habebat tempore sue mortis, que ad manus dicti Raymundi pervenerunt, sive ipsa bona consistant in pecunia, scriptis, possessionibus, censualibus sive in bonis mobilibus ac semoventibus [...]

Completen aquest document i el testament de mestre Arnau els pergamins de l'Arxiu de la Catedral de València relatiu a l'herència i marmessoria que segueixen: 1) el 4124, que és el de la sentència sobre la testamentaria de mestre Arnau de Vilanova, datada el 22 de febrer de 1313; 2) el 4125, datat el 26 de febrer de 1313, que conté la sentència dels jutges nomenats pel bisbe de València en la testamentaria de mestre Arnau de Vilanova, Pere de Celma i Pere Calvet, condemnant el marmessor Ramon Conesa a pagar dels béns d'Arnau de Vilanova 50 lliures a Bernat Oliver; 3) el 9402, datat el 26 de juny de

1318, que és el de la liquidació final de comptes de la marmessoria del mestre per part de Ramon Conesa, on es consignen els testaments, codicils, inventaris i comptes d'Arnau; 4) el 4134, que és el de la sentència sobre la legítima de Sor Maria de Vilanova, filla de mestre Arnau, datada el 26 de maig de 1322; i 5) el pergamí 1705, on, amb data 27 de maig de 1322, es recull el lliurament de la part de la legítima dels béns del mestre a la seva filla Maria, monja del monestir de Santa Maria Magdalena de València, i fra Miquel de Fraga declara acabat i tancat el plet.

12. NOTÍCIA DELS ESCRITS ARNALDIANS DE L'ARXIU HISTÒRIC ECLESIASTIC DE MORELLA⁹⁰

1. *Confessió de Barcelona*. Ms. Sermonari I, 37. Perdut.

Jhs. Magister Arnaldus de Villanova super facto adversus Anticristi.

Sis fulls de text escrit amb lletra apretada i menuda. Protocol i escatocol en llatí, cos del text en català. És còpia d'un acte notarial redactat i signat pel notari de Barcelona Bertomeu de Marca, dia 11 de juliol de 1305, a instància de mestre Arnau de Vilanova.

Aquest manuscrit el donem avui per perdut.

2. *Lliçó de Narbona*. *Sermó de Mestre Arnau de Vilanova*. Ms. Sermonari IV, 12. Biblioteca de la Societat Castellonenca de Cultura. Castelló de la Plana.

Del manuscrit que conté la *Lliçó de Narbona*, Mn. Manuel Betí diu que, nomenat arxipreste de Santa Maria la Major, en fer-se càrrec de la parròquia l'any 1910, Mn. Andreu Segura, nebot i un dels hereus de l'arxiprest i historiador Mn. Josep Segura Barreda, li va fer entrega del manuscrit miscel·lani IV, que havia tingut entre els llibres de la seva biblioteca Mn. Josep Segura, pensant si podria ser un dels llibres manuscrits de l'Arxiu Històric Eclesiàstic de Santa Maria de Morella.

Efectivament era el que pensava, com ho havia deixat ben clar el nostre arxiprest historiador en el seu llibre *Morella y sus aldeas*, on llegim:⁹¹

Otros dos códices tenemos de esta época [s. XIV-XV]... En el primero se halla un sermón predicado por el Rdo. P. Fr. Antonio Canals... Un opúsculo... y algunos

90. Manuel BETÍ, pvre., «Notícies de dos manuscrits de l'Arxiu de l'Arxiprestal de Morella», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, IV (1917), 57

91. José SEGURA BARREDA, *Morella y sus aldeas*, 3 vols., Morella, 1868. La cita és del volum II, 52-53.

sermones de S. Vicente Ferrer, y una carta que le dirigió al Papa Luna... El otro códice concluye con una colección de sermones de San Vicente Ferrer...

Aquest manuscrit miscel·lani és un volum en quart, lletra del segle xv, en paper, tota d'una mà, excepció feta del núm. 8, relligat modernament en cartró cobert de paper negre.

Segons Elena Sánchez Almela, aquest manuscrit, conservat avui a la Biblioteca de la Societat Castellonenca de Cultura, fou comprat per aquesta institució a la germana de Mn. Manuel Betí, després de la mort del prevere, pel preu de 5.000 ptes. Em consta per confessió de la pròpia Elena Sánchez Almela que a hores d'ara està estudiant el manuscrit.

Theo H. M. FALKE
Leiden

THE PARISIAN CENSURE OF ARNAU DE VILANOVA
(August 1300)*

Abstract: Medieval Europe left a wealth of archival materials to construct a prosopographical study of Arnau de Vilanova's connections. This article draws on some of these materials to expose the workings of Arnau de Vilanova's arrest in Paris by the official of the bishop's court. This unfortunate event occurred on his mission in 1300 to the King of France on behalf of the Kings of Aragon and Mallorca. The material in this paper includes a new Arnaldian document from a French inquiry in December 1300 into tax policies imposed on Mediterranean merchant ships from the Crown of Aragon and Mallorca. The consequence of the new French coastal policy was one of the three issues Arnau de Vilanova conveyed to King Philippe of France at Becoiseau in August 1300.

Keywords: King Philippe IV; Becoiseau; Saint Louis' Day; Archbishop Aceylin of Narbonne; Guillaume the Nogaret; Simon de Marchesi; the bishop's court of Paris; the feast of Saint Bartholomew.

Introduction

After the bishop's court in Paris convicted Arnau de Vilanova in September 1300, the Catalan¹ physician sent a statement to the French King Philippe IV.² It paved the way for a written appeal to the Pope,³ which the

* Based on the preparations of a prosopographical study of Arnau's connection, T.H.M. Falke v.42 (15 May 2021).

1. «De nostris partibus oriundus», King Jaume II of Aragon would write in 1304, Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per la Historia de la cultura catalana mig-aval*, Barcelona: Institut d'Estudis catalans, 1921, vol. 1, 38, no. 30. Arnau was born during the reign of Jaume I (1208-1276), around the time King Jaume tried to kidnap the heiress to Provence to restore his dynasty's control of Provence. Earlier, on 23 April 1241, King Jaume I had advertised himself as king of «tota terra regis Aragonum et suorum a Rodano usque Valenciam», Robert I BURNS, «The loss of Provence. King Jaume's raid to Kidnap its Heiress (1245): documenting a legend», in *Warrior Neighbours: Crusader Valencia in its International Context, Collected Essays of Father Robert I. Burns*, SJ, ed. Mary E. PERRY, Turnhout: Brepols, 2013, 307-350.

2. Paris, Bibliothèque nationale de France (BnF), MSS Latin 17.534, ff. 103c-104d, printed in ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de tempore adventus antichristi ipsius et aliorum scripta coaeva*, ed. curated by Joseph PERARNAU (Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia [AVOThO], V), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya, 2014, 350-356, 160-355. Quotes in English in this presentation are from Lynn THORNDIKE, *University Records and Life in the Middle Ages*, New York: CUP, 1944, 128-132.

3. «Ex parte domini regis et Apostolice Sedis», VILANOVA, *Tractatus*, 349, 122-123.

bishop's court had previously denied.⁴ In his legal document to the King, Arnau describes his imprisonment for one night in Paris by the official of the bishop's court and the critical role the Archbishop of Narbonne and Guillem de Nogaret played in his release the following morning.⁵ The nocturnal captivity in a pernicious house occurred after Arnau de Vilanova returned from visiting the King of France. McVaugh has demonstrated that all these events occurred in the summer of 1300, which helped solve a long-standing conundrum surrounding incompatible historical data. Internationally, most leading historians have accepted the conclusions of his landmark paper of 2006.⁶ For others, it appears to be a bit of a grit in their shaping of Arnaldian studies.

Some protagonists during the winter of 1299/1300

In this paper, we will add some related facts and details to what happened during the month of Arnau's captivity in 1300, which seem incompatible with an old proposition for a date in December 1299. Let us start by looking at the whereabouts of three protagonists that played a crucial role in Arnau's release from detention in Paris.

First, Julien Théry observed that King Philippe's councillor Guillaume de Nogaret, a law professor from Montpellier, is in Marsillargues (South of France) during the winter of 1299, according to a document dated 2 December 1299.⁷ Next, de Nogaret surfaces in Milan with an embassy to Rome in March 1300.⁸ Advance payments for his visit to Rome were recorded in February 1300.⁹ A historian can only guess that he stayed in the south of France during the winter of 1299, because strictly speaking, there is no information on his whereabouts between 2 December and March 1300.

Second, King Philippe was at Vaucouleurs («vallis colorem») between 8 and 15 December 1299. He visited places such as 'Rigny-St. Martin' ('Risnel'), 'les Maroches' close to Vaucouleurs, and on the east bank of the Maas valley, the meadow between 'Toul' and 'Bracôte' («in prato infra Tol et

4. VILANOVA, *Tractatus*, 347, 55-60.

5. VILANOVA, *Tractatus*, 351, 176-181.

6. Michael R. MCVAUGH, «Arnau de Vilanova and Paris: one embassy or two?», *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge*, 73 (2006), 29-42.

7. Transcription from «rouleau original coté tome second ns. 22», in «Cartulaire de la Communauté de Massillargues (1781)», ed. L. BAUMEL, 27-30 (presently in E Dépôt AA4, Archives départementales de l'Herault 1 MI 614/1). A date of 15 December is suggested in Julien THÉRY, «A Heresy of State: Philip the Fair, the Trial of the "Perfidious Templars", and the Pontificalization of the French Monarchy», *Journal of Medieval Religious Cultures*, 39/2 (2013), 144, n. 70.

8. Jean COSTE, *Boniface en procès* (Fondazione Camillo Caetani, Studi e documenti d'archivio, 5), Rome: L'Erma di Bretschneider, 1995, 89, n. 1.

9. Jules VIARD, *Les journaux du trésor de Philippe IV le Bel*, Paris: Imprimerie Nationale, 1840, 637, no. 4353 and 646, no. 4434.

Baclior») at the Quatre-Vaux elevation ('Quatre Vallis').¹⁰ There, he had a ceremonial meeting with the emperor Albert of Austria.¹¹ His return route can be traced through various documents back to Paris, where he did not arrive before 30 December. In the last weeks of 1299, between 15 and 31 December, the King on his return trip to Fontainebleu issued east of Paris documents at the Benedictine abbey of Montier-en-Der (75 km. west of Vaucouleurs), Meaux, and Fontenay-Trésigny (Château de Vivier-en-Brie).¹²

The third protagonist is the Archbishop of Narbonne, who helped Arnau de Vilanova during his night of captivity. The Archbishop of Narbonne, after he presided over the provincial council of Béziers on 29 and 30 October 1299,¹³ remained in Narbonne for the winter to sort out his differences with the viscount of Narbonne.¹⁴ He stayed there at least until after 13 March 1300, according to a document of King Philippe.¹⁵ Archbishop Aycelin reached an agreement with his vassal by the spring of 1300, which Pope Boniface rejected in his letter of 18 July «Recordare rex inclyte» he sends to

10. For the geographic locations see Cartes IGN, no. 121, and ING, no. 3215E. See also ANONYMI, *Chronicon Austriacum*, ed. A. RAUCH (Rerum Austriacarum Scriptores, 2), Vienna, 1793, vol. II, 297. For the king's departure on the 15th see Fritz KERN, *Acta imperii Anglia et Franciae ab A. 1267 ad A. 1313, Dokumente vornehmlich zur Geschichte der auswärtigen Beziehungen Deutschlands*, Tübingen: Mohr, 1911, no. 278, 210, 2.

11. Paris, Bibliothèque Nationale de France, Lat. 10981, f. 42. Additionally see M. CLOËT (Histoire de Verdun et du pays verdunois, 3), Verdun: Imprimerie Laurent, 1870, 41-49.

12. Elisabeth LALOU, *Itinéraire de Philippe IV le Bel (1285-1314)* (Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles-lettres, nouv. Sér., 37-38), Paris, 2007. In a document of 30 December 1299, the king mandates his brother in Paris, Lille, Archives départementales du Nord, Troisième cartulaire de Flandre, pièce 43.

13. On the council of his suffragans in Béziers see Charles-Joseph HEFELE, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, VI, pt. I, 458-460. At Béziers concerns were expressed about the viscount of Narbonne, and the activities of Olivi's followers, including a spiritual community of lay persons («... Beguini seu Beguinae vulgariter appellati...»). Canon 6 concerned the instalment of St. Louis' Day in the province de Narbonne, and Canon 4 the ban on «béguins and béguines». The ban on Beguines contrasts with the fate of the prosperous Beguines of Marseille in a will of Arnau de Vilanova, Ramon D'ALÒS, «De la marmessoria d'Arnau de Vilanova», in *Miscel·lània Prat de la Riba*, vol. 1, Barcelone: Institut d'Etudis Catalans, 1923, 299. They were protected by Pope John XII, J. H. ALBANÉS, *La vie de Sainte Douceline, fondatrice des Béguines de Marseille*, Marseille: Camoin, 1879, 277-280, no. 15 and *Jean XXII (1316-1334): lettres communes*, ed. G. MOLLAT, (Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome, 3e série, 7), Paris: Fontemoing, 1914, 155-156, no. 40257.

14. Claude DE VIC and Joseph VAISSETE, *Histoire Générale de Languedoc*, vol. 6, Toulouse: Paya, 1843, 281, no. 61

15. Louis-Guillaume DE VILEVAULT et al., *Ordonnances des rois de France de la troisième race*, Paris: Imprimerie Royale, 1727, 12, 339-20. Some historians think that he heard the complaints of Bernard de Délicieux against the Dominican inquisitors in the case Castel Fabri in Carcassonne between the 4th and 10th of July based on «Instrumentum appellationis Bernardi Delitiosi», Douat, 24, f. 123, printed in B. HAURÉAU, *Bernard Délicieux et l'inquisition albigeoise 1300-1320*, Paris: Hachette, 1877, 167-176, esp. 172.

King Philippe.¹⁶ On 19 July 1300, King Philippe meets in Chaigny with the Archbishop of Narbonne and G. de Nogaret and several other protagonists that acted during the days and months of Arnau's capture or tribunal.¹⁷ Then, two weeks after the King was in Chaigny, we find him and Arnau de Vilanova in Mortcerf.¹⁸ These few facts confirm the incompatibility with a mission in 1299 and the likelihood of a single mission in August 1300. In the next paragraph, we concentrate on king Philippe's residence in Mortcef. In this village are the ruins of Becoiseau, in 1300 a mansion of Joan I of Navarra, where King Philippe received Arnau de Vilanova.

The mansion {'domus'} of Becoiseau at Mortcerf, Brie

In 1249/1252, the mansion was likely one of the 'fortericie' of the count of Champagne in the remote village 'Moressart [Mortcerf].'¹⁹ The property was held by baron Hugh V de Châtillon, lord of Crècy (count of Blois and Saint-Pol).²⁰ In 1294, after Philippe married Joan I of Navarra in 1284, the property appears as the royal couple's «domorum nostrarum de Becoyse». ²¹ The possession came into the hands of the royal couple after a switch between properties with Gaucher V de Châtillon in 1290, including the châtelnie of Crècy-en-Brie. In 1299 the mansion appeared under the name 'Becoisel'.²² The earliest reference to 'Becoisel' can be traced back to a document in March 1261-1262 issued by Thibaud V of Navarre.²³ Around the time Arnau de

16. See references on p. 1997 in *Regesta Pontificum Romanorum*, ed. Augustus POTTHAST, Graz: Akademische Druk, 1957, vol. 2, 1996-1997, no. 24969.

17. Elisabeth LALOU, *Itinéraire de Philippe IV le Bel (1285-1314)*, on internet: <http://telma-chartes.irbt.cnrs.fr/actes-philippe4> (consulted on 21 September 2021).

18. Lille, Archives départementales du Nord, B 1563, n°62.

19. Rôles de fiefs du règne de Thibaud IV le chansonnier, Auguste LONGNON, *Documents relatifs au comté de Champagne et de Brie, Les Fiefs*, Paris: Imprimerie Nationale, 1902), vol. 1, 194, 5307. In the documents of the 13th century Becoiseau depended on Crècy, and usually appears together with the fiefs Crèveoeur and Villeneuve.

20. It originated from an ancestral acquisition in 1217, Trésor des chartes (layettes 755-1223), J/383, G. et H. DE CHÂTILLON, sires de Crècy, no. 6. Their possessions in the Marne Valley were close to the town Châlons, located on the bank of the Marne, a central stage in the Champagne fairs. By the 13th century cloth from Châlons («Catalauni») was a highly valued commodity in Catalunya under the names: 'Chalon', or 'Exalo'. On 11 January («XI die dcti mensis januarii») 1304, prior to Arnau de Vilanova's journey to Rome and Perugia, the treasurer of the royal household of Aragon enters in his financial records «done a n Arnau de Vilanova» in [Valencia] «una gramaya que I SR mana dar 5 alnes de Exalo», Eduardo GONZÁLEZ HURTEBISE, *Libros de Tesorería de la Casa Real de Aragón*, vol. 1, Barcelona: Tipografía Benaiges, 1911, 366, no. 1639.

21. Bibl. nat., ms. lat. 10944 (cartulaire du Pont-aux-Dames), f. 96.

22. Bibl. nat., ms. lat. 10944 (ibid.), f. 22v-23r.

23. Layettes, V, ancienne série des Sacs (aujourd'hui «Supplément» 755-1270), J/771, no. 1.

Vilanova visited Becoiseil, the mansion had been developed into a more prestigious residence to suit the royals for the summer.²⁴

Nowadays, what remains of the royal mansion are a tower and a wall incorporated in a farm. The other two elements are a wall behind the shack of the same farm and a tower with an attached wall segment. The latter is in the backyard of one of Mortcerf's residents. From the street, the first elements of the ruin are visible. If one wants to visit the third element, one must climb a fence and walk 60 meters up a lane on private property.

«... postquam a vobis licenciam redeundi and eum recepissem in Betausel {sic}...»

How do we know the King and Arnau de Vilanova were in Becoiseau in August? First, Arnau wrote in his legal document to the King's court that he visited the King at 'Betausel [sic]'.²⁵ Menendez identified this as 'Becoiseil' in 1880 but kept it unexplained,²⁶ as did all historians after him. The name Becoiseil in Arnau's document is misspelt, as illustrated by a document a few months earlier.²⁷ Third, we know the King was at Becoiseau in August 1300 from a document in the archives of Lille.²⁸ From other documents, we know this was somewhere between 1 and 13 August.²⁹

The purpose that brought Arnau de Vilanova to Becoiseau

What was Arnau de Vilanova doing at Becoiseau? He was there as a mounted messenger³⁰ on behalf of King Jaume II of Aragon, carrying instructions to convey Jaume's position on three unresolved issues to King Philippe

24. From then on 'Becoiseil' is mentioned more frequently in the documents. In the summer of 1306 Philippe IV is again at 'Becoysel,' Frans VAN MIERIS, *Groot charterboek der graaven van Holland*, Leiden: Eyk, 1754, 2, 57-58. Philippe's son Charles III makes extensive use of 'Becoiseil-en-Brie' in the summer. In the 'assiette' of Jeanne d'Evreux, consort of the French king Charles IV from 1325-1328, the royal property appears as 'terris et Castellaniis nostris [de Creciaco], de Becoiseil, [de Creveacuer],' LONGNON, *Documents relatifs*, vol. 2, 219G

25. BnF, MSS Latin 17.534, ff. 103c-104d, printed in VILANOVA, *Tractatus*, 350, 163-164

26. Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid, 1880, vol. 1, 739, n. 1

27. BnF, MSS Latin 10944 (ibid.), f. 22v-23r.

28. Lille, Archives départementales du Nord, B 1563, n°62.

29. Elisabeth LALOU, *Itinéraire de Philippe IV le Bel (1285-1314)*.

30. On the role of a 'nuncius' in the 13th century, see Donald E. QUELLER, «Thirteenth-Century Diplomatic Envoys: Nuncios and Procuratores», *Speculum*, 35/2 (1960), 196-213, and Stéphane PÉQUIGNOT, *Au nom du Roi. Pratique diplomatique et pouvoir durant le règne de Jacques II d'Aragon (1291-1327)*, Madrid: Casa de Velazquez, 2009.

the Fair.³¹ At least two issues had been discussed during the negotiations for the tripartite treaty of Argelès (12 June 1298), which restored the kingdom of Mallorca. One instruction was about the ongoing sequestration of the Atlantic Aran valley. A second instruction concerned the most recent invasion by French vassals in the continuous struggle for the petty county of Pallars. Furthermore, a third instruction to convey Jaume's position was on the French tax policy at Aigues-Mortes, which affected the merchants of the Crown of Aragon and the kingdom of Mallorca.³² This issue had been brought to the attention at Argelès in 1298 by the proctors of the King of Mallorca.³³ Arnau de Vilanova was familiar with these proctors; he appeared in a notary document with Guillaume Puig d'Orfila of Collioure when he returned to Montpellier in the early-1290s,³⁴ and he wrote a letter to Brémond de Montferrer around 1303.³⁵

The provisions for Arnau's mission to the French King were probably made during Spring 1300 when King Jaume presided over the court and

31. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria (C), Cartes Reials, Jaume II, núm. 4.601, as printed in Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia*, Berlin: Rothschild, 1908, vol. 1, 452-453, no. 302 (Finke's reference is identical to Willemsen's reference to another undated document which gives the same —ACA, CDR. Jaime II. Nr. 4601— for instructions to Jaume's proctors going to Montpellier), Carl A. WILLEMSSEN, *Der Kampf um das Val d'Aran* (Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens [Spanische Forschungen der Görregesellschaft, Reihe I, Bd. 6]), Münster, 1937, 196-197, doc. 1.

32. A policy started in 1294 under the seneschal of Beaucaire (Alfonse de Rouvray, governor of Navarre in 1300), M. MÉNARD, *Histoire civile, ecclésiastique et littéraire de la ville de Nîmes*, Paris: Chaubert, 1744, vol. 1, 124-125, no. 92.

33. Two years before, on 29 March 1298 («XII kalendas aprilis, anno Domini MCC nonagesimo octavo»), prior to the signing of the treaty of Argelès (30 June 1298), lieutenant Brémond de Montferrer (on behest of his patron Jaume II of Mallorca) and the consuls of Montpellier were authorized in Perpignan, as part of the peace negotiations, to reach an agreement on this matter with King Philippe's agents Gui de la Charité and Richard Le Neveu in Montpellier, according to a primary inquiry held between January and June 1299, Archives nationales, J 892, no 9, printed in Alexandre GERMAIN, *Histoire du commerce de Montpellier*, Montpellier: Martel, 1861, vol. 1, 326-378. See also a related document on the canal of Lunel dated July 1299 in Thomas MILLEROT, *Histoire de la ville de Lunel*, Montpellier: Martel, 1880, 480-484, no. 10. Guillaume Puig d'Orfila, Brémond de Montferrer, and Jofre de Cruilles were among the negotiators at Panissars (January 30, 1298) and Argelès (29 and 30 June 1298), Stephanus BALUZE, *Vitae paparum Avenionensium*, vol. 3, ed. G. MOLLAT, Paris: Letouzey, 1921, 26-39, nos. 13-16.

34. After his medical training in Montpellier in the 1260s he returned to that city early in the 1290s according to an investment he made in 1293: «Ego Bernardus de Brossa mercator habitator Montispessulani [dono] pro me et Guillelmo de Podio Orphila socio meo confiteor me debere [vobis] magistro Arnaldo de Villa nova phisico habitatori Montispessulani centum et quinquaginta lib. melgorens. quod ... gratia nostri [mei] depositarii tantum [facti] In quibus ... etc. Quos promitto tibi...», Archives municipales de Montpellier, Registres des notaires du Consolat BB1 (Jean Grimaut), f. 34r.

35. Vatican, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 3824, f. 232v-233v. See also M. R. McVAUGH's upcoming Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia (AVOMO) volume, with Fernando SALMON MUÑIZ, *De parte operativa*.

vicarage of Lleida and Pallars.³⁶ The King ordered the payment of a large sum of money to Arnau de Vilanova on 12 May 1300,³⁷ and he gave an order to the Justice and bailiff of Valencia in Arnau's domestic case on 20 May 1300.³⁸ The last invasion of Pallars was discussed at the court in Lleida on 13 June. On the same date, the court at Lleida and Pallars produced a document on another issue. One of the witnesses in this document is Jofre de Cruilles, abbot of Sant Volusà de Foix and effective archdeacon of Tarragona.³⁹ On the same day, a letter of credence was issued for the abbot. It contained a commission for a simultaneous mission to the Pope on Pallars and the restitution of the Aran Valley.⁴⁰ On 8 July, Jaume notified the King of Mallorca that the provisions had been made for both missions, according to an entry in register ACA 117.⁴¹ When the messengers leave is another matter.

Interestingly, relevant documents appear closely together in register ACA 252,⁴² the first of the seven «Sigili et Secretorum» registers produced during

36. The King stayed in Lleida between 7 May – 15 June 1300. Juan M. DEL ESTAL, *Itinerario de Jaime II de Aragón (1291-1327)* (Fuentes Históricas Aragonesas, 47), Zaragoza: C.S.I.C., 2009, 204-206.

37. ACA, C, Pergamins de Jaume II, 1379, printed in MARTÍ DE BARCELONA [Jaume BAGUNYÀ I CASANOVAS], «La cultura catalana durant el regnat de Jaume II», *Estudios Franciscanos*, 91 (1990), 213-295, no. 44. The document is calendared in Josep ALANYÀ I ROIG, «Diplomatari de mestre Arnau de Vilanova. Avantprojecte. Regest de Documents», *Arxiu de textos catalans antics*, 30, (2011-2013), 92, no. 55

38. Alanyà, «Diplomatari», 92, no. 57. Some historians think Arnau was in Montpellier that month, finishing a 'commentum' on Galen, VILLANOVA, *Commentum supra tractatum Galieni De malicia complexionis diverse, 'eiusdem'*, eds. Luis GARCÍA BALLESTER *et al.* (AVOMO, 15), Barcelona, 1985, 15, 32. We know for certain that Arnau was at the bishop's palace in Valencia for his civil case on 20 April 1300, ACA, Pergamins de Jaume II, núm. 1362, printed in ERIC GUINOT RODRÍGUEZ, *Pergamins, processos i cartes reials: documentació dispersa valenciana del segle XIII*, València: Universitat de València, 2010, 278-279, no. 144.

39. Lleida, Arxiu Municipal, Fons Municipal, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 78-81, printed in Guillem ROCA CABAU, *Salubritat i salut pública a la Lleida baix medieval: la gestió dels espais públics, la pobresa i els hospitals*, PhD thesis supervised by Joan J. BUSQUETA I RIU *et al.*, Lleida, 2017, 447, no. 12. Also printed in Youna MASSET, *Les juifs face à la justice catalane (1301-1327)*, PhD thesis supervised by John TOLAN *et al.*, University of Nantes, 2012, vol. 2, 303-306, no. 261. Arnau's diplomatic colleague («Jaufrido [Jaufredi] abbate Fuxensi») had been one of Jaume's proctors in Argelès in June 1298, BALUZE, *Vitae paparum*, vol. 3, 33-39, nos. 14-16 and ACA, C, 197, f. 28r, printed in Juan REGLÀ CAMPISTOL, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica* (Escuela de estudios medievales, 13 and 14), Madrid: Padilla, 1951, vol. 2, 17-18, no. 12.

40. ACA, C, 252, f. 227v: Letter of credence (13 June 1300) written at Lleida with instructions to «Gaufridu Abbatem Fuxen» for a simultaneous mission to the Pope on Pallars and «restitutie Vallis d'Aran».

41. On 8 July 1300 the King of Mallorca was notified of both missions («providimus destinandos»), ACA, C, 117, f. 284r-v., calendared in ALANYÀ, «Diplomatari», 93, no. 57 («ha estat enviat»).

42. ACA, C, 252 (First of seven registers 'Sigilli et Secretorum'), f. 227v: Letter of credence (13 June 1300) written at Lleida with instructions to «Gaufridu Abbatem Fuxen» for a simultaneous mission to the pope on Pallars and «restitutie Vallis d'Aran»; f. 226v: Lleida,

Jaume II's reign. The royal Chancery held these diplomatic records to keep track of diplomatic missions, and the records also served as templates for future diplomatic communication. Arnau's mission started on a more personal basis, and those missions provided by the King of Aragon ended in the 'Cartes Reials.' More information on the evolving diplomatic system can be found in the thesis of Péquignot.⁴³ The King of Aragon was seeking permission through Arnau to continue the negotiations with Philippe's proctors, the Bishop of Toulouse being one of the principal architects on matters of the Pyrenees,⁴⁴ and Richard le Neuve. The latter had negotiated in the complaints of the consuls of Montpellier over the new French tax policies. He later served as mediator between Arnau de Vilanova and the bishop's court in September 1300, during the procedures after Arnau's captivity for a night.

The reason why King Philippe was at Becoiseau

The next question is: what was King Philippe doing at Becoiseau? As usual, in the summer, he was travelling through his domains southeast in Île-de-France, combining the nomadic trekking alongside his castles and inspection of his mansions under construction with the pleasures of the royal hunt.⁴⁵ Eventually, the pleasure of hunting turned into a fatal accident in

13 June 1300: invasion Pallars; f. 227r: «Arnau de Senmarçal, tenent la vall d'Aran per noble rey de Maylorques»; f. 229r-v: which states «Gaufridu abbatem fuxen et archidiacona Trac ad Romina Curia», written from Teruel where the King resided between 22 June and 10 July; f. 230: Letter of 23 July 1300 forwarded to Arnau de Vilanova on the issue of Cerda; f. 236r: letter to pope Boniface of 14 August on the mission of the abbot of Foix on the invasion of Pallars, printed in M. RODRIGO LIZONDO *et al.*, *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó: Textos en llengua catalana (1291-1420)* (Fonts històriques valencianes, 56A), València: Universitat de València, 2013, 131, no. 53. The entry is preceded by a paragraph on the issue of Cerda, and carried by another envoy to the Pope, f. 233r-234v, printed in RODRIGO LIZONDO, *Col·lecció documental*, 127-129.

43. PÉQUIGNOT, *Au nom du Roi*, *ibid.*

44. Letter of 8 December 1299 signed «mandato domino episcopi» [bishop and chancellor Ramon Despont, presently sent to Perpignan by Jaume of Aragon to press the conference at Ischia Island, and present at the negotiations in Valencia in early-1298, BALUZE, *Vitae paparum avinionensium*, vol. 3, ed. MOLLAT, 3, 19-26, no. 12] REGLÀ CAMPISTOL, *Francia, la Corona de Aragón*, vol. 2, 16, no. 11 (ACA 197, f. 29r). In the letter of 8 December 1299, Jaume II of Aragon refers to the French proctor as «Petro, tunc Carcassonensis, nunc episcopo Tolosano». In the documents of 1298, the French proctor is referred to as 'Petrus, permissione divina Carcassonensis episcopus, [et Petrus de Bituris, succentor Aurelianensis], nuntii et procuratores', BALUZE, *Vitae paparum*, vol. 3, 13-39 (18-19, no. 10-11 and 38-39, no. 16 was left out by PERARNAU, AVOTHo, V, 144-145). The letter of Jaume of 8 December 1299 refers to the legist Pierre de la Chapelle, switched in the meantime (25 October 1298) from Carcassonne to Toulouse, Conradus EUBEL, *Hierarchia catholica Medii Aevi*, vol. 1, Münster: Sumptibus et Typis Librariae Regensbergianae, 21913, 488.

45. Jean MESQUI, «Châteaux et chasses royales dans les forêts de l'Orléanais au Moyen Âge, Le nomadisme résidentiel et ses effets sur l'activité castrale », in *Le nomadisme châtelain du*

1314.⁴⁶ According to a story in a letter to the King of Mallorca, Philippe the Fair probably suffered from a cerebral vascular accident, and he did not fall victim to a wild boar, as portrayed in an illustration in a manuscript of Boccaccio's «De casibus virorum».⁴⁷

The study by Mesqui shows in Fig. 1 the development of Philippe's castles and houses during his lifetime and the frequency distribution of his lodging throughout his domains southeast of Paris. Notice the route from Chaigny/Orleans along the Loire, turning northeast in the direction of Ferrières, near Becoiseau.

Did Arnau convey King Jaume's position on the three issues at Becoiseau in August 1300?

The next question is, did Arnau de Vilanova convey King Jaume's position on the three issues to King Philippe. The answer is yes. He left Becoiseau with a mandate to contact Philippe's proctor, the Bishop of Toulouse.⁴⁸ On the Monday after the feast of Bartholomew (29 August), King Philippe sent a letter to his proctors, Pierre de la Chapelle (Bishop of Toulouse) and Richard Le Neveu, outlining his position on the three issues.⁴⁹ He also sent on the same day a messenger to King Jaume.⁵⁰ An October letter of King Jaume to Philippe mentions that Arnau had conveyed his position on the three issues.⁵¹

ixe au xviie siècle: actes du 6e colloque de Bellecroix, 14-16 octobre 2016, eds. Nicolas FAUCHERRE *et al.*, Chaigny: Édition du centre de castellologie de Bourgogne, 2017, 284-315, esp. 286-287.

46. Charles BAUDON DE MONY, «La mort et les funérailles de Philippe le Bel d'après un compte rendu à la cour de Majorque», *Bibliothèque de l'école des chartes*, 58 (1897), 5-14.

47. London, The British Library, ms. Royal 14 E V, f. 497v, Death of Philippe the Fair.

48. On St Louis' Day, and the days after, bishop Pierre de la Chapelle-Taillefert was in Toulouse under attack of the Viguiers Guilhem Isarn (ally of the bishop of Pamier), according to a letter of king Philippe issued at 'Becoiseil' on 20 September 1300, Adolphe BAUDOIN, *Lettres inédites de Philippe le Bel*, Paris: Champion, 1887, 53-56, no. 54.

49. Paris, Archives nationales, J 915, no. 28.

50. ACA, C, 334 f. 3v. The entry in the register concerns a letter to the governor of Navarre, Alfonse de Rouvray. As seneschal of Beaucaire (1292-1295), he previously took possession of the bishop's quarter of Montpelliéret (with the help of the law professor Guillaume de Nogaret) in February 1294, against the protests of King Jaume of Mallorca's agent Bremond de Montferrer and the consuls of Montpellier, Alexandre GERMAIN, *Histoire de la commune de Montpellier*, vol. 2, Montpellier: Martel, 1851, 361-363, no. 8. See also DE VIC and VAISSETE, *Histoire*, vol. 9, Toulouse: Privat, 1885, 180. As governor of Beaucaire, Alfonse de Rouvray laid the groundwork for the French tax policies at Aigues-Mortes, MÉNARD, *Histoire civile*, vol. 1, 124-125, no. 92.

51. I found this letter of King Jaume to the King of France of 17 October 1300 («Datum Calatrave, XVI° kalendas novembris, anno Domini .M.CCC.»), also embedded in the published document —Paris, Archives nationales, J 915, n° 28— of an inquiry on the matter of the merchant sailors started at Aigues-Mortes in December 1300 («Anno ab Incarnatione Domini millesimo CCC^o et die sabbati post festum beati Andree apostoli»). The date of the document printed in *Enquêtes menées sous les derniers capétiens*, edited by Elisabeth LALOU *et al.*

Finally, in December, Richard le Neuve in Aigues-Mortes started an inquiry on the issues, and negotiations were started in Montpellier by the proctors of both parties, joint by the Bishop of Toulouse.⁵² By the summer of 1301, Richard Le Neveu shifted his attention to the Languedoc as the King's agent. He was urgently needed there to investigate further complaints about the local Dominican inquisitors and the difficulties in Pamier.⁵³ By 1 November 1300, the Archbishop of Narbonne was back to install Pierre de Rochefort as the new Bishop of Carcassonne.⁵⁴

The movement and position of protagonists in the summer of 1300

A closer look at the events in August reveals some interesting finds on the position and movement of the selected protagonists. After some of them appeared as a witness in the document of Philippe on 19 July, the King issued another document in Chaigny on 21 July.⁵⁵ In this document, he orders Thibout, the royal provost of Paris, to prepare a document to confirm university privileges and send it to Saint-Denis for a ceremonial meeting with the University on Saint Louis' Day.⁵⁶ This document reconfirms the delegation of judicial authority over the members of the University of Paris to

(<http://telma.irbt.cnrs.fr/outils/enquetes/enquete47/index/>) is in line with REGLÀ CAMPISTOL, *Francia, la Corona de Aragón*, 26-28, no. 17, and ALANYÀ, «Diplomatari», 96, no. 65 (ACA, CRD, caixa 81, n. 1965) printed in MARTÍ DE BARCELONA, «Nous documents per a la biografia d'Arnaud de Vilanova», *Analecta Sacra Tarraconensia. Revista de ciències historico-eclesiàstiques*, 11 (1935), 92, no. 7 (wrongly suggested date 18 October 1299).

52. ACA, 116 f. 270r-v, printed in REGLÀ CAMPISTOL, *Francia, la Corona de Aragón*, 34-35, no. 24.

53. DE VIC and VAISSETE, *Histoire*, vol. 6, Toulouse; Privat, 1885, 282-284, no. 63. See also the factual account ('Gesta in Captura') of the Archbishop of Narbonne, Edmond MARTÈNE et al., *Thesaurus novus anecdotorum*, vol. 1, Paris, 1717, 1319-1329.

54. Thomas-Augustin BOUGES, *Histoire ecclésiastique et civile de la ville et diocèse de Carcassonne*, Paris, 1741, 607, no. 57.

55. Elisabeth LALOU, *Itinéraire de Philippe IV le Bel (1285-1314)*, on internet: <http://telma-chartes.irbt.cnrs.fr/actes-philippe4> (consulted on 21 September 2021), Actes 1995 – 2003. On 19 July 1300, King Philippe was in Chaigny (bois d'Orleans) with the bishop of Narbonne (G. Aycelin), the bps. of Auxerre (P. Mornay) and Soissons (Gui de la Charité), P. de Flote and G. de Nogaret.

56. On 21 July 1300 the King writes an invitation from Chaigny ('Chingiacum') for a ceremony at Saint Louis' Day to the University of Paris through his provost 'Guillelmi Thiboust,' sealed by Thibout on Wednesday 27 July 1300, Claude THIBOUST, *Recueil des privilèges de l'université de Paris*, Paris, 1674, 77, and *Cbartularium Universitatis Parisiensis*, vol. 2, eds. Heinrich DENIFLE et al., Paris: Delalain, 1891, 84-86, no. 612 and 614. On the symbolic interaction between crown and university on the 25th of August see Christoph Friedrich WEBER, «Suitable for Crown and Gown: The Ritual Context of the Royal Privileges for the University of Paris», in *Strategies of Writing: Studies on Text and Trust in the Middle Ages: Papers from «Trust in Writing in the Middle Ages» (Utrecht, 28-29 November 2002)*, eds. Marco MOSTERT et al. (Utrecht Studies in Medieval Literacy, 13), Turnhout: Brepols, 2008, 240-241.

the chancellor and the bishop's court, exempting them from the jurisdiction of the royal provost at the Châtelét.⁵⁷ Specifically, the students were not to be touched by the royal provost. On 28 July, the King reaches Ferrières, and a few days later, he is in nearby Becoiseau at Mortcef, somewhere between the 1st and the 13th of August. If Arnau de Vilanova left the realms of the Crown of Aragon on his horse after 18 July, he probably arrived at Becoiseau somewhere in the second week of August. After he returns to Paris, we find the King at St Denis on 25 August at the ceremony with the University of Paris, where the charter prepared by Thibout is solemnly presented. On 27 August, Thibout seals the royal charter presented on Saint Louis' Day and another document with «Saturday after the feast of Saint Bartholomei».⁵⁸ The next day, 28 August, the Bishop of Narbonne, who helped Arnau de Vilanova the night he was captured, is at the chamber of Parliament.⁵⁹ On 29 August, King Philippe sent a letter to Richard le Neuve, Archdeacon of Lisieux,⁶⁰ outlying Philippe's position on the three-issue conveyed by Arnau de Vilanova at Becoiseau. The letter is signed «Monday after the feast of Saint Bartholomei».⁶¹ The King also sends a messenger to the King of Aragon on the same date.⁶² The archdeacon Richard le Neuve, Archdeacon of Lisieux, is a mediator between the bishop's court and Arnau de Vilanova during the procedures in September.⁶³

57. Taken from Johannes M. M. H. THIJSSSEN, *Censure and Heresy at the University of Paris, 1200-1400*, Philadelphia, 1998, 1-19, esp. 8

58. Paris, Arch. Univers. Paris., theca IV, A. 19, 1, printed in DENIFLE, *Chartularium*, vol. 2, 84-85, no. 612, esp. 85 n. The other document is authenticated in vulgar Latin by «le seel de la prévosté de Paris [Guillelme Thibout garde de la prévosté]. Lan de grace mil trois cens le samedi apres la feste de saint Barthélemi», *Inventaire général des chartes de Saint-Denis*: tome III (Archives nationales, LL 1191), 8, no. 3211 printed on internet:

<http://saint-denis.enc.sorbonne.fr/inventaire/tome3/noticeglobale> (consulted on 19 January 2022). Copy in cartulaire blanc, 1, 218.

59. *Actes du parlement de Paris*, ed. Edgard BOUTARIC, Paris: Plon, 1867, 2, 3, no. 3005. A connection between Arnau and the Archbishop may be rooted in the past. The family of Arnau's former patron Jaspert de Botenac (d. 1288) held part of castle Gruissan from the Archbishop of Narbonne during the second half of the 13th century, and finally sold their part to Archbishop Gilles Aycelin in 1296, M. Germain MOUYNÈS, *Inventaire archives communales, série AA*, Narbonne, Gaillard, 1877, 395-397, esp. 396.

60. As inquisitors on the taxation of the castle of Sault styled with Nogaret as «dominum Symonem de Marchesyto et G. de Nogareto, milites», Charles Victor LANGLOIS, *Les papiers de Guillaume de Nogaret et de Guillaume de Plaisians au Trésor des chartes*, Paris: Klincksieck, 1908, 226, no. 119.

61. Paris, Archives nationales, J 915, no. 28.

62. ACA, C, 334 f. 3v. The messenger may have conveyed King Philippe's position.

63. VILANOVA, *Tractatus*, 347, 54-60. In March 1300, master Richard le Neuve, the archdeacon of Auge, was in the bailiwick of Lorris, *Les journaux du trésor de Philippe IV le Bel*, ed. Jules VIARD, Paris: Imprimerie Nationale, 1894, 655, no. 4490.

«... et die sabbati mane post festum beati Thome {sic}...»

The capture of Arnau de Vilanova occurred after his visit to Becoiseau and before the procedure at the bishop's court in September. The puzzling thing in Arnau's statement to King Philippe is the date of his release from captivity on 'Saturday after the feast of St Thomas'. The problem is, there is no such feast in August. The benchmark date in the second half of August is the feast of Bartholomew, which marks the end of the summer during the harvest, and the beginning of the academic year is soon.⁶⁴ Apart from the overwhelming facts that demonstrate that Arnau de Vilanova was not in Paris in December 1299, one must understand what day the «Saturday after the feast of Saint Thomas» represents. It is the day after Christmas Day, occurring on the second day of Christmastide. Using «Saturday after the feast of Saint Thomas» for such a day would be anomalous in an official document.⁶⁵ An example of a more feasible way of dating can be found in a financial document of King Philippe, which describes the day in terms of «sabbato XXVI die Decembris in crastino nativitatis domini.»⁶⁶ McVaugh noticed the unusual way of dating and has suggested that the feast of Saint Thomas must be a scribal error in the light of the overwhelming amount of data that contradicts such a date.⁶⁷ A suggestion would be that the copyist's mistake is an example of 'gestalt psychology' in which the complex 'bitho' in Bartholomew in an earlier text was perceived by the copyist as «beati Thome».⁶⁸ A letter of King Philippe to Jaume of Aragon may illustrate this.⁶⁹ The letter of 1300 is dated «lunar post festus beati Bartholomei apostoli», carried by a messenger to Aragon.

The copy of Arnau's statement to King Philippe's court comes out a legal manuscript used by someone in the Episcopal administration, which operated either as a judge delegate or as a judge within the diocesan administration.⁷⁰ A handbook for everyday use in the Episcopal administration could explain some of the inaccuracies. The copy of Arnau's statement in this manual contains many spelling mistakes such as 'Betausel,' and leaves out the 'Apostoli,' which is present in the letter of the French King to Aragon.

64. Examples for the Officialité see *Registre des causes civiles de l'Officialité épiscopale de Paris*, ed. Joseph PETIT, Paris: Imprimerie Nationale, 1919, passim. Examples for the Prévôté see *Corpus Philippicum, actes des officiers et des agents royaux sous Philippe le Bel (1285-1314)*, fiches collected by Robert FAWTIER, presently held at Institut de Recherche et d'Histoire des Textes.

65. Argument taken from McVAUGH, «Arnau de Vilanova and Paris», 36.

66. VIARD, *Les journaux*, 589, no. 4023.

67. McVAUGH, «Arnau de Vilanova and Paris», 29-42.

68. Adriano CAPPELLI, *Lexicon Abbreviatarum*, Leibzig: Weber, 1928, esp. 32 and 375.

69. King Philippe's letter on Navarre of 29 August 1300, ACA, C, 334, f. 3v. The messenger could have conveyed Philippe's position to the King, similar to Arnau's mission.

70. This would explain the need to have short summaries of canon law text in the bulk material in Paris, BnF, Lat. 17.534 that would get alleged in a court of law (cts. E. Reno).

An example of Gestalt: 'Marcay' or 'Marchi'

The mechanism of Gestalt psychology can be demonstrated with another paragraph of Arnau's statement to the King. In it, there is a name perceived by two distinguished medievalists as «Marcay».⁷¹ However, we know this individual is «domino Symon Marchesi,' who operates regularly in documents between 1299 and 1301 in the company of 'Guillem de Nogaret,' as he does in Arnau's statement to King Philippe.⁷² More likely, the 'aj' seen as «Marcay» is an 'h' in the original manuscript. Likewise, the «C» in Nogaret's name is a 'G'.⁷³

Movement and position of protagonists («On és Arnau?»)

If the night of Arnau's captivity is placed in the overview of the movement and position of protagonists in August, based on «the feast of saint Bartholomew» as a reference, the result is striking. The capture in a pernicious house is on 26 August, one day after St. Louis' Day ceremony. It is followed by «the Saturday after St. Bartholomew», when the royal provost Thibout seals the document on the jurisdiction of the bishop's court over the University. On 28 August, the Bishop of Narbonne is nearby at the Parliament.

An intermediate overview of successive data springs to mind, based on the above. On 26 August 1300 Arnau decides to leave Paris and is detained by the official of the bishop's court. If so, was this triggered by the ratification ceremony on the day before (Either he gets cold feet, or the faculty is emboldened)? Arnau spends a night in neither an academic nor court setting. On the morning of 27 August, Arnau is released from detention by the Archbishop of Narbonne (while the Royal Provost of Paris seals the ratification document for the delegation of judicial authority to the chancellor and bishop's court over the University). Between September-early October the hearings and tribunal at St. Denis de Passu take place.

71. VILANOVA, *Tractatus*, 346, 53 and 351, 193, DENIFLE, *Chartularium*, vol. 2, 88, 616

72. Examples of «dominum Symonem de Marchesio» or «Simon de Marchois» acting together with Guillem de Nogaret, Robert FAWTIER, «L'attentat d'Anagni», *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, 60 (1948), 165-166n1, and Robert MIGNON, *Inventaire d'anciens comptes royaux*, vol. 1, Paris: Imprimerie Nationale, 1849), 2657, 2690. See also VIARD, *Les journaux*, nos. 3519, 3976.

73. PERARNAU transcribes the Nogaret's initial from BnF, Lat. 17.534, f. 104 as 'C,' (VILANOVA, *Tractatus*, 346, 50 and 351, 193). So does Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. 1, 739, no. 4; and DENIFLE, *Chartularium*, vol. 2, 90, n. 1. However, it is well established that de Nogaret's first name is Guillaume. Indeed, the Capital letter with a double bar in the ms. can be transcribed as a 'G' according to the examples in CAPPELLI, *Lexicon*, 147.

Arnau's dual status: not one, but two hats when accused of fleeing Paris: academic (Officialité) and diplomatic (Prévôté)

On the day Arnau decided to leave Paris and was arrested, he carried two hats. The hat of a university professor, putting him potentially under the jurisdiction of the bishop's court of Paris. He also carried the hat of a royal diplomat, putting him under the jurisdiction of the provost of Paris at the Châtelet. When he decided, for whatever reason, it was time for him to leave Paris and continue his mission to the Bishop of Toulouse, he was arrested and interrogated. After discussions at the theological faculty, he was accused of fleeing Paris and defended himself by arguing that he was merely continuing his mission as a diplomat on his horse.⁷⁴

Encounters with the University between Becoiseau and 26 August

How do we know Arnau de Vilanova had encounters with the chancellor and members of the University over his thoughts on the end of the world ('fine mundi') before he was arrested? In his legal document to King Philippe's court, he let the notary write that

he had come quickly, gladly, and reverently at each summons of the lord chancellor, as he himself stated in the chapel of St. Denis de Passu [in September], nevertheless you, sirs, I know not with what motive or words, because of purely scholastic acts, called in the Official of Paris... [August].⁷⁵

Proceedings against medieval academics: four tribunals

A study by Thijssen, mainly based on cases from the «Collectio errorum in anglia et parisiis condempnatorum», divides the procedures against medieval academics into four tribunals.⁷⁶

In the first stage, a candidate comes before the consistory of Chancellor and Masters of Theology. A censured scholar pronounced his recantation on the chancellor's order and the other masters in the faculty of theology.⁷⁷ If he

74. BnF, Lat. 17.534, 103v, printed in VILANOVA, *Tractatus*, 350, 174-175. I think 'equitaturis' should be translated as 'a mount,' Anne-Marie BAUTIER, «Contribution a l'histoire du cheval au moyen âge», in *L'élevage du cheval*, eds. Robert-Henri BAUTIER *et al.*, 1980, 214, 2. See also the register «equis et roncinis et alus eorum equitaturis», ACA, C, 50, f. 244r.

75. BnF, Lat. 17.534, 105, printed in VILANOVA, *Tractatus*, 345, 19-23 and THORNDIKE, *University Records*, 129. Arnau starts his sentence in the paragraph with «Recolens».

76. THIJSSEN, *Censure and Heresy*, 1-19.

77. Quoted from THIJSSEN, *Censure and Heresy*, 9. Basically it came down to a coerced confession.

complies, there are sanctions, and there the procedure ends. If he does not comply, the chancellor brings the case to the representative of the bishop's court, the 'officialité', who has the power to put the accused in jail and bring him before the bishop and the ecclesial court. From there, the accused can appeal to the Pope. There existed a fourth pathway through the forum of the minister general of a religious order and his advisers. It seems Arnau eventually went through all tribunal stages.⁷⁸

Abuse of power vs substance

What is also clear from Thijssen's study are the complaints by the accused. The reviewer Goddu summarises it as

complaints by two highly regarded Scholastics that in some cases of academic censure the proceedings and outcome were marred by envy, incompetence, and the presumption that some fault had to be found to justify the inquiries that had been undertaken.

What especially catches one's eye in these complaints are the observations that the examiners were ignorant buffoons completely lacking in the sophistication and intellectual subtlety required to understand the views and arguments of those under examination.

Goddu continues,

The relevant point here is that the well-defined procedures of medieval universities and related appellate processes seem to have provided little protection against powerful but incompetent authorities.⁷⁹

A physician's prognosis {progignōskein} vs. prophesy {prophēteia}

What strikes are the similarities between the complaints of Arnau de Vilanova and the complaints by his fellow-sufferers in Thijssen's study. Arnau does not set out to be called a prophet. However, the theologians in Paris do not understand his views and arguments as a pragmatic physician who thinks of prognosis and warning.⁸⁰ The theologians argue instead: «You sit in

78. A scenario for Arnau's tactical decursus in the fourth stage, when his affaires became more desperate and he overplayed his hand, is painted in Robert LERNER, «Ecstatic Dissent», *Speculum*, 67/1 (1992), 45-46

79. Andre GODDU, Review, *Isis*, 90/3 (1999), 589, and John F. WIPPEL, Review, *The Catholic Historical Review*, 87/3 (2001), 497-500

80. In Bordeaux (1305), Arnau de Vilanova presented a collection of intellectual works (bundled in Vat. lat. 3824) on the interface between medicine and religion to demonstrate to

the watchtower; you are a prophet».⁸¹ A clear case of projection, one would think. One of them, an English prelate studying theology at Paris, writes about Arnau's warning «... the force of the argument [encouraging people to turn to do good] is quite to the contrary».⁸² It sounds like a physician telling his theologian patient, «Smoking is bad for your health. If you keep smoking, medical statistics predict that you could be dead in 5 years». And then the theologian argues, «you are a prophet; your warning will not change my smoking habits». Arnau complains that the theologians are «... stirred by appetite and rabid motion against a stranger...»,⁸³ and «... gigantum ignorantia [in Paris]...».⁸⁴

Furthermore, when it comes to procedures, Arnau continues to say, «... the process instituted by you and the aforesaid lord bishop is ipso jure invalid, null and void since it lacked foundation and I did not swear to observe it...» Furthermore, he claims, «... Officialem⁸⁵ et Episcopum Parisienses (ad quos iusticie titulus vel alicuius honestatis urgebat eos?)...».

Moreover, these are just a few examples.

Conclusions

The mission and tribunals of Arnau de Vilanova took place in 1300 conform the early observation of Michael McVaugh.⁸⁶ His first tribunal stage was between 13 and 26 August.⁸⁷

the newly elected pope Clement V that he was, above all, a conscious scholar, for which Clement praised him.

81. VILANOVA, *Tractatus*, 353, 265-266, and THORNDIKE, *University Records*, 129.

82. BnF, Lat. 17.534 and HENRY OF HARCLAY, *Ordinary questions I-XIV*, ed. Mark HENNINGER, English translation by R. EDWARDS *et al.* (The British Academy), Oxford: University Press, 2008, 21-23, no. 25 and no. 30.

83. THORNDIKE, *University Records*, 131.

84. Vatican, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 3824, f. 110r-v, printed in Barbara SCAVIZZI, «Il *Tractatus Epistolarum Christini*», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 29 (2010), 883-932, esp. 932.

85. According to one account by Arnau de Vilanova in 1304, the Official was punished by King Philippe as retaliation for his involvement in the diplomatic incident, 'Propter quem excessum postmodum dominus rex Francie dictum officialem privavit in sempiternum omnibus temporalibus bonis, tam paternis quam acquisitis per eum,' Vat. lat. 3824 f. 214v-217v, printed in Josep PERARNAU I ESPELT, «L'Ars Catholicae philosophiae», *Arxiu Textos Catalans Antics*, 10 (1991), 7-223, esp. 215, 741-743. Also printed in Heinrich FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz VIII.*, Munster, 1902, CXII, no. 27. One could argue that Arnau's legal statement to the French King Philippe IV was not written before, but after the appeal to the Pope.

86. Michael R. McVAUGH, «Further Documents for the Biography of Arnau de Vilanova», *Dynamis*, 2 (1982), 2, 368n.

87. Compare this to McVAUGH, «Arnau de Vilanova and Paris», 31 and 40, n. 36.

The second tribunal stage was between 26 August and [early] October⁸⁸ (by 29 October 1300, Arnau is back in Montpellier,⁸⁹ well in time to dedicate a new set of medical aphorisms to King Philippe IV⁹⁰ and brief Jaume's proctors, after receiving the King's letter of 18 October 1300).⁹¹ Like many fellow sufferers, Arnau complains that abuse of power is more important than substance.

88. The time span for the second tribunal is substantiated by Arnau's remark in the appeal to the Pope: «you do not try to smother in one month», VILANOVA, *Tractatus*, 348, 94-107 and THORNDIKE, *University Records*, 131

89. In the accounts of the count of Artois, there is a certificate (dated 29 October 1300) by the knight Simon de Cinq-Ourmes that claims Huet, his brother, was sent to Montpellier to Master Arnau to bring medicine for lord Robert and received a receipt from Garcie of 4 l. 10 s. p., Arch. dép. Pas-de-Calais, Comptes A 161 (Septembre 1300-décembre 1300); also mentioned in Ernst WICKENHEIM, *Dictionnaire biographique*, Paris: Droz, 1979, 45. This was shortly after Count Robert of Artois and his treasurer Master Thierry de Hérisson witnessed Arnau's appeal at the behest of King Philippe IV, VILANOVA, *Tractatus*, 349, 144-148. An illness had inflicted the count in June when he stayed at Saint Mandé in Bois Vincennes east of Paris, Arch. dép. Pas-de-Calais, Comptes, A162. Robert of Artois was a nephew of Saint Louis, cousin of Chales II of Napels, and second cousin of King Philippe IV. An experienced soldier since the war in Navarre (1276) and the Aragonese Crusade (1285) of his uncle, Philippe III. During the captivity of Charles of Salerno, Robert of Artois, and the papal legate Gerardo Blancus of Parma (Albus, Bianchi), dominus Sabinensis, oversaw the government and administration of the Kingdom of Sicily from the death of Charles I (7 January 1285) until the release of the prince of Salerno at Campfranc on 19 October 1288. The reference to the medicine appears to implicate Arnau returned to Montpellier after the appeal in [early] October. Apparently, after he had given some medical advice to another powerful progenitor in the War of the Sicilian Vespers, once leading the French army in the campaign against Arnau's former patron King Pere in 1285.

90. VILANOVA, *Commentum*, 15, 32

91. ACA, Cartes Reials, Jaume II, caixa 81, n. 1965, printed in MARTÍ DE BARCELONA, *Nous Documents*, 93, no. 8. Related to WILLEMSEN, «Der Kampf», 196-197, no. 1 (wrongly dated to 1299).

Rafael RAMIS BARCELÓ
Universitat de les Illes Balears
r.ramis@uib.es
ORCID: 0000-0003-1756-6695

REFERÈNCIES ESPARSES A ARNAU DE VILANOVA DURANT L'ÈPOCA MODERNA: MATERIALS D'ESTUDI

*Some References to Arnau de Vilanova
During the Modern Age: Study Materials*

Resum: Aquest treball conté trenta-una referències desconegudes a Arnau de Vilanova en obres escrites durant l'època moderna (segles XVI-XVIII). Hi trobem al·lusions tant a l'arnaldisme espiritual com a l'alquímic, sovint barrejades. Tot i que la major part de les fonts siguin en llengua llatina, n'hi ha també en vernacla. Els temes, essencialment, es poden dividir en tres grups: en primer lloc, l'Arnau alquimista, gairebé sempre davora Llull; en segon lloc, l'Arnau espiritual, precursor de la Reforma; i, finalment, l'home que va predir la vinguda de l'Anticrist l'any 1345.

Mots clau: Arnau de Vilanova, arnaldisme, època moderna, referències, fonts desconegudes.

Abstract: This paper contains thirty-one unknown references to Arnau de Vilanova in works written during the Modern Era (16th-18th Centuries). Allusions cover to both spiritual and alchemical Arnaldism, often mixed. Although most of the sources are in the Latin language, there are also vernacular ones. The topics, essentially, can be divided into three groups: first, the alchemist Arnau, almost always at Lull's side; secondly, the spiritual Arnau, precursor of the Reformation; and, finally, the man who predicted the coming of the Antichrist in 1345.

Keywords: Arnau de Vilanova, Arnaldism, Modern Era, References, Unknow Sources.

I. INTRODUCCIÓ

La presència d'Arnau de Vilanova durant l'època moderna és un àmbit d'estudi encara bastant desconegut, de manera que estic convençut de la necessitat i encert d'aquesta Trobada, a fi d'ampliar els horitzons. En aquest àmbit, vaig preparar sengles estudis sobre la recepció arnaldiana a la teologia escolàstica¹

1. Rafael RAMIS BARCELÓ, «Arnau de Vilanova y la escolástica tardía», *Revista Catalana de Teologia*, 41/2 (2016), 609-635.

i al pensament reformat² —la segona línia l'havia encetat Sebastià Giralt—,³ però encara romanen molts de viaranys gairebé inexplorats.

La meua intenció inicial era oferir un estudi complet, com vaig fer en aquelles ocasions, sobre una temàtica concreta, si bé he de confessar que encara no he pogut resseguir amb prou cura dues de les línies més fructíferes que trobat: una és l'estudi de la recepció de l'obra mèdica i de la filosofia natural arnaldiana al segle XVI,⁴ i l'altra, la projecció de l'arnaldisme en el pensament jurídic i en la medicina legal. Esper tenir ocasió de poder finir en un futur aquestes dues aportacions, que encara requereixen de més anys d'estudi.

He optat per oferir ara un conjunt de dades esparses que he anat trobat durant els darrers anys, que complementen els meus estudis anteriors i que obrin noves vies. Així com vaig publicar tres conjunts de dades de referències inexplorades i desconegudes a Ramon Llull al segle XVI,⁵ voldria fer el mateix aquí sobre Arnau de Vilanova, encetant el que, tal volta, sigui el primer d'altres reculls de dades.

El conjunt d'aquestes aportacions, en si mateix, no resulta significatiu, però cadascuna de les referències permet als investigadors resseguir un fil que pot resultar fructífer. En tot cas, per la seva composició heterogènia, aquestes al·lusions tenen un valor distint per a cada arnaldista. L'objectiu és oferir-les com a petites troballes, punts de partida, tal volta, de noves recerques. Per aquesta raó, no m'he centrat en un període molt definit, sinó que he volgut abastar tota l'època moderna. La manca d'especialització temàtica, tot i les freqüents coincidències, permet que aquest treball sigui una molt modesta aportació a la base de dades que algun dia s'hauria de crear sobre l'arnaldisme modern, dins la *Arnau DB. Corpus digital d'Arnau de Vilanova*, seguint les petjades de la *Ramon Llull DB* o altres models igualment vàlids.

Cal indicar que les referències només corresponen a textos impresos, de manera que queda descartada tota la recerca sobre els manuscrits, una tasca, no obstant això, essencial per a tenir una idea certera de l'abast de l'arnaldisme modern. Tot i que la majoria de textos estan en llatí, també n'hi ha un grapat en francès, així com també en anglès, italià i castellà. Diguem, per tant, que es

2. Rafael RAMIS BARCELÓ, «Arnau de Vilanova en el pensament reformat», *Comprendre: revista catalana de filosofia*, 20/1 (2018), 109-129.

3. Sebastià GIRALT, «Un Alquimista medieval per als temps moderns: edicions del corpus alquímic atribuït a Arnau de Vilanova en llur context (c.1477-1754)», *Arxiu de Texts Catalans Antics*, 23-24 (2005), 61-128 i especialment «Arnau de Vilanova en la Reforma protestant», *Faventia*, 31/1-2 (2009), 201-212.

4. Sobre aquest tema, vegeu Sergi GRAU TORRAS, *Les transformacions d'Aristòtil: filosofia natural i medicina a Montpeller: el cas d'Arnau de Vilanova (c. 1240-1311)*, Barcelona, IEC, 2020.

5. Rafael RAMIS BARCELÓ, «Más referencias lulianas desconocidas en obras impresas del siglo XVI», *Antonianum*, 93/1 (2018), 9-29; «Nuevas referencias lulianas desconocidas en obras del siglo XVI», *Antonianum*, 92/1 (2017), 85-106; «Algunas perspectivas nuevas para la historia del lulismo: referencias lulianas desconocidas en textos impresos del siglo XVI», *Antonianum*, 90/3 (2015), 583-606.

una contribució humil de petites pistes sobre l'arnaldisme modern, un camp fecund i fascinant.

Entrem ja en matèria. He enumerat les fonts per a major comoditat del lector. Just després de la descripció completa de l'obra tal i com apareix a l'original (autor, títol, ciutat, any i pàgina, indicant si és recto o verso), depenent de la seva rellevància, incloc un comentari més o menys llarg i, si s'escau, la transcripció d'algun fragment especialment significatiu. La informació que no apareix directament en l'original és afegida entre claudàtors.

2. REFERÈNCIES

1. [Johannes GEILER VON KAYSERSBERG], *Sermones et varii tractatus Keiserspergii iam recens excusi: quorum indicem versa pagella videbis*, [Argentorati, J. Gruninger, 1518], xxxix, xxxviii-v, xlii, xlvi, xlvi-v.

Un del cicles de sermons de l'humanista i predicador Johann Geiler von Kaysersberg⁶ que recull aquest llibre tractava el tema «De gemmis spiritualibus duocedim». Mesclant la temàtica hermètica, la ciència natural i l'apologetica cristiana, va citar Arnau en diverses ocasions: confrontant l'opinió del nostre autor i de Discòrides sobre el cos humà (xxxix), referint-se a la castetat dels homes (xxxviii-v), parlant de les passions, comparant Aristòtil i Arnau (xlii), i parlant del fulgor de l'or, confrontant Arnau i Plini (xlvi). Tractant la qüestió de la melancolia, «nocturnos temores: ut dicit Arnoldus» (xlvi-v), també va mentar l'il·lustre metge. En aquesta mateixa pàgina indicà que «Sexto crosolitus repellit demones secundum eundem Arnoldum». És un conjunt ben interessant de referències, que tenen rellevància tant per la història de l'arnaldisme científic com per la de l'espiritual.

2. Christophorus FLURHEYM VON KYTINZGEN (ed.), *Eyn Epistel Des heyligen Hieronymi: zu der frawen Celantia, von dem ampt eyner haußmutter*, s.e., s.l., 1528, Vorrede.

Al pròleg d'aquesta epístola de Sant Jeroni, Christoph Flurheim, que s'havia graduat de Batxiller en Arts a Wittemberg,⁷ feu una sèrie de consideracions crítiques sobre Luter i la qüestió del matrimoni. Quant al que aquí interessa, cal assenyalar, que Arnau era un heretge més d'una llarga baula:

6. Uwe ISRAEL, *Johannes Geiler von Kaysersberg (1445–1510). Der Straßburger Münsterprediger als Rechtsreformer*, Berlin, Duncker u. Humblot 1997.

7. Martin ROLAND, *Die Handschriften der alten Wiener Stadtbibliothek in der Österreichischen Nationalbibliothek*, Wien, Publikationen aus der Stadt- und Landesbibliothek, 1999, 147.

Aber das ist nichts neues das sie furgeben es ist vormals offft geschehen. Luther vornewert nur alte Kerzerey / und alte Schismata und ergernus der Kirchen. Dan auff seiner meynung sind gewesen die Aeriam / Albigenses / Albaneses / Almarius / Armeni / Arnoldus de uilla noua / Balatus Barthesaniste / Basyliques / Apelles / Alogiani / Choite / Copte...

Flurheim disposà aquests heretges de forma més o menys alfabètica. El que cal indicar és que, dècades després, quan la Reforma era ja un realitat, sense cap possible reconciliació amb l'Església Catòlica, florí una historiografia protestant sobre autors considerats heretges abans de Luter. D'acord amb aquest historiadors reformats, els heretges no eren altra cosa que precursors de la Reforma. Flurheim, en una data tan incipient com 1528, considerarà encara Luter com un nou heretge, que s'havia d'afegir a la llarga llista fornida fins aleshores.

3. Conradi WIMPINAE, *Farrago miscellaneorum*, Coloniae, apud Io. Soterem, 1531, 77v.

Un dels textos que contenia *Farrago miscellaneorum*, de l'humanista i teòleg Conrad Wimpina (1460-1531)⁸ es titulava «De signis et insomniis eoru[m]que interpretationibus libri III». El capítol XXI duia per títol «De duarum aegritudinum insigniorum, leprae uidelicet chronicae et epidemiae peracutae signis» i començava amb les següents paraules «Essent hoc loco speciatim morborum signa memoranda: uerum quando Arnoldi de noua uilla, imo Plinii supputatione mille centum uiginti quatuor aegritudinibus, humanum affici potest corpus, nos numerositati cedentes duas duntaxat...» S'imposa estudiar millor el context d'aquesta referència arnaldiana en aquesta obra miscel·lània.

4. Paulii IOVII, *Descriptio Britanniae, Scotiae, Hyberniae et Orchardum*, [Venetiis, 1548], Privilegi.

Dins aquesta obra de Paolo Giovio s'hi troba una referència del tot incidental, que res té a veure amb Arnau de Vilanova, però sí amb la història de l'arnaldisme. Dins el privilegi de publicació concedit el 21 d'abril a Mihiel Tramezin pel Consell de Venècia, s'indica que tenia el dret exclusiu per a imprimir la obra de Giovio, així com «le Croniche di Paulo Emilio tradotto

8. Remigius BÄUMER, «Konrad Wimpina (1460-1531)» dins ERWIN ISERLOH (ed.), *Katholische Theologen der Reformationszeit* (= *KLK: Vereinsschriften der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum*), III, Münster, Aschendorff 1987, 7-17.

del latino nel uolgare, et di Arnaldo de uilla nuoua de regimini sanitatis uolgare».

5. Conradi HERESBACHII, *De laudibus Graecarum literarum oratio*, Argentorati, [Wendelin Rihel], 1551, 25-26.

Konrad Heresbach (1496-1576) calvinista, humanista i reformador pedagògic,⁹ bon coneixedor de la llengua grega, va escriure una apologia de la mateixa. Va citar un conjunt d'autors escolàstics que no coneixien el grec, i entre ells figurava Arnau de Vilanova:

Quid nobis cum istis linguis iam plus octingentis annis hic non usurpatis, et tamen haec aetas nobis ingentia illa praebuit et Theologicae, et aliarum professionum columina, Thomam, Scotum, Bonaventuram, qui ob singularem in scripturis vel eminentiam, uel perspicaciam doctores sancti, subtiles, seraphici, irrefragabiles appellati. Item Bartholom, Baldum, Alexandros, Durandos, Iuris monarchas. In medicinis, Auerroem, Arnoldum de uilla noua. In philosophia, Occam, Buridanum, Tartaretum, atque; innumeros alios in sua professione celeberrimos uiros, qui graecas literas nunquam attingerint.

6. Johannis WIERI, *De praestigis daemonum, et incantationibus ac ueneficiis Libri sex*, in *Opera omnia*, Amstelodami, Apud Petrum Vanden Berge, 1560, 103.

En aquesta obra demonològica del metge ocultista Johann Weyer (1515-1588), que inspirà tant Jean Bodin,¹⁰ trobem Arnau com a mag, acompanyat d'altres autors: «... Appion Grammaticus, Julianus apostata, Robertus Anglicus apud Helvetios misere mortuus, Rogerius Bachon, Petrus Aponensis Conciliator dictius, Albertus Teutonicus, Arnoldus de Villanova...»

7. Conradi A LIECHTHENAVV, *Chronicvm absolutissimvm a Nino Assyriorum rege vsque ad tempora Friderici II. Imp.*, Basileae, Apud Petrum Pernam, 1569, 334.

Conrad of Lichtenau († 1240), abat premonstratenc, va escriure aquesta crònica, la qual —amb les degudes actualitzacions— se va imprimir als segles XVI i XVII. Allà es troba una referència a Arnau de Vilanova, juntament

9. Jean-Claude MARGOLIN, «Un humaniste réformiste rhénan: Conrad Heresbach», dins Jean BOISSET (ed.), *Réforme et humanisme. Actes du IVe colloque*, Montpellier, Impr. de Recherche 1977, 113-148.

10. RAMIS BARCELÓ, «Arnau de Vilanova en el pensament reformat», 121-122.

amb altres notables pensadors: «Henricus de Gandauo, Alanus doctor vniuersalis, Arnoldus de Villa noua, Gordonius Mundinus, medici Scotus sophista, ac Dantes poeta, florent».

8. Lamber[tum] DANAEUM, *Tractatus de Antichristo: in quo anticristiani regni locus, tempus, forma, ministri, fulcimenta, progressio, et tandem exitium, et interitus ex Dei verbo demonstrantur, vbi etiam aliquot difficiles antea et obscuri tum Danielis, tum Apocalypseos loci perspicue iam explicantur*, Genevae, apvd Evstathivm Vignon, 1576, Epistola.

Jurista i teòleg, Lambert Daneau (1530-1595), fou calvinista convençut.¹¹ El seu *Tractatus de Antichristo* tingué un èxit espectacular. Al Pròleg posà les bases de la interpretació de l'arnaldisme reformat, unint Arnau a la causa de Wicleff, Huss i altres. Indicant que «caeterum Satan in summam Ecclesiae Christianae arcem per Antichristum tanquam legatum suum semel receptus: ita se in ea confirmavit, vt vix postea deiici detrudique vllis machinis pene potuerit», continuà explicant qui eren els soldats de Crist: «sed (quemadmodum fortis ille, de quo apud Matthaeum Christus) quantò validius a strenuis Christi militibus Arnoldo, VViclefuio, Hussio, Praga, et aliis aliquot oppugnabatur, tanto nequiores ac impuriore Spiritus, velut auxiliares copias, opponebat.

9. Iean BODIN, *Les Six livres de la Republique*, Lyon, Par Iacques du Puys, Libraire Iuré en l'Vniuersité de Paris, 1579, 386.

L'edició de 1577 de *Les Six livres de la Republique* no contenia una cita a Arnau de Vilanova, que incorporà Bodin a la versió augmentada de 1579: «... Arnold Espagnol qui auoit predit que l'an MCCCXLV l'Antechrist deuoit venir». La mateixa idea es troba a la seva *De Magorum Daemonomania*.¹² No és una menció gaire rellevant, però paga la pena recuperar-la, perquè l'obra de Bodin és un dels escrits més importants de la teoria política del segle XVI.

11. Olivier FATTO, «Lambert Daneau 1530-1595», in Jill RAITT, ed., *Shapers of Religious Traditions in Germany, Switzerland, and Poland, 1560-1600*, New Haven, Yale University Press, 1981, 105-119.

12. Io[hanni] BODINI, *De Magorum Daemonomania, seu detestando Laminarum ac Magorum cum Satana commercio*. Francofurti, Ex Officina Typographica Nicolao Bassai, 1590, 153. Vegeu també Rafael RAMIS BARCELÓ, «Arnau de Vilanova en el pensament reformat», 121-122.

10. Gio[vanni] TARCHAGNOTA, *Delle historie del mondo*, Parte Seconda, In Venetia, Per gli heredi di Francesco, et Michiel Tramezini, [1580], 370v.

Giovanni Tarcagnota da Gaeta (1508-1566)¹³ fou una personalitat polifacètica. Hi ha una brevíssima referència a Arnau —com a filòsof, en un sentit ampli— dins la segona part de la seva obra *Delle historie del mondo*, tot comentant el pontificat de Climent V: «Nel tempo di Clemente fiorirono in legge Martino da Siluano, e Guglielmo da Cunio Francese, in medicina Gentile da Fuligno, Riccardo di Media uilla in Theologia. Fu ancho Arnaldo di Villa nuoua in Prouenza gran philosopho in questi tempi in Parigi».

11. Petro GREGORIO THOLOSANO, *Syntaxeon artis mirabilis, alter tomus. In quo, omnium scientiarum et artium tradita est epitome*, Lvgdvni, Apvd Ant. Gryphivm, 1581, 804, 851.

Pierre de Grégoire (c. 1540 – 1597), filòsof i jurista feu esment de l'obra arnaldiana en diverses ocasions. En aquesta obra de caire filosòfic, en la qual mesclava l'aristotelisme amb el lul·lisme,¹⁴ va citar el *Regimen sanitatis*: «Explorare etiam docet aquae salubritatem Arnaldus de villa noua, in libellulo de regimen sanitatis castra sequentium, vt pannus lineus mundus demergatur in aquam, et sine expressione aquae suspendatur siccandus» (804). En una altra ocasió, ajuntà Arnau amb Llull, referint-se a l'alquímia (851).

12. Reginald SCOT, *The discoverie of witchcraft wherein the lewde dealing of witches and witchmongers is notable detected...* London, by [Henry Denham for] William Brome, 1584, 214.

El demonòleg Reginald Scot (1538-1599), en el seu famós llibre contra l'existència de les bruixes, va incloure Arnau de Vilanova entre els astròlegs: «And hereunto subscribe *Peter de Apona, Roger Bacon, Guido Bonatus, Arnold de villa noua*, and the Cardonall of *Alia*».

13. Gennaro TALLINI, «Nuove coordinate biografiche per Giovanni Tarcagnota da Gaeta (1508-1566)», *Italianistica: rivista di letteratura italiana*, 42/1 (2013), 105-125.

14. Joaquín i Tomás CARRERAS ARTAU, *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, Madrid, Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales, 1943, II, pp. 234-235, donaren una referència bastant negativa d'aquesta obra: «en la relativa brevedad de esta enciclopedia, con la que se aspira a hacer inútiles todos —o casi todos— los demás libros, el autor presenta una nueva Arte Magna, con la pretensión, no sólo de encerrar en sus principios generales los conocimientos de las ciencias particulares, sino de constituir a la vez una piedra de toque infalible para discernir en cualquier disputa lo verdadero de lo falso. La realidad queda muy lejos del propósito, pues la obra se reduce a un amasijo bastante indigesto de conocimientos tomados de fuentes bastante diversas, en gran parte aristotélicas, en que el prurito de la cantidad perjudica la unidad doctrinal y la solidez constructiva».

13. Damiano ROSCIO, *De haeresibus agnoscendis, et convincendis, nec non de haereticorum dogmatibus, ac denique de eorundem sectis, origine, et institutis libros tres*, Patavii, apud Paulum Meietum, 1585, III, p. 9.

L'inquisidor dominicà Damiano Rossi da Cento (1537?-1585) va escriure aquest llibre per a classificar històricament i alfabètica les heretgies. Feu una breu entrada dedicada a Arnau. L'entrada immediatament precedent era «ARNALDISTAE» és a dir, els seguidors d'Arnaldo da Brescia. Autors posteriors, com Martin Richter (cf. *infra*), es referiran als seguidors d'Arnau de Vilanova també amb el qualificatiu «Arnaldistae». Sobre el gran metge (i heretge), Rossi va escriure:

ARNOLDVS à villa Noua sita in agro Catellon. vbi insignis medicus habebatur, varios edidit libros multis erroribus conspersos contra Iesu Christi humanitatem, contra claustrales, Theologos, altaris sacrificium, decreta papae; de quibus in l. 2, qui err. ac haereses damnatae fuerunt Trachonae per duos doctiss[imos]viros F. Io. Longaeium or. praed. et D. Ganfredum Crudillum Trachon. Ecclesiae Vicarium sede vacante.

A altres parts de l'obra trobem les cites del errors arnaldians (II, p. 9v, II, p. 71; III, p. 100).

14. Tomaso GARZONI, *La piazza universale di tutte le professioni del mondo, nuovamente formata*, Venetia, Apresso Gio. Battista Somascho, 1586, 142, 428, 581, 839.

Tomaso o Tommaso Garzoni (1549-1589), que havia professat en l'orde dels canonges regulars del Laterà, fou un escriptor vagament inspirat per l'ideal lul·lià, i autor d'unes enciclopèdies de poca volada.¹⁵ Dins aquesta obra trobem diverses referències a l'arnaldisme alquímic, normalment en companyia de Ramon Llull, on fa una lloança de l'art alquímic: «Non c'è finalmente l'auttorità d'Arnaldo da Villa noua, il qual si uanta con l'artificio dell'Alchimia hauer formato alcune uergie d'oro eccellenti, et pretiose?».

15. Lamberti DANAEI, *Ad. Rob. Bellarmini Disputationes theologicas de rebus in religione controversis, responsio*, Genevae, apud Iohannem Le Preux, 1596, 215, 559.

Daneau, l'obra del qual hem vist abans, insistí una vegada més —replicant Roberto Bellarmino— en aquest Arnau precursor de la Reforma. Indicà que

15. Paolo CHERCHI, *Enciclopedia e politica della riscrittura: Tomaso Garzoni*, Pisa, Pacini, 1981.

«Caterum in media ipsa Roma Arnoldus de villa noua pene ante sexcentos annos hunc Romani Pontificis Primatum euertit, qui omne genus hominum et quidem merito, semper exosum est» (p. 215). Reblà aquesta idea en una altra referència:

Ista igitur Pontificum Romanorum in suos Imperatores interdicta et decreta fuerunt plane tyrannica, sacrilega, nefaria, teste Arnolde de noua Villa, Petro de Vineis variis piis et eruditis, Guilielmo Oeckano sententiaro Doctore, et pluribus conciliis in Germania, et Italia habitis, quae ista Pontificum Romanorum decreta publice et manifeste ex Dei verbo damnarunt. (559).

16. Martin RICHTER, *Chronicon oder Geschichtbuch: Das ist: Beschreibung aller Bischöff, Ertzbischoffer, Patrairchen und Bäpsten der Römischen Kirchen...*, Frankfurt am Mayn, Durch Johann Spies, 1598, 237-238.

Trobem també una descripció biogràfica d'Arnau de Vilanova dins el *Chronicon oder Geschichtbuch* de Martin Richter († 1637), on s'indica que fou un gran metge, que dominava el llatí, l'hebreu, el grec i l'àrab, que havia estat condemnat per Bernat de Luxemburg, i havia predit la vinguda de l'Anticrist. La part més interessant, per ventura, és la descripció dels seus darrers anys i la presència dels «Arnoldistae»:

Die Apostolische Kirch hab niemand verfolgt / aber die Römische Kirch verfolge die Nachfolger Christi / und sey trunken von Blut der Heyligen / Aber die Sophisten zu Pariss haben ihme Widerstand gethan / dass er die *Inquisitores* geflohen / und in Siciliam kommen / unnd als ihne König Friedrich daselbst in einer Legation zum Bapst geschickt / ist er auff dem Meer gestorben / Nach seim Tod hat er in Hispania viel Anhänger gehabt / die hat man Arnoldisten genandt / und sie als Kesser grau famich verfolgt (238).

En el marge del text s'indica «Arnoldistae». És molt interessant aquesta denominació, car normalment, com hem dit abans, en els textos del segle XVI, se solia atribuir gairebé sempre als seguidors d'Arnaldo da Brescia¹⁶.

17. Petro GREGORIO THOLOSANO, *Syntagma iuris vniuersi, atque legum pene omnium gentium, et rerum publicarum praecipuarum, in tres partes digestum*, Francofurti ad Moenum, ex Officina Paltheniana, 1599, 4.

Així com abans hem trobat una referència dins l'obra filosòfica de Pierre de Gregoire, en trobem ara una altra dins aquesta obra jurídica, tot i que el con-

16. Vegeu, supra, la referència a l'obra de Damiano Rossi.

text no fos cap qüestió legal.¹⁷ Com que el *Syntagma iuris vniuersi* volia explicar tot el dret des dels primers principis de la natura, fent esment de l'aire i de la salubritat, va citar Arnaldus Villanouanus.

18. Antoine DE LAVAL, *Desseins de professions nobles et publiques...*, Paris, Chez la Veuve Abel L'Angelier, 1612, 423.

Antoine de Laval (1550-1631), geògraf del rei, va publicar aquest recull de petits tractats, un del quals era «Examen des Almanachz, Predictions, Presages et Divinations». S'hi troba una referència a Arnau, considerat jueu: «Aussi veritable qu'un autre Marran Arnaldus Hispanus, qui aviot menassé le monde de la venuë de l'Antichrist l'an mil trois cens quarante cinq».

19. [Bernard TREVISAN], *La parole delaissee en Trois traitez de la philosophie naturelle, non encore imprimés*, a Paris, per Iean Sara, 1618, 13,19, 33.

La figura de Bernard de Trevisan o Bernardo da Treviso és considerada, per a molts, una invenció apòcrifa.¹⁸ No obstant això, li atribuïren diverses obres, entre elles, aquesta citada a dalt, juntament amb altres dues, tampoc mai impreses. Aquest breu tractat, escrit en francès, conté tres referències a l'arnaldisme alquímic, referint-se al mercuri o a la pedra perfecta. No és sinó una altra baula en la llarga cadena de la història, encara insuficientment explorada, de l'alquímia.

20. Chrysostomo HENRIQUEZ, *Fasciculus sanctorum Ordinis Cisterciensis, complectens Cisterciensium ascetarum praeclarissima gesta, huius Ordinis exordium, incrementum, progressum, praecipuarum abbatiarum per vniuersum orbem foundationes, ordinum militarium origines*, Liber Secundus, Brvxellae, apud Ioannem Pepermanum bibliopolam iuratum, typographumque ciuitatis, sub Bibliis aureis, 1623, 138.

Crisòstom Henríquez (1594-1632) fou el cronista oficial de l'orde cistercenc. En la seva breu existència va donar a la impremta diverses obres, caracte-

17. Rafael RAMIS BARCELÓ, «Las referencias lulianas en el humanismo jurídico francés: Andreas Tiraquellus y Petrus Gregorius Tholosanus», *Anuario da Faculdade de Direito da Universidade da Coruña*, 17 (2013), 471-486.

18. Didier KAHN, «Recherches sur le Livre attribué au prétendu Bernard le Trévisan (fin du XVe siècle)», dins Chiara CRISCIANI – Agostino PARAVICINI BAGLIANI (eds.), *Alchimia e medicina nel Medioevo*, Firenze, SISMEL – Edizioni del Galluzzo, 2003, pp. 265-336.

ritzades per la seva erudició. En un passatge recorda que Arnau va pronosticar el retorn de l'Anticrist l'any 1345.

21. [Hippolyte-Jules PILET DE LA MESNARDIÈRE], *Apologie pour Mr Duncam, Docteur en Medicine, dans laquelle les plus rares effects de la Melancholie et de l'Imagination sont expliquez*, La Fleche, Chez George Griveav, [1636], 47.

Aquest llibre de M. La Mesnardière (1610-1663), metge i polígraf, tracta els efectes de la malenconia. Escriví: «Qui a t'il de plus clair que ce qu'en dit Arnault de Vileneuve? Qui Cor habent debile (vt MVLIERES) facilius incurunt in Melancholiam».

22. Ioanne Baptista RICCILOLO, *Almagestum nouum astronomiam veterem nouamque complectens obseruationibus aliorum, et proprijs nouisque theorematibus, problematibus, ac tabulis promotam, in tres tomos distributam quorum argumentum sequens pagina explicabit*, Bononiae, Ex Typographia Haeredis Victorii Benatii, 1651, 679.

L'*Almagestum nouum*, del jesuïta Giovanni Battista Riccioli (1598-1671), és un dels primers llibres moderns d'astronomia.¹⁹ Hi ha una referència, tractant els planetes menors, a la predicció de la vinguda de l'Anticrist per part d'Arnau de Vilanova:

Arnaldus Hispanus nobilis Medicus, sed hac superstitione nimium imbutus, Antichristum aduenturum Anno Gratiae 1345, comminabatur, ob trium Superiorum coniunctionem in Aquario. Fluxere ab eo tempore anni supra 300, nec alii Antichristi venerunt, nisi quales Apostolicis quoque fuere temporibus, idest Haeresiarchae.

23. Edward LEIGH, *A Treatise of Religion and Learning, and of Religious and Learned Men*, London, Printed by A. M. for Charles Adams, 1656, 53, 121.

Edward Leigh (1602-1671), després d'haver obtingut el M. A. a Oxford fou un escriptor i parlamentari anglès, que va demostrar esser un furibund anticatòlic. Al llibre, Arnau apareix dues vegades: la primera, en una enumeració de tots els alquimistes (53). La segona vegada dona unes pinzellades biogràfiques, ressaltant la seva vessant de crític del papat:

19. Alfredo DINIS, «Giovanni Battista Riccioli and the Science of His Time», dins Mordechai FEINGOLD (ed.), *Jesuit Science and the Republic of Letters*, Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 2003, 195-224.

Arnoldus de Villa Nova, a Spaniard, a man famously learned, and a great writer, anno 1250 whom the Pope with his spirituality condemned among Heretiks for holding and writing against the corrupt errors of the Popish Church. Caius de antiqu. Cantab. Acad. l. 1 faith, He lived an. Dom. 1300, when Raimundus Lullius and Roger Bacon flourished in England (121).

24. Petri GASSENDI, *Opera omnia. Miscellanea*. Tomus V, Lvgdvni, Sumptibus Lavrentii Anisson, 1658, 465.

A priori, podria semblar que Pierre Gassendi (1592-1655) fora un autor interessat en Arnau de Vilanova, especialment en la seva vessant mèdica o alquímica. La recerca per les pàgines de la seva voluminosa obra dóna, però, un resultat ben magre. Només he pogut localitzar, per ara, una referència, on figura envoltat d'altres alquimistes de relleu.

25. Ioannis CARAMUELIS, *Mathesis biceps: vetus et nova*, Vol. 2, Campaniae, In officina episcopali, 1670, 1194.

La única referència que he trobat a Arnau de Vilanova en l'obra del bisbe i erudit cistercenc Juan Caramuel (1606-1682) és aquesta, on figura —com a conrador de la química— acompanyat de la resta d'autors alquimistes i hermètics: Hermes, Geber, Rupescissa, Tomàs d'Aquino, Ramon Llull... La cita coincideix gairebé textualment amb la de Gassendi. L'interès de Caramuel per l'alquímia és modest, i es circumscriu al seu estudi del lul·lisme en totes les vessants.²⁰

26. François BERNIER, *Abregé de la philosophie de Gassendi*, Tome VI, Lyon, Chez Anisson & Posuel, 1678, 776.

François Bernier (1625-1688), Doctor en Medicina de la Facultat de Montpel·lier i viatger, feu una síntesi de la filosofia de Gassendi, en la qual —en plena correspondència amb la seva obra— només s'hi troba una cita, parlant de la medicina universal i l'alquímia.

20. J. VELARDE LOMBRAÑA, *Juan Caramuel, vida y obra*, Oviedo, Pentalfa, 1989, 141-142.

27. Johannis Baptistae DU HAMEL, *Operum philosophicorum*, Tomus I, Norimbergae, Sumptibus Johannis Ziegeri, 1681, 478.

Jean-Baptiste Du Hamel (1624-1708), clergue i filòsof, primer secretari de l'*Académie des sciences*, feu una llarga cita debatent el valor de l'opinió del canoista Joan Andreu (Giovanni d'Andrea) sobre Arnau de Vilanova. Ja s'havia estudiat la rellevància de l'opinió de Joan Andreu en els orígens de llegenda de l'Arnau alquimista.²¹ Heus ací la lectura de Hamel:

Quo vero tanta nobis persuadeant paradoxa, nullis ferè utuntur rationibus; sed pugnant commentitorum exemplorum mirifica copia: Raimundum Lullium, Arnoldum de Villa Nova, et totum Chymicorum senatum citant, quibus sane non assentior, sed magis, si opus est, eos refellam. At Johannis Andreae Jurisconsulti inconcussam auctoritatem usque ad nauseam nobis obtrudunt, qui in additionibus ad speculationem de falsi crimine, haec habet: Nostris, inquit, diebus habuimus Arnoldum de Villa Nova in curia Romana summum Medicum, et Theologum, de quo scripsimus consilium de observatione jejunii, qui et magnus Alchimista, virgulas auri, quas faciebat, consentiebat omni probationi summitti. Mirum si Arnoldus tanti arcani conscius non Medicinam modo Sacerdos exercebat; sed etiam de stipendio, ut ferunt, cum aegrotos inviseret, satis sordide pacisceretur. Nec Albertus se vidisse aurum ex Alchimistarum officinis productum, quod omnia ignis examina sustineret. An non possuit Arnoldus Joanni Andreae, atque aliis illudere?

28. Adalberto TYLKOWSKY, *Quintuplex temporis exegesis sive tractatus quinque de calendario*, [Olivae], Typis Monasterii Olivensis Sac. Ord. Cisterc., 1687, 232.

Adalbertus (Wojciech) Tytkowski (1624-1695), jesuïta, va citar Arnau en aquest calendari eclesiàstic, en el qual recordava que «Arnaldus Hispanus apud Picum lib. 5 c. 4. Antichristum venturum anno Christi 1345».

29. Balthasar GUYNAUD, *Essais d'explications ou Conjectures vrai-semblables sur la verité de plusieurs autres propheties de Nostradamus, tant sur le present que sur l'avenir (troisieme partie)* en *La Concordance des Propheties de Nostradamus avec l'histoire depuis Henry II jusqu'a Lvois Le Grand*, Paris, Chez Jacques Morel, 1693, 275.

Balthasar Guynaud era governador dels patges de la Cambra del Rei de França, i va escriure aquest comentari a las profecies de Nostradamus, que

21. Michela PEREIRA, «Arnaldo de Villanova e l'Alchimia. Un'indagine preliminare», dins *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, vol. II, edició a cura de Josep Perarnau, Barcelona, IEC, 1995, 95-174.

suscità l'atenció del públic.²² En un passatge va citar Arnau de Vilanova, referint-se a la filosofia hermètica:

Par cet issu du gran Hermés, il faut entendre un veritable Philosophe, qui aura effectivement le secret come le grand Hermés l'avoit, et que l'ont pareillement eu Albert le grand, Abraham le Juif, Marie la Prophetesse, Raimond Lulle, Arnauld de Villeneuve, Basile Valentin Religieux de l'Ordre de saint Benôit, la maison des Comtes de Flex...

30. Ignatio Hiacyntho AMAT DE GRAVESON, *Historia ecclesiastica variis colloquiis digesta, ubi pro theologiae candidatis res praecipuae non solum ad historiam sed etiam ad dogmata, criticam, chronologiam et Ecclesiae disciplinam pertinentes*, Tomus Quintus, Romae, apud Franciscum Gonzagam, 1719, 255.

El dominicà Ignace Hyacinthe Amat de Graveson (1670-1733) va escriure aquesta voluminosa i afamada història de l'Església, en la qual analitzava pas a pas les diverses etapes històriques. Seguint directament Eimeric i Bernard de Luxemburg, i fent-se ressò de la sentència condemnatòria de Tarragona de 1316, insistí en la concepció d'Arnau com a heretge: «*Arnaldus de Villanova, natione Catalanus, Professione insignis Medicus, qui eruditionem, qua pollebat, pravis de religione opinionibus turpiter foedavit*».

31. [Melchior DOUZETEMPS], *Mystère de la Croix affligeante et consolante, mortifiante et vivifiante, humiliante et triomphante de Jésus-Christ et de ses membres*, Hombourg vor der Höhe, par Godefroy Memhard, 1732, 188, 195.

Aquesta obra estranya és atribuïda a Melchior Douzetemps (1668?-1738?), un escriptor francès reformat, que barrejava el cristianisme amb idees hermètiques.²³ Contràriament al que pugui semblar per la lectura del títol, les dues referències no provenen de l'arnaldisme espiritual, sinó de l'arnaldisme hermètic. Una d'elles diu: «Ainsi dans lui sont renfermez le mâle et la femelle, le Soleil et la Lune, qui sont son pere et sa mere; Voiez ce qu'en disent *Basile Valentin, Teophraste, Arnold de Villeneuve*; et puis vous me croirez» (188). La segona referència fa esment al raonament experimental de Ramon Llull i d'Arnau de Vilanova, dins el marc de l'alquímia (195).

22. Hervé DRÉVILLON, *Lire et écrire l'avenir: l'astrologie dans la France du Grand Siècle, 1610-1715*, Seyssel, Editions Champ Vallon, 1996, 198.

23. Antoine FAIVRE, «Douzetemps, Melchior», dins *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*. Consultat online el 13 de Març de 2021 <http://dx.doi.org/10.1163/1873-8338_dgwe_DGWE_099>

32. [André-François BOUREAU-DESLANDES], *Histoire critique de la philosophie: Ou l'on traite de son origine, de ses progrès, et des diverses Revolutions qui lui sont arrivées jusqu'à notre tems*, Tome troisieme, A Amsterdam, Chez François Changuion, 1737, 332-335.

André-François Boureau-Deslandes (1689-1757), filòsof ateu i col-laborador de l'*Encyclopédie*, dedicà tres pàgines de la seva *Histoire critique de la philosophie*²⁴ a la figura d'Arnau de Vilanova. L'enquadrava, essencialment com a filòsof natural i com a alquimista. Era estudiat després de Ramon Llull i abans de Pietro d'Abano. El judici que en feu mostrava la seva independència d'esperit i valorava, especialment, la novetat de les seves doctrines. Començà dient que «Arnauld de Villeneuve volout embrasser trop de matières à la fois; et il s'egara». Tant els teòlegs com els metges el criticaren, i fou acusat de practicar la màgia. Com a bon il·lustrat, en lloc de donar crèdit a les diferents llegendes i històries sobre la seva vida i dirigí als lectors directament a les obres arnaldianes:

Je renverrai seulement les curieux aux Ouvrages mêmes d'Arnaud de Villeneuve, et sur-tout à son Rosaire des Philosophes. Il y apprendront ce qui peut-être leur importe davantage de favoir, c'est que pour parvenir au secret admirable du grand-œuvre, il faut avoir lu tous les Auteurs qui ont écrit sur cette matière, les avoir confrontés et, por ainsi dire, essayés l'un sur l'autre. Mais quel est l'home sensé, qui ne recule à la vue d'une pareille entreprise? Comment lire un tas d'Ecrivains qui n'ont aucune idée claire de ce qu'ils traitent, et qui cependant, pour se donner une apparence de génie, s'enveloppent de je ne sai quelle obscurité mystérieuse? Comment se plaire avec des Ecrivains, qui non contens d'exiger un travail opiniâtre, et, comme ils s'en expliquent eux-mêmes, un travail d'Hercule, exigent encore de certaines qualités incompatibles les unes avec les autres? comme si le moral influoit sur le physique, et que la Chymie fût un suite de vertus, elle, qui n'est d'un bout à l'autre qu'une suite d'opérations manuelles! (334).

3. CONCLUSIONS

He presentat un total de 31 obres amb una o més referències arnaldianes. El contingut abasta tota l'època moderna, des del segle XVI al XVIII. Hi trobem al·lusions tant a l'arnaldisme espiritual com a l'alquímic, sovint barrejades, com passa, per exemple, dins l'obra de Johann Geiler von Kaysersberg.

Tot i que la major part de les fonts siguin en llengua llatina, n'hi ha també en vernacla. Els temes, essencialment, es poden dividir en tres grups: en primer lloc, l'Arnau alquimista, gairebé sempre davora Llull; en segon lloc,

24. Gregorio PIAIA, «La storia della filosofia in Francia, 1650-1750», dins *Storia delle storie generali della filosofia*, G. SANTINELLO (ed.), vol. II, *Dall'età cartesiana a Brucker*, Brescia, La Scuola, 1979, 199-235.

l'Arnau espiritual, precursor de la Reforma; i, finalment, l'home que va predir la vinguda de l'Anticrist l'any 1345.

Conviuen, dins aquest conjunt de referències, autors d'orientació molt diversa: humanistes com Christoph Flurheim, Konrad Heresbach o Conrad Wimpina; metges com La Mesnardière; metges i demonòlegs com Johann Weyer o Reginald Scot; teòlegs com Lambert Daneau o Melchior Douzetemps; inquisidors com Damiano Rossi; filòsofs i juristes com Jean Bodin o Pierre de Grégoire, filòsofs com Gassendi, Caramuel, Du Hamel o Boureau-Deslandes; historiadors com a Martin Richter, Crisòstom Henríquez o Amat de Graveson; geògrafs i astrònoms com Antoine de Laval, Giovanni Battista Riccioli i Wojciech Tytkowski; així com enciclopedistes com Tommaso Garzoni.

Com he dit al principi, les referències tenen un valor desigual, però són petites pistes per a la construcció de la història de l'arnaldisme modern, un tema que encara necessita una acurada recerca. Les futures incursions ajudaran a contextualitzar unes dades esparses que ara se presenten com a estímul d'aquesta investigació futura.

Voldria acabar recalcant el que he dit al principi: un repositori d'autors arnaldistes moderns —o, com a mínim des del naixement de l'impremta— seria un instrument utilíssim, que il·luminaria no només la història de la ciència, sinó també la de la filosofia, de la teologia i altres àmbits de pensament i la cultura. Recollint els resultats de les precedents Trobades arnaldianes, i amb les aportacions del darrer decenni es podria oferir ja un conjunt ben respectable de materials, dels quals —per llur dispersió— de vegades no en poden fruir tots els investigadors. Aquest és el meu desig i, en definitiva, més enllà de l'importantíssim tema de les edicions crítiques, crec que —juntament amb les actes— seria el fruit més esponsorós d'aquesta trobada.

Maria CABRÉ DURAN
Universitat de Girona
Maria.cabre@udg.edu
ORCID: 0000-0003-1524-7906

EL DE MYSTERIO CYMBALORUM ECCLESIAE
D'ARNAU DE VILANOVA: UN STATUS QUAESTIONIS*

*The De mysterio cymbalorum Ecclesiae
of Arnau de Vilanova: An Status Quaestionis*

Resum: L'article ofereix una descripció del tractat arnaldia *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, una obra espiritual que Arnau de Vilanova va escriure l'any 1301, i de la seva tradició textual. En la primera part es presenta de forma introductòria aquesta obra en el context de la polèmica escatològica que Arnau va protagonitzar entre els anys 1299 i 1305, sobretot en relació al seu tractat *De tempore adventus Antichristi*. En la segona part del text, s'hi exposen elements importants del contingut de l'obra, és a dir, la formulació de la tesi de l'arribada de l'Anticrist en un moment determinat de la història i les conseqüències pràctiques que aquest anunci té per a tota la cristiandat. En la tercera part, s'hi exposen les vicissituds de composició de *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* i la llista dels testimonis manuscrits coneguts que la conserven, descrits codicològicament i amb les referències bibliogràfiques corresponents. Aquesta darrera part també presenta observacions rellevants per a reconstruir la tradició textual de l'obra de tal manera que, partint de l'estudi preliminar de Mn. Perarnau (*Arxiu de Textos Catalans Antics*, 7-8, 1988-1989), l'article esdevingui un pas previ i preparatori per a la seva futura edició crítica.

Mots clau: *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, escatologia, Anticrist, Arnau de Vilanova, manuscrits.

Abstract: The article presents a description of the treatise *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* and its textual tradition, a spiritual work that Arnau de Vilanova wrote in 1301. The first part outlines the work in an introductory way and in relation to the eschatological dispute in which Arnau took part between 1299 and 1305, especially from the publication of his treatise *De tempore adventus Antichristi*. The second part presents important elements of the content of the work, that is to say, the formulation of the thesis of the Antichrist's advent at a specific point of history and the practical consequences that this announcement implies for all Christendom. The third part is devoted to the details of the writing process of the work *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* and to the list of the known manuscripts that contain it, with their codicological descriptions and the corresponding bibliographical references. This last part includes

* Aquest article ha sigut possible i s'inscriu en el projecte d'investigació PID2019-104308GB-I00, aprovat i finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació.

concluding observations particularly relevant for the reconstruction of the textual tradition of Arnau's work, in such a way that, on the basis of the preliminary study conducted by Mn. Perarnau (*Arxiu de Textos Catalans Antics*, 7-8, 1988-1989), the article can be considered as a preparatory study for its future critical edition.

Keywords: *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, eschatology, Antichrist, Arnau de Vilanova, manuscripts.

1. INTRODUCCIÓ A L'OBRA

L'obra espiritual *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* (o 'Tractat sobre el misteri de les campanes de l'Església') és un text doctrinal i de confrontació publicat l'estiu de l'any 1301 on Arnau de Vilanova va presentar de forma definitiva el seu pensament escatològic.¹ L'autor ja havia formulat i defensat la seva tesi escatològica en el tractat *De tempore adventus Antichristi* (o 'Tractat sobre el temps de la vinguda de l'Anticrist'),² publicat en diverses fases poc temps abans (1299-1300). Així, aquestes dues obres recullen les tesis escatològiques que Arnau de Vilanova va defensar durant els darrers anys del segle XIII (1297-1300) i els primers del XIV, fins el 1305, les quals tenen a veure amb la possibilitat i conveniència de conèixer quan serà l'arribada de l'Anticrist i, per tant, la fi del món. Ara bé, els dos tractats esmentats presenten diferències rellevants. En primer lloc, una diferència d'estil: en el *De mysterio cymbalorum*, que és l'obra que ens ocupa, Arnau va utilitzar un estil i un to molt més acadèmics respecte al *De tempore adventus Antichristi*, els quals, almenys en aparença —és a dir, pel que fa a la forma— permeten identificar el seu autor com un teòleg més professional. En segon lloc, una diferència en l'estructura: mentre el *De tempore adventus Antichristi* es divideix en dues parts —la primera es titula *Tractatus de consumatione saeculi* i la segona és la resposta d'Arnau a les objeccions rebudes per part d'alguns teòlegs—, el text *De mysterio cymbalorum* constitueix una peça unitària i homogenia.

1. L'obra ha estat estudiada i transcrita a Josep PERARNAU I ESPELT, «El text primitiu del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* d'Arnau de Vilanova. En apèndix el seu *Tractatus de tempore adventus Antichristi*», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 7-8 (1988-1989), 7-169. Aquest article és fonamental per presentar l'*status quaestionis* de l'obra; en ell, a més de publicar-ne la primera i única transcripció disponible, Mn. Perarnau n'introdueix i n'estudia el contingut. Per un estudi més exhaustiu de les obres espirituals arnaldianes i el lloc que ocupa el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* entre elles, cf. FRANCESCO SANTI, *Arnau de Vilanova: l'obra espiritual*, València, Diputació Provincial 1987; i Josep PERARNAU I ESPELT, «Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 13 [= Actes de la I Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova, 1] (1994), 25-103.

2. ARNALDUS DE VILLANOVA, *De tempore adventus Antichristi*, ed. a cura de Josep PERARNAU (Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia, 5), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans – Facultat de Teologia de Catalunya 2014. L'edició dels *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* és el projecte 9/5 del Corpus Philosophorum Medii Aevi de la Union Académique Internationale, editats per l'Institut d'Estudis Catalans i l'Ateneu Universitari Sant Pacià.

A què responen aquests canvis formals? El cas és que, tal i com prova la segona part de l'obra, la tesi escatològica que Arnau havia presentat en el tractat *De tempore adventus Antichristi* va aixecar molta polseguera i fou causa de moltes polèmiques entre teòlegs, sobretot entre el mateix Arnau i els teòlegs parisencs, com els dominics Bernat de Puigcerçós o Joan Vigorós. De fet, Mn. Perarnau descriu la publicació del petit tractat com «una bomba que provocà explosions múltiples i esglaonades, tant en el temps com en l'extensió de tot l'Occident europeu».³ La severitat d'aquestes reaccions al *De tempore* es poden resumir indicant dos esdeveniments. El primer, l'inici d'un procés gairebé inquisitorial en contra d'Arnau instat pels mestres de la Facultat de Teologia de París, que tingué lloc davant del bisbe de la ciutat. El procés va concloure amb la presó per Arnau, que fou apel·lada pel papa Bonifaci VIII. En segon lloc, i després d'aquest procés, la inauguració d'una polèmica teològica de caire escatològic que durà més de deu anys, durant la qual diversos teòlegs europeus, com Guiu Terrena, es posicionaren entorn la doctrina arnaldiana sobre la fi del món.⁴ A aquestes reaccions cal afegir les advertències del papa Bonifaci VIII, que va titllar de 'temerària' la doctrina exposada al *De tempore adventus Antichristi* i va prohibir formalment al seu autor escriure res més sobre el mateix tema.⁵

Tanmateix, a pesar de l'amonestació del papa i dels fets de París, un any després de la publicació del *De tempore adventus Antichristi*, Arnau de Vilanova va reprendre la temàtica escatològica escamesa escrivint el *De mysterio cymbalorum*; ara bé, aquest cop, *sub alio estilo*. Cal notar que, al mateix temps, Arnau era anomenat, de manera inesperada, arquiatre, és a dir, metge pontifici. Així, després de les objeccions i atacs que havia rebut el *De tempore adventus Antichristi*, sembla ser que Arnau, en el *De mysterio cymbalorum*, va procurar buscar una formulació més acadèmica i menys polèmica de la mateixa tesi escatològica que ja havia presentat, és a dir, una exposició que fos més acceptable i adequada a l'estil dels tractats teològics de l'època. Aquesta reformulació, que és essencialment formal, va passar, gairebé de forma inevitable, per un replantejament del contingut, ja que el nou tractat inclou una resposta als atacs rebuts per part dels teòlegs, una confrontació. Més avall veurem en quin sentit. A pesar d'aquesta normalització formal del missatge,⁶ cal notar que després de la publicació del *De mysterio cymbalorum* es va perpetuar la polèmica escatològica, especialment entre Arnau i els frares predicadors, sobre les qüestions escatològiques plantejades pel primer.

3. Cf. PERARNAU, «El text primitiu del *De mysterio cymbalorum*», 9.

4. Per ampliar la disputa escatològica que va protagonitzar Arnau de Vilanova entre els anys 1297 i 1305, veure la monografia Jaume MENSA I VALLS, *Les raons d'un anunci apocalíptic. La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305): anàlisi dels arguments i de les argumentacions*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya (Col·lecció Sant Pacià, 61), 1998.

5. Cf. PERARNAU, «El text primitiu del *De mysterio cymbalorum*», 10.

6. Cf. PERARNAU, «El text primitiu del *De mysterio cymbalorum*», 42-43.

Arnau va completar la seva obra escatològica poc després de publicar el *De mysterio cymbalourm*, amb el text *Philosophia catholica et divina* ('Filosofia catòlica i divina', 1302), on va proposar el mètode de preparació per a tot allò que pugui causar l'arribada del màxim Anticrist.⁷ Igualment, Arnau va reiterar el seu missatge escatològic i va respondre a les diverses crítiques i objeccions rebudes en diversos tractats i denúncies, com són la *Confessio Ilerdensis* (1303)⁸ i la *Confessio de Barcelona* (1305).⁹ Tanmateix, la polèmica i les acusacions sembla que van aturar-se amb el papat de Climent V, Bertran de Got, que fou un dels destinataris del *De mysterio cymbalourm* i coneixia bé la doctrina arnaldiana. Doncs bé, l'any 1305, Climent V va suspendre el judici sobre les obres teològiques d'Arnau i va determinar la reserva de les seves obres a la Santa Seu. Ara bé, l'any 1316, amb la mort de Climent V, es va publicar una sentència condemnatòria durant el papat de Joan XXII, que prohibia la tinença i la lectura de les obres arnaldianes sobre escatologia.¹⁰ La sentència també reprovava algunes proposicions de la doctrina escatològica, reformista i espiritual d'Arnau. Amb aquesta sentència es reobria o s'aviva la polèmica generada pels tractats escatològics *De tempore adventus Antichristi* i *De mysterio cymbalourm*. Tanmateix, a pesar de la prohibició papal, se sap que almenys a Barcelona es van seguir discutint les idees arnaldianes sobre la vinguda de l'Anticrist i la fi del món, que van seguir ben vives de la mà, entre d'altres, d'un nebot de l'autor que les defensava des de Poblet, Pere de Vilanova, i de Ponç Carbonell, qui va escriure en aquest context en contra d'Arnau. La vigència d'aquest debat, és a dir, les polèmiques que giraren entorn del missatge escatològic d'Arnau, sobretot entre terciaris franciscans i beguins, va durar almenys fins a mitjans del segle XIV, ja que l'any 1347 encara se'n cremaven llibres.

7. Per a l'estudi i primera transcripció d'aquesta obra, cf. Josep PERARNAU i ESPELT, «L'*Ars catholicae philosophiae* (primera redacció de la *Philosophia catholica et divina*) d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text. En apèndix, les dues lletres que acompanyaven les còpies destinades a Bonifaci VIII i al Col·legi Cardenalici i les requestes a Benet XI i al Cambrer Papal en Seu vacant», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 10 (1991), 7-223. Aquest text formaria part d'un primer cicle d'obres arnaldianes que marcarien una discussió pacífica però polèmica amb els teòlegs de la Universitat de París, el qual començaria amb el *De tempore adventus Antichristi*, seguiria amb el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* i tancaria amb un tractat titulat *Apologia de versutiis et perversitatibus*. Cf. Josep PERARNAU i ESPELT, «L'*Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudoteologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonigum Dignensem* d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi; i transcripció del *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu Antichristi*», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 20 (2001), 54-55.

8. Editada a Jaume MENSA i VALLS, «La *Confessio Ilerdensis de spurcitiis pseudoreligiosorum* d'Arnau de Vilanova. Presentació i edició», *Faventia*, 38 (2016), 63-84.

9. Editada a ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. I: *Escrits religiosos*, ed. a cura de Miquel BATLLORI, Barcelona, Editorial Barcino, 1947, 56.

10. Sobre aquesta sentència, cf. Jaume MENSA i VALLS, «Confrontació de les tesis condemnades en la sentència de Tarragona de 1316 amb les obres espirituals d'Arnau de Vilanova», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 30 (2011), 305-334; i Jaume MENSA i VALLS, «Arnau de Vilanova, la filosofia i la sentència condemnatòria de les seves obres (Tarragona, 1316)», *Enrabanar: an international journal of theoretical and practical reason*, 42 (2009), 21-46.

2. EL CONTINGUT

La tesi que Arnau de Vilanova defensa en el *De mysterio cymbalorum*, que ja va presentar en el *De tempore adventus Antichristi* i que desplegarà i proclamarà en tots els tractats publicats entre el 1297 i el 1305 —i que, per tant, marcarà la seva obra religiosa durant aquell període de temps— és la previsió de l'arribada de l'Anticrist i la fi del món en un període inferior als cent anys. Arnau anuncia, més concretament, l'adveniment públic i descarat del màxim Anticrist als volts dels anys 1376-1378 i la fi del món més o menys un segle més tard. Per tant, el tractat conté un missatge més aviat explícit sobre la necessitat general de preparar-se per tal de poder-s'hi resistir.¹¹

En el *De mysterio cymbalorum* aquesta tesi es presenta en dues direccions: per una banda, Arnau n'exposa el fonament doctrinal i, per l'altra, en determina les conseqüències pràctiques per a tota la cristiandat.

En primer lloc, pel que fa al suport teòric de la tesi, Arnau explica que el seu coneixement sobre la fi del món l'ha obtingut en les Sagrades Escriptures, les quals ha escrutat en deteniment —seguint el precepte evangèlic de Joan, *Scrutamini Scripturas*—,¹² car és un mètode que considera lícit per a fer teologia. Tanmateix, el tractat presenta menys citacions bíbliques que el *De tempore adventus Antichristi* i, en el marc de la normalització del text amb la teologia de l'època que hem esmentat, més referències a la patristica i a textos escolàstics. En tot cas, la previsió d'aquesta arribada i la seva precisió es basen en la interpretació arnaldiana, certament il·luminada per la gràcia de Déu, de les frases del llibre de Daniel, 8,14 (sobre la fi del món) i 12,11 (sobre l'Anticrist)¹³ i, amb tot, en la idea que és possible determinar l'arribada del final dels temps a partir de la revelació bíblica i la il·luminació divina.

Ara bé, a més de les visions i profecies de Daniel sobre l'Anticrist en la Bíblia, Arnau, al llarg del text, també presenta com a prova de les seves previsions el testimoniatge d'Agustí d'Hipona i, concretament, la seva doctrina sobre la possibilitat de conèixer la fi del món. Aquesta referència a un autor de la tradició cristiana respon al procés de normalització esmentat del text per part d'Arnau per tal de respondre als teòlegs parisencs que havien atacat les seves tesis. Així, a més de la Bíblia, Arnau presenta Agustí com el mestre predecessor del seu missatge i l'autoritat que reforça la seva tesi escatològica.

11. Per un estudi sobre el càlcul arnaldia de la vinguda de l'Anticrist, cf. Gian-Luca POTESTÀ, «L'anno dell'Anticristo. Il calcolo di Arnaldo di Villanova nella letteratura teologica e profetica del XIV secolo», *Rivista di storia del cristianesimo*, 2 (2007), 431-464.

12. Cf. PERARNAU, «El text primitiu del *De mysterio cymbalorum*», 69, l. 259-260. Veure la nota a peu de pàgina.

13. Cf. *Ibidem*, 89-94, l. 673-684. «Exprimitur enim cum dicitur: "A tempore, cum ablatum fuerit iuge sacrificium [et posita] fuerit", id est, usque ad tempus quo ponetur, "abominatio in desolationem", scilicet populi fidelis, "dies mille ducenti nonaginta". Ex quibus verbis expresse patet quod in hoc numero ponit pro initio computationis tempus illud, in quo fuit ablatum iuge sacrificium» (*Ibidem*, 90, l. 696-701).

La base textual d'aquesta referència és l'obra *De civitate Dei*, on Agustí havia afirmat que «in ultimis annis mille ista res agitur, id est, sexto annorum miliario tamquam sexto die, cuius nunc spatia posteriora uoluuntur, secuturo deinde sabbato, quod non habet uesperam».¹⁴ I així, en apuntar que ell vivia en el darrer mil·lenari o període de mil anys, Arnau interpreta que Agustí d'Hipona també havia fet recompte cronològic de l'arribada de la fi del món.¹⁵ Val a dir que els mateixos textos d'Agustí van ser emprats, en una interpretació oposada a l'arnaldiana, com una prova per a detractar i censurar les tesis escatològiques d'Arnau per part dels seus rivals, com fou el dominic Martin de Ateca.¹⁶

Observem també que el tractat inclou un tema que no presenta el *De tempore adventus Antichristi* i que recull la resposta d'Arnau als atacs rebuts per part dels teòlegs parisencs, a saber: l'afirmació de la possibilitat i conveniència de preveure i conèixer de manera vàlida en termes teològics els temps finals i, més concretament, el moment precís de l'arribada del màxim Anticrist;¹⁷ és a dir, Arnau accepta la possibilitat i licitud de comptar els anys que falten fins a la fi del món. Aquesta qüestió, que esdevé un tema molt important en l'obra arnaldiana, implica, de retruc, que l'autor confronti i qüestionï la validesa de la teologia dels teòlegs que l'aviem atacat;¹⁸ en altres paraules, apunta al sentit i a la tasca intel·lectual de la teologia en general. I en aquest context, Arnau indica tres trets que no poden formar part de la teologia cristiana vàlida ente-

14. AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, XX, cap. VII, ed. a cura de B. DOMBART – A. KALB (Corpus Christianorum. Series Latina, 47-48), Turnholt, Brepols 1955, 710, l. 57-60.

15. «Cum igitur asserat quod in sexto millenario durationis mundi cursus presentis seculi finietur et quod suo tempore volvebantur posteriora spatia millenarii sexti, palam assererat vel asserit quod infra millenarium a suo tempore seculum presens terminaretur. Non est ergo verum quod ponebatur, scilicet quod nullus sanctorum est adhuc taliter usus revelationibus sacre Pagine pertinentibus ad ultima tempora seculi, quod sub certo numero annorum illa reponeret, cum Aquila doctorum expresse restrinxerit a tempore suo ad minus tempus quam sint mille anni. Ex predictis igitur patet quod non solum licet scrutari divinam Scripturam ad habendum per eam notitiam de ultimis temporibus seculi, sed etiam est possibile quod per eam habeatur eorum notitia sub determinata mensura partium temporis magni vel parvi» (PERARNAU, «El text primitiu del *De mysterio cymbalorum*», 82, l. 525-537). També cf. *Ibidem*, 76, l. 408-413 i 88-89, l. 652-671. Per ampliar l'ús que fa Arnau de les frases d'Agustí, cf. les notes a peu de pàgina a PERARNAU, «El text primitiu del *De mysterio cymbalorum*», 81-82.

16. Per un estudi de la interpretació que Arnau de Vilanova va fer de la doctrina escatològica d'Agustí d'Hipona en un altre de les seves obres, com és l'*Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Ateca, praedicatorum*, cf. Jaume MENSA I VALLS, «La interpretació d'Arnau de Vilanova de l'escatologia d'Agustí d'Hipona en l'*Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Ateca*», *SVMMA. Revista de cultures medievals*, 18 (2021), 39-59.

17. Cf. PERARNAU, «El text primitiu del *De mysterio cymbalorum*», 71-82, l. 307-537; sobre la convicció de la utilitat i necessitat de conèixer amb antelació aquest adveniment, cf. *Ibidem* 83, l. 539 - 87, l. 642.

18. Mn. Perarnau, en parlar del *De mysterio cymbalorum*, afirma que és evident que en aquesta obra «l'autor segueix respirant per les ferides provocades per la confrontació parisenca», de tal manera que, continua l'autor, l'obra es limita «almenys bàsicament, a les polèmiques de París 1299-1300» (PERARNAU, «L'*Apologia de versutiis atque peruersitatibus...*», 35-36).

sa com a acte personal; en altres paraules, Arnau identifica i desqualifica tres elements o maneres de fer teologia que estan prohibits perquè són temeraris o erronis, a saber: 1) la investigació o recerca intel·lectual que prové de la curiositat humana, ja que aquesta no té cap valor cristià;¹⁹ cal veure que a la curiositat Arnau oposa la pertinença d'obrar i fer recerca a partir de la caritat, que és una forma de seguir a Jesucrist;²⁰ 2) la investigació que, a més de ser fruit de la curiositat humana, vol o pretén endinsar-se en el misteri de Déu,²¹ la qual cosa indica supèrbia científica o voluntat de presumir d'enginy elevat (*presumptione subtilitatis aut elatione ingenii*);²² 3) la investigació que es planteja la possibilitat de predir els temps dels esdeveniments finals i l'actuació de l'Anticrist en base a conjetures humanes, tant si provenen *per naturales rationes*, com *per astronomicas speculationes*, o *per quascumque alias philosophorum considerationes aut magorum vel divinorum figmenta*.²³ Arnau acompanya aquesta desqualificació amb la demostració i indicació de la manera correcta, encertada i lícita de fer teologia, de la qual el seu propi tractat n'és un clar exemple. Amb tot, la proposta d'Arnau és, partint de la caritat i la humilitat i amb la guia de l'amor de Déu, estudiar i escutar el sentit de les Escriptures (*licet scrutari*) per tal de poder esbrinar de manera lícita quan esdevindrà la fi del món (*possible est comprehendere*).

En segon lloc, pel que fa a les implicacions pràctiques d'aquest anunci apocalíptic tal i com es formula en el *De mysterio cymbalorum*, observem la voluntat d'Arnau d'advertir o avisar l'Església per tal que l'arribada tan pròxima de l'Anticrist no la trobi desprevinguda o, en tot cas, de despertar la consciència de la cristiandat al respecte.²⁴ Aquesta qüestió prova la finalitat que té el tractat d'incidir en una actuació immediata de la cristiandat, és a dir, l'orientació pastoral i política del text. De fet, sembla que, d'alguna manera, rere l'anunci apocalíptic d'Arnau hi hagi la intenció de provocar una reforma de la vida cristiana, la qual ha d'encaminar-se a seguir una via més espiritual, a saber: «expedit ecclesiae talem notitiam praescribere seu praenuntiare, ut efficaciter

19. «Prohibitum quidem est perscrutari quidquam ex curiositate seu ardore sciendi et maxime quando scrutabile vires scrutantis excedit» (PERARNAU, «El text primitiu del *De mysterio cymbalorum*», 63, l. 161-162). Aquesta idea és la clau hermenèutica amb la qual Arnau interpreta l'inici dels *Fets d'apòstols* (cf. *Ibidem*, 72, l. 312-326).

20. «Constat quod scrutinium Scripturarum est eis licitum et maxime si scrutentur ex caritate, non ex curiositate» (*Ibidem*, 69, l. 261-262; cf. l. 264-265).

21. Cf. *Ibidem*, 63, l. 162-181.

22. Cf. *Ibidem*, 63, l. 174.

23. Cf. *Ibidem*, 72, l. 309-312.

24. Per exemple, «Communiter vero expedit toti ecclesie de tempore Antichristi specialiter prehabere notitiam propter duo. Primo, ut premunita, scilicet armis christiane religionis, cautius vitet deceptionis periculum. Secundo, ut levius toleret persecutionis flagellum, nam "previsa solent ledere tela minus"» (*Ibidem*, 84, l. 561-565). I, just abans d'aquest fragment, Arnau fa referència a la necessitat que l'Església avisi de l'arribada de l'Anticrist amb un toc de trompeta (*Ibidem*, 83, l. 554-557).

inducantur christiani ad *contemptum temporalium et desiderium aeternorum*.²⁵ Així, després d'avançar-se a les possibles reaccions dels seus rivals teòrics, Arnau conclou el tractat amb un clam: la necessitat, per part de l'Església, de proclamar de forma vigorosa la proximitat dels temps finals perquè *expedit praescire sive praenuntiare*. Aquesta inclinació reformadora de l'obra acabaria intensificant-se en els següents tractats que Arnau dedicaria al tema escatològic, com l'esmentat *Philosophia catholica et divina*.

3. LA TRADICIÓ TEXTUAL

Arnau de Vilanova va exposar les circumstàncies i vicissituds de la composició del *De mysterio cymbalorum* en la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI* ('Protesta, presentació i súplica a Benet XI'),²⁶ que ell mateix va llegir davant del nou papa Benet XI l'any 1304, per tal d'informar-lo de la persecució que estava patint per part dels teòlegs i de proposar-li un pla de reforma de l'Església. De fet, són aquests els objectius que esmenta Arnau en aquest text en exposar l'origen del seu nou tractat:

Et cum sepe recoleret processum celebratum per Romanam Sedem contra presentatum opusculum [*De tempore adventus Antichristi*], temptabatur scribere dissolutiones argumentorum et rationum, quibus dominus Papa conatus fuerat probare scribentis temeritatem super materia prelibata.²⁷

Arnau també va parlar de les qualitats del seu tractat en la *Praesentatio facta Burdegaliae* (1305).²⁸

El cas és que, d'acord amb la narració d'Arnau,²⁹ l'autor va escriure el *De mysterio cymbalorum* tan sols després d'haver sentit una veu interior que, mentre pregava, li deia 'escriu ràpidament'. Tanmateix, segons ell mateix

25. Cf. *Ibidem*, 83, l. 544-545. O, també: «Nam quanto illa tempora prenuntiabunt esse viciniore, tanto efficacius consequentur finem religionis catholice doctrine, qui est corda mortalium inducere ad contemptum terrene felicitatis et appetitum celestis, quod est proprie proprium officium sponse Christi ex institutione ipsius sponsi» (*Ibidem*, 70, l. 283-287). En aquest sentit, Mn. Perarnau, en descriure els darrers paràgrafs del tractat, afirma el següent: «Hom en podia deduir que allò que realment interessava Arnau no era pas tant la veritat teòrica de la predicció escatològica com l'ocasió de fer retronir la campana grossa, la d'espantar tothom amb un bramul immens, la de llançar un tro esgarriós i que, per tant, el seu objectiu real era el d'obligar tothom a repensar-se i a corregir el camí de la vida» (PERARNAU, «L'Ars catholicae philosophiae», 18).

26. Editada a PERARNAU, «L'Ars catholicae philosophiae», 201-214.

27. PERARNAU, «L'Ars catholicae philosophiae», 205, l. 313-317.

28. [*Praesentatio facta Burdegaliae coram domino summo pontifice Clemente VI*], ms. Vat. lat. 3824, ff. 254d-261d.

29. Cf. Jaume MENSA I VALLS, «Somnis i visions en l'obra espiritual d'Arnau de Vilanova», *Mot so razo*, 16 (2017), 61-69.

explica, no tenia clar si seguir o no aquella veu que l'exhortava a escriure després de tot el que havia passat amb la publicació del *De tempore adventus Antichristi*. Com que no sabia què fer, Arnau va demanar a Jesucrist que li digués, a través de la Bíblia, si aquella veu que havia sentit era seva o no. Aleshores, en obrir el llibre sagrat va veure, de manera immediata i amb unes lletres més grosses que les altres, la frase de Lluc 16,6: «Seu ara mateix i escriu cinquanta». Va repetir l'acció una segona vegada, i la frase seguia apareixent amb caràcters especials, la qual cosa el va portar a prendre la decisió d'escriure, encara que ho va fer amb la determinació de no compartir el text amb ningú. Ara bé, Arnau explica que el referendari, en veure un dia el tractat *De mysterio cymbalorum*, li va dir que allò que havia escrit eren paraules celestials i que n'havien de fer dues còpies (una per a ell i l'altra per al papa); però, a més, en reflexionar sobre el sentit de la paraula 'cinquanta' que havia llegit a la Bíblia, Arnau va deduir que el seu tractat s'havia de multiplicar, i així ho va fer.

Els manuscrits coneguts que transmeten el tractat *De mysterio cymbalorum* són els següents:

B = MS Bernkastel-Kues, St. Nikolaus-Hospital Bernkastel, Cod. Cus. 42, ff. 238ra-249rb

Manuscrit factici de paper de 289 folis. Segle xv.

Inc.: Incipit de tractatus mysterio cymbalorum ecclesie ad priorem et monachos Scale dej. [Q]ui interrogant, interrogent in abela et sic proficient.

Expl.: Explicit tractatus de misterio cymbalorum ecclesie. Deo gracias. Laudate deum in cimbalis benesonantibus, laudate eum in cimbalis iubilacionis, omnis spiritus laudet dominum ihesum christum

Altres obres d'Arnau de Vilanova que conté: *Introductio in librum De semine scripturarum*, ff. 194ra-201rb; *Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*, ff. 201ra-210rb; *Alphabetum catholicorum sive de elementis catholice fidei*, ff. 210rb-217vb; *Tractatus de prudentia catholicorum scolarium*, ff. 218ra-219v; *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, ff. 219va-238r; *Fratribus ordinis praedicatorum qui sunt Parisius*, ff. 249vb-251rb; *Fratribus praedicatoribus Montispesulani*, ff. 251rb-251vb; *Fratribus minoribus Parisius*, ff. 251vb-252ra; *Fratribus minoribus Montispesulani*, f. 252ra.

Referències:

– Jakob MARX, *Verzeichnis der Handschriften-Sammlung des Hospitals zu Cues bei Bernkastel a./Mosel*, Trèveris, Schaar und Dathe, 1905;

– Josep PERARNAU I ESPELT, «Tractats espirituals d'Arnau de Vilanova en la Biblioteca del Cardenal Nicolau de Cusa (1401-1464)», *Revista Catalana de Teologia*, 6 (1981), 77-88;

C = MS Cambridge (GB), Cambridge University Library, Mm. I. 16, ff. 33rb-46ra

Còdex de pergamí de 48 folis. Segle xiv.

Inc.: Qui interrogant interrogent in Abela et sic proficient, II Reg., XX°.

Expl.: Explicit Prophecias. Quis scripsit, habeat bonos dies.

Altres obres d'Arnau de Vilanova que conté: *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, ff. 7vb-20vb.

Referències:

– Josep PERARNAU I ESPELT, «Noves dades sobre manuscrits 'espirituals' d'Arnau de Vilanova», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 27 (2008), 351-424;

– Josep PERARNAU I ESPELT, «Tractats espirituals d'Arnau de Vilanova en manuscrits de la University Library de Cambridge», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 25 (2006), 444-451.

G = MS Göttweig, Stiftsbibliothek, 135 (142), ff. 264ra-274vb

Còdex de 283 folis. Segle XIV.

Inc.: Qui interrogant interrogent in Abela et sic proficient. II et XX.

Expl.: Explicit vita Antichristi composita per magistrum Arnoldum de Villa Nova.

Referències:

– *Manuscripta.at*, Mittelalterliche Handschriften in österreichischen Bibliotheken, https://manuscripta.at/bs_detail.php?ID=36854 [10.08.2021].

O₁ = MS Oxford, Bodleian Library, Canon. Misc. 370, ff. 217v-237v

Manuscrit de paper de 259 folis, copiat a França el segle XV.

Inc.: Incipit tractatus de misterio cymbalorum ecclesie, ad priorem et monachos Scale Dei. Qui interrogant, interrogent in Abella, et sic proficient.

Expl.: scilicet Romane sedis cacumine facit misterium cymbalorum ecclesie breviter enodaturis ad ceteros deviari.

Altres obres d'Arnau de Vilanova que conté: *Introductio in librum De semine scripturarum*, ff. 1r-16v; *Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*, ff. 17r-35v; *Alphabetum catholicorum sive de elementis catholice fidei*, ff. 35v-52r; *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium*, ff. 52v-60r; *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, ff. 60v-91r; *Philosophia catholica et divina*, ff. 91r-118v; *Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum*, ff. 118v-148r; *Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum*, ff. 148v-154v; *Confessio Ilerdensis de spurcitiis pseudoreligiosorum*, ff. 155r-160v; *Gladius iugulans thomatistas*, ff. 160v-173r / 176r-177r; *Carpinatio poetriea theologi deviantis*, ff. 173r-176r / 177r-184r; *Allocutio christini de hiis quae conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis*, ff. 184r-193r; *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, praedicatorum*, ff. 193r-212v; *De esu carnum*, ff. 212v-217r; *Philosophia catholica et divina (epilogus)*, ff. 238r-239r.

Referències:

– Jaume MENSA I VALLS, «Arnau de Vilanova adversario de Tomás de Aquino: la polémica sobre la conveniencia de conocer los tiempos finales», *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, 81 (2014), 99-138;

– *Mirabile*, [https://www.mirabileweb.it/manuscript/oxford-bodleian-library-canon-misc-370-\(s-c-19846\)-manuscript/94366](https://www.mirabileweb.it/manuscript/oxford-bodleian-library-canon-misc-370-(s-c-19846)-manuscript/94366) [10.08.2021].

O_2 = MS Oxford, Bodleian Library, Misc. Lat. C 75, f. 131v (fragment)

Còdex miscel·lani de 205 folis.

Inc.: Audite omnes populi.

Altres obres d'Arnau de Vilanova que conté: *Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum*, ff. 122r-124r; *Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad Bonifacium VIII*, f. 125r-125v; *Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinales*, ff. 125v-126r; *Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad Iacobum II*, ff. 126r-126v; *Confessio Ilerdensis de spurcitiis pseudoreligiosorum*, ff. 126v-129v.

Referències:

– Jaume MENSA I VALLS, «Observacions crítiques sobre la *Confessio Ilerdensis* d'Arnau de Vilanova», *Revista Catalana de Teologia*, 38/2b (2013), 1161-1193;

– *Medieval Manuscripts in Oxford Libraries*, https://medieval.bodleian.ox.ac.uk/catalog/manuscript_6596 [10.08.2021].

P = MS París, Bibliothèque nationale de France, Lat. 15033, ff. 200-240v

Còdex de pergamí factici que data dels segles XII i XIV.

Expl.: Explicit liber magistri Arnaldi de Uilla noua de cymbalis ecclesie.

Altres obres d'Arnau de Vilanova que conté: *Appellatio ad apostolicam sedem contra cancellarium et collegium theologorum Parisiensium*, ff. 224/241r-225-242.

Referències:

– Josep PERARNAU I ESPELT, «Sobre la primera crisi entorn el *De adventu Antichristi* d'Arnau de Vilanova (París 1299-1300)», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 20 (2001), 349-402.

Reproducció digital:

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9066774j/f1.item> [01.09.2021].

R_1 = MS Roma, Archivio Generale dell'Ordine Carmelitano, Codice III, Varia I, ff. 13ra-20vb

Manuscrit de paper de 340 folis que fou copiat a Roma l'any 1480.

Inc.: Tractatus eiusdem de misterio cymbalorum. {Q}ui interrogant interrogent in tabella.

Expl.: Laudate eum in cymbalis Jubillationis. omnis spiritus laudet ihesum christum. Amen. Deo. gratias. finis. Finis.

Altres obres d'Arnau de Vilanova que conté: *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, ff. 1ra-12vb; *Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum*, ff. 20vb-32rb; *Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum*, ff. 32rb-34vb; *Philosophia catholica et divina*, ff. 34vb-46va; *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De*

adventu Anticristi (autoria dubtosa), ff. 46va-70ra; *Expositio super XXIV capitulum Matthaei* (autoria dubtosa), ff. 70ra-90rb.

Referències:

– Miquel BATLLORI I MUNNÉ, «Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova: el ms. joaquimític A. O. III. 556 de l'Arxiu Carmelità de Roma», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 28 (1955), 45-70;

– Kurt-Viktor SELGE, «Un codice quattrocentesco dell'Archivio Generale dei Carmelitani, contenente opere di Arnaldo da Villanova, Gioacchino da Fiore e Guglielmo da Parigi», *Carmelus*, 36 (1989), 166-167;

– Kurt-Viktor SELGE, «Ancora a proposito del codice III, Varia I dell'Archivio Generale dei Carmelitani», *Carmelus*, 37 (1990), 170-172;

– Gian Luca POTESTÀ, «Dall'annuncio dell'anticristo all'attesa del pastore angelico. Gli scritti di Arnaldo di Villanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 13 [= Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, 1] (1994), 287-344;

– Josep PERARNAU I ESPELT, «Noves dades sobre manuscrits 'espirituals' d'Arnau de Vilanova», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 27 (2008), 351-424.

R_2 = MS Roma, Biblioteca dell'Accademia nazionale dei Lincei e Corsiniana, Cors. 1256 (40 E 3), ff. 1r-28r.

Còdex de pergami de 49 folis. Segle XIV.

Inc.: Incipit tractatus de misterio cimbolorum ecclesie ad priorem et monachos scale dei. Qui interrogant interrogent in abela et sic proficient.

Expl.: facit misterium cimbolorum ecclesie breuiter enodatum ad ceteros deriuari.

Altres obres d'Arnau de Vilanova que conté: *Fratribus ordinis praedicatorum qui sunt Parisius*, ff. 29r-33r; *Abbatu et conventui Sancti Victoris Parisius*, ff. 33r-35v; *Domini Auxitano et Burdegalensi*, ff. 35v-39v; *Fratribus minoribus Parisius*, ff. 39v-40r; *Fratribus minoribus Montispesulani*, ff. 40r-42r; *Fratribus Vallis Magnae*, ff. 42r-42v; *Fratribus praedicatoribus Montispesulani*, ff. 42v-43v; *Angelo Ebredumensis ecclesiae*, ff. 43v-44v; *Angelo Altissiodorensis ecclesiae*, ff. 44v-45r; *Inclito domino regi Francorum*, ff. 45r-46v; *Inclito domino regi Aragonum*, f. 46v; *Angelo ecclesiae Valentinae*, ff. 46v-47r.

Referències:

– Josep PERARNAU I ESPELT, «L'exemplar del *De mysterio cimbolorum* d'Arnau de Vilanova ofert a Bonifaci VIII», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 6 (1987), 299-303;

– Maria Alessandra BILOTTA, «Scheda n. 86», dins *Il Trionfo sul Tempo. Manoscritti illustrati dell'Accademia Nazionale dei Lincei. Catalogo della mostra (Roma, Palazzo Fontana di Trevi, 26 novembre 2002 – 26 gennaio 2003)*, Modena 2002, 201-203;

– *Arnaldo di Villanova e Avignone: decorazione e localizzazione del codice 40.E.3 della Biblioteca dell'Accademia Nazionale dei Lincei e Corsiniana*, dins HAMESSE,

J. (ed.), «La vie culturelle, intellectuelle et scientifique à la Cour des Papes d'Avignon», Turnhout, Brepols 2006, 49-64;

– *Manus*, https://manus.iccu.sbn.it/lopac_SchedaScheda.php?ID=150820 [10.08.2021].

Edicions: Josep PERARNAU I ESPELT, «El text primitiu del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* d'Arnau de Vilanova. En apèndix el seu *Tractatus de tempore adventus Antichristi*», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 7-8 (1988-1989), 7-169.

V₁ = MS Vaticà, Borgh. 205, ff. 48va-63ra

Còdex de pergami de 118 folis. Segle XIV.

Inc.: Incipit tractatus de misterio cymbalorum ecclesie ad priorem et monachos Scole (!) Dei. Qui interrogant interrogent in Abela.

Expl.: ad ceteros derivari.

Altres obres d'Arnau de Vilanova que conté: *Alphabetum catholicorum sive de elementis catholicae fidei*, ff. 9rb-20rb; *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium*, ff. 20va-25vb; *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, ff. 26ra-48rb; *Fratribus ordinis praedicatorum qui sunt Parisius*, ff. 63ra-65ra; *Fratribus praedicatoribus Montispesulani*, ff. 65ra-65vc; *Fratribus minoribus Parisius*, ff. 65vb-66ra; *Fratribus minoribus Montispesulani*, ff. 66ra-67ra; *Abbati et conventui Sancti Victoris Parisius*, ff. 67ra-68ra; *Fratribus Vallis Magnae*, ff. 68rb-68va; *Angelo ecclesiae Valentinae*, ff. 68va-68vb; *Angelo Ebredunensis ecclesiae*, ff. 68vb-69rb; *Angelo Altissiodorensis ecclesiae*, ff. 69rb-69vb; *Inclito domino regi Aragonum*, ff. 69vb-70ra; *Dominis Auxitano et Burdegalensi*, ff. 70ra-72rb; *Epistola ad Bartholomaeam Montaneri*, ff. 72rb-73rb; *Inclito domino regi Francorum*, ff. 73rb-74rb; *Philosophia catholica et divina*, ff. 75ra-76vb; *Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum*, ff. 97ra-116ra.

Referències:

– Josep PERARNAU I ESPELT, «Noves dades sobre manuscrits 'espirituals' d'Arnau de Vilanova», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 27 (2008), 351-424;

– Anneliese MAIER, «Handschriftliches zu Arnaldus de Villanova und Petrus Ioannis Olivi», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 21 (1948), 53-74;

– *Codices Burghesiani Bibliothecae Vaticanae* (Studi e Testi 170), Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana 1952, 261-263.

Reproducció digital: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Borgh.205 [01.09.2021].

V₂ = MS Vaticà, Vat. lat. 3824, ff. 78vb-98ra

Còdex de pergami de 264 folis. Data dels anys 1305-1309.

Inc.: Incipit tractatus de misterio cymbalorum ecclesie. Ad priorem et monachos scale dei. Qvi interrogant, interrogent in abela. Et sic proficient.

Expl.: Explicit tractatus de misterio cymbalorum ecclesie. Deo gratias. Laudate dominum in cimbali bene sonantibus. Laudate eum in cimbali iubilationis. Omnis spiritus laudet dominum Jhesum Christum Amen.

Altres obres d'Arnau de Vilanova que conté: *Introductio in librum De semine scripturarum*, ff. 1ra-12vb; *Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*, ff. 13ra-28vb; *Alphabetum catholicorum sive de elementis catholicae fidei*, ff. 29ra-43rb; *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium*, ff. 43va-50rb; *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, ff. 50va-78va; *Tractatus epistolarum christini*, ff. 98rb-110va; *Philosophia catholica et divina*, ff. 110vb-135va; *Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum*, ff. 135vb-160ra; *Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum*, ff. 160rb-166rb; *Denuntiatio Gerundensis*, ff. 166va-170vb; *Altera denuntiatio Gerundensis*, ff. 170vb-172va; *Tertia denuntiatio Gerundensis*, ff. 172va-174vb; *Confessio Ilerdensis de spurcitiis pseudoreligiosorum*, ff. 175ra-180ra; *Denuntiatio prima facta Massiliae*, ff. 180rb-181rb; *Gladus iugulans thomatistas*, ff. 181va-192rb; *Denuntiatio secunda facta Massiliae*, ff. 192rb-193rb; *Carpinatio poeetrieae theologi deviantis*, ff. 193va-202ra; *Denuntiatio tertia facta Massiliae*, ff. 202rb-204r; *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI*, ff. 204va-214va; *Protestatio facta Perusii coram domino camerario summi pontificis*, ff. 214vb-217va; *Allocutio christini de hiis quae conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis*, ff. 217va-226ra; *De esu carniium*, ff. 226rb-230rb; *Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad Bonifacium VIII*, ff. 230va-231vb; *Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinales*, ff. 231vb-232vb; *Epistola ad Bremundum, dominum Montisferrarii*, ff. 232vb-233va; *Epistola ad Bartholomaeam Montaneri*, ff. 233vb-234vb; *Dancia Jacobi II cum commento Arnaldi de Villanova*, ff. 235ra-237rb; *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, praedicatorum*, ff. 237va-254va; *Praesentatio facta Burdegaliae coram domino summo pontifice Clemente V*, ff. 254vb-261vb; *Epistola ad gerentes zonam pelliceam*, ff. 262ra-263vb.

Referències:

– Josep PERARNAU I ESPELT, «L'Allocutio christini... d'Arnau de Vilanova: edició i estudi del text», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 11 (1992), 7-135.

V₃ = MS Viena, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 545, ff. 107a-111b
[Avui Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 405]

Còdex de pergamí de 127 folis. Segle XIV.

Referències:

– *Manuscripta Mediaevalia*, Academia Caesarea Vindobonensis, Viena, Gerold, 1864-189, http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/bs//katalogseiten/HSK0751a_b0092_jpg.htm, [10.08.2021];

– *Mirabile*, <http://www.mirabileweb.it/manuscript/budapest-orszagos-szechenyi-konyvtar-lat-405-manuscript/39146> [10.08.2021];

– Csaba CSAPODI i Klára Csapodiné GÁRDONYI, *Bibliotheca Hungarica: kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*, vol. I, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár 1988, 264. En línia <https://core.ac.uk/download/pdf/35133805.pdf> [01.09.2021].

Z = MS Zagreb, Biblioteca Metropolitana, MR lat. 154, ff. 73r-81v

Còdex de pergami de 83 folis. Data de la primera meitat del segle XIV.

Altres obres d'Arnau de Vilanova que conté: *De reprobacione nigromantice fictionis*, ff. 81va-83vb.

Referències:

– ARNAU DE VILANOVA, *Epistola de reprobacione nigromantice fictionis (De improbatione maleficiorum)*, ed. a cura de Sebastià GIRALT (Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia, VII.1), Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera 2005;

– Mirko Drazen GRMEK, «Rasprava Arnalda iz Villanova o crnoj magiji», *Starine, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti*, 48 (1958), 217-229.

La primera redacció de l'obra, probablement escrita l'estiu de l'any 1301 a la capella de Sant Nicolau del castell de la Sgurgola (prop d'Anagni) —tal com Arnau explica a la *Protestatio* al papa Benet XI—, es conserva a Roma, a la Biblioteca dell'Accademia nazionale dei Lincei e Corsiniana (R_2).³⁰ A l'espera de l'edició definitiva del text, aquesta primera versió fou transcrita per Mn. Perarnau.³¹ Es tracta d'una versió primitiva de l'obra, anterior al que podríem considerar el text definitiu, a la qual es van afegir fragments en còpies posteriors. Així, el text transcrit per Perarnau està corregida pel testimoni de les còpies V_1 i V_2 , que presenten una redacció més acurada que R_2 , de les quals en parlarem a continuació.

Aquest primer exemplar (R_2) sembla ser que fou ofert pel mateix Arnau de Vilanova al papa Bonifaci VIII, l'any 1301. També sabem que una altra de les còpies del tractat fou destinada als monjos de la cartoixa d'Scala Dei. I és que, de fet, almenys de manera aparent i potser anecdòtica, el tractat neix com una resposta a una consulta que el prior i els monjos de la cartoixa d'Scala Dei havien adreçat a Arnau sobre l'expectativa de l'arribada de l'Anticrist. Així, l'obra està dedicada a la cartoixa. Però, a més d'aquestes dues, Arnau va encarregar dotze còpies més del *De mysterio cymbalorum*. I, és més, gràcies a les

30. Cf. Josep PERARNAU I ESPELT, «L'exemplar del *De mysterio cymbalorum* d'Arnau de Vilanova ofert a Bonifaci VIII», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 6 (1987), 299-303. Tanmateix, altres estudis consideren que el còdex conservat a Roma hauria sigut compost a Avinyó: cf. Maria Alessandra BILOTTA (2006) «Arnaldo di Villanova e Avignone: decorazione e localizzazione del codice 40.E.3 della Biblioteca dell'Accademia Nazionale dei Lincei e Corsiniana», dins *La vie culturelle, intellectuelle et scientifique à la Cour des Papes d'Avignon* (Textes et études du Moyen âge, 28), Turnhout, Brepols 2006, 49-64; Maria Alessandra BILOTTA, «Produzione libraria di frontiera nella Francia Meridionale. Il *De mysterio cymbalorum ecclesiae* di Arnaldo di Villanova (40. E. 3), conservato nella Biblioteca dell'Accademia dei Lincei e Corsiniana di Roma», dins *Frontiers in the middle ages: Proceedings of the Third European Congress of Medieval Studies (Jyväskylä, 10 - 14 June 2003)*, Louvain-la-Neuve 2006, 417-440. Cf. Barbara SCAVIZZI, «Abbiamo un autografo di Arnau de Vilanova?», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 30 (2011), 422, n. 26.

31. PERARNAU, «El text primitiu del *De mysterio cymbalorum*».

diverses cartes amb què Arnau va acompanyar aquestes trameses³² —titulades *Tractatus epistolarius christini*—, sabem que la destinació d'aquestes còpies van ser diverses personalitats i comunitats religioses de prestigi, a saber: els dominics de París i de Montpeller, els frares menors de París i de Montpeller, l'abat i el convent de Sant Víctor de París, l'abadia cistercenca de Valmagne (a Vilamanda, França), els senyors d'Auch i de Bordeus, els bisbes de les esglésies de València, d'Embrun i d'Auxerre i, també, els reis de França i d'Aragó, Felip el Bell i Jaume II. Amb tot, cal observar que el fet que el mateix Arnau encarregués diverses còpies del tractat indica que el considerava una exposició ja madura i fidel del seu pensament, tal com hem apuntat.

Dels dotze manuscrits que s'han conservat i que coneixem de l'obra, i amb la informació biobibliogràfica disponible, sabem que V_2 presenta la versió definitiva del text, car es tracta del manuscrit que Arnau de Vilanova va presentar al papa Climent V, de qui va ser metge, per tal que el defensés dels atacs dels teòlegs parisencs. Es tracta d'un recull o aplec d'obres espirituals arnaldianes realitzat en vida d'Arnau, és a dir, que ell mateix hauria preparat amb l'objectiu d'oferir la versió definitiva i oficial de les seves doctrines en matèria teològica i filosòfica. Així, el còdex recull totes les obres llatines d'Arnau anteriors al 1305 ordenades cronològicament, incloses evidentment les que constitueixen la discussió i polèmica escatològica d'Arnau amb els teòlegs de París, així com les dotze cartes que acompanyen el tractat que ens ocupa.

Mn. Perarnau també sembla identificar la còpia que Arnau hauria enviat a l'abat i monjos del convent de Sant Víctor de París: el manuscrit lat. 15033 conservat a la capital francesa (P).³³

El tractat de *De mysterio cymbalorum* d'Arnau de Vilanova no ha estat mai publicat en una edició crítica. Tan sols disposem de l'esmentada transcripció del text preliminar (a partir de R_2), que és de gran rellevància per encarar-la, i d'alguns fragments transcrits en una obra de Finke.³⁴ En la mesura que consisteix la seva versió definitiva, l'edició completa i crítica del *De mysterio cymbalorum* haurà de partir i basar-se en el testimoni V_2 , el text del qual caldrà comparar en primer lloc amb la versió primitiva de R_2 . Aquesta operació, juntament amb la col·lació de les variants de la resta de manuscrits, permetrà identificar

32. Cf. Barbara SCAVIZZI, «Il *Tractatus epistolarum christini* di Arnaldo di Villanova: tradizione manoscritta, destinatari e temi-chiave», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 29 (2010), 883-932; Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'Epistolari d'Arnau de Vilanova*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1950.

33. Cf. Josep PERARNAU I ESPELT, «Sobre la primera crisi entorn el *De adventu Anticristi* d'Arnau de Vilanova (París 1299-1300)», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 20 (2001), 373-374, on en nota a peu de pàgina afirma que «el text de Sant Víctor de París [P] és anterior als del Var. Borgh. 205 [V₁], i del Var. lat 3824 [V₂]». Per ampliar la informació relativa a les còpies manuscrites que es conserven del text —sobretot pel que fa a V_1 —, cf. SCAVIZZI, «Abbiamo un autografo di Arnau de Vilanova?», 413-438.

34. Heinrich FINKE, «Bonifaz VIII und Arnald von Villanova», dins *Aus den Tagen Bonifaz VIII: Funde und Forschungen*, Münster, Aschendorff 1902, 191-226.

els passatges que, seguint l'estudi preliminar de Mn. Perarnau, foren afegits després de la primera composició del text i obtenir més informació del seu procés de redacció i composició. En altres paraules, permetrà descobrir en quin sentit i criteri Arnau va configurar i perfeccionar la formulació de la seva tesi escatològica en resposta i confrontació amb els atacs rebuts prèviament a partir de la publicació del *De tempore adventus Antichristi*. D'aquesta manera, es podrà establir un estudi compartiu tan textual com doctrinal dels textos que formen part de l'anomenat primer cicle d'obres de temàtica escatològica publicades per Arnau de Vilanova entre els anys 1299 i 1305.³⁵ La preparació de l'edició crítica del *De mysterio cymbalorum*, amb la reconstrucció de la seva tradició textual, també serà l'ocasió per, entre d'altres, comparar les versions del definitiu V_2 amb la del problemàtic V_1 , car els experts s'han replantejat l'atribució de la configuració d'aquest còdex a Arnau.³⁶ Així, projectem, a partir de les dades aquí recollides, l'edició crítica del *De mysterio cymbalorum* com una oportunitat tant per conèixer el procés d'exposició i perfeccionament d'una de les tesis espirituals més importants d'Arnau de Vilanova com per estudiar i analitzar les relacions que mantenen alguns dels manuscrits més rellevants de la seva obra teològica —com són els esmentats V_1 , V_2 i R_2 .

35. Cf. n. 7 supra.

36. Cf. Jaume MENSA I VALLS, «Les obres espirituals d'Arnau de Vilanova i la "Revelació de sent Ciril" (*Oraculum angelicum Cyrilli*)», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 28 (2009), 211-263, esp. 220-221, n. 37.

Jaume MENSA I VALLS
Universitat Autònoma de Barcelona – Institut d'Estudis Catalans
Jaume.Mensa@uab.cat
ORCID: 0000-0002-3750-1226

LA CRÍTICA DE HENRY OF HARCLAY
AL CÀLCUL APOCALÍPTIC D'ARNAU DE VILANOVA*

*Henry of Harclay's Critique
of Arnau de Vilanova's Apocalyptic Calculation*

Resum: El canceller de la Universitat d'Oxford Henry of Harclay, l'any 1313, va dedicar bona part de la qüestió *Utrum astrologi vel quicumque calculatores possint probare 2^m adventum Christi* (*Quaestio I*, de les *Ordinary Questions*), a refutar el càlcul apocalíptic que Arnau de Vilanova (*Arnaldus de Novavilla, medicus de Montepessulano*) divulgà a París l'any 1300, és a dir, el *Tractatus de tempore adventus Antichristi*. Harclay qualificà el càlcul apocalíptic arnaldià d'herètic i d'irracional, i de procedència jueva (Arnau de Vilanova seria un criptojuieu). Certament, el càlcul arnaldià és documentat en fonts jueves anteriors o contemporànies, però no hi ha cap raó per afirmar que Arnau de Vilanova fos un criptojuieu. Henry of Harclay no justifica les seves dues principals acusacions.

La reacció de Harclay confirma l'interès que despertà la proposta apocalíptica arnaldiana: a més de les respostes immediates dels teòlegs de París (Joan de París, Pere Cros d'Alvèrnia) o de les imminents dels teòlegs catalans i occitans: Bernat de Puigcercós, Joan Vigorós, Martín de Ateca, altres professors i autors de renom (Nicolau de Lira, Guiu Terrena i Henry of Harclay) dedicaren algun escrit a discutir la proposta apocalíptica arnaldiana.

Mots clau: Henry of Harclay, Arnau de Vilanova, càlcul apocalíptic, *De adventu Antichristi*, judaisme.

Abstract: In 1313, Henry of Harclay, Chancellor of Oxford University, devoted a significant part of his question *Utrum astrologi vel quicumque calculatores possare probare 2^m adventum Christi* (*Ordinary Questions*, Q. 1) to refuting the apocalyptic calculation Arnald of Villanova (*Arnaldus de Novavilla, medicus de Montepessulano*) had made known at Paris in 1300, namely, the *Tractatus de tempore adventus Antichristi*. Harclay described Arnald's apocalyptic calculation as being heretical and irrational, not to mention of Jewish origin (Arnald of Villanova would, in this sense, be a crypto-Jew). Arnald's calculation is certainly documented in earlier and contemporary Jewish sources, but there was no reason to claim that he was a crypto-Jew. Henry of Harclay failed to substantiate either of his chief accusations.

* Aquest article és resultat del projecte de recerca *Arnau de Vilanova Digital*, PID2019-104308GB-I00 (Ministerio de Ciencia e Innovación).

Harclay's question confirms the interest aroused by Arnald's apocalyptic suggestion: in addition to the immediate reactions of Parisian theologians (John of Paris, Peter of Auvergne) and those shortly to be expressed by Catalan and Occitan such, namely, Bernat de Puigcercós, Jean Vigoreux and Martín de Ateca, other renowned professors and authors (Nicholas of Lyra, Guido Terrena and Henry of Harclay) devoted some of their written texts to the discussion of Arnald's apocalyptic suggestion.

Keywords: Henry of Harclay, Arnald of Vilanova, apocalyptic calculation, *De adventu Antichristi*, Judaism.

1. INTRODUCCIÓ

El 12 d'octubre de 1300, a París, Arnau de Vilanova refusava davant el bisbe la condemna inquisitorial de l'anunci apocalíptic del *De adventu Antichristi* per temerari i apel·lava al papa Bonifaci VIII. Efectivament, Arnau de Vilanova havia lliurat un exemplar del seu *De adventu Antichristi* al canceller de la Universitat, aquest l'havia fet conèixer als teòlegs i alguns mestres el varen denunciar davant el bisbe. És ben sabut que l'anunci d'Arnau de Vilanova va aixecar una gran polseguera ja a París, però també després. A més dels escrits arnaldians, d'aquella polèmica ens han pervingut una bona colla de qüestions o opuscles de teòlegs contemporanis: Pere d'Alvèrnia, Joan de París, Nicolau de Lira, Guiu Terrena, Agostino d'Ancona o Henry of Harclay.

Henry of Harclay era estudiant de teologia a París quan Arnau de Vilanova hi va divulgar el seu tractat, fou empresonat, jutjat i condemnat.¹ Més tard, essent canceller de la Universitat d'Oxford, l'any 1313, Henry of Harclay va esmerçar bona part de la qüestió *Utrum astrologi vel quicumque calculatores possint provare 2^m adventum Christi* a Arnau de Vilanova. En realitat, Harclay dedica unes pàgines a exposar explícitament i refutar el càlcul apocalíptic arnaldian; i unes altres més indirectes, en les quals analitza l'opinió dels jueus i acusa Arnau de Vilanova d'ésser un criptojuieu que adapta les previsions messiàniques jueves al context cristià. Feia dos anys que Arnau de Vilanova havia mort. El canceller d'Oxford qualifica el càlcul arnaldian d'herètic.

L'objectiu principal d'aquestes nostres pàgines consisteix a analitzar la informació que Henry of Harclay ofereix sobre Arnau de Vilanova. En l'apar-

1. Sobre Henry of Harclay, vegeu: John T. SLOTEMAKER, «Henry Harclay», dins Henrik LAGERLUND (ed.), *Encyclopedia of Medieval Philosophy. Philosophy between 500 and 1500*, Dordrecht – Heidelberg – Londres – Nova York, 2011, 458-460; Stephen F. BROWN, «Henry Harclay (ca. 1270-1317)», dins Stephen F. BROWN – Juan Carlos FLORES (eds), *Historical Dictionary of Medieval Philosophy and Theology*, Lanham (Md), Scarecrow Press 2007, 138-139; Mark Gerald HENNINGER, «Henry of Harclay», dins Jorge J. E. GRACIA – Timothy B. NOONE (eds.), *A Companion to Philosophy in the Middle Ages* (Blackwell Companions to Philosophy, 24), Oxford, Blackwell 2003, 305-313; i Tobias HOFFMANN, «Henry of Harclay», dins Claude GAUVARD – Alain DE LIBERA – Michel ZINK (eds.), *Dictionnaire du Moyen Âge* (Quadrige, 386), París, PUF 2002, 662-663.

tat següent (II. *Henry of Harclay: exposició i crítica del càlcul arnaldia sobre la vinguda de l'Anticrist*), seguint el mateix fil conductor de la qüestió de Harclay, exposarem el resum que l'autor anglès fa del càlcul arnaldia i, tot seguit, la seva crítica. I tornarem a fer el mateix amb la que Harclay anomena l'opinió dels jueus, opinió que, en el fons, per a ell, és la mateixa que la del metge català. En un tercer apartat (III. *Anàlisi de les informacions sobre Arnau de Vilanova*), sistematitzarem, examinarem i valorarem les dades que l'autor anglès ofereix sobre el metge català. En el darrer apartat aplegarem les principals conclusions.

2. HENRY OF HARCLAY: EXPOSICIÓ I CRÍTICA DEL CÀLCUL ARNALDIÀ SOBRE LA VINGUDA DE L'ÀNTICRIST

La qüestió *Utrum astrologi vel quicumque calculatores possint provare 2^m adventum Christi* és la primera de les *Quaestiones ordinariae*.² Encapçala la qüestió un breu *videtur*, amb dues autoritats extretes de l'Evangeli de Marc. La positiva és Mc XIII,24-25: «In diebus illis [...] sol contenebrabitur et luna non dabit splendorem suum et stellae de caelo erunt decedentes»; així, doncs, aquell temps podria ser conegut pels astròlegs. La negativa és Mc XIII,32: «De die illa et hora nemo scit neque angeli neque Filius».³ Tot seguit Harclay divideix la qüestió en tres articles: en el primer es pregunta si la segona vinguda de Jesucrist pot ésser coneguda per la teologia, en el segon, per la poesia, i en el tercer, per la filosofia o l'astrologia. Pel que fa al primer article, Harclay procedeix de la manera següent:⁴

quia immediate ante Christi adventum secundum veniet Antichristus, dicendum est de adventu Antichristi. Nam hoc ostenso, iam patebit adventus Christi secundo quo venturus est ad iudicium. Dicendum est igitur primo quod Antichristus veniet, et 2° utrum determinatum tempus adventus sui poterit per Scripturam Sanctam probari.

2. Cf. HENRY OF HARCLAY, *Ordinary Questions, I-XIV*. Edited by Mark G. HENNINGER. English translation by Raymond EDWARDS & Mark G. HENNINGER (Auctores Britannici Medii Aevi, XVII), Nova York, Oxford University Press – The British Academy 2008, 1-77. Anteriorment, havia estat editada per Franz PELSTER, «Die Quaestio Heinrichs von Harclay über die zweite Ankunft Christi und die Erwartung des baldigen Weltendes zu Anfang des XIV. Jahrhunderts», *Archivio Italiano per la Storia della Pietà*, 1 (1951), 25-82.

En el volum de Gian Luca POTESTÀ – Marco RIZZI, *L'Anticristo*, III: *La scienza della fine*, Roma – Milà, Fondazione Lorenzo Valla – Mondadori 2019, 215-233, hom trobarà bona part del text llatí de Harclay dedicat a Arnau de Vilanova amb la traducció a l'italià, precedit d'una introducció i notes (471-473).

3. Aquest *videtur* introductori el trobem a HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 1-3, 4. L'autoritat favorable en el § 1 i la contrària en el § 2.

4. El primer article és exposat a HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 4-72, 4-54. El text citat és del § 4, 4.

Després de constatar per diverses autoritats del Nou Testament (2 Thes II, 3-4, Apocalipsi) i de l'Antic Testament (Gn XLIX,16-18, Daniel), «quod Antichristus veniet in fine mundi»,⁵ Harclay es pregunta si es pot saber per l'Esriptura quan vindrà. I adverteix: «Et hic est silva magna opinionum et varia allegatio auctoritatum».⁶ Tot seguit examina les opinions d'Apol·linar, de Metodi, d'Arnau de Vilanova, dels jueus i de Joan de París i d'alguns sants. En l'article segon, examina els vaticinis dels «poetes»: Joaquim de Fiore, Ovidi, Alexander Neckam, la Sibylla Erythrea, Hildegarda de Bingen, Esdras l'escriba.⁷ I en el tercer, les dels astròlegs: Abumasar, Ptolemeu, Albatengni.⁸ La conclusió és sempre la mateixa: els darrers temps no poden ésser coneguts prèviament de cap manera. Per als cristians, seguint Agustí d'Hipona, és millor no tenir cap coneixement previ d'aquests temps, «ut caveatur malum futurum».⁹

2.1. Exposició de l'opinió d'Arnau de Vilanova sobre la vinguda de l'Anticrist

A nosaltres ens interessen, doncs, particularment les pàgines que Harclay dedica explícitament a Arnau de Vilanova, però també les que tracten del càlcul jueu.¹⁰ Mestre Arnau, anomenat per Harclay «magister Arnaldus de Novavilla, medicus de Montepessulano», «asseruit Antichristum futurum infra annos 76 ab anno incarnationis 1300, quo anno fuit Parisius et istam opinionem vulgavit».¹¹

El punt de partida d'Arnau de Vilanova és Daniel XII,11: «A tempore cum ablatum fuerit iuge sacrificium et posita fuerit abhominatio in desolationem dies 1.290». El «iuge sacrificium» fou abolit per Titus i Vespasià 42 anys després de la passió de Crist (any 33): així, doncs, la destrucció del temple va tenir lloc 75 anys «ab incarnatione Domini». Com que a partir d'aquest moment els jueus no podien habitar Terra Santa ni oferir el sacrifici, va cessar el «iuge sacrificium». A aquesta data, s'hi han de sumar els 1.290 dies de Daniel. Aquestes 'dies', però, d'acord amb Ez IV,6b,¹² s'han d'entendre com a

5. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 14, 10.

6. *Ibid.*, § 15, 12.

7. *Ibid.*, § 73-89, 54-68.

8. *Ibid.*, § 90-104, 68-76.

9. *Ibid.*, § 32, 24.

10. Cf., respectivament, HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 21-34, 16-24; i § 35-39, 24-28. Sobre aquestes pàgines de Harclay dedicades a Arnau de Vilanova, vegeu: PELSTER, «Die Quaestio Heinrichs von Harclay», 25-52; Manfred GERWING, *Vom Ender der Zeit. Der Traktat des Arnald von Villanova über die Ankunft des Antichrist in der akademischen Auseinandersetzung zu Beginn des 14. Jabrbunderts* (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters. Neue Folge, 45), Münster, Aschendorff Verlag 1996, 539-580. Cf. també POTESTÀ – RIZZI, *L'Anticristo*, III, 215-217 i 471-473.

11. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 21, 16.

12. Ez IV,6b: «diem pro anno, diem, inquam, pro anno, dedi tibi».

'anys', de tal manera que obtenim l'any 1365. En realitat, però, la destrucció total del temple no és la que fou portada a terme en temps de Títus i Vespasià, sinó la d'«Elieum Aduanum», entre 6 i 10 anys després, quan no va quedar pedra sobre pedra.¹³ Sumant, doncs, aquests 10 anys als anteriors obtenim la data de 1375.¹⁴

Si d'acord amb tots els sants comentaristes, algú argumentés que aquells 1.290 dies es refereixen al temps que ha de durar la persecució de l'Anticrist, és a dir, tres anys i mig (el «tempus et tempora et dimidium temporis» de Daniel VII,25; XII,7),¹⁵ aquest mestre [Arnau de Vilanova] respon que els 1.290 dies, si s'interpreten com a dies usuals, no fan tres anys i mig justos, sinó que el resultat sobrepassa aquesta quantitat en tretze dies.¹⁶

13. Sembla que Harclay es refereix a Publius Aelius Hadrianus, emperador que va dedicar el Temple a Júpiter. En aquest cas, però, hi hauria una inexactitud històrica, perquè Aelius Adrià fou emperador entre els anys 117-138 dC. En realitat, Arnau de Vilanova no esmenta cap «Elieus Aduanus». Pel que fa als anys que cal sumar a la data de la destrucció portada a terme en temps de Títus i Vespasià, cf. *De tempore adventus Antichristi*, ed. PERARNAU (Arnaldí de Villanova Opera Theologica Omnia, V), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya 2014, 208-213, lín. 647-720. POTESTÀ – RIZZI, *L'Anticristo*, 471-472, nota 5, fan aquesta precisió: «La lezione “per Elieum Aduanum per 6 uel 10 annos” riportata nell'edizione [cf. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 21, 18] non dà senso e come tale va considerata errata. Si è dunque imposta la correzione “per Elieum Adrianum per 60 annos”, in quanto il testo non può che alludere alla definitiva distruzione di Gerusalemme avvenuta nel 135 ad opera dell'imperatore Adriano [...]». Dins POTESTÀ – RIZZI, *L'Anticristo*, 165-183 (amb notes, 460-467), hom trobarà el text llatí amb traducció italiana dels textos del *De tempore* relatiu al càlcul apocalíptic.

14. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 21, 16-18. Cf. *De tempore*, ed. PERARNAU, 211, lín. 685-692: «Constat autem quod omnino amiserunt possessionem illius terre post euerisionem Ierusalem, quod secundum *Danielem* uidetur contigisse quarto anno post, in eo quod dicit: “Confirmabit autem pactum multis ebdomada una” [Dan IX,27], nam, siue referantur hec uerba ad Christum, siue ad populum et duces predictum, nichilominus dicit quod post euerisionem defecerit hosta et sacrificium in medio hebdomade, id est, in medio septem annorum, sic enim ante locutus fuerat de ebdomadis, medium autem septem annorum sunt tres anni et dimidius».

El recompte dels anys de la vinguda de l'Anticrist en el *De tempore*, com veurem en l'apartat següent, presenta certs problemes. Concretament, pel que fa a la data de la seva vinguda, els manuscrits no coincideixen entre ells, i algun còdex ha estat corregit, però, dos dels testimonis més antics, el de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Borgh. 205, i el de París, Bibliothèque Nationale, lat. 3708, ofereixen la mateixa data que indica Henry of Harclay.

15. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 22, 18.

16. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 23, 18. En realitat no trobem en el *De tempore adventus Antichristi* aquesta indicació de Harclay referida als 1.290 dies. Efectivament, això sí, «ut supra patuit, quod Daniel sub nomine dierum dat intelligere annos et non dies usuales» (ed. PERARNAU, 216, lín. 746-747). Anteriorment, i també referida als 1.290 dies, llegim (ed. PERARNAU, 208, lín. 651-652) l'afirmació següent: «Et hic sicut supra, per diem annus intelligitur». I més anteriorment, però ara en referència als 2.300 dies de Daniel VIII,14, Arnau explica (ed. PERARNAU, 206-207, lín. 619-621) «quod per dies non intellexit dies usuales, nam duo milia trescenti dies usuales non faciunt nisi sex annos et centum et decem dies» (i aquest càlcul no faria sentit).

Arnau de Vilanova també va al·legar el càlcul de la Sibil·la Eritrea, coincidint amb l'anterior.¹⁷ Tres anys després del 1300 començaran a produir-se cinc esdeveniments, cadascun separat del següent per vint-i-quatre anys: l'expedició a Sicília, la unió de l'Església llatina amb la grega, l'extermini dels bàrbars, la vinguda de l'Anticrist i, finalment, la [segona] vinguda de Crist: «Ergo post 75 annos ab anno Domini 1300 veniet Antichristus».¹⁸

Aquest mestre va afegir diverses raons per confirmar aquesta interpretació,¹⁹ una de les quals fa: de la mateixa manera que per la profecia de Daniel (Dan IX,21-27) pogué ésser coneguda la primera vinguda de Crist, per la profecia de Daniel (Dan XII,11) també es podrà conèixer la segona.²⁰ Una altra raó: és útil conèixer la vinguda de l'Anticrist, «ut per hoc homines terreantur». És necessari «amare caelestia et contempnere temporalia»,²¹ i els prelats estan fent el contrari.²²

Si contra aquest càlcul hom al·lega les paraules que Jesús de Natzaret adreçà als apòstols: «Non est vestrum nosse tempora vel momenta quae Pater posuit in sua potestate» (Act I,7) i argumenta que aquells temps, segons Mt XXIV,36 i Mc XIII,32, no els coneixerà ningú a no ser que els el reveli el Pare, mestre Arnau respon que els apòstols «non erant adhuc inspirati», però que, en canvi, ell sí que «fuit inspiratus, ut dixit, et bene novit».²³

17. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 23-24, 18-20. Cf. *De tempore adventus Antichristi*, ed. PERARNAU, 219-223, lín. 806-842.

18. *Ibid.*, § 24, 20.

19. *Ibid.*, § 25, 20.

20. ARNALDUS DE VILLANOVA, *De tempore*, ed. PERARNAU, 228, lín. 933-937: «Constat autem quod a Deo sunt reuelata populo fidelis tempora plurium euentuum, sicut tempus primi aduentus Christi et tempus passionis Ipsius, ut patet *Danielis* nono, et etiam tempus aduentus Antichristi, sicut patet duodecimo eiusdem: reuelatio enim istorum et expediebat Ecclesie generaliter et decebat doctrinam diuinam». I tot segut, 229-231, lín. 938-981; i 231-233, lín. 982-1009, explica l'analogia. Notem que aquesta 'raó' ja no forma part del *De adventu Antichristi*, sinó de la resposta a les objeccions als teòlegs de París.

21. ARNALDUS DE VILLANOVA, *De tempore*, ed. PERARNAU, 218, lín. 780-783: «Et quanto speculatores Ecclesie prenunciabunt ultima tempora seculi esse uiciniora, tanto efficacius retrahent homines ab amore istius mundi et eos inducent facilius ad amplexum religionis catholice, qui est finis proximus christiane doctrine».

22. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 25, 20. Cf. lín. 220 i 221. Es refereix Harclay a aquest fragment?: «Sed rationabiliter quis poterit opinari quod illa uox non erit eis terribilis, licet *Philosophus* dixerit ultimum terribilium esse mortem, nam cursus eius communis est et usitatus et mala que consueta sunt non timentur, vnde et in consistorio Romanorum, qui ad prelationes aspirant, obiectiones criminum non uerentur, nam antiquus usus obiciendi crimina timorem excludit confusionis quemadmodum accidit publice meretrici. Et ideo, tam isti quam illi, sicut meretrix, se propalant absque freno erubescencie uel timoris» (*De tempore*, ed. PERARNAU, 184, lín. 252-260).

23. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 26-27, 20. Els textos citats són extrets de les línies 229 i 231 (ambdues del § 27). Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *De tempore*, ed. PERARNAU, 204-205, lín. 572-590. Harclay en exposar la resposta d'Arnau de Vilanova afirma que el metge català va citar les paraules d'Actes I,8. En realitat, però, aquest verset no és citat en tot el *De tempore*.

Si hom addueix contra aquest càlcul les paraules de Daniel XII,9-10 («Vade Daniel, quia clausit sunt ei signati sermones usque ad tempus praefinitum»), Vilanova respon: «Impii impie agent neque intellegent omnes impii, porro docti intellegent». Per tant, els doctes poden conèixer els temps finals.²⁴

Aquesta opinió és expressada «in quodam libello» que conté altres afirmacions absurdes i herètiques.²⁵

2.2. Valoració de l'opinió d'Arnau de Vilanova

Com tota exposició que pretén pronosticar un temps concret per a la [segona] vinguda de Crist, aquesta opinió és herètica. A més, és màximament irracional per moltes raons, ja que interpreta l'autoritat de Daniel prenent els dies com a anys; la qual cosa pot ésser reprovada amb la mateixa facilitat amb què és acceptada. No hi ha cap raó per acceptar-la; Jeroni i tots els sants afirmen que els 1.290 dies del profeta Daniel es refereixen a la duració de la persecució de l'Anticrist.²⁶

Pel que fa a l'argument segons el qual, ja que per l'Escriptura pogué ésser coneguda la primera vinguda de Jesucrist, també ho ha de ser la segona, no és vàlid, perquè Crist volgué donar a conèixer la primera vinguda i, en canvi, va prohibir d'inquirir sobre la segona.²⁷

En referència a l'argument segons el qual és útil conèixer el temps de la vinguda de l'Anticrist perquè així les persones faran el bé, cal dir que és just al revés: tal com afirmen Gregori, Jeroni, el Crisòstom o Beda és millor que els darrers temps no siguin coneguts. També sant Agustí, *Epistola 199*, argumenta en aquest mateix sentit.²⁸

Quan aquest mestre respon a les autoritats d'Actes I,7 i Daniel XII,4, afirmant que els «Apostoli non erant docti nec inspirati de hoc, sed ipse erat inspiratus», cal reconèixer que ell n'era d'inspirat, però no per l'Esperit del Senyor, sinó per l'esperit de mentida. És d'aquells profetes de qui 1 Reg XXII, 22 diu: «Ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum».²⁹

No es pot acceptar l'argument que els dies de Daniel s'han d'entendre com a anys tal com s'esdevé a Ezequiel IV,6b, perquè en aquest darrer pas es diu explícitament que s'han d'entendre així, però en la profecia de Daniel no. De la mateixa manera que es pot acceptar aquesta interpretació es pot rebutjar.³⁰

24. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 28, 20, lín. 238. Cf. *De tempore*, ed. PERARNAU, 218-219, lín. 784-805.

25. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 28, 20, lín. 238-239.

26. *Ibid.*, § 29, 22.

27. *Ibid.*, § 30, 22.

28. *Ibid.*, § 31-32, 22-24.

29. *Ibid.*, § 33, 24. El text citat pertany a les línies 275-276.

30. *Ibid.*, § 34, 24.

2.3. Exposició de l'opinió dels jueus sobre la vinguda de l'Anticrist

I tot seguit, Harclay passa a exposar l'opinió dels jueus, amb la indicació següent: «credo quod iste magister [Arnau de Vilanova] fuit de professione illorum, occulte tamen propter metum Christianorum». Es fonamenten en la mateixa autoritat de Daniel i comencen a calcular els temps a partir de la destrucció de Titus i Vespasià. És sabut que els jueus esperen l'arribada del Messies, però que en realitat aquest Messies esperat per ells serà l'Anticrist (Jo V,43).³¹

A la pregunta de Daniel (Dn XII,6b): «Usquoque finis horum mirabilium», li fou indicat: «tempus et tempora et dimidium temporis» (Dn XII, 7b). Els jueus refereixen aquesta observació a la vinguda del Messies. En els còdexs hebreus, però, en realitat hi diu: «terminum et terminos et dimidium», en el sentit de «tempus et tempora et dimidium duorum temporum». El primer temps va des de la sortida d'Egipte fins a la construcció del temple en l'època de Salomó i va durar 480 anys. El segon, de la construcció del temple fins a la seva destrucció en temps de Nabucodonosor, va durar 410 anys. Aquests 890 anys són els «tempus et tempora» de Daniel. Si sumem la meitat d'aquests anys, és a dir, 445 anys (el «dimidium duorum temporum») als 890 anys, obtenim 1.335 anys, que són els anys que han de transcórrer fins a la fi del món.³²

La coincidència amb Arnau de Vilanova és, doncs, ben clara.³³

Hoc modo incipiunt computare sicut magister Arnaldus a tempore quo «ablatum est iuge sacrificium», sicut scriptura *Danielis* dicit. Et illud sacrificium fuit ablatum, secundum eos, per Titum et Vespasianum, sicut magister dicit. Et inde usque ad finem mundi sunt 1.335 anni. Et ideo dicit Daniel: «Beatus qui expectat dies 1.335», per 'diem' intelligens 'annum', secundum Iudaeos, sicut secundum magistrum. Ergo si istis 1.335 addantur 42 anni ab incarnatione usque Titum et Vespasianum, erunt in universo 1.377 anni ab incarnatione Domini usque ad adventum Antichristi quem ipsi reputabunt Messiam. Et patet quod isti Iudaei concordant de tempore cum magistro Arnaldo ponente Antichristum futurum post 76 annos ab anno Domini 1300.

Cal saber que els jueus creuen que el Messies ha de venir 45 anys abans d'aquell temps, perquè durant aquest període de anys aproximadament el poble jueu va travessar el desert abans d'arribar a la terra promesa. Són els anys que van de 1.290 (de Daniel XII,11) a 1.335 (de Daniel XII,12). Així,

31. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 35, 24, lín. 286-295. El text citat és extret de les línies 286-288.

32. *Ibid.*, § 35, 24-26, lín. 295-321.

33. *Ibid.*, § 36, 26.

doncs, «[i]sta est opinio Iudaeorum et concordat cum magistro Arnaldo qui, ut credo, aequipollebat Iudeo».³⁴

2.4. Valoració de l'opinió dels jueus

Com la d'Arnau de Vilanova, aquesta opinió és ridícula. Pot ésser fàcilment refutada, perquè interpreta els 'dies' com a 'anys'. Els 1.290 dies són tres anys i mig. Els 'dies' s'han d'interpretar com a dies.

Arnau de Vilanova sembla blasfemar pitjor que els jueus, perquè afirma que els «Apostolos non scivisse nec inspiratos fuisse». Els apòstols sabien tot el que havien de saber per a la salvació (Jo XV,15: «omnia quaecumque audivi a Patre meo nota feci vobis») i Jesús (Act I,7) els va dir: «Non est vestrum nosse tempora vel momenta quae Pater posuit in sua potestate».³⁵

3. ANÀLISI DE LES INFORMACIONS SOBRE ARNAU DE VILANOVA

Presentades, doncs, les opinions que Harclay atribueix a Arnau de Vilanova i als jueus i la seva valoració, analitzem ara les dades principals.

3.1. «{...} magister Arnaldus de Novavilla, medicus de Montepessulano {...}»

Ja de ben començament Henry of Harclay presenta Arnau de Vilanova amb l'expressió acabada de copiar en l'epígraf d'aquest paràgraf i posteriorment s'hi refereix anomenant-lo simplement «magister» o alguna vegada «magister Arnaldus». «[M]agister Arnaldus de Novavilla, medicus de Montepessulano» és a grans trets la mateixa fórmula que Arnau de Vilanova utilitza en l'*Appellatio magistri Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem* («magister A[rnaldus], dictus de Noua villa, habitator Montispessullani») o en part en la *Protestatio ad Regem Francorum*.³⁶ En algun altre document contemporani també compareix aquesta forma del nom de mestre Arnau,³⁷ però aquesta no és, certament, l'habitual. Té algun significat especial? En tot cas, cal prendre'n nota.

34. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 37, 26-28. El text citat correspon a les línies 333-335.

35. *Ibid.*, § 38-39, 28.

36. *Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem*, ed. PERARNAU (Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia, V), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya 2014, 345, lín. 4-5. Cf. *Notificatio, protestatio ad requisitio ad regem Francorum*, ed. PERARNAU (Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia, V), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya 2014, 161: («magister A[rnaldus], dictus de Noua villa»).

37. Cf. París, Archives Nationales, J 491 B, núm. 796.

Durant la dècada de 1290 Arnau de Vilanova va exercir com a professor de medicina en la Universitat de Montpeller. A Montpeller hi tenia casa i propietat i hi va residir fins l'any 1301.

3.2. «{...} in quodam libello {...}»

Harclay exposa l'opinió que Arnau de Vilanova va donar a conèixer a París i, més endavant, ens aclareix que aquesta opinió era continguda «in quodam libello». Aquest «libellus» és bàsicament el *De aduentu Antichristi*, és a dir, la versió primera del *De tempore*, però almenys una vegada es refereix a la segona part de l'obra,³⁸ afegida amb motiu de les objeccions presentades contra el *De adventu Antichristi*.³⁹ Les objeccions i els temes principals debatuts en la segona i la tercera parts del *De tempore* no apareixen, però, en la qüestió de Harclay. De fet, quan Harclay introdueix la raó o les raons d'Arnau de Vilanova que no formen part del *De adventu Antichristi* fa servir fórmules com «adiunxit» o «si arguatur contra eum [...] respondet magister [...]». Com va conèixer Harclay aquestes noves raons? Tenia a la seva disposició el *De tempore* sencer? Tenia informació directa o indirecta de les objeccions presentades pels teòlegs contra Arnau de Vilanova i de la seva resposta en el decurs del procés inquisitorial?

3.3. París, 1300

S'ha debatut si Arnau de Vilanova va fer a París un (1300) o dos viatges (un el 1299, un segon el 1300).⁴⁰ Certament, l'obra de Harclay no constitueix una font primària per a fixar les dates dels fets de París, però cal tenir en compte el seu testimoni: l'any en què Arnau de Vilanova «vulgavit» a París el seu tractat fou el 1300.⁴¹ Sembla que el verb que Harclay utilitza ('vulgo') faci referència al moment en què Arnau de Vilanova lliura un exemplar del *De adventu Antichristi* al Cancellier de la Universitat de París per tal que el posi

38. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 25 i § 26-27, 20

39. L'actual *De tempore* és format per quatre parts: la primera (ed. PERARNAU, 169-225, lín. 1-892) i la quarta, és a dir, les tesis de síntesi finals (273-276, lín. 1588-1650) es corresponen a grans trets amb el primitiu *De Adventu Antichristi*, redactat l'any 1297. La segona (226-234, lín. 893-1037) i la tercera (235-273, lín. 1038-1584) apleguen les respostes a diversos grups d'objeccions formulades contra la tesi arnaldiana durant el procés inquisitorial (1300).

40. Cf. Michael McVAUGH, «Arnau de Vilanova and Paris: One Embassy or Two», *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age*, 73 (2006), 29-42; Josep PERARNAU I ESPELT, «El procés d'inquisició», dins *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia*, V, ed. J. PERARNAU, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans – Facultat de Teologia de Catalunya, 2014, 321-340.

41. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 21, 16. Diverses vegades repeteix l'any 1300 com a punt de partida del càlcul: § 24, 18-20; § 36, 26

a disposició dels teòlegs. Quan Harclay escriu la qüestió, però, ja han passat més d'una dotzena d'anys.

3.4. «{...} *asseruit Antichristum futurum infra annos 76 ab anno incarnationis 1300 {...}*»

És sabut que no totes les còpies manuscrites que ens han pervingut del *De tempore* coincideixen entre elles pel que fa a la data anunciada de la vinguda de l'Anticrist. Així, per exemple, per citar alguns còdex arnaldians dels més importants, en el Vat. lat. 3824 de la Biblioteca Apostolica Vaticana aquesta data fou corregida posteriorment per fer-la coincidir amb l'any de començament del Cisma d'Occident, és a dir, amb l'any 1378.⁴² Segurament la data genuïna era l'any 1368. Altres manuscrits, com el de París, Bibliothèque Nationale de France, lat. 14726, donen l'any 1370. I no manquen certament els que coincideixen amb la data de Harclay (1376), com el Borgh. 205, també de la Biblioteca Apostolica Vaticana. Pel que fa al resultat, a l'any, doncs, no li faltava raó a Harclay. De fet, si en les còpies manuscrites hi ha aquesta varietat d'anys és per una raó molt simple: per a Arnau de Vilanova, l'any concret és irrellevant. De totes maneres, el càlcul que ofereix Harclay no és fidel al que trobem en el *De tempore*.⁴³ El càlcul d'Arnau de Vilanova en aquesta obra és el resultat de sumar els 1.290 dies (és a dir, anys segons Ez VI,6b) de Dan XII, 11, a l'any en què va cessar el sacrifici de l'Antic Testament, és a dir, a l'any de la destrucció de Jerusalem, esdeinguda 42 anys després de l'ascensió de Jesucrist, més tres anys i mig (Dan IX,27): $33 + 42 + 3,5 + 1290 = 1368$.⁴⁴

	Arnau de Vilanova	Henry of Harclay
Ascensió	33	33
Destrucció del temple	42	42
Anys que cal sumar a la destrucció del temple	3,5	6-10
Anys de Dan XII,11	1290	1290
Any de l'Anticrist	1368	1375

42. Josep PERARNAU I ESPELT, «Quin és l'any de l'Anticrist arnaldia?», dins *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia*, V, 133-136, ofereix la informació dels diversos manuscrits sobre aquest punt.

43. *De tempore*, ed. PERARNAU, 208-214, lín. 647-731; 275-276, lín. 1627-1645.

44. Cf. Gian Luca POTESTÀ, «L'anno del Anticristo. Il calcolo di Arnaldo di Villanova nella letteratura teologica e profetica del XIV secolo», *Rivista di Storia del Cristianesimo*, 4/2 (2007), 431-463, concretament 438-439.

Ara bé, el mateix Arnau de Vilanova relativitza el valor de la data concreta. Després d'indicar l'any, afegeix:⁴⁵

Nec determinare possum quantum ante uel quantum post, ideo quoniam determinare nescio quoto anno post euerisionem Ierusalem perdidit Iudaicus populus terram promissionis, certum tamen est ex uerbis prophete quod ille numerus complebitur infra centenarium dictum uel sequens, intelligendo per dies annos lunares siue solares.

I més endavant:⁴⁶

Sed quod expediar, patet per hoc, quia finem catholice doctrine, ad quem presens consideratio totaliter ordinatur, efficacius consequenter exponendo numerum illum de annis lunaribus aut solaribus quam de aliis, nam per illos adimplebitur prophetia de aduentu Antichristi infra quartumdecimum centenarium a Saluatoris aduentu circa terminum suprascriptum, per alios autem longe tardius inestimabiliter quasi. Et quanto speculatores Ecclesie prenunciabunt ultima tempora seculi esse uiciniora, tanto efficacius retrahent homines ab amore istius mundi et eos inducent facilius ad amplexum religionis catholice, qui est finis proximus chistiane doctrine.

Aquestes puntualitzacions d'Arnau de Vilanova no són tingudes en compte per Harclay: el canceller d'Oxford sembla absolutitzar la data concreta. Harclay, certament, dóna una data màxima (i, davant la possibilitat de sumar entre 6 i 10 anys a la data de la destrucció del temple, n'hi suma 10), però mentre Arnau de Vilanova afirma que l'Anticrist es manifestarà «infra decimum quartum centenarium», Henry of Harclay concreta molt més: «infra annos 76 ab anno incarnationis 1300». La possibilitat que els 1.290 anys puguin ésser solars o lunars assenyalada per Arnau de Vilanova tampoc no és tinguda en compte per Harclay.

3.5. «{...} *allegavit pro se Sibillam Erythraeam {...}*»

No hi ha cap mena de dubte que Arnau de Vilanova al·lega el càlcul de la Sibil·la Eritrea com a coincident amb el seu. Tal com assenyalava Harclay, el metge català ha aportat el càlcul de la sibil·la: fins a la fi del món s'havien de produir cinc grans esdeveniments, separats cadascun per vint-i-quatre anys. Aquests cinc fets són: *a*) l'expulsió del rei Carles del regne de Sicília, *b*) la unió de les esglésies llatina i grega, *c*) la «dissipatio barbare nationis», *d*) la vinguda de l'Anticrist, i *e*) la de Jesucrist per al judici final. Com que la primera es va produir l'any 1296, l'any de la vinguda de l'Anticrist és el 1368. En canvi,

45. *De tempore*, ed. PERARNAU, 214, lín. 726-731.

46. *Ibid.*, 217-218, lín. 774-783.

Harclay comença a comptar els anys a partir de 1303 (el tractat de Caltabello-ta és de 1302) i el resultat final és el 1375.

	Arnau de Vilanova	Henry of Harclay
Expulsio Karolis regis ex regno Sicilie / expeditio Ceciliae	1296	1303
Coniunctio Graecorum et Latinorum	24	24
Dissipatio barbare nationis	24	24
Adventus Antichristi	24	24
	1368	1375

En realitat, Arnau de Vilanova no només no afirma que els esdeveniments han de començar a comptar-se a partir de l'any 1303, sinó que el primer dels cinc («expulsio Karoli regis ex regno Siciliae», en paraules de mestre Arnau, o l'«expeditio Ceciliae», en les de Harclay), ja s'ha produït (la pau d'Anagni es va signar el 1295).⁴⁷

3.6. «{...} isti Iudaei concordant de tempore cum magistro Arnaldo ponente Antichristum futurum post 76 annos ab anno Domini 1300 {...}»

Per a Harclay, l'«opinió iudeorum» sobre la vinguda de l'Anticrist (és a dir, del seu Messies) s'assenta sobre la interpretació concordant i complementària de dos versicles del profeta Daniel: *a*) Dan VII,25; i XII,7b: «tempus et tempora et dimidium temporis»; i *b*) Da, XII,11-12: «Et a tempore cum ablatum fuerit iuge sacrificium, et posita fuerit abominatio in desolationem, dies mille ducenti nonaginta. Beatus qui exspectat, et pervenit usque ad dies mille trecentos triginta quinque».

47. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 24, 20; i ARNAU DE VILANOVA, *De tempore*, ed. PERARNAU, 221-222, lín. 825-832: «Omnia uero que predixit completa sunt usque ad expulsionem Karoli regis ex regno Sicilie, cuius introitum et exitum et concussionem nostris actam temporibus et quem in proximo finem est habitura, desripsit aperte. Post que non restant nisi quatuor de hiis que predixit, quorum primum est quod Ecclesiae Grecorum coacta reunietur Ecclesie Latinorum; secundum est dissipatio barbare nationis, et illi iam regnant in parte, per quos hec implebuntur; tertium est aduentus Antichristi; quartum uero est adventus Domini ad iudicium».

Sobre les dates del càlcul de la Sibil·la Eritrea tal com el presenta Arnau de Vilanova, vegeu: JAUME MENSA I VALLS, «Arnaud de Villeneuve, l'islam et la prophétie de la Sibylle Érythrée», *Quaderns de la Mediterrània*, 16 (2011), 163-168. La profecia de la Sibil·la Eritrea ha estat editada més o menys recentment: CHRISTIAN JOSTMANN, *Sibilla Eritbeae Babilonica. Ppistum und Propbetie im 13. Jabrbundert*, Hannover, Hahnshe Buchhandlung 2006.

En l'edició de Pelster, l'editor afirmava a propòsit del càlcul jueu: «Nescio unde Henricus hanc opinionem hauserit».⁴⁸ De llavors ençà, però, s'han anat coneixent més fonts jueves coincidents amb la interpretació arnaldiana de Daniel XII,11.⁴⁹ Henninger fa notar que «[c]ounting years for days, using the text of the Book of Daniel, and counting 1.290 years from the destruction of the Temple of Jerusalem are found in several medieval Jewish authors, e. g. Levi ben Abraham ben Hayyim».⁵⁰ En els paràgrafs següents ens proposem aportar un text de Saadia Gaon absolutament coincident amb la interpretació de Harclay de Daniel XII,7b; i altres textos que documenten la semblança del càlcul arnaldia amb la d'alguns autors jueus.

No hem aconseguit trobar en un sol autor els dos elements que Harclay atribueix al «càlcul jueu»: aquells autors, com Saadia Gaon, que documenten exactament la interpretació dels «tempus et tempora et dimidium temporis» (Daniel VII,25; XII,7) tal com l'exposa el Canceller d'Oxford, fan una interpretació diferent de Daniel XII,11; i a l'inrevés aquells autors, com Abraham bar Hiyya, Nahmanides o Ezra ben Xelomó de Girona que ofereixen la mateixa interpretació de Daniel XII,11, divergeixen en la de Daniel VI,7. Coneixia Harclay una altra font que nosaltres no hem pogut trobar? O, el càlcul tal com el presenta és una diguem-ne construcció seva a partir de fonts jueves diferents?

48. PELSTER, «Die Quaestio Heinrichs von Harclay», 61, nota corresponent a la línia 9.

49. És molt interessant la nota (22) que POTESTÀ – RIZZI, *L'Anticristo*, 463-464, dediquen a la influència jueva en el càlcul apocalíptic arnaldia. És un bon *status quaestionis*. Destaquem els estudis següents: Nina CAPUTO, *Nahmanides in Medieval Catalonia: History, Community, and Messianism*, Notre Dame, Notre Dame University Press 2008, especialment 129-157; Maurice KRIEGL, «The reckonings of Nahmanides and Arnold of Villanova: on the early contacts between Christian millenarianism and Jewish messianism», *Jewish History*, 26 (2012), 17-40.

50. HENNINGER, dins HARCLAY, *Utrum astrologi*, 24, nota 89.

3.6.1. Els «tempus et tempora et dimidium duorum tempororum»
(Dan VII,25; XII,7b) són 1.335 anys⁵¹

En el quadre següent podem sintetitzar la interpretació de Daniel VII,25 que Harclay atribueix als jueus (les quantitats es refereixen a anys):

Primum tempus: «a transito de Aegypto usque aedificationem templi per Salomonem» (<i>tempus</i>)	480
Secundum tempus: «durationis templi usque ad eius destructionem per Nabogodonosor» (<i>tempora</i>)	410
<i>Tempus et tempora</i>	890
<i>Dimidium temporum</i> (890:2)	445
Total	1.335

Una observació de Joseph Sarachek ens va donar la pista correcta: la interpretació que Harclay reporta de Daniel VII,25 és exactament la mateixa que trobem en Saadia Gaon.⁵²

Henry of Harclay

Saadia Gaon⁵³

El término 'días' en esta oración [Daniel XII,11] está en lugar de un ciclo de años [...] Entonces Daniel entendió cómo la expresión «tiempo, tiempos y la mitad» llegaba a significar 1335 años. Por esto se prohibió

51. Dan VII,25 fa: «et sermones contra Excelsum loquetur et sanctos Altissimi conteret et putabit quod possit mutare tempora et leges et tradentur in manu eius usque ad tempus et tempora et dimidium temporis». Segons HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 35, 26, lín. 299-304: «Habent Hebraei in sanctis codicibus sic: "tempus et tempora"; unde non habent "dimidium temporis", sed "dimidium" solum. Tunc non habent 'tempus' proprie, sed magis 'termini' et dimidium termini. Unde in Habraeo dicitur: "lo mohleth moehthim iaefi", id est, 'terminum et terminos et dimidium'. Et exponunt 'dimidium' non 'dimidium temporis' in singulari, sed 'terminorum' vel 'temporum' in plurali. Unde exponunt per 'tempus et tempora et dimidium duorum tempororum'».

52. Joseph SARACHEK, *The Doctrine of the Messiah in Medieval Jewish Literature*, Nova York, Hermon Press 1967, 40: [comentant Dan XII,7] «The datum is contained in the term "times" (moedim), comprising two periods: 480 years from the Exodus to the First Temple; plus 410 years of the duration of the Temple. One-half of this total 890, equals 445; adding 445 to 890 makes a total of 1335» ... «Saadia translates "years" as in Lev 25:29, where "yom" means year».

53. S'ADYÁ GAÓN, *Libro de las Creencias y Doctrinas (Emunot VeDeot)*. Versión castellana y prólogo de León DUJOVNE, Buenos Aires, Editorial S. Sigal 1959, 273-274. Cf. versió en

Primum tempus est a transitu filiorum Israel de Aegypto usque ad aedificationem templi per Salomonem, quod tempus continet annos 480 secundum eos. Secundum tempus est durationis templi usque ad eius destructionem per Nabogodon<osor>, quod continet 410 annos. Et ita vocantur in *Daniele* «tempus et tempora», quae tempora si simul iungantur faciunt 890 annos, cuius numeri medietas est 445 anni; quae medietas addita suo toti faciunt 1335, quae sunt «tempus et tempora et dimidium», scilicet <dimidium> duorum terminorum et temporum.

a sí mismo el hacer más preguntas. Sin embargo, que Dios te guíe por el recto camino, debemos hacer grandes esfuerzos mentales para sondear el significado de «tiempo, tiempos y la mitad» para que el total corresponda a 1335 años [...] Por esto, investigamos nosotros el significado de «tiempos y la mitad», y encontramos que se podría llevar la cuenta, si supondríamos que con la palabra 'tiempos' quiso decir el período de la duración del gobierno de los hijos de Israel. En este caso el intervalo de tiempo implícito en el *fin* sería indudablemente de aproximadamente una vez y media el número de años que duró su gobierno. Es decir, considerando el hecho de que el período total de su gobierno llegó a 890 años, ni más ni menos, formados por los 480 años antes de la construcción del Templo y los 410 años de la existencia del Templo. La mitad de esta suma sería 445. El resultado sería un total de 1335, ni más ni menos.

Quan aquest article ja estava pràcticament acabat, el professor, col·lega i amic Alexander Fidora (moltes gràcies!) em comunica que un comentari de Rashi del Talmud Ilatí (culturalment, molt més proper a Harclay que no pas Saadia Gaon) de l'expressió «tempus et tempora et dimidium temporis» (Dan VII,25) és a grans trets coincident amb el càlcul que Harclay atribueix als jueus, és a dir, identifica «tempus» amb els 400 anys de l'estada del poble

anglès, Henry MALTER, «Saadia Gaon's Messianic Computation», *Journal of Jewish Lore and Philosophy*, 1/1 (1919), 45-59, concretament 45-46: «The words *days* here means years, as in Leviticus 25,29 [...] Daniel then understood how the phrase 'time, times and a half' was to be interpreted in order to mean 1335 years, and asked no more questions. It now devolves upon us to endeavor to find out by which interpretation the words in question will mean 1335 years [...] I have therefore investigated the matter and found that if we take the word 'times' to mean the *periods* of Israel's independence it will fitly result that the time which is to pass before our final redemption will equal one and a half the amount of these periods. For we know that Israel's independence lasted altogether 890 years, 480 of which elapsed prior to the erection of the (first) Temple and 410 during its existence after the erection. Half of this total is 445, and added to the whole will give exactly 1335!»

d'Israel a Egipte, els «tempora» amb 800 anys (el doble) i el «dimidium» amb 200 (la meitat), de tal manera que la suma total són 1.400 anys:⁵⁴

Dicit rby Nathan: Illa auctoritas penetrat usque ad abyssum: «adhuc visus procul et apparebit in finem et non mentietur si moram fecerit expecta cum quia veniens veniet et non tardabit» (Hab. II,3). Nam est sicut magistri, qui dicunt: «usque ad tempus et tempora et dimidium temporis» (Dan. VII,25) —glossa: «usque ad tempus» quo fuerunt in Aegypto, scilicet quadringentis annis, et «tempora» octingentos annos et «dimidium temporis» ducentos, id est usque ad mille quadringentos annos—.

3.6.2. Interpretació de Dan XII,11-12

Segons Harclay, els elements principals del càlcul apocalíptic arnaldia assentat sobre Dan XII,11, són de procedència jueva: *a*) la interpretació dels 'dies' com a 'anys'; *b*) la identificació del «terminus a quo» amb la data de la destrucció del temple. De tal manera que el resultat final, el «terminus ad quem», és a dir, la data de la vinguda del Messies o de l'Anticrist, és pràcticament la mateixa. Efectivament, la trobem, per exemple, en Abraham bar Hiyya o en Mossé ben Nahman. Llegim en el *Llibre revelador* d'Abraham bar Hiyya:⁵⁵

Si comences a comptar els 1290 anys des del temps en què fou apartat el sacrifici perpetu o sigui l'any 3828, obtindràs l'any 5118 (1358 de J.C.), el qual és el temps de la ruïna dels pobles i de la vinguda del Redemptor, segons aquest càlcul.

Mossé ben Nahman, en el *Llibre de la redempció*, afirma, tot interpretant Daniel XII,11:⁵⁶

[...] Els «dies» que apareixen en aquest verset són anys [...] I digué [el profeta Daniel]: «Comptant des del temps que serà abolit l'holocaust perpetu», el dia

54. *Extractiones de Talmud per ordinem sequentialem* [Sanhedrim 97b(4)], ed. Ulisse CECINI – Óscar DE LA CRUZ, et al. (Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 291), Turnhout, Brepols 2019, 354; i també: *Extractiones de Talmud per ordinem thematicum*, ed. Ulisse CECINI – Óscar DE LA CRUZ – Alexander FIDORA – Isaac LAMPURLANÉS (Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 291a), Turnhout, Brepols 2021, 187.

55. ABRAHAM BAR HIYYA, *Llibre revelador. Meqil-lat Hamegal-lè*. Segons l'edició del text revisat i prologat per Juli GUTTMANN. Versió de l'hebreu per J. MILLÀS I VALLICROSA, Barcelona, Editorial Alpha 1929, 175. I tot seguit Bar Hiyya afirma que «hom pot dividir aquests anys en dues dates i mitja», però el càlcul és absolutament divers del de Saadia Gaon.

56. MOSSÉ BEN NAHMAN, *Llibre de la redempció*, dins *Llibre de la redempció i altres escrits*. Introducció, traducció i notes per Eduard FELIU I MABRES, Barcelona, Ajuntament de Girona – Universitat de Barcelona 1993, 81-82.

de la destrucció del Temple, fins que l'«abominació» que el destruï serà desolada i desapareixerà d'aquest món, passaran «mil dos-cents noranta anys». Aleshores es manifestarà el Messies fill d'Efraïm, en el qual nosaltres creiem, que devastarà l'abominació. A propòsit d'ell, una tradició reportada als *Pirqué Hekbalot* diu que durant quaranta anys s'esforçarà a aplegar els dispersos [d'Israel] i a guerrear, i que morirà en les guerres contra Gog [i Magog], fins que es manifestarà el Messies fill de David, que prevaldrà contra ells, ens ajuntarà del tot i ens purificarà; aleshores serem deslliurats d'acord amb el que hi ha escrit a tots els llibres dels profetes. Aquest temps [del Messies fill de David] serà de cinc anys. Heus aquí, doncs, que els quaranta-cinc «dies» que hi ha de més a: «Feliç qui esperant arribarà a mil tres-cents trenta-cinc dies» (Dan XII,11).

En la *Disputa de Barcelona* (de l'any 1263) llegim pràcticament repetit aquest fragment i al final Mossé ben Nahman afegeix:⁵⁷

Per tant, manquen noranta-cinc anys només per arribar al còmput de Daniel. Nosaltres esperem que el redemptor vindrà en aquell temps, car aquesta interpretació és ajustada i coherent, i creure-hi no sembla pas desenraonat.

Ezra ben Xelomó de Girona, en el seu *Comentari al Càntic dels Càntics*, arriba a la mateixa conclusió:⁵⁸

Esta depuración se acabará al término de los mil doscientos noventa días asignados por Daniel (XII,11), término que se corresponde con el año 5118 [és a dir, el 1358 de J.C.] de la creación del mundo.

3.6.3. Conclusió

No hi ha dubte que el càlcul arnaldí i particularment el principi interpretatiu «dies pro anno» és de procèndia jueva.

Ara bé, Arnau de Vilanova, quan explica l'origen del seu càlcul, no cita cap font jueva:⁵⁹

Quarto etiam patet nobis hoc idem exemplo. Nam bene scitis quod in *Libro de semine scripturarum*, ubi actor libri confitetur se per reuelationem [f. 201c] scripsisse

57. *Disputa de Barcelona de 1263 entre Mestre Mossé de Girona i Fra Pau Cristià*. Estudi introductor per Jaume RIERA I SANS. Traducció dels textos hebreus i llatins, i notes per Eduard FELIU. Pòrtic de Pasqual MARAGALL, Barcelona, Columna 1985, 39.

58. EZRA DE GIRONA, *Comentario sobre el Cantar de los Cantares*. Traducció al castellano de Núria GARCÍA I AMAT. Introducció de Josep TARRÉS, Mataró, Índigo 1998, 141. Cf., també, *Le commentaire d'Ezra de Gérone sur le Cantique des Cantiques*. Traduction et notes annexes par George VAJDA, París, Aubier 1969, 132.

59. *Carpinatio poetriae theologi deviantis*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 3824, f. 201b-c.

quecumque traduntur ibi, omnes numeri expressi per Daniele quantum ad dies, exponuntur ibi sicut in *Misterio cimbalorum*, scilicet secundum rationem allegorie 'diem' accipientis pro anno, quemadmodum ibidem canonice demonstratur.

Efectivament, Arnau de Vilanova s'esforça a atribuir el principi «dies pro anno» a l'autor del *De seminibus scripturarum* (Arnau de Vilanova el creia escrit per Joaquim de Fiore, però la crítica moderna ha arribat a la conclusió que l'autor és un monjo de Bamberg). El text que sembla servir-li de base és el següent:⁶⁰

Quia de annis, id est, de temporibus, scilicet de diebus seu momentis que mysticum centenariorum numerum sequentur [...]

3.7. «[...] credo quod iste magister fuit de professione illorum {Iudaeorum}, occulte tamen propter metum Christianorum {...}»

Malgrat l'explicació del mateix Arnau, sembla que el seu càlcul procedeix en darrer terme d'àmbit jueu. Fins i tot, constatem una certa rivalitat en aquest àmbit apocalíptic entre Arnau de Vilanova i el judaisme.⁶¹ Però no crec que hi pugui haver cap mena de base per afirmar que mestre Arnau de Vilanova és un cripto jueu. Els seus escrits espirituals destil·len un amor insubornable per l'autèntic cristianisme. A més, ¿com s'entendrien les seves crítiques al judaisme i la seva convicció que calgués prohibir als metges jueus d'exercir la medicina entre els fidels cristians o les mesures contra els jueus que proposa a Frederic de Sicília?⁶²

60. *De seminibus scripturarum*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 3819, f. 1d.

El *De semine scripturarum*, f. 1a, comenta les 23 lletres de l'alfabet (cadascuna equival a un centenari), fent-les coincidir amb els 2.300 dies de Daniel VII,14.

61. *Ad Benedictum XI*, ed. PERARNAU, «*L'ars catholicae philosophiae* (primera redacció de la *Philosophia catholica et divina*) d'Arnau de Vilanova. Estudi i edició del text», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 10 (1991), 211, lín. 609-613: «Tu ergo, pater, ignominiam precave sponse Christi, ne columba ignoret vel nolit cognoscere, quod milvus cognoscit. Nam populus iudaicus in principio huius centenarii iam sollempniter exultavit, quoniam per scripturas cognoscit in hoc centenarium adventurum, quem ipse in redemptorem expectat».

62. Cf. ARNAU DE VILANOVA, *De caritate*, ed. NADAL, *Tractatus octo in graecum sermonem versi (Petropolitanus Graecus, 113)* (Scripta Spiritualia, II), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2002, 113, 291-298. ARNAU DE VILANOVA, *Informació espiritual*, ed. BATLLORI, *Obres Catalanes*, vol. 1: *Escriptos religiosos* (Els Nostres Clàssics, 53-54), Barcelona, Barcino, 1947, 245, lín. 20-27: «Item, farets manament als jueus que agen lur acord, d'emfra un an, o de penre lo crestianisme (per ço quar vós los mostrarets clarament que són en error, e volets lur salut e esquivar lo corrompiment dels crestians), o d'estar a part, quar no sofrerrets que entre-ls crestian habiten ni ab ells converssen, per la constitució dyabòlica que an en lo *Talmut* contra los crestians».

3.8. «(...) ista opinio est haeretica {...}»

És certament una desqualificació genèrica i sense donar-ne els fonaments: «Ista opinio est haeretica, sicut et omnis alia quae conatur asserere certum tempus adventus Christi». I Harclay afegeix tot seguit: «Sed ista maxime est irrationabilis multipliciter».⁶³ I dedica els seus esforços, no a provar que és herètica, ans irracional.

Si Joan de París i Nicolau de Lira es mostren favorables, almenys parcialment, a la tesi arnaldiana, Pere d'Alvèrnia, Guiu Terrena i Henry of Harclay la condemnen. D'aquest tres, Harclay en qualificar d'herètic el càlcul arnaldia és el més radical: per a Pere d'Alvèrnia era 'erroni' i per a Guiu Terrena, 'molt temerari'.

4. CONCLUSIÓ

L'any 1313, quan Arnau de Vilanova ja havia mort, Henry of Harclay dedica diverses pàgines de la seva *quaestio Utrum astrologi vel quicumque calculatores possint provare 2^m adventum Christi* al càlcul apocalíptic arnaldia i l'acusà d'ésser un criptojuer que adapta les previsions messiànique jueves al context cristià.

La base de les crítiques de Harclay és bàsicament el *De adventu Antichristi*, però alguna vegada també es refereix al *De tempore*. Harclay era a París quan Arnau de Vilanova hi va sostenir la polèmica amb els teòlegs i fou acusat. Henry of Harclay no cita explícitament el text i en parla de manera aproximada (el recompte dels anys de l'Anticrist i els de la Sibila Eritrea són inexactes).

Les dues principals acusacions que llança contra Arnau de Vilanova estan agafades pel pèls: Harclay simplement «creu» que Arnau de Vilanova és jueu. I la desqualificació del càlcul escatològic arnaldia per herètica és genèrica i no està fonamentada.

Henry of Harclay té raó en afirmar que l'anunci profeticoapocalíptic arnaldia és d'origen jueu. La *Quaestio* de Harclay afegeix també un argument complementari a la hipòtesi segons la qual Arnau de Vilanova va divulgar el *De adventu Antichristi* l'any 1300.

De fet, la qüestió de Henry of Harclay confirma l'enorme potència de l'anunci apocalíptic arnaldia: fou un tro que no només es va fer sentir en el gran centre cultural del moment, la Universitat de París, sinó que la seva força expansiva es va projectar en diverses direccions (Seu Apostòlica, Catalunya i Occitània), va traspasar el mar i arribà a un altre centre cultural de prestigi: la Universitat d'Oxford.

63. HARCLAY, *Utrum astrologi*, § 29, 22.

Antoine CALVET
Paris

LA PRÉSENCE DU MÉDECIN ALCHIMISTE
LE PSEUDO-ARNAUD DE VILLENEUVE
DANS LE MANUSCRIT DE LA BIBLIOTHÈQUE DE L'ARSENAL 2872:
MÉDECINE, ALCHIMIE, PHILOSOPHIE

*The presence of the alchemist-physician pseudo-Arnaud de Villeneuve
in the manuscript of the Bibliothèque de l'Arsenal 2872:
medicine, alchemy, philosophy*

Résumé : Le MS de la Bibliothèque de l'Arsenal de Paris 2872, un manuscrit scientifique du xve siècle, contient une section scientifique forte de dix titres. Dans cette communication, nous nous attachons à montrer tout l'intérêt de certains de ces textes, ceux en particulier qui présentent une relation avec le médecin Arnau de Vilanova. Il ressort de cet examen qu'au xive et au xve siècles, la légende alchimique d'Arnau de Vilanova était inextricablement liée à celle de sa renommée comme médecin.

Mots clés : Arnau de Vilanova, médecine médiévale, scolastique, alchimie, thériaque, pseudo-Arnaud de Villeneuve.

Abstract : The MS of the Bibliothèque de l'Arsenal in Paris 2872, a scientific manuscript from the 15th century, contains a scientific section with ten titles. In this paper, we aim to show the interest of some of these texts, especially those related to the physician Arnau de Vilanova. This examination shows that in the fourteenth and fifteenth centuries, the alchemical legend of Arnau de Vilanova was inextricably linked to that of his medical fame.

Keywords : Arnau de Vilanova, medieval medicine, scholasticism, alchemy, theriac, pseudo-Arnaud of Villanova.

INTRODUCTION

Dans ma communication de la III Trobada, à la fin de mon papier, je disais un mot d'un manuscrit important conservé à la Bibliothèque de l'Arsenal sous la côte 2872¹ ; manuscrit sur lequel je commençais à travailler et qui,

1. Antoine CALVET, « Le médecin Arnau de Vilanova et l'alchimie : dernières mises au point (œuvres et doctrines) », dans *Actes de la «III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de*

comme l'avait noté Jacques Monfrin, constituait à lui seul « une véritable bibliothèque des traités de sciences naturelles, d'astronomie, d'astrologie et d'alchimie »².

Le MS Arsenal 2872 demeure en effet un des témoins manuscrits les plus importants des sciences médiévales aux XIVe et XVe siècles. Il contient plusieurs traductions françaises comme celles du *Traité sur les éclipses* de Messahala, le *Calendrier* de Guillaume de Saint-Cloud traduit pour la reine Jeanne de Navarre, le *Livre des neuf juges d'astronomie* traduit par Robert de Godefroy, le *Régime du corps* d'Aldebrandin de Sienna et surtout le *Secret des secrets* attribué à Aristote. Si ce manuscrit est datable du XVe siècle pour plusieurs raisons de codicologie, il semble évident qu'il est une copie un peu tardive, réalisée à partir d'un original plus ancien, dont on peut situer la rédaction bien après 1361, c'est-à-dire après que Robert de Godefroy, traduit et mandaté par Charles V, eut mis la dernière main au *Livre des neuf juges d'astronomie*³; ce qui signifie que, composé pour un personnage de haut rang, il circula dans le dernier quart du XIVe siècle à la cour de France (ou de Bourgogne), mais rien n'est moins assuré⁴. De plus, dans l'un des traités alchimiques (la *Pratique de la pierre et de l'yau de mercure*), Henri, duc de Girona, est mentionné en tant que fils du roi d'Aragon, un titre, celui de duc de Girona, porté entre 1354 et 1412. Après 1412, le titre de prince de Girona remplace celui de duc de Girona. De plus, on ne connaît pas de duc ou de prince de Girona prénommé Henri⁵. Le *terminus ad quem* de l'écriture de notre manuscrit est donc, à ce jour, impossible à dater.

Arsenal 2872 contient dix textes d'alchimie, tous ou presque tous transmettant une alchimie plus médicale que transmutatoire. Cinq de ces textes sont à des degrés divers apparentés à Arnaud de Villeneuve (Arnaud de Vilanova), si ce n'est écrits au nom d'Arnaud de Villeneuve ; lequel, je le souligne, jouissait d'une grande renommée à la cour de Charles V en tant que maître alchimiste comme en témoigne Christine de Pizan dans le *Livre des faits et bon-*

Vilanova», édité par Josep PERARNAU, Barcelone, Institut d'Estudis Catalans 2014, 171-190, 190.

2. Jacques MONFRIN, « La place du *Secret des secrets* dans la littérature française médiévale », dans *Pseudo-Aristotle the Secret of Secrets, Sources and Influences*, édité par William Francis RYAN and Charles B. SCHMITT, Londres, Warburg Institute 1982, 73-113, 84.

3. Nous tenons ici à exprimer notre gratitude à Marie-Hélène Tesnière et à Jean-Patrice Boudet qui nous ont aidé à apporter un éclairage renouvelé sur ce manuscrit datable entre le XIVe et le XVe siècle ; voir Antoine CALVET, « Alchimie et philosophie dans la section alchimique du manuscrit français 2872 de la Bibliothèque de l'Arsenal (XVe siècle) », *Romania*, 133 (2015), 383-428, 389, n. 25.

4. Dans un message du 12 avril 2015, Jean-Patrice Boudet nous informait pencher plutôt pour une copie ayant appartenu à un membre de la haute noblesse du XVe siècle, ayant à son service un alchimiste peut-être de langue d'oc au vu des graphies occitanes qui se rencontrent dans la section des textes alchimiques d'Arsenal 2872.

5. Nous remercions vivement Sebastià Giralt qui nous a renseigné sur les ducs et les princes de Girona.

nes moeurs du sage roi Charles V⁶. Je veux parler du *Testament des nobles philosophes*, du *Livre de Roussinus*, du *Rosaire des Philosophes*, des *Dissolutions solennes* et de la *Pratique de la pierre et de l'yaue de Mercure*⁷.

Avant d'entrer dans le détail de ses traités et de voir en quoi ils sont redevables d'avoir une relation, fût-elle ténue, avec le médecin catalan, disons rapidement que le *Testament* compile deux *alchimica* du pseudo-Arnaud de Villeneuve ; que le *Roussinus* est une traduction en langue d'oïl du *Flos florum*, un des fleurons du corpus alchimique attribué à Arnaud ; le *Rosaire* également une traduction d'une œuvre de ce même corpus, en l'occurrence celle du *Rosarius philosophorum* ; les *Dissolutions solennes* un traité inspiré du *Rosaire* et du *Roussinus* ; la *Pratique de la pierre et de l'yaue de Mercure*, une pratique, comme son nom l'indique, dans laquelle apparaît le nom d'Arnaud de Villeneuve ayant pour objet la confection d'une eau médicinale.

Commençons par le *Rosaire*.

1. Le *Rosaire de maistre Arnauld de Villeneuve sur la fleur d'alkemie*

Que puis-je dire de nouveau sur le *Rosarius* ou *Rosaire* que je n'ai déjà dit ? Je l'ai édité, traduit, annoté, commenté, comparé au *De anima* du pseudo-Avicenne, à la *Summa perfectionis* du pseudo-Geber, au *Testamentum* du pseudo-Lulle, au *De intentione alchimistarum* et ce dernier au *De intentione medicorum*⁸ ; il reste la question des traductions comme celle d'Arsenal 2872. Mais là encore, je ne puis que répéter ce que j'ai déjà dit. Le *Rosaire* est une traduction à peu près fidèle du modèle latin ; et ce, à la différence des traductions en langue française qui ont cours à même époque, lesquelles sont plutôt des adaptations que de véritables traductions. Comme c'est le cas dans la plupart des textes alchimiques en langue vulgaire, le scribe-traducteur a ajouté çà et là des précisions quant au matériel utilisé par l'alchimiste et des détails concernant les mesures. Voir, par exemple, au folio 440ra l'extrait suivant à propos de l'imbibition :

Et enbibez chascune par lui avecques yaue de mercure, en broiant, et en enbibant et dessechant ou soleil chaut jusques tant que la medecine ait beü son pois de eaue de mercure. Et broyez [440ra] le encore plus fort et embibez de la dicte

6. CHRISTINE DE PIZAN, *Le Livre des fais et bonnes meurs du sage Charles V*, édité par Suzanne SOLENTE, Paris, Champion 1936-1941 ; t. 2, III, § 22, p. 64-66 ; trad. Joël BLANCHARD et Michel QUEREUIL, Paris, Agora 2013, 260-262.

7. Nous préparons actuellement une édition critique des trois inédits du MS Arsenal 2872 : le *Testament des nobles philosophes*, les *Dissolutions solennes* et la *Pratique de la pierre et de l'yaue de mercure*.

8. Antoine CALVET, *Les œuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve. Grand œuvre, médecine et prophétie au Moyen-Âge*, préface de Sebastià GIRALT, Séha-Archè, Paris-Milan 2011, 125-166.

yaue tant qu'elle soit faite clere comme mosle [miel]. Apres la metez dedans fioles de voirre qui aient le cu ront et lonc col estroit. Et la matiere ne seürmonte que le tiers de chascune fiole. Et soient les fioles bien estoupeeéz avec leur couvertour et draps linges avec chaux vive, broiez [suscrit] sur le marbre et destrampeez d'aubun d'euf [blanc d'œuf] corrompu et un poy de sel solu [dissous], meslé avecques l'aubun. Et apres soit mis la fiole dedans le baing de Marie pour dissoudre la matiere et soit fait le feu de .xii. minus, c'est la quarte parte d'un degré. Et un degré de feu contient la flame de .v. chandoilles, vous continuerez donques le feu de une chandoille, qui monte douze menuz, jusques tant que vostre matiere soit dissoudre (*sic*)⁹.

Arrêtons-nous un instant sur le mot « minus ». Après consultation du *Dictionnaire du Moyen Français* (DMF), il apparaît que ce terme n'est relevé que dans un ouvrage d'Oresme, au sens de « soixantième partie d'un degré de cercle », c'est-à-dire inscrit dans un contexte astronomique fort différent de celui du *Rosaire*¹⁰. Ici, « minus » désigne, comme il est dit dans le texte, « la quarte parte d'un degré », un degré équivalant à une flamme de cinq chandelles. À ce jour, nous n'avons trouvé d'autre occurrence du mot « minus » dans aucun texte alchimique en langue française, une terre cependant largement inexplorée¹¹.

De plus, le traducteur du *Rosaire* introduit à deux reprises des comparaisons familières ou proverbes pour faire entendre ce qu'est l'œuvre alchimique¹². Enfin — et il s'agit d'un trait commun au *Rosaire* et aux *Dissolutions solennes* — des mots latins, voire des phrases entières se trouvent mêlées à la traduction française. Pour donner à son travail une coloration scientifique, le scribe-traducteur a inséré des diagrammes ou schémas qui montrent les correspondances entre les métaux et les transformations de l'un à l'autre. Je

9. Antoine CALVET, *Le Rosier alchimique de Montpellier, Lo Rosari (xive siècle)*, Paris, Presses de l'Université de Paris Sorbonne 1997, 63-113, 90.

10. Nicolas ORESME, *Le Livre du ciel et du monde*, 46 (c. 1377) : « ie treuee que la tresmontaine estoille est LIII. degres de haut, et en Alemaigne vers Rome elle a LVIII., et plus auant vers les parties de septentrion elle a LXII. degres de haut et aucuns minus avec. Mais tout continu ou magnitude est divisible par signacion en entendement en parties touzjours divisibles, si come les astrologiens divisent les cercles du ciel en degréz, et les degréz en minuz, et les minuz en secons, et les secons en tiers, et puis en quars, et puis en quins », cité dans *Dictionnaire du moyen français*, version 2020 (DMF 2020). ATILF – CNRS & Université de Lorraine. Site internet, <http://www.atilf.fr/dmf>, s.v. minut [01.02.2022].

11. Voir la récente publication de Geneviève DUMAS, *Ymage de vie. Spéculation et expérimentation dans un traité d'alchimie médiévale*, Montpellier, Presses universitaires de la Méditerranée 2019. Conservé dans le MS Western 446 de la Wellcome Library de Londres, *Ymage de vie* est un traité alchimique du xve siècle composé en français avec de nombreuses illustrations, lequel traité présente des affinités évidentes avec le *Rosaire*.

12. Antoine CALVET, « Les traductions françaises et occitanes de l'œuvre alchimique du pseudo-Arnaud de Villeneuve (xive siècle – xve siècle) », dans *El saber i les llengües vernacles a l'època de Lull i Eiximenis. Estudis ICREA sobre vernacularització*, édité par Anna ALBERNI – Lola BADIA – Lluís CIFUENTES – Alexander FIDORA (eds.), Barcelone, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2012, 57-69, 62-64.

n'en dirais guère plus sur ce traité célèbre du pseudo-Arnaud de Villeneuve, lequel, à juste titre, a été considéré comme le navire amiral de l'ensemble du corpus alchimique. Je rappellerai, malgré tout, que le *Rosaire* se termine non seulement par une transmutation des métaux mais aussi par la composition d'une médecine qui « toute egritu et maladie gite de toute personne, decline et destruit tout venin »¹³. Nous verrons plus loin pourquoi cette phrase nous paraît importante.

2. *Le Livre de Roussinus*

Le *Roussinus* n'est autre, nous l'avons dit en introduction, qu'une des multiples versions du *Flos florum* attribué à Arnau de Vilanova, celle peut-être la plus ancienne augmentée d'un prologue dans lequel son Auteur raconte, à la manière du *Roman de la Rose*, comment dans un songe il eut la révélation « de la noble oeuvre de nature »¹⁴. Le *Roussinus*, comme le *Rosaire*, est une traduction à peu près fidèle du *Flos florum*, si ce n'est que son auteur insiste de manière un peu plus appuyée sur l'aspect philosophique de l'alchimie. En ce qui concerne une relation plus serrée avec la médecine, l'activité première d'Arnau de Vilanova, le *Roussinus* manque à l'appel, son but étant exclusivement la transmutation en or ou en argent ; ce à l'exception du prologue (absent de la plupart des versions en latin) où il est rappelé que « ceste noble oeuvre de nature » est aussi bien « richesse des richesses » que « santé des infermes ou des malades », car elle guérit toutes les maladies¹⁵. L'intérêt du *Roussinus* demeure dans son attention théorique à la métaphore et au désir affirmé, toujours dans le prologue, de déclarer la vérité toute accomplie « sans nulle fallace », une expression plus familière des livres de logique que d'alchimie. À la fin de l'ouvrage, se référant au *Morienus*¹⁶, l'Anonyme du *Roussinus* développe une longue similitude entre le magistère alchimique et la « crea-

13. CALVET, *Rosier*, 111.

14. *Id.*, *Œuvres*, 364.

15. *Ibid.*, 362.

16. Dans le *Liber Morieni*, son auteur explique que Dieu n'a pas créé l'homme comme on construit une maison à partir de pièces fournies qui la constituent, les fondations, les murs, puis le toit ; mais Il a accompli son œuvre en tant que l'homme est une « créature » de Dieu et que, passant d'un état à un autre meilleur, comme une créature succédant à une autre, il s'éloigne de la notion de chose, à preuve qu'il se développe jour après jour et mois après mois « in tempore certo et in diebus numeratis » ; de là découle, selon Morienus, la comparaison avec la pierre philosophale dont le processus est semblable ; cf. *Liber Morieni, Liber de compositione alchemiæ*, édité et traduit par Paolo GALIANO, *Morieno Romano. Dialogo tra Morieno e re Khâlid*, Roma, Simmetria Edizioni 2021, 96-98 ; Jean-Jacques MANGET, *Bibliotheca chemica curiosa*, Genève, 1702, t. 1, 516A. Ce récit de la création de l'homme appliqué à la pierre philosophale, dont le Morienus serait la source, est devenu un *topos* des textes alchimiques.

cion de l'omme », depuis le coït jusqu'à l'allaitement¹⁷, similitude en partie exploitée dans la *Pratique de la pierre et de l'yaue de Mercure*.

3. Le *Testament des nobles philosophes*

Avec les *Dissolucions solennes*, le *Testament des nobles philosophes* est apparemment un texte original, peut-être même l'œuvre du scribe traducteur, l'Anonyme qui a traduit le *Rosarius* et le *Flos florum*. Notre connaissance des traités pseudo-arnaldiens de type alchimique nous a permis d'identifier deux extraits empruntés au corpus alchimique du pseudo-Arnaud, à savoir ceux du *De secretis naturæ*¹⁸ et du *De vita philosophorum*¹⁹ ; extraits, en ce qui concerne plus particulièrement le *De vita philosophorum*, qui contiennent plus d'éléments propres à l'alchimie médicale qu'à celle de la multiplication de l'or ou de l'argent, cependant présente. D'autre part, notons que le *De vita philosophorum* a compilé le passage du *De vinis* dans lequel le pseudo-Arnaud déconseille de mélanger de l'or à de la nourriture ou de donner de la limaille d'or ou d'argent à des patients, sans que l'or, ou l'argent, fussent distillés avant²⁰. Dans

17. CALVET, *Œuvres*, 398-400 : « Et dit Morien le philozophe que la confexion de nostre magistere a en orde la creacion de l'omme. Car premierement est la expreme, c'est la semence de l'omme, qui est mise et gitee par l'instrument du membre naturel, que par delectation la transporte en la marriz [l'utérus] de la femme, lequel est vaissel receptable pour recevoir tel espee ou semence. Et apres ce quant la marriz a priz et retenu la dicte semence, est fait l'ordre de conception, d'yqui en avant [à partir de ce moment là] en procedent et augmentent se fait l'ordre de impregnacion. Le quart l'ordre de impregnacion est dit enfentement. Et apres l'enfentement, c'ensuit le nurrissement». L'enfentement de la pierre est synonyme de l'imprégnation ; cf. *ibid.*, p. 400 : « Adonccques est dicte impregnacion, car adonccques la terre est impreignée. Et apres le ferment ou levain préparé tu doys mesler, et se mesle avec le corps imparfait et se fait adonccques conjonction ainsy come il est dit dessus, et se meslent tout par le pois et nombre dessus dit jusques que soit une mesme coulour à l'eul et au regart. Et adonc est dit enfentement, car adonc est nee nostre pierre precieuse. Et adonc dient les philozophes : Nostre Roy est né ».

18. *De secretis naturæ*, dans CALVET, *Œuvres*, 485-523 ; ARSENAL 2872, ff. 404vb-407rb. Entre la version française de ce texte (celle compilée par le scribe-traducteur) et l'original latin, les différences ne manquent pas : des passages ont été laissés de côté, d'autres ajoutés. Au sujet des préceptes ou commandements guidant la vie de l'alchimiste, le scribe-traducteur du *Testament des nobles philosophes* ajoute celui de posséder beaucoup de livres sur le sujet « afin que ce que l'un te claurra, l'autre te euvre » ; il ajoute aussi une référence à la patronne des philosophes, sainte Catherine. En revanche, il n'a pas gardé les passages sur la Crucifixion et atténué la charge contre les puissants.

19. MS Arsenal 2872, chapitres XIV-XVI, ff. 410vb-411va. Voir *Liber de vita philosophorum* dans CALVET, *Œuvres*, 420-463 (ed.-trad.).

20. MS Arsenal 2872, chap. XIV, f. 411ra : « Et ainsy povez voir la tres grant erreur des phisiciens qui mettent en leurs confections choses indigestes, si comme sunt florins bullir en chappons, limaille d'or en laituaire [électuaire] et autres choses dampnees qui ne sont mie purgees de leurs superfluites et sont indigestes, lesquelles choses sont contre nature ». À comparer au *Liber de vita philosophorum*, dans CALVET, *Œuvres*, 455-457. Il est à noter que dans la traduction de Jean CORBECHON du XVIe livre des pierres, des couleurs et des metaulx, la « limeure

le cas d'un or distillé, dit l'Anonyme du *Testament*, cette « eau » alchimique guérit de manière quasi instantanée de la pierre, ou gravelle, confirmant ce qu'il annonçait au début du traité que l'or « espurge et nettoie tout le corps ». Peut-on rapprocher ces affirmations de ce qu'expose Arnau de Vilanova au sujet de l'or? Dans le *Speculum medicine*, la dernière livraison des *AVOMO*, on relève la proposition suivante: « l'or, quoi que, de manière évidente, il ne changera pas la complexion du corps ; cependant, pris, il réconforte et réjouit le cœur »²¹, et, plus loin, qu'appliqué, une fois plié dans une feuille de parchemin, en cas d'une crise de goutte-, ni dans le foie ni dans le cœur et les articulations, il ne manifeste son effet s'il n'est dans un premier temps réduit en une fine poudre²² ; une déclaration qui apparemment donne raison aux médecins décriés dans l'extrait du *De vinis* et du *De vita philosophorum*, eux qui mélangent de la limaille d'or à de la nourriture. Aux yeux d'Arnau, l'or, même réduit en poudre, ne peut être considéré comme une panacée. Il n'est qu'une médication parmi d'autres ou combinées avec d'autres (le plantain, le santal). Je reviendrais plus loin sur le rapport entre le médecin de Montpellier et ces textes d'alchimie médicale dont certains se réclament de son enseignement. Car, maintenant, ce que je tiens à dire du *Testament* relève moins de ce qu'il compile des textes attribués à Arnau de Vilanova, mais de ce qu'il est également un texte métaphorique. Le chapitre VIII, intitulé « chapitre de la triacle », se sert des artifices qu'offre la poésie pour faire entendre les transformations de la distillation et de la sublimation. Voici : on prend un serpent²³, c'est-à-dire l'élixir ou « eau permanente » ou mercure, on l'affame puis on lui donne à manger un « homme rouge », c'est-à-dire un ferment comme l'or, un

de l'or » mêlée à un os « qui est dedens le cuer du cerf » et au jus de la bourrache est présenté comme une médication efficace contre les maladies de cœur ; cf. Jean CORBECHON, *XVIe livre des pierres, des couleurs et des metaulx*, traduction du Livre XVI du *De proprietatibus rerum Bartholomaeus Anglicus*, édité par Françoise FERY-HUE, Paris, Champion 2021 (CFMA), 7. Ainsi que dans sa version du *De secretis naturæ*, le scribe-traducteur se permet d'intervenir : par exemple, pour justifier que soit préférée l'eau alchimique au « fumet de jeunesse », c'est-à-dire l'haleine corporelle des jeunes gens, filles ou garçons, laquelle, parce que de complexion tempérée, a la vertu de réchauffer le corps desséché des vieillards par leur contact, il rappelle l'épisode du vieux roi David devenu, à cause de cet avis des sages, le jouet d'Abigail la Sunamite sans en être physiquement conforté (I *Rois*, 1-3). Cf. MS Arsenal 2872, chap. XVI, f. 411rb.

21. «Aurum, quamvis non mutet complexionem corporis manifeste, tamen confortat cor et letificat sumptum», ARNAU DE VILANOVA, *Speculum medicine*, édité par Michael R. McVAUGH (*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia = AVOMO*, XIII), Barcelone, Fundació Noguera – Universitat de Barcelona 2018, 144.

22. *Ibid.*, 159: «Nam si sandalus per frustra sumatur et aurum in peciis aut psillium imperfecte contritum applicetur artheticis, nec illud in epate nec istud in corde nec alius in iuncturis manifestabit effectum, sed oportet ut dura in pulverem resolvantur».

23. Cette allégorie du serpent est à comparer à celles que nous trouvons dans des textes latins du XIVe siècle : la *Visio Edwardi* et l'*Opus* de PETRUS DE SILENTIO ; cf. Pascale BARTHÉLEMY – Didier KAHN, « Les voyages d'une allégorie alchimique », dans *Comprendre et maîtriser la nature au Moyen Âge, Mélanges d'histoire des sciences offerts à Guy Beaujouan*, Genève, Librairie Droz 1994, 481-530.

or épuré, lequel serpent, « transgloutit incontinent ledit homme », puis par la force du feu le serpent et l'homme rouge se dissolvent « en tres noble eau », appelée thériaque des philosophes (« thiriacle des philosophes »)²⁴. Cette métaphore doit d'avoir été conçue parce que, non seulement les mots, serpent, dragon, venin, peuvent signifier dans le jargon des alchimistes²⁵ l'élixir mais aussi parce qu'elle renvoie à la thériaque qui, dans certaines de ses compositions, comporte des morceaux de serpent. On voit ici comment le grand thème de la thériaque et de la *theriacitas* attribuée à la médecine alchimique²⁶, mise en lumière sous la forme d'un conte fantastique, éclaire tout le *Testament*. Mais laissons le *Testament des nobles philosophes* et passons aux *Dissolucions solennes*.

4. Les *Dissolucions solennes*

Si le *Testament des nobles philosophes*, à travers la métaphore de la thériaque, transmet plutôt une alchimie de type médical où l'or et l'argent sont regardés autant comme les substrats de remèdes que comme des agents de transmutation, les *Dissolucions* est un texte où la philosophie semble dominante²⁷. D'une part, il commence par deux citations tirées du *De generatione et corruptione* d'Aristote, auxquels il adjoint le thème de l'invariance des espèces, il rappelle également l'adage de *Météorologiques* IV, le « Sciant artifices », circulant sous le nom du Philosophe²⁸. Il cite aussi le *De sensu et sensato* et le IV livre des *Topiques*. L'ambiance philosophique ou plutôt scolastique qui se dégage des *Dissolucions* culmine dans une dispute purement imaginaire de type universitaire entre le maître d'Hippocrate, Antistre (pour Anthistène), Hippocrate lui-même et deux maîtres d'astronomie, Ptolémée et Zodiaque²⁹. Ces personnages auraient donc débattu de la question du « grand venin », convoquant Aristote à travers deux autres textes (apocryphes), le *Liber de venenis* et le *De coloribus*, ainsi que Barthelémy l'Anglais³⁰. Les autres autorités, auxquelles

24. MS Arsenal 2872, chap. VIII, ff. 404rb-404va.

25. Depuis l'alchimie grecque et arabe, le dragon, le serpent, le venin sont autant d'images pour signifier l'« eau alchimique » ; voir Jean-Marc MANDOSIO, « Commentaires du *De Magia naturali*, III, 6 et IV, 18 de Lefevre d'Étaples », *Chrysopoeia* V (1992-1996), 215-264, 235-236.

26. Sur la *theriacitas*, voir Chiara CRISCIANI – Michela PEREIRA, « Black Death and Golden Remedies. Some remarks on Alchemy and the Plague », dans Agostino PARAVICINI BAGLIANI – Francesco SANTI (eds.), *The Regulation of Evil, Social and Cultural Attitudes to Epidemics in the Late Middle Ages*, Florence, SISMEL – Edizioni del Galluzzo 1998, 7-39, 37.

27. MS Arsenal 2872, ff. 462va-473ra.

28. CALVET, « Alchimie et philosophie », 411-412.

29. Le zodiaque est ici personnifié. Dans la littérature alchimique vernaculaire, on rencontre Zodiaque cité en tant qu'autorité dans le *Petit Rosaire* attribué à maître Arnau de Vilanova ; voir MS Cambrai, Bibliothèque municipale, A 918, f. 99v : « Ly elixirs des esprits duquel Zodyas usoit avec Herculez ».

30. MS Arsenal 2872, ff. 470rb-470vb.

renvoient les *Dissolutions* sont Virgile, Cicéron et le Caton des *Distiques*. Si on garde de la lecture des *Dissolutions* l'impression de lire un texte écrit par un ancien étudiant de la Faculté des Arts, quelqu'un qui se rapporte par exemple aux *Premiers Analytiques*³¹, il est remarquable qu'il mêle à son discours alchimique des notions de médecine (complexion, complexion voisine) lui permettant d'expliquer le fondement de l'alchimie, c'est-à-dire le retour à la matière première des métaux, le mercure « très proche de tous les métaux »³². En ce, l'Auteur, lequel se réfère aussi au *Rosaire* dont il serait le traducteur, pourrait avoir reçu un semblant d'éducation médicale. Les quelques graphies occitanes relevées dans cette section alchimique d'Arsenal 2872 incline à penser qu'il vienne de Toulouse ou même de Montpellier ; là où, comme l'explique Sergi Grau, « la relació entre medicina i arts era estreta »³³. Selon Grau, lequel a identifié toutes les références d'Arnaud à Aristote, Arnaud de Vilanova aurait bien compris, comme le dit le Philosophe, que « l'expérience crée l'art ».³⁴ Cette parole ne se retrouve évidemment pas dans les *Dissolutions*, libre à nous cependant d'imaginer que l'Anonyme d'Arsenal 2872 s'est souvenu de la leçon d'Arnaud quand il composa son traité. Partant d'observations pratiques, s'aidant d'autorités médicales, philosophiques et d'astronomie (Ptolémée, Zodiaque)³⁵, il s'efforce de produire un texte qui intègre au savoir alchimique ce qu'il a recueilli ailleurs, d'où une grande richesse thématique inhabituelle pour un écrit alchimique. Pourtant force est de reconnaître que notre auteur manque cruellement de maîtriser véritablement le fonds philosophique qu'il évoque. Cela demeure un vernis entaché de citations approximatives.

31. *Ibid.* f. 471va : « si comme li philosophe Aristote dit *In primo Priorum* : A nobiliori specie debet fieri denominatio ». Plutôt que les *Premiers Analytiques*, il s'agit d'une citation approximative de l'*Éthique* ; cf. Jacqueline HAMESSE, *Les Auctoritates Aristotelis. Un florilège médiéval: Étude historique et édition critique*, Louvain-Paris, Publications universitaires 1974, opus 12 (= *Ethica IX*), 246.

32. CALVET, « Alchimie et philosophie », 416-417.

33. Sergi GRAU TORRAS, *Les transformacions d'Aristòtil. Filosofia natural i medicina a Montpel·lier: el cas d'Arnaud de Vilanova (c. 1240-1311)*, Barcelone, Instituts d'Estudis Catalans 2020, 53.

34. *Ibid.*, 126.

35. À propos d'astronomie, on note dans les *Dissolutions solennes* l'utilisation d'un quadrant horaire, appelé quadrant ancien en usage jusqu'à la fin du xve siècle ; voir MS Arsenal, f. 469vb : « Et saches que plus grande partie de l'aue se congelera que ne distillera, car ce est eaue coagulente ; et pour ce est elle apellee eaue vivificante et mortificante, et dure yceste premiere distillacion .vii. jours naturels et .vii. heurez, chascune heure de .vi. degrés de quadrant, ce sont .x. heures naturelles ». Les heures naturelles ou heures temporaires sont des heures inégales avec un écart d'environ douze minutes. Le calcul proposé dans les *Dissolutions* nous paraît donc tout à fait plausible (7 heures = 10 heures naturelles). Voir Daniel SAVOIE, « *Quadrans vetus* : quadrant portable médiéval », *Cadrant Info*, 30 (2014), 93-96. Nous remercions vivement Daniel SAVOIE de nous avoir fourni les renseignements nécessaires à la résolution du problème que pose le quadrant.

5. *La Pratique de l'yaue de Mercure*

La *Pratique de la pierre et de l'yaue de Mercure* est une pratique distillatoire qui, à première vue, paraît une lointaine adaptation d'un apocryphe alchimico-médical d'Arnau de Vilanova, la *Lettre à Jacques de Tolède*, à la nuance près que la *Pratique* ne transmet pas une distillation du sang comme la *Lettre*, mais celle d'une matière, « la pierre mercuriale », c'est-à-dire l'or ou l'argent purifiés.³⁶ L'Anonyme d'Arsenal 2872 a structuré son texte selon la division de la *Lettre* en les quatre éléments (terre, air, eau et feu) ; le texte est cependant différent se bornant à livrer une description des différentes opérations. Il est dit par exemple au f. 473rb : « Premièrement, tu mettras toute ta resolucion en trois ou .iiii. cucurbitez de voirre selon que tu aras de matiere resoulte ». Puis : « Et en chascune d'icez cucurbites tu meteras de ta dicte matiere jusques a la quarte partie et non plus. Et apres luteras tres bien les jointures des alembis ovecques leur cucurbitez, etc. ».

Là où la *Pratique* se sépare franchement de son modèle, la *Lettre à Jacques de Tolède*, dont le dessein est pourtant similaire : fournir un élixir efficace pour soigner et guérir, c'est quand il s'agit de dire en conclusion l'effet espéré de l'élixir. L'Anonyme d'Arsenal 2872 évite de louer le produit alchimique en tant que remède universel. Il en parle plutôt comme d'une médecine spécifique pour soigner la lèpre. Les éléments de merveilleux, de miracle qui terminent la *Lettre* n'ont pas été repris. L'auteur de la *Pratique* y substitue une sorte de prescription, celle qui revient effectivement à prescrire la « pierre de mercure » à un malade qui serait à l'article de la mort. Certes, il mourra si son heure est venue mais sa dépouille conservera sa chaleur naturelle, le sang n'y sera pas gelé.³⁷ Il sera « en maniere de un homme transis [mort] » en qui la vie continuera de se manifester. Ainsi, notre auteur, qui plus loin note que cet élixir fut découvert par maître Arnaud de Villeneuve³⁸, se conforme à la règle du médecin Arnau de Vilanova qui a toujours considéré qu'un praticien ne pouvait intervenir que dans le cas des maladies dites accidentelles, il ne pouvait empêcher, comme le laissaient entendre certains traités alchimico-médicaux, la mort naturelle de faire son œuvre. Le rôle du médecin est d'agir sur les causes qui gênent le processus de vie d'aller au bout de son cours et non pas de prolonger l'existence au-delà du terme échu.³⁹

36. MS Arsenal 2872, ff. 473va-475va ; *Lettre à Jacques de Tolède* dans CALVET, *Œuvres*, 91-103 (étude), 571-579 (édition-traduction).

37. MS Arsenal 2872, f. 475va. Dans la *Lettre à Jacques de Tolède*, l'histoire du moribond est bien sûr évoquée, si ce n'est qu'elle met en scène une renaissance (éphémère) de ce dernier « de sorte que durant une heure le malade pourra parler, mettre en ordre son testament et se confesser » ; cf. CALVET, *Œuvres*, 574-575.

38. MS Arsenal 2872, f. 475.

39. ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de humido radicali*, édité par Michael R. McVAUGH – Chiara CRISCIANI – Giovanna FERRARI (AVOMO V.2), Barcelone, Fundació Noguera – Universitat de Barcelona 2010, 318, lignes 1205-1209 : « Ex quo patet evidenter quod omnes

D'une manière encore plus affirmée que dans les deux autres textes, la *Pratique de la pierre et de l'yaue de mercure* est un traité plus médical que véritablement alchimique. Son ultime conseil à l'ouvrier distillateur ressemble plus à une recommandation de thérapeute qu'à celle d'un maître alchimiste :

Et note que chascun ouvrier de ceste art se doit garder si chier comme il ayme sa vie [aussi précieusement qu'il aime sa vie] qu'il ne se approche l'estomac geun de la fume de la dissolucion du corps et de l'esprit, car mout est venimeux. Et pour eviter ledit venin, pran chascun matin de l'yaue de vie solenne une plaine cuillier d'argent ou ij. ou menjue [mange] une cloche de gingembre vert ou d'une dosse [gousse] de ail am [avec] une noix. Et apres boive un plain voirre de tresbon vin vermeil pur.⁴⁰

CONCLUSION

Pour conclure sur la section alchimique du MS Arsenal 2872, nous dirons que ces textes, spécialement le *Testament*, les *Dissolucions* et la *Pratique*, s'inscrivent dans le courant de pensée cerné par Chiara Crisciani dans ses travaux sur l'alchimie médicale dont les recherches, dit-elle, se développent aux XIVe et XVe siècles.⁴¹ Notre étude confirme pleinement ce que Crisciani avait observé par exemple dans un texte donné du *Solemnis medicus*⁴², on pourrait peut-être aussi mentionner Thomas de Pizan⁴³, qu'aux yeux de ces derniers comme à ceux de L'Anonyme d'Arsenal 2872, Arnau de Vilanova était un auteur fondamental, cumulant des compétences autant alchimiques que médicales.

operationes medicorum sive permutantes sive conservantes seu quecumque alie, non ordinantur ad retardandam mortem naturalem dictam absolute a natura superius memorata, sed potius ad tollendum omnia impedimenta veniendi ad illam ».

40. MS Arsenal 2872, f. 475va.

41. Chiara CRISCIANI, « Elixir de lunga vita (secoli XIVe et XVe) », *AION (filol). Annali dell'Università degli Studi di Napoli « L'Orientale »*, 36, 2015, 81-97.

42. Chiara CRISCIANI, « Solemnis medicus: suggerimenti e farmaci per una sana e lunga vita », in *Scientia, Fides, Theologia, Studi di filosofia medievale in onore di Gianfranco Fioravanti*, édité par Stefano PERFETTI, Edizioni ETS 2011, 401-426, 409, n. 39.

43. MS Arsenal 2872 contient une traduction française de la correspondance entre Thomas de Pizan et Bernard de Trèves sur la question de l'or potable: « Le Livre de la Branchete », f. 426-429v. Sur la *Branchete*, voir Dominique LESOURD - Maxime PRÉAUD, « La branchette, texte alchimique du XIVe siècle attribué à Bernard de Trèves », *Anagrom*, 2 (1973), 5-30.

Jaume DE PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans
jpuig@iec.cat

LA RECEPCIÓ D'ARNAU DE VILANOVA
EN L'ERUDICIÓ FRANCESA DEL SEGLE XIX

Arnau de Vilanova reception in the 19th French erudition

Resum: El treball repassa la contribució dels erudits francesos a la biobibliografia d'Arnau de Vilanova. Hi ha una progressió des dels qui només s'interessen en la figura d'Arnau per a adscriure-la a un determinat territori fins als qui s'interessen per un estudi més crític i rigorós del personatge, basat en informacions solvents, assenyalamment els manuscrits i les impressions de la seva obra mèdica. Barthélemy Hauréau és el qui, com en tants altres camps, tanca una etapa i n'obre una altra. L'anàlisi de tots els manuscrits i de les obres impreses que corren a nom d'Arnau de Vilanova, tal com les va poder conèixer gràcies a les seves recerques a la BNF i gràcies a les informacions que va treure dels catàlegs de manuscrits que va poder manejar, Hauréau fa una primera garbellada en ordre a identificar les obres autèntiques i les espúries d'Arnau de Vilanova. Al mateix temps és el primer que s'encara amb el problema de l'obra espiritual arnaldiana, molt mal coneguda en la seva època i encara uns quants anys després d'ell. La tasca d'Hauréau fou transcendent per a la figura d'Arnau de Vilanova i va influir tots els erudits posteriors, fins que els anys quaranta i cinquanta del segle passat i després a partir dels anys vuitanta els estudis arnaldians van emprendre les rutes que han dut a la constitució dels equips editors de les AVOMO i de les AVOTHO.

Mots clau: Arnau de Vilanova, manuscrits i edicions mèdiques, valoració bibliogràfica, crítica de fonts.

Abstract: The work reviews the contribution of french scholars to the biobibliography of Arnau de Vilanova. There is a progression from those who are only interested in the figure of Arnau to ascribe him to a certain territory to those who are interested in a more critical and rigorous study of the character, based on solvent information, especially the manuscripts and impressions of his medical work. Barthélemy Hauréau is the one who, as in so many other fields, closes one stage and opens another. The analysis of all the manuscripts and printed works that run in the name of Arnau de Vilanova, as he was able to know them due to his research at the BNF and to the information he drew from the manuscript catalogs that he was able to handle, Hauréau makes a first sifting in order to identify the authentic works and the spurs of Arnau de Vilanova. At the same time, he is the first to face the problem of Arnald's spiritual work, which was very little known in his day and still a few years later. The work of Hauréau was transcendent for the figure of Arnau de Vilanova and influenced later scholars, until the forties and fifties of the last century and then from the eighties

the Arnaldian studies undertook the routes that have led to the constitution of the publishing teams of AVOMO and AVOThO.

Keywords: Arnau de Vilanova, medical manuscripts and editions, bibliographical appreciation, critics of sources.

La recepció d'Arnau de Vilanova en l'erudició francesa del XIX és una conseqüència de l'interès que una llarga tradició biobibliogràfica francesa ha demostrat per Arnau de Vilanova. Per altra banda també és la conseqüència del progrés científic pur i simple. Com que el qui escriu aquestes ratlles no tindria recursos suficients per a demostrar el que acaba de dir, potser vindrà a tomb recordar aquella observació tan fina que va estampar el nostre benvolgut Michael McVaugh en un dels parlaments inaugurals de la III Trobada, l'any 2011: «El 1881 Barthélemy Hauréau va preparar un estudi clàssic sobre Arnau de Vilanova per a la *Histoire Littéraire de la France*. Era un moment molt significatiu: Louis Pasteur va descobrir la vacuna contra l'àntrax el mateix any, i la medicina científica moderna es trobava en els seus inicis, de manera que les obres d'Arnau ja havien deixat d'ésser mèdicament rellevants, com ho havien estat fins feia relativament poc».¹ Desaparegut a les vigílies de la Revolució Francesa l'interès pròpiament científic i pràctic de l'obra d'Arnau, aquesta passava a ésser un objectiu de la recerca històrica. És sorprenent, doncs, que el treball d'Hauréau sobre Arnau, sempre considerat com a metge i encara com (al)químic, coincideixi en el temps amb la troballa de Pasteur. El canvi en la recerca i en les concepcions mèdiques, ja sense retorn enrere possible, havia obert perspectives noves sobre la història de la medicina anterior.

Però abans, i per contrast, convé recordar, ni que sigui *en raccourci*, que la biobibliografia francesa sobre Arnau, considerada aquí com objecte central, no baixa del segle XVI. Se centra en la seva fama de gran metge del seu temps, i altres facetes del personatge (ambaixador, predicador de la fi del mon, herege) són considerades de forma secundària. En canvi, la seva fama d'alquimista persistirà fins a la fi del segle XIX.

Les notícies modernes sobre Arnau provenen essencialment dels pròlegs a les edicions de les seves obres mèdiques i (al)químiques; a partir d'aquests pròlegs, els bibliògrafs, els autors d'articles de diccionaris i els de monografies científiques o d'interès local van reelaborar els seus treballs.² La documentació

1. Michael McVAUGH, *Dos segles d'estudis sobre el pensament mèdic d'Arnau de Vilanova*, dins «III Trobada», 23-24.

2. L'entrada «Arnaud de Villeneuve», es troba en gairebé tots els grans diccionaris biobibliogràfics francesos i en obres semblants: G. de LURBE, *Chronique Bourdeloise*, Bordeus 1594, 25; G. DU PRÉAU (PRATEOLUS MARCOSSIUS), *Elenchus haereticorum omnium...*, Colònia 1605, 67-68; Nicolas VIGNIER DE BAR-SUR-SEINE, *Recueil de l'histoire de l'Église depuis le baptisme de nostre Seigneur Iesus Christ iusques a ce temps*, Leiden 1610, 520-521; Gabriel NAUDÉ, *Apologie pour tous les grands personnages qui ont été faussement soupçonnez de magie*, París 1625, 375-379;

pròpiament històrica sobre Arnau tardarà encara molt a ésser publicada. Això explica, en gran part, el marasme en què queda sumida la biobibliografia arnaldiana durant els segles moderns. I també explica l'esforç d'alguns erudits per a aclarir un punt encara mai no resolt documentalment: on va néixer.

Estudiosos antics i moderns han maldat per a portar l'aigua al molí patriòtic que els convenia, de manera que la proposta de llocs de naixença d'Arnau

Honoré BOUCHE, *L'histoire chronologique de Provence. II. Depuis l'établissement de son Comté jusques aujourd'hui*, Aix 1664, 311; P. COLOMIES (COLOMESIUS), *Gallia Orientalis, sive Gallorum qui linguam haebream vel alias Orientales excoluerunt vitae*, La Haia 1665, 2-3; Philippe LABBÉ, *Abregé chronologique de l'histoire sacrée et profane*, IV/2, Paris 1666, 561; L. MORÉRI, *Le Grand Dictionnaire historique*, Paris 1673, 161; R. RAPIN, *Réflexions sur la philosophie ancienne et moderne et sur l'usage qu'on en fait pour la religion*, Paris 1676, 51; Adrien BAILLET, *Jugements des savants sur les principaux ouvrages des auteurs*, Amsterdam 1725, 378; NICÉRON, *Mémoires pour servir à l'histoire des homes illustres dans la République des lettres avec un catalogue raisonné de leurs ouvrages*, Paris 1736, 82-106; N. LENGLET DUFRESNOY, *Histoire de la philosophie hermetique accompagné d'un catalogue raisonné des écrivains de cette science*, I, Paris 1742, 138-144; J.-G. de CHAUFÉPIÉ, *Nouveau Dictionnaire historique et critique pour servir de supplement ou de continuation au dictionnaire historique et critique de M. Pierre Bayle*, t. I, Amsterdam 1750, p. 480-482; M. CRÉVIER, *Histoire de l'Université de Paris, depuis son origine jusqu'en l'année 1600*, III, Paris 1761, 232-236; D. DIDEROT et al., *La Grande Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*, vol. XXXI, [post 1776], 993; Jacques-Albert HAZON, *Notice des homes les plus célèbres de la Faculté de médecine en l'université de Paris, depuis 1110 jusqu'en 1750 (inclusivement), extraite (en plus grande partie) du manuscrit de feu M. Thomas-Bernard Bertrand, communiqué par son fils*, Paris: Benoît Morin, 1778, 198-201; Claude-François ACHARD, *Dictionnaire de la Provence et du comté Venaisin (Des homes illustres de la Provence)*, t. IV, Marseille 1787, p. 318-320; *Dictionnaire historique par une société de gens de lettres*, Lió 1789; E. TOURTELLE, *Histoire philosophique de la médecine depuis son origine jusqu'au commencement du 18e siècle*, Paris an. XII (1804), 290-291; MICHAUD Frères, *Biographie universelle ancienne et moderne*, II, Paris 1811 492-493; C. F. V. G. PRUNELLE DE L'ISÈRE, *Fragments pour servir à l'histoire des progrès de la médecine dans l'Université de Montpellier*, Montpellier 1816, 20-30; POUZIN, *Notice sur Arnaud de Villeneuve*, dins «Éphémérides Médicales de Montpellier», t. II, maig 1826, i-viii; DEZEIMERIS, OLLIVIER, RAIGE-DELORME, *Dictionnaire historique de la médecine ancienne et moderne*, Paris-Bruxelles 1828, 178-182; E. ROUARD, *Notice sur la bibliothèque d'Aix, dite de Méjanès; précédée d'un essai sur l'histoire littéraire de cette ville, sur ses monuments, etc.*, Paris 1831, 35-36; LEROUX-REYNAUD, *Encyclopédie Nouvelle ou Dictionnaire Philosophique, Scientifique, Littéraire et Industriel*, Paris 1836, 63; *Encyclopédie catholique*, Paris 1840; F. X. FELLER, *Biographie Universelle des homes qui se sont faite un nom par leur génie, leurs talents, leurs vertus, leurs erreurs ou leurs crimes*, Nevers 1841 [1876²], 157; G. L. BAYLE, *Encyclopédie des sciences médicales*, Paris 1842; F. HOEFER, *Histoire de la Chimie*, I, Paris 1842, 384-394; M. N. BOUILLET *Dictionnaire universel d'Histoire et de Géographie*, Paris 1867, 117a-b; F. HOEFER, dir., *Nouvelle Biographie universelle depuis les temps les plus reculés jusqu'à nous jours*, Paris, Firmin-Didot 1852, 279-281; L. FIGUIER, 1860, *L'Alchimie et les alchimistes. Essais historiques et critiques sur la philosophie hermétique*, Paris 1860, 7, 28, 44, 59; *Vie des savants illustres depuis l'antiquité jusqu'au XIXe siècle avec l'appréciation sommaire de leurs travaux*, Paris-Bruxelles-Leipzig-Livorno 1867, 237-254; DÉZOBRY-BACHELET, *Dictionnaire Général de Biographie et d'Histoire, de Mythologie Ancienne et Moderne comparée, des Antiquités et des Institutions Grecques, Romaines, Françaises et Étrangères*, Paris 1873, 144; A. FRANK, dir., *Dictionnaire des Sciences Philosophiques*, I, Paris 1875, 106; J. et L.-G. MICHAUD, *Biographie universelle ancienne et moderne*, II, Paris 1880, 243-244; GRÉGOIRE, *Dictionnaire encyclopédique d'histoire, de biographie, de mythologie et de géographie*, I, Paris 1877, 120-121; P. LAROUSSE, *Grand Dictionnaire Universel du XIXe siècle*, Paris 1892, 673.

no ha pogut ésser més frondosa: Milà,³ Bordeus,⁴ la Provença,⁵ Villeneuve Loubet, prop de Vence,⁶ una altra Villeneuve prop de Montpeller,⁷ etc. L'afany d'apropiar-se patriòticament la figura d'Arnau, a desgrat d'incórrer en contradiccions i inexactituds o de perllongar l'esperit ultracrític fins a deformar-ne els contorns, ha arribat fins al segle xx, en l'obra de René Verrier,⁸ que va suscitar el corresponent estudi de rèplica de Joaquim Carreras Artau i Miquel Batllori.⁹

Deixant de banda aquestes polèmiques, els primers erudits del segle xvi que transmeten la memòria d'Arnau, Symphorien Champier i Bernard Lutzenburg, el presenten l'un com a metge provençal eminent,¹⁰ l'altre com a heretge condemnat en la sentència de Tarragona del 1316.¹¹

La seva vinculació amb la Facultat de Medicina de Montpeller ha portat més d'un historiador a atribuir-li rols que la documentació avui disponible no permet de confirmar.¹²

A mitjan segle xvii, Étienne Baluze, estudiós del papat d'Avinyó i tan bon coneixedor de la documentació catalana primitiva, ensopegava amb Arnau de Vilanova en la seva relació amb el primer papa avinyonès, Climent V. Exhumant la butlla d'aquet papa a favor dels mestres i escolars de la Facultat de

3. MANGET, *Bibliotheca scriptorum medicinae*, t. IV, p. 531; FREIND, *Histoire de la médecine*, p. 231. En el t. I, p. 838 de la *Bibliotheca chemica curiosa*, Ginebra 1702, MANGET afirma sense cap fonament que Arnau i Ramon Llull es van trobar a Nàpols devers 1310.

4. Jean de GAUFRETEAU, *Chronique bordelaise*, t. I, p. 2-6.

5. Symphorien CHAMPIER, *Arnaldi Vita*, dins *Arnaldi de Villanova medici acutissimi Opera nuperrime reuisa, vna cum ipsius vita recenter hic apposita*, Lió, 1520, f. AA IIrV, que probablement va trobar aquesta informació en la *Storia* de Giovanni VILLANI (lib. IX, c. III), o en la *Chronica* de l'arquebisbe de Florència, Antonino, repetint el que diu la *Storia* del Villani (l. XXI, c. III, § 8).

6. François de LA MOTHE LE VAYER, *Traité de la connaissance des sciences destiné au Dauphin*, París 1640, p. 306; Pierre Joseph HAITZÉ, *La vie d'Arnau de Villeneuve*, Aix 1729; NICÉRON, *Mémoires*, t. XXXIV, p. 82; ACHARD, *Dictionnaire de la Provence*, t. IV, p. 318; O. TEISSIER, *Arnaud de Villeneuve, médecin alchimiste*, Toulon 1858, 10-11.

7. D. ROMUALD, *Trésor Chronologique*, t. 3, p. 168; Jean ASTRUC, *Mémoires pour servir à l'histoire de l'Université de Montpellier. Revues et publiées par M. Lorry*, París 1767, 151-166; POUZIN, *l. c.*; HAZON, *l. c.*

8. Cf. R. VERRIER, *Arnaud de Villeneuve (v. 1240-1311)*, Leiden, E. J. Brill 1947.

9. Cf. *La patria y la familia de Arnau de Vilanova*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 20 (1947), 5-75; publicat en català dins Miquel BATLLORI, *Arnau de Vilanova i l'Arnaldisme. Obra completa*, vol. III, 3-73.

10. Symphorien CHAMPIER, *l. c.* La biografia arnaldiana del metge humanista Champier, a part de situar el seu naixement l'any 1300, conté elements que la fan semblant «a una novel·la i no a una història»: Miquel BATLLORI, *Arnau de Vilanova i l'Arnaldisme. Obra completa*, vol. II, València 1994, 14.

11. Bernart LUTZENBURG, O. P., *Catalogus Haereticorum Omnium...*, s. l., 1527, f. A, c 6-7; afirmació represa més tard per DU PRÉAU, *l. c.* Lutzenburg i Du Préau consideren català Arnau, perquè llur font és el *Directorium inquisitorum* d'Eimeric, i aquest ho afirma.

12. El feia canceller de la Universitat Nicolas VIGNIER DE BAR SUR SEINE, *Recueil d'histoire de l'Église*, o. c. supra, *l. c.* a la nota 2, p. 520-522; *Bibliothèque historique*, t. III, p. 443.

Medicina a Montpeller, Baluze s'adonà de la rellevància que Arnau s'havia guanyat davant el pontífex, puix que l'esmentava, al costat d'altres dos mestres, en el text mateix de la butlla.¹³ Potser informat per Thomas James,¹⁴ Baluze esmenta un manuscrit d'Oxford del *Liber de regimine vitae humanae editus a perito viro Magistro Arnaldo de Villanova, in praeclaro studio Montispessullani*.¹⁵ És la primera vegada que se cita un manuscrit d'Arnau, i no és estrany que ho fes Baluze, home avesat a remenar manuscrits i a treballar en arxius.

No tenen rellevància les al·lusions a Arnau de La Mothe-Le-Vayer, instructor del delfí a la cort de Lluís XIV.¹⁶ Al pedagog l'única cosa que li interessa és donar una enfarinada al seu alumne sobre els homes il·lustres de França i, entre els de la Provença, esmenta el bon metge i químic Arnau de Vilanova, facultatiu de reis i papes, que amb la seva fortuna hauria fundat algunes cases bones d'aquell terror. No cal dir que la crítica històrica posterior va establir que algunes d'aquestes cases existien ben abans que Arnau vingüés al mon.

Du Boulay el descobreix en les seves lluites doctrinals a la Universitat de París, que li valgueren procés en matèria de fe, i en la seva mediació diplomàtica entre Frederic III de Sicília i el rei Robert de Nàpols.¹⁷ Es coneix que el treball de Du Boulay es basa en fonts documentals universitàries parisenques, perquè no hi ha cap més autor anterior que es refereixi a les gestions diplomàtiques d'Arnau a París.

De l'obra d'Haitzé¹⁸ no en diríem gaire res més del que ja va estampar Hauréau en el seu estudi: que es tractava d'«un long roman sur la vie d'Arnaud». Això és cert pel que fa als anys juvenils i a la formació d'Arnau. En canvi no es pot negar que Haitzé coneixia bé les activitats diplomàtiques exercides per Arnau. I al final de l'obra dona un catàleg d'obres d'Arnau, pres de l'edició de Lió 1520, amb el pròleg de S. Champier,¹⁹ afegint-hi després un capítol de comentaris a algunes de les obres.²⁰

El catàleg publicat per Haitzé va fer fortuna. Val a dir, per dissort, que Haitzé cau en algun error greu. Convençut que Arnau coneixia l'hebreu, li

13. BALUZE-MOLLAT, *Vitae Papatum Avenionensium*, París 1916-1922, t. I, col. 1440; t. II, p. 165, 569. Baluze precisa que transcrivia la butlla «ex archivo regio».

14. THOMAS JAMES, *Catalogus manuscritorum Angliae et Hiberniae*, t. III, n. 1005.

15. BALUZE, *o. c.*, t. I, col. 1440. Potser cal preguntar-se si sota el títol donat per Baluze no s'hi oculta el *Liber de conservatione corporis humani et regimine sanitatis sapientissimi senis arabici Albenzobar, translatus ab Arnaldo de Villanova anno Domini MCCCLVIII*, ms. 177 del Corpus Christi College d'Oxford, que Hauréau citarà en el n. XCIV del seu catàleg i rebutjarà com autèntic, perquè el 1368 Arnau ja feia temps que era mort.

16. FRANÇOIS DE LA MOTHE LE VAYER, *Traité de la connaissance des sciences destiné au Dauphin*, París 1640, p. 306; *De l'instruction de monseigneur le Dauphin à Monseigneur l'éminentissime cardinal Duc de Richelieu*, dins *Oeuvres*, I, París 1654, 134 i 141.

17. C. E. DU BOULAY [BOULAEUS], *Historia Universitatis Parisiensis*, París 1668, 42, 107, 120-121, 166. Els documents exhumats per Du Boulay seran tinguts en compte per Hauréau.

18. Cf. Pierre Joseph HAITZÉ, *La vie d'Arnaud de Villeneuve*, Aix 1719, 197 p.

19. *O. c.*, 103-112. Cf. infra, apèndix I.

20. *O. c.*, 112-125. Cf. infra, apèndix I.

atribueix la traducció en llatí «du fameux livre *Tetragrammaton*» (!). Com que també està segur que sabia el grec i l'àrab, li atribueix la traducció directa «des lois d'Hipocrate» i del tractat d'Avicena sobre les forces del cor. I dedica un capítol ben llarg a desmuntar l'opinió de Guillaume Postel, que atribuïa a Arnau l'introbable i segurament mai no escrit llibre *De tribus impostoribus*. Finalment defensa Arnau de l'acusació d'heretgia amb ardor patriòtic, oi més que no coneix cap dels escrits espirituals i de polèmica religiosa del metge insigne.

Niceron es va inspirar en l'obra d'Haitzé per a redactar la seva notícia sobre Arnau,²¹ i poc després Lenglet Dufresnoy l'inclouïa en la seva història de la filosofia hermètica, és a dir, alquímica, bo i insistint que Ramon Llull fou deixeble seu.²²

És potser sorprenent que Arnau no hagi obtingut rúbrica en el cèlebre i discutit *Dictionnaire historique et critique* de Pierre Bayle. Aquesta mancança fou suplerta per Jacques Georges de Chauffepié, continuador de l'obra de Bayle. Esperit documentat i hipercrític, Chauffepié negava massa de pressa que Arnau hagués anunciat mai la vinguda de l'Anticrist.²³

Hauréau no hauria pogut repetir el mateix que va dir d'Haitzé davant la nota biogràfica que li va dedicar el segle XVIII Jean Astruc,²⁴ potser el treball més ponderat d'aquest segle dedicat a Arnau. Astruc era metge, havia estat professor de medicina a Montpeller, ho fou de la Sorbona, al mateix temps que «professeur royal». Astruc recupera Arnau com a metge prestigiós, consultat per reis i papes, glòria de l'antiga Facultat de Montpeller. En un primer capítol biogràfic sospesa les raons que inclinarien a fer-lo català o provençal i es decanta per considerar-lo inequívocament provençal, com s'ha dit suara, dins una cronologia correcta. Confessa tanmateix no tenir cap dada sobre la família d'Arnau i molt poques sobre la seva biografia. Davant tal manca de notícies fidedignes, es fia del que van dir Champier, Haitzé, y Du Boulay. Arnau fou, segons Astruc, alquimista i àdhuc mestre de Ramon Llull en aquesta art, i aquí sí que novel·la, igualment com quan suposa que anà a París a estudiar teologia, «pour laquelle il avoit un attrait qui lui atira beaucoup de désagréments par les erreurs qu'il vouloit y introduire».²⁵ Coneix el seu anunci de la fi del mon i la condemna parisenca de les seves doctrines espirituals. En canvi, l'absol d'haver-se lliurat a la màgia i a experiments extravagants. Seguint Du

21. NICERON, *Mémoires pour servir à l'histoire des homes illustres dans la république des lettres*, París 1731, t. XXXIV, p. 82-106.

22. Nicolas LENGLET DUFRESNOY, *Histoire de la philosobpie hermétique*, 1742, t. I, p. 138-144.

23. J.-G. de CHAUFÉPIÉ, *Nouveau Dictionnaire historique et critique pour servir de supplement ou de continuation au dictionnaire historique et critique de M. Pierre Bayle*. t. I, Amsterdam 1750, p. 480-482.

24. Jean ASTRUC, *Mémoires pour servir à l'histoire de l'Université de Montpellier. Revues et publiées par M. LORRY*, París 1767, 151-166; *Dictionnaire de la Provence*, t. IV, p. 318.

25. *Mémoires*, o. c., 155.

Boulay, tracta també de l'Arnau diplomàtic, i reivindica la seva actuació a la Facultat de Montpeller, bo i atacant els qui consideraven falsa la butlla de Climent V,²⁶ en la qual Arnau, ja s'ha dit, és esmentat nominalment. De la butlla, que Astruc coneixia per Baluze, afirma que ell n'havia trobat l'exemplar original conservat als arxius de la Facultat montpellerina.²⁷ Potser pel seu afany de documentar-se, vist que hi havia llibres d'alquímia que circulaven en nom d'Arnau, Astruc recull la seva fama d'alquimista, tal com l'expressà el famós *Testamentum* atribuït a Ramon Llull, però avança dubtes seriosos sobre els remeis secrets que la tradició li atribueix. N'exceptua la descoberta de l'esperit de vi, l'aiguarent o *aqua vitae*, que Astruc, com tants altres abans i després d'ell, té per un invent d'Arnau. Fort en història de la medicina tal com hom la podia conèixer en el seu temps, a Astruc se li ha de reconèixer que és el primer erudit que assaja una revisió crítica de l'obra mèdica d'Arnau. Per a ell el tractat sobre els *medicaments simples*, el *Tresor dels pobres* i el *Breviarium Practicae* no poden ésser considerats escrits autèntics. Cal remarcar finalment que les informacions d'Astruc sobre Arnau provenen de les edicions amb el pròleg de Murchi (Lió 1504 i 1505), reimpresses a París el 1509 i a Venècia el 1514, de la de Lió 1520, amb el pròleg de Symphorien Champier —de la qual en tenia exemplar—, i de la de Basilea del 1585.

Encara abans de tancar el segle, Claude-François Achard insertarà un extret breu de l'obra d'Haitzé en el seu diccionari d'hommes célèbres de la Provença.²⁸

Aquests són el precedents dels quals partiran els francesos del segle XIX interessats en la figura d'Arnau. La major part dels erudits posteriors al 1800 ressenyats *supra*, a la nota 2, repetiran el que es llegeix en les notícies dels segles anteriors, i transmetran unes idees sobre Arnau força estables, que es poden resumir en pocs punts:

- 1) És reconegut el seu valor com a metge.
- 2) Hom li retreu que es fiqués en assumptes teològics.
- 3) Perdura la seva fama com autor d'obres d'alquímia.
- 4) Hom li atribueix activitats extraordinàries, com és ara transmutar el mercuri en or o l'intent de fabricar un home a partir d'elements seminals.
- 5) És vist com un partidari de la nigromància, de l'astrologia judiciària i de l'ocultisme.

26. Cf. RIOLAN, *Recherches curieuses sur les Écoles de Médecine de Paris et de Montpellier*, p. 50. Riolan no tenia cap escrúpol de dir que Arnau mai no va ensenyar a la Facultat de Medicina de Montpeller. Essent això fals del tot, és difícil d'escatir si tenia la butlla per falsa perquè creia que Arnau no havia ensenyat a Montpeller, o si aquesta convicció absurda el portava a negar l'autenticitat de la butlla.

27. *Mémoires, o. c.*, 156.

28. ACHARD, *o. c.*, 318-320.

- 6) No falta qui propugna la seva naixença ací o allà, qui li inventa un currículum escolar brillant, li atribueix clientela a la hipotètica Villeneuve on va néixer i on exercia la medicina pràctica, estudis a Aix i a París, exercici de la medicina i l'alquímia a Barcelona, viatges i funcions acadèmiques que no va exercir, coneixement de llengües orientals, etc.

Aquesta serà la imatge d'Arnau de Vilanova fins que el segle XIX tombarà cap a la seva segona meitat. És una imatge del tot «moyenageuse», persistent en els tres estudis que ara cal considerar. Alexandre-Charles Germain, des d'una perspectiva local, esmenta Arnau de Vilanova com una de les figures més importants de la Facultat de Medicina de Montpeller i àdhuc de tota la medicina del seu temps.²⁹ El considera el primer dels metges occidentals que no va copiar servilment els metges grecs i àrabs, i el primer cirurgià de la cristianitat veritablement original.

En la monografia que Octave Teissier,³⁰ esperit positiu, estudiós de l'alquímia, dedica a Arnau de Vilanova, no s'ha després de cap dels tòpics anteriors i depèn en gairebé tot dels punts de vista d'Haitzé, que cita amb reverència. Per això el seu estudi resulta essencialment una «reconstrucció» de la biografia d'Arnau de Vilanova, amb els materials aleatoris de la tradició. Consagra moltes pàgines a la seva activitat com a alquimista i només algunes a les seves prediccions escatològiques. El suposa perseguit per l'Església i la inquisició sense acabar de distingir d'una banda les trifulques d'Arnau amb els teòlegs de París i d'altra banda la condemna *post mortem* de 1316. Al final, i és un guany considerable, dreça un inventari dels escrits arnaldians a partir de les edicions de Lió 1504, París 1509, Venècia 1514, Lió 1520, Basilea 1585, sense que li vingui al cap la idea que caldria distingir entre obres autèntiques i obres atribuïdes, i sense separar mai l'obra mèdica de l'alquímica. La llista és en francès, i coincideix punt per punt amb la de Pierre Joseph d'Haitzé, basada en l'edició de Lió 1520, ja esmentada.³¹

Molt després d'haver publicat la història de la seva ciutat, en un estudi nou sobre la medicina i l'ocultisme a Montpeller,³² el mateix A.-Ch. Germain inclou Arnau de manera plena en l'amalgama de ciència mèdica i pràctiques secretes o «especials». Germain considera que Arnau era català, seguint el tes-

29. A.-Ch. GERMAIN, *Histoire de la commune de Montpellier*, Montpeller 1851, p. 80, 105, 109, 138.

30. *Arnaud de Villeneuve, médecin alchimiste*, Toulon 1858; *Les hommes illustres du Var*, Toulon 1858.

31. Cf. infra, apèndix I.

32. A.-Ch. GERMAIN, *La Médecine et les sciences occultes à Montpellier dans leurs rapports avec l'Astronomie et la Magie*, Montpeller 1872, p. 45; *L'École de Médecine de Montpellier: Ses origines, sa constitution, son enseignement. Étude historique d'après les documents originaux*, Montpeller, J. Martel Ainé 1880; *Histoire de la commune de Montpellier*, t. III, p. 2, 423, 431-433.

timoni del vers contingut al ms. 323, f. 20v, de la biblioteca de Capentras,³³ vers inserit dins un *Tractat de geometria pràctica*, atribuït a Arnau. El té per químic i alquímic, i el considera sense cap empatx l'autor del *Rosarius philosophorum*, del *Lumen novum*, del *Flos florum* i del *Speculum alchimiae*. Distingeix les seves doctrines mèdiques de les de col·legues seus, com Bernard de Gordon, partidaris de la medicina planetària, bo i considerant autèntics d'Arnau els dotze *Sigilla magistri Arnaldi* i els *Remedia contra maleficia*, que Germain reedita, presos de l'edició de 1509, f. 301v-302r i f. 215v, respectivament.

Aquests assaigs i totes les notícies erudites per a investigar la biobibliografia d'Arnau de Vilanova es van veure eclipsats tot d'una quan Barthélemy Hauréau va publicar el seu article sobre Vilanova al volum XXVIII de l'*Histoire Littéraire de la France* (París 1881). Leclipsi fou total per dues raons. Primer perquè des de Champier i Moréri fins a Haitzé i el seu fidel seguidor Teissier s'havien anat tocant, ací i allà, ara l'un, ara l'altre, els episodis de la vida d'Arnau, sense que ningú els conegués tots ni els confegís en una síntesi comprensiva, basada finalment en l'estudi de documents incontrovertibles, encara que fossin pocs. S'ha vist que Arnau era considerat (bon) metge de reis i papes, ambaixador, professor a Montpeller, espiritual, químic, alquímic, perseguit per la inquisició, etc. Però cadascun dels bibliògrafs, editors o estudiosos recollia de forma parcial alguna d'aquestes facetes, sense lligar-les en una biografia coherent i cronològicament impecable; de fet, cap d'ells no va disposar de la documentació que li hauria permès una visió més completa i ordenada del personatge.

La segona raó és perquè fins en aquell moment —i ho acabem de veure en la monografia d'Octave Teissier— els estudiosos d'Arnau havien utilitzat com a font exclusiva de les seves anàlisis els textos de les edicions arnaldianes, sense esbrinar si en aquelles edicions s'hi podien haver infiltrat obres espúries. Només Astruc havia expressat reserves sobre tres textos. La crítica sobre l'autenticitat de l'obra arnaldiana estava tota per fer. D'altra banda, ningú no s'havia interessat pels manuscrits que transmetien l'obra arnaldiana, llevat del cas esporàdic de Baluze, ni els havia comparats amb les edicions, segurament perquè la major part dels estudiosos d'Arnau que s'interessaven per les seves doctrines mèdiques, químiques i alquímiques, devien suposar inconscientment que per a conèixer-les ja n'hi havia prou amb els textos editats.

Jean Barthélemy Hauréau (París 1812-1896) venia d'un altre mon. No era metge, ni filòsof, ni molt menys teòleg. Era un republicà francès del segle XIX, d'idees més aviat radicals, amb una determinada sensibilitat política que influï en la seva carrera ara positivament, ara negativa. Però Hauréau, diguem-ho de seguida, fou un home de mentalitat tan inflexible en les seves conviccions com tolerant envers les dels altres. Durant la seva joventut, fou bibliotecari a Le

33. El vers diu: «... de Quataluenha nadiou fuy». Cf. M. LAMBERT, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque de Carpentras*, París 1862, p. 169. No cal dir que l'erudició posterior va tenir molt en compte la troballa de Germain, començant per Hauréau.

Mans (1838) i més tard a París. Col·laborà en diaris d'oposició a la monarquia de juliol i formà part del moviment romàntic francès. Aleshores va conèixer Armand Carrel, Littré i Théophile Gautier. En aquella etapa es va interessar per la literatura, i des de 1843 a 1852 va publicar quatre volums d'una *Histoire littéraire du Main*, biografies de savis i literats locals. Mentrestant, el 1845 havia publicat el segon volum romà inèdit de l'*Histoire de Sable* de Ménage. Al mateix temps es lliurava a l'estudi de la filosofia escolàstica, prosseguint els treballs que havien iniciat Victor Cousin i Charles de Rémusat. Entre 1845 i 1850 enllestí *De la philosophie scolastique*, memòria premiada per l'Académie des Sciences Morales et Politiques; més tard, de 1872 a 1880, l'obra apareixerà ampliada fins a tres volums amb el títol, segurament prematur, d'*Histoire de la philosophie scolastique*. Esmentem aquesta drecera d'Hauréau cap a la filosofia medieval per una raó molt simple: Un republicà francès, laic a tot ser, no té cap empatx de submergir-se en l'estudi d'una filosofia amarada de teologia per tots cantons. Subratllem el fet perquè en d'altres ambients republicans, no gaire allunyats de França, una actitud positiva envers el pensament filosòfico-teològic medieval no s'ha donat i és difícil que s'hi produeixi, amb els resultats que eren d'esperar. Aquesta actitud tot just s'ha corregit una mica en els temps dits postmoderns, i, segons creiem, més aviat per influència anglosaxona. La conseqüència principal d'aquests fets és, per no anar més lluny, que nosaltres mateixos tenim dificultats serioses per a explicar l'evolució i la influència de les idees al nostre país. Com podríem explicar l'evolució de les idees, si tot just comencem a desenterrar-les? D'altra banda l'òptica francesa sobre la filosofia escolàstica no ha perdut mai de vista que aquesta filosofia va tenir un desenvolupament extraordinari a l'Estudi de París, inicialment en competència intel·lectual viva amb Oxford. Hi ha, doncs, raons locals —franceses— i generals —europees— poderoses per a explicar l'interès que, durant el segle XIX laic i republicà francès, podia suscitar l'estudi de la filosofia escolàstica. Això a part del fet que Hauréau sempre es va sentir atret de forma irresistible cap a l'estudi dels manuscrits medievals, i en aquests la filosofia hi circula a mans besades.

De 1848 a 1849 Hauréau fou diputat a l'Assemblea Nacional, i ja es pot endevinar de quin signe polític. El març del mateix 1848 fou nomenat conservador del departament de manuscrits de la BN, fet que marcà tota la seva trajectòria posterior. D'una banda es basquejà per atallar abusos i per a posar les bases d'un catàleg general dels manuscrits llatins. Ja hi havia el del segle XVIII, de Bernard de Montfaucon, que més que catàleg era un inventari elemental, i no comprenia els mss. entrats a la BN després de la nacionalització dels béns del clergat regular i secular. Amant de l'ordre, començà aleshores un índex o inventari de tots els mss. llatins de matèria filosòfica, teològica, gramatical, poètica i canònica. Ell vulgaritzà la transcripció dels incípits de cada manuscrit, de cada tractat, de cada fragment, recurs indispensable per a obrir-se pas dins un laberint en el qual un mateix títol pot recobrir tractats diversos, d'autors separats en el temps, i fins i tot designa sovint produccions

de sentits intel·lectuals contraris. A part, doncs, d'individuuar cada manuscrit, consignava l'edició o les edicions de les obres que identificava, sempre que li eren coneedores. En aquest aspecte, el seu treball minuciós és deutor de la riquesa pràcticament inexhaurible dels fons impresos de les grans biblioteques parisenques. Aquestes recerques ja no les va deixar mai més i van donar origen a una obra tothora vàlida avui dia: Són els sis volums de les seves *Notices et extraits des manuscrits de la BN* (1890-1893).

Quan va dimitir oportunament de les seves funcions a la BN, poc abans del cop d'estat que va donar pas al segon Imperi, Hauréau va escometre el projecte de continuar la *Gallia christiana*. Aquest projecte dels benedictins francesos feia seixanta anys que havia estat interromput, havent arribat al volum XIII. El republicà Hauréau, dit a partir d'aquell moment el «benedictí laic», es va posar a la feina i va publicar ell tot sol els volums XIV, XV i XVI, fins a l'any 1865. S'han fet observacions crítiques sobre el seu mètode de treball, sens dubte fundades. Els monjos benedictins havien pogut aprofitar la documentació que guardaven els seus establiments abans de la secularització; en canvi, quan Hauréau reemprèn la *Gallia*, la documentació eclesiàstica és dipositada en arxius provincials poc organitzats i ha esdevingut en gran part inassequible. De tota manera, sense Hauréau, la *Gallia christiana* no hauria estat represa mai més, ni hauria estat continuada per J. H. Albanès i Ulysse Chevalier del 1895 al 1920. L'esforç d'Hauréau és un acte de respecte a la tradició —a la gran tradició, és clar— del tot exemplar. Aquesta feinada valgué repetidament a Hauréau el primer premi Gobert i l'any 1862 li obrí les portes de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres.

Finalment cal dir que, mort Joseph-Victor Le Clerc (1865), Hauréau fou elegit membre de la comissió de l'*Histoire Littéraire de la France*. Una mica abans, gràcies a l'entrada en aquest projecte de Victor Le Clerc i de Paulin Paris, sense oblidar-hi la presència d'Ernest Renan, l'*Histoire*, arribada al volum XXIV, havia estat objecte d'un cop de timó. Hom s'havia adonat que una munió d'obres, assenyaladament en francès antic, produïdes en diversos moments del segle XIII i àdhuc del XII, no havien rebut l'atenció que els esqueia. Per això, encara que el volum XXV i els següents corresponguin al segle XIV, tots contenen notícies que haurien d'haver estat publicades en els volums que van del XVI al XXIII. I moltes de les que en el volum XXV surten publicades a nom de Fèlix Fajard, en realitat foren retocades i refoses per Hauréau, com va fer més tard, en el volum XXIX, amb la notícia llarguíssima sobre Ramon Llull que Littré no va poder acabar. Tant en aquests retocs com en els seus treballs personals (sobre Durand d'Auvergne, Jean de Galles, Gautier de Bruges, Guillaume le Breton, els sermonaris, els glossadors llatins d'Ovidi, de Virgili, d'Estaci i de Lucà del segle XI endavant, un Boeci mestre d'Arts a París, Jean de Vignai, Tomàs d'Irlande, F. Caraccioli, l'inquisidor Geoffroy d'Ablis, Jean de Garlande, el versificador Primat d'Orleans, Guillaume le Maire, Nicolas d'Hacqueville OFM, Guillaume Bernard OP, Yves de Saint-Denis, el cardenal Arnaud Novelli, etc.), Hauréau va desplegar una

gran capacitat d'orientació en dominis inexplorats, i així anava amortitzant la major part de les troballes que feia pel seu compte estudiant pacientment els fons de manuscrits de la BN. Cal remarcar encara que la part més gran dels seus estudis són dedicats a autors i obres considerades en general de segon ordre. No sembla que aquesta consideració tingués cap efecte negatiu en el seu treball.

El 1881 s'incorporà al *Journal des Savants*, en substitució de M. Giraud. Hi publicà recensions sobre edicions de textos llatins medievals, catàlegs de manuscrits, publicació de butlles pontifícies, és a dir, l'única literatura que el va interessar durant la major part de la seva vida. Va col·laborar a la *Revue des Deux Mondes*, a *Le Temps*, a la *Biographie Générale* de Didot, al *Dictionnaire des Sciences Philosophiques*, i va escriure notes i articles per a la *Bibliothèque de l'École des Chartes*. Exercí responsabilitats a l'Imprimerie Nationale (1870-1881) i a la Fondation Thiers (1893-1896), encara que l'única cosa que el va interessar de debò fou la seva recerca sobre els manuscrits, adreçada a un públic selecte de savis. Fressar camins en el domini limitat on es va confinar voluntàriament fou el seu treball i la seva diversió fins al dia de la seva mort als 84 anys, mort considerada prematura pels qui coneixien la seva erudició profunda i la gran capacitat de treball que podia desplegar.

Així, doncs, en el volum XXVIII de l'*Histoire littéraire de la France*, p. 26-126, cent pàgines exactes, apareixia la notícia d'Hauréau sobre Arnau de Vilanova. El treball té tres parts: *Sa vie, Ses oeuvres imprimées, Ses oeuvres inédites ou perdues*.

I

Hauréau planteja les circumstàncies de la vida d'Arnau, admetent de bell antuvi que són mal conegudes. Desfa amb una certa vivacitat la pretensió de Manget i Freind, que el volien fill de Milà, a causa d'un text pretesament autobiogràfic d'Arnau (... *iste cibus est in usu apud illos de civitate unde fui, et est civitas Mediolanum...*); la pretensió queda descartada perquè aquell text, indogudament inserit en l'edició de les obres d'Arnau de 1520, correspon a una obra de Magnino, metge milanès. Gaufreteau diu que Arnau és fill de Bordeus sense al·legar cap text, ni cap tradició, simplement perquè ell també n'era fill. El fonament dels qui el pretenien nascut a tal o tal altra banda de la Provença, ni que fos allargada fins a Montpeller o Narbona, és un text de la *Crònica* del Villani, contemporani d'Arnau, copiat després per l'arquebisbe de Florència, Antoní, on es diu: *Eodem anno quidam Arnaldus de Villanova, Provincialis, magnus philosophus, Parisius dogmatizabat...* L'afirmació fou recollida i trasmesa per Murchi, Champier, Nicolás Antonio i d'altres. Però on comença i on acaba la Provença? Com que d'això el Villani no en parla, erudits posteriors, ja s'ha vist, hi van anar dient la seva. Haitzé, que era d'Arles, i Achard, que era marsellès, el fan néixer a Villeneuve-de Vence. Astruc, que era de Montpeller, pretén que en altre temps la Provença s'allargava sense

dificultats fins al Llenguadoc, la qual cosa li permet de suposar que Arnau hauria nascut en una petita Vilanova que hi ha prop de Montpeller. Aquesta tesi fou ratificada per Pouzin i Hazon. Colomiès i Van der Linden,³⁴ precisen que el lloc de naixença d'Arnau és a la Gàl·lia narbonesa, concretament a Villeneuve-la-Grande, diòcesi de Béziers.

Davant tanta varietat d'hipòtesis, Hauréau retreu que la veritat només pot provenir dels manuscrits, de les edicions i de documents fidedignes. En dos manuscrits de la BNF (n. 14372 i 6978), en les edicions incunables i en els esments que en fan els autors de catàlegs d'heretges, Arnau és dit català. En el ms. lat. 14372 hom llegeix: ... *ordinatum a magistro Arnaldo de Villanova, cathalano, omnium medicorum nunc viventium gemma*. Es tracta, doncs, d'una informació que prové d'un contemporani d'Arnau, diferent de la informació del Villani. D'altra banda, el papa Climent V afirmava en una butlla que el seu metge era clergue de la diòcesi valenciana. Hauréau no dubta ni un instant a suposar que Arnau, oriünd de València, era fill d'una d'aquelles vuitanta quatre famílies catalanes i aragoneses que poblaren el país valencià l'endemà mateix de la conquesta (1240), sense oblidar de dir que la família d'Arnau era plebea i pobre. És l'única suposició que es permet fer, a partir de textos d'Arnau, davant una manca esfereïdora de documents sobre la seva vida, pocs i encara separats per intervals de temps molt llargs. En canvi, recupera de l'obra arnaldiana impresa —autèntica i espúria— les poques al·lusions que l'autor fa entorn de la seva pròpia vida: origen humil, primers estudis amb els dominicans, contacte amb Joan Calamida, home pràctic de la medicina a Nàpols, estudi no se sap ben bé on de la medicina àrab. Tot el que diuen els bibliògrafs del currículum acadèmic d'Arnau i la seva formació —estudis a Aix, anys d'estudis de teologia a París, estudi de la medicina amb els metges àrabs d'Espanya— és rebutat com pura fantasia inventada o, en el millor dels casos, suposada gratuïtament. Hauréau coneix l'obra de Zurita, que documenta l'estada d'Arnau com a metge de Pere II a Vilafranca (1285). La documentació montpellerina exhumada per Germain demostrava que a partir del 1289 Arnau era metge a Montpeller i professor a la Facultat de Medicina. Hauréau coneix també, probablement per Du Boulay, el viatge d'Arnau a París l'any 1299/1300 com ambaixador del rei Jaume II, el seu arrest, el procés d'heretgia a què fou sotmès, la sentència, la crema del seu llibre sobre la vinguda de l'Anticrist, el seu escrit de protesta contra els jutges de París i l'apel·lació al papa. Tot l'afer és exposat per Hauréau amb detall. Les seves informacions també són de primera mà quan rebut que Arnau hauria volgut enverinar el papa Benet XI, acusació que també va recaure sobre Bernat Délicieux; i diem que les informacions eren de primera mà perquè Hauréau havia escrit la biografia de Délicieux i coneixia les actes d'aquest altre procés. De l'episodi de París només se'n desprenia que Arnau era a Avinyó el 1304 i que d'aquí va passar

34. J. A. VAN DER LINDEN, *De scriptis medicis*, Amsterdam 1637, 51-53.

a Catalunya, cridat pel rei Jaume II perquè li interpretés un somni. Hauréau coneix aquest episodi gràcies a la lectura de la *Collocutio Friderici regis Siciliae et magistri Arnaldi de Villanova* (= *Interpretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi regis Aragonum et Friderici tertii regis Siciliae eius fratris*); també coneix la seva disputa posterior amb el dominicà Martí d'Ateca, l'estada a la cort de Sicília i les relacions amb el rei de Nàpols, Robert, de la casa anjovina, investit rei pel papa. Data la mort d'Arnau amb correcció, bo i citant una lletra de Climent V del 15 de març del 1312, en la qual el suposa ja mort. Arnau arribà difunt a Gènova en el navili que l'havia d'acostar a la cort papal. A part de censurar Champier, que fa morir Arnau a Tunis, i Rainaldi, que el fa morir en un naufragi, bo i anant de Nàpols a França, Hauréau fa quedar molt malament Bzovius i la seva interpretació de la lletra de Climent V en la qual reclamava a Arnau el llibre (de medicina, la *Practica summaria*) que li havia promès. Bzovius, editor de la lletra papal, va dir que Climent V manava als arquebisbes, bisbes i inquisidors que busquessin arreu els llibres d'Arnau, els examinessin, els condemnessin i els cremessin. Hauréau insinua que en aquest cas Bzovius, «trop bien renté par les cardinaux et le pape», no fou pas un historiador sincer, i no el consola la censura que Wadding va llençar en aquest cas contra Bzovius.

Explicada la mort d'Arnau amb el testimoni de Van der Linden, segons el qual Arnau fou honorablement sebollit a Gènova, Hauréau es refereix a la fama que tot seguit va acompanyar el nom del gran metge. I aquí tracta el testimoni de Joan Andreu sobre la transmutació de coure en or realitzada per Arnau a Avinyó, i el testimoni de Mariana sobre l'intent d'Arnau de formar un home mitjançant la mescla de certs elements. També analitza la sentència de la inquisició contra les doctrines teològiques arnaldianes, promulgada després de la mort de Climent V i en seu vacant de l'arquebisbat tarragoní. Hauréau cita Échard per a remarcar que dos inquisidors d'Aragó van haver de justificar anys a venir la validesa de la sentència, a causa de la resistència contra ella de grups arnaldistes tothora actius.

Ja es veu, doncs, que els encerts d'Hauréau com a biògraf d'Arnau provenen de la varietat de fonts que sap utilitzar i del sentit crític agut que hi projecta. Al costat de Du Boulay, que informa del procés dels mestres en teologia de París contra Arnau amb documentació primària, sap fer servir les informacions de Zurita i d'altres historiadors hispànics ben informats, aprofita materials de Flaccius Ylliricus, i fins i tot els materials bons dels biògrafs d'Arnau dels quals ell mateix retreu a cada moment els errors manifestos en què cauen. Sobretot, sap fondre els elements que maneja amb coherència, fins i tot quan el seu sentit crític falla i admet informacions que avui es consideren poc fiables. Malgrat aquest defecte, la biografia arnaldiana d'Hauréau és la que més s'acosta a la que avui es podrà fer amb el *Diplomatari* d'Arnau editat. Molts detalls seran sens dubte corregits, d'altres enriquits, però l'itinerari vital del gran metge dreçat per Hauréau es mantindrà en les seves línies essencials.

II

El segon mèrit de la notícia sobre Arnau de Vilanova escrita per Hauréau per a l'*Histoire littéraire de la France* rau en el catàleg que hi presenta de les obres arnaldianes impreses i de les inèdites conservades en manuscrit o perdudes. Cal advertir que l'ordre que segueix Hauréau no és el que seguiríem avui nosaltres. La diferència es deu al fet que devers 1880 els instruments de descripció de manuscrits eren rars i molt simples, i en la mentalitat dels investigadors el llibre imprès encara guardava una gran autoritat. No tanta, però, que impedís a Hauréau d'adonar-se que les edicions intencionalment completes de les obres d'Arnau no eren pas tan completes com això, a banda del fet que incloïen obres d'autenticitat dubtosa. Com sigui, ell se centrà en les dues edicions de Murchi (Lió 1504 i Venècia 1505) i en la de Symphorien Champier (Lió 1520), sense menysprear cap de les edicions d'obres particulars que va conèixer directament i les informacions dels bibliògrafs. Així, bo i fent un passa endavant, seguia les passes dels catàlegs d'Haitzé i de Teissier.

Hauréau estableix una llista de 78 títols d'obres impreses d'Arnau de Vilanova. Els primers cinquanta tres títols (I-LIII) són presos de les dues edicions preparades per T. Murchi. Els sis títols següents (LIV-LIX), desconeguts de Murchi, provenen de l'edició preparada per Champier. Segueixen tres títols més (LX-LXII) que Hauréau troba en les dues edicions de J. Stratius, la *Praxis medicinalis* i els *Tractatus varii exoterici ac chymici*, publicades a Lió el 1586. La resta de títols (LXIII-LXXVIII) són obres arnaldianes, autèntiques o no, editades en reculls miscel·lanis d'obres que pertanyen a autors diversos.

El que distingeix Hauréau de tots els seus predecessors és que treballà amb materials de primera mà i només es fiava d'ells: manuscrits i edicions. Esmenta els manuscrits i les edicions que coneix de cada un dels títols, i fins i tot recull les variants dels títols que en els manuscrits i en les edicions pot tenir una mateixa obra. Si no coneix ni manuscrit ni edició d'un títol, remet a la font d'informació que la li ha fornit. Reputem significatiu el fet que citi sovint el repertori de Hain, punt de sutura sòlid entre els manuscrits i les edicions del segle XVI.

De cada títol Hauréau en dona l'incipit, avenç consolidat en el seu temps. Una altra novetat del catàleg d'Hauréau és que esmenta les traduccions de les obres d'Arnau i de les que passen per ésser-ho, i en cita d'italianes, de castellanes, d'angleses i alguna d'alemanya. També anota els títols que foren posats a l'índex de llibres prohibits per la Inquisició espanyola (índex de Sandoval).

Després del títol i de l'incipit, segueix una petita fitxa del contingut de cada obra, de la difusió que ha tingut, de les traduccions que se'n coneixen. Del *Regimen sanitatis ad inclytum regem Aragoniae* (n. VII del catàleg), a part d'una colla de manuscrits (entre altres, dos del fons hebreu de la BNF), en cita dues edicions del catàleg de Hain, dues edicions parcials amb un títol desorientador —París 1573, Colònia 1586— i transcriu un altre títol desorientador en l'edició tanmateix completa de Lió 1585, dins la *Praxis medicinalis*

acabada d'esmentar; en coneix la traducció castellana de Sevilla 1526, l'hebrea dels dos mss. parisencs citats, i un fragment (el cap. 19) traduït a l'italià, que detecta al catàleg de la Biblioteca Laurentiana de Florència del Bandini. No cal dir que Hauréau recull qualsevol frase que expressi alguna opinió d'Arnau sobre fets o persones concretes, i en aquest cas Hauréau es complau a esbrinar de quins fets o de quines persones es tracta. Igualment a voltes desenmascara l'atribució a Arnau d'obres que no són seves, com en el cas del *Liber de Regimine Sanitatis* (n. VI del catàleg), obra del metge milanès Magnino, que havia suscitat prou controvèrsia. Algú va suposar fins i tot que Magnino no havia existit mai, i que aquest nom era el pseudònim que feia servir un Arnau de Vilanova atribolat per les persecucions inquisitorials, per tal de difondre els seus llibres. Hauréau descriu amb gràcia irònica l'etiologia d'aquest embolic bibliogràfic, fustiga els erudits que el van difondre (Curtius, Manget), restitueix a Magnino la paternitat del *Liber de Regimine Sanitatis*, i invoca l'autoritat d'altres bibliògrafs (Argelati, Mansi, Tiraboschi) que no van confondre Arnau amb Magnino.

III

El capítol d'obres d'Arnau de Vilanova inèdites i perdudes té tres parts: Les obres mèdiques (LXXIX-XCIV), les obres alquímiques (XCV-CXI), les obres teològiques (CXII-CXXXIII).

La informació de tota aquesta part prové de manuscrits o de catàlegs. Hauréau adverteix de bell antuvi que molts títols només els coneix per catàleg, afegint que probablement d'una mateixa obra donarà dos o més títols diferents, sense possibilitat d'evitar mencions múltiples. Per a moltes biblioteques estrangeres, assenyaladament les angleses, Hauréau depèn de la informació de l'obra de Montfaucon, de Haenel, del catàleg de la Staatsbibliothek de Munic i d'altres catàlegs que cita de forma genèrica, com és ara els «Catalogues d'Angl. et d'Irl.»,³⁵ els de Bandini,³⁶ el de Hagen,³⁷ els de Nicolás Antonio; esmenta la «Bibl. de Robert Burscough», la «Bibl. G. Laud» i uns misteriós catàleg de la biblioteca de Breslau de Henschel, que segurament ha confós amb el de la biblioteca de Bratislava, si ho hem entès bé.³⁸ En general, els catàlegs de

35. Si no és l'obra de Thomas JAMES, *Catalogus manuscriptorum Angliae et Hiberniae*, citada supra, podria ésser l'obra d'Edward BERNARD, *Catalogi librorum manuscriptorum Angliae et Hiberniae in unum collecti, cum indice alphabetico*, Oxoniae 1697.

36. Angelo Maria BANDINI, *Catalogus codicum manuscriptorum graecorum, latinorum, italicorum etc, Bibliothecae Mediceae Laurentianae* (1767-1778); *Catalogus codicum bibliothecae Laurentianae*, Florentiae 1770; *Catalogus codicum manuscriptorum latinorum Bibliothecae Mediceae Laurentianae*, 1774., etc.

37. Hermann HAGEN, *Catalogus codicum Bernensium (Bibliotheca Bongarsiana)*, Berna 1844-1898.

38. L'obra de Henschel porta per títol *Praemissae sunt de bibliothecarum Vratislaviensium codicibus manuscriptis medii aevi medicis ac physicis observationes generales*, 1847.

manuscrits que fa servir resulten una bibliografia rànica per a nosaltres,³⁹ però és la que tenia a mà un bibliotecari de la segona meitat del segle XIX. La major part de les informacions d'aquests catàlegs són molt simples, més semblants a les notícies d'un inventari que no pas a les d'un bon catàleg descriptiu. Poc amant de deixar el seu gabinet de treball i d'anar pel mon a la percaça de manuscrits, Hauréau es deixarà guiar per informacions sumàries pouades ací i allà. El seu territori ferm és la BNF, amb el formidable gabinet de manuscrits que posseeix, tot i que algun text li passa desapercbut.⁴⁰

Una altra advertència d'Hauréau: Si en els reculls impresos d'escrits arnaldians hi ha atribucions que són falses i altres de dubtoses, encara abunden més en la transmissió manuscrita. Hauréau deixa, doncs, el problema crític textual arnaldia completament obert, perquè el seu treball consisteix a esbrinar bibliogràficament, tant en els mss. com en les edicions, quines obres es poden considerar d'Arnau —o no—, i com es redueixen entre ells els títols diversos que ací i allà hom ha donat als distints exemplars d'una obra vasta, parasitada i/o imitada. Corregeix errors de catalogadors i bibliògrafs (Antonio, Nazari), és remís a considerar autèntiques d'Arnau les obres que li són atribuïdes per un testimoni solitari, o les que només són citades en catàlegs, o aquelles traduccions de l'àrab al llatí que ja existien abans que Arnau fes les seves.

Les suspicàcies d'Hauréau es multipliquen quan toca les obres alquímiques. Més o menys de mala gana, reconeix que hi ha molts tractats d'alquímia que circulen sota el nom d'Arnau de Vilanova. Els té tots per dubtosos, llevat de les *Recepta de arte chimiae*, i d'aquells que considera directament falsos perquè transporten contradiccions internes, assenyaladament cronològiques. Si no són dubtosos, no tenen cap importància: n'hi ha que només omplen una pàgina, d'altres només els atribueix a Arnau un sol testimoni; altres tractats només són arnaldians gràcies a les conjectures inventades per l'autor d'un catàleg; si els tractats són llargs i són atribuïts també a d'altres autors o es presenten anònims, Hauréau els té directament per suspectes, al·legant que una obra llarga d'Arnau de Vilanova, cas que fos autèntica, hauria estat citada sovint. Els textos alquímics en francès del segle XVI o en picard, per principi, ni són ni han pogut ésser d'Arnau. És molt clar que Hauréau, admirador del saber medical d'Arnau, es trobava incòmode davant d'un possible Arnau alquímic, i procura segar l'herba sota els peus a totes i cadascuna de les mistificacions del gran metge. Creu que els autors dels tractats d'alquímia que circulen a nom d'Arnau «es mofen de la credulitat pública», o són uns «xarlatans», o simplement es lliuren a «la fraude de l'attribution». Totes les propostes bibliogràfiques que van en direcció d'un Arnau alquímic són objecte de la detestació metòdica d'Hauréau.

39. Per a Viena fa servir el *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Palatinae Vindobonensis*, de Stephan ENDLICHER, Viena 1836, i les *Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca palatina Vindobonensi asservatorum*, vol. I, Viena 1864.

40. És el cas del ms. lat. 15.033, que conté entre altres obres el *De mysterio cymbalorum*.

Pel que fa als opuscles teològics, segons Hauréau en la seva major part perduts, són vistos amb simpatia. En aquest aspecte Hauréau tampoc no dissimula que pren Arnau per un visionari i un exaltat ingenu, i treu picant a les seves profecies apocalíptiques. Coneix alguns dels seus tractats espirituals, però no pas tots. Sobretot desconeix el ms. vat. lat. 3824, que li hauria resolt dubtes i incerteses, i no és pas que no conegui els vat. lat. 5732 i 5740! Així, s'ha de fiar de catàlegs, de coneixements limitats, del testimoni de l'inquisidor Eimeric, etc. Hauréau es limita a ésser tan complet com pot en la recensió de l'obra arnaldiana, bo i essent conscient que entorn d'ella subsisteixen grans incògnites.

Consideracions finals

La notícia de Barthélemy Hauréau sobre Arnau de Vilanova és típica de la seva manera de treballar. Coneix a fons la bibliografia anterior i dispensa als erudits predecessors seus tot el respecte compatible amb una crítica vigorosa. Cita llurs opinions de forma objectiva i sempre que cal les discuteix a fons. El balanç que dreça sobre els estudis arnaldians anteriors al seu és definitiu i ja no s'ha posat mai més en qüestió.

Les 123 recensions de les obres d'Arnau que fa Hauréau són crítiques des del punt de vista bibliogràfic, no tant des del punt de vista de la crítica del text. Només ara i adés, com ja havia fet en el seu moment Astruc, detecta elements que l'inclinen o el forcen, si tan escandalosos són, a considerar no autèntica o dubtosa alguna obra arnaldiana (n. VI, VIII, XVII, XIX, XXVII, XXIX, XXXI, LXI, LXIV, LXV, LXVI, LXVIII, LXXI, LXXII, LXXIII, LXXIV, LXXV, LXXVIII, LXXXI, LXXXVII, XC, XCI, XCIII, XCIV, XCV, XCVI, C, CI, CIII, CVII, CVIII, CIX, CX, CXI). Com es pot veure en els apèndixs finals, l'esforç d'Hauréau per a detectar l'obra impresa i manuscrita d'Arnau supera de molt la de tots els seus predecessors, i fins i tot la de Haven-Lalande, successor seu en els estudis arnaldians i coneixedor de l'article de la *HLF*. Tanmateix Hauréau admet repetidament que les seves notícies necessiten ésser aprofundides en recerques que a ell no li ha llegut de fer.

Els manuscrits parisencs, essencialment els de la BN, els coneixia a fons. I, a mes a més, va aprofitar els catàlegs d'altres grans biblioteques, assenyaladament Munich, Viena, i les notícies que va poder arregar de les biblioteques angleses, públiques o particulars, del seu temps.

Alguna entrada, com la 121, que esguarda les obres condemnades en la sentència de Tarragona del 1316, conté pla més d'un títol. Alguna altra entrada és doble, a causa de les variants que d'una mateixa obra poden arribar a transmetre els manuscrits.

Entra en diàleg amb els textos arnaldians i té sempre presents les notícies que n'han donat els seus predecessors, per a impugnar-les o aprofitar-les; en definitiva per a convertir-les en informacions objectives mitjançant el contrast

de la crítica. En el cas del *Breviarium practicae* la nota és llarguíssima, perquè Hauréau la creu autèntica d'Arnau i, en canvi, hi troba traces de superstició, per a ell increïbles en el gran metge.

Sota cada ítem recull la discussió —si n'hi ha hagut— sobre l'autenticitat d'un text, atribuït per les edicions o pels manuscrits a Arnau. Si els resultats de la polèmica no són prou consistents, deixa surar el dubte. Cap dels seus predecessors no havia ni tan sols insinuat que calia obrir l'estudi sobre els problemes d'autenticitat de les obres mèdiques d'Arnau.

Hauréau fa notar alguna vegada, com en el cas dels aforismes de les *Medicationis parabola*, que hi ha blocs parcials d'aquell text transcrits en altres mss. de la BNF. I, a l'inrevés, gràcies a les edicions, a vegades identifica blocs erràtics d'un text, tallat arbitràriament d'un dels manuscrits, que ha pogut passar per obra arnaldiana autònoma.

També esmenta algun manuscrit (Viena 5488) que, al costat d'un text arnaldia, en transmet un comentari.

Ple de clarors i ombres, el treball d'Hauréau a la *HLF* conté la llavor de tot el que després ha vingut. Des d'una mentalitat positiva, laica i rigorosa, sense desplegar tècniques refinades d'escola, va orientar els estudis arnaldians del futur en el sentit de valorar positivament l'obra mèdica d'Arnau, sospitar sistemàticament de l'autenticitat de les obres alquímiques que porten el seu nom, i assenyalar les obres espirituals d'Arnau com un camp d'estudi tan poc conegut com interessant de conèixer.

No és potser pertinent en el marc de la IV Trobada esbrinar la influència del treball d'Hauréau sobre les generacions següents d'erudits del segle XIX i del XX que han treballat sobre Arnau de Vilanova: Franz Ehrle, Paul Diepgen, etc. Només apuntarem que l'any 1947, quan Joaquim Carreras i Artau en el pròleg a *Arnau de Vilanova. Obres catalanes. Volum II. Escrits mèdics*, va donar la llista d'obres mèdiques arnaldianes, no es va apartar gens de l'elenc d'Hauréau. I cal dir que va caldre esperar l'aparició del cèlebre article de Juan Antonio Paniagua de l'any 1959 perquè Arnau de Vilanova deixés d'ésser considerat alquimista.⁴¹

A la distància de tants anys, és curiós de constatar que les AVOMO, les Trobades i les AVOTHo han seguit fil per randa les orientacions que es desprenien del treball d'Hauréau com a tasca del futur: Aprofundir la biografia, plantejar les qüestions d'autenticitat en l'obra mèdica, la teològica i l'alquímica. I, naturalment, editar críticament les seves obres.

Al cap de molt poc temps, l'any 1890, A.-Ch. Germain publicava anònimament i sota l'autoritat del Conseil Général de Montpellier el primer volum del *Cartulaire de l'Université de Montpellier*. Des del punt de vista de la biografia d'Arnau, la publicació exhumava documents sòlids, com és ara la declaració

41. *Notas en torno a los escritos de alquimia atribuidos a Arnau de Vilanova*, dins «Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y Antropología médica», 11 (1959), 406-419.

davant notari feta l'any 1306 per Arnau de Vilanova, mestre en medicina, sobre l'observança de certs estatuts (p. 217). I s'hi publicaven les tres butlles de Climent V del 8 de setembre del 1309, en les quals Arnau és esmentat: La primera sobre els autors que cal estudiar i sobre la manera d'atorgar graus a la Facultat de Medicina (p. 219-221); la segona exigint els dos terços dels vots per a l'elecció de Cancellier, a més de l'acord del bisbe de Maguelona (p. 223-224); i la tercera exigint els dos terços dels vots dels professors per a conferir el grau de llicència, a més de l'acord del bisbe de Maguelona (p. 224-226).⁴²

Aquests mateixos documents foren recollits en la publicació sistemàtica que pocs anys més tard va fer Marcel Fournier dels estatuts de les biblioteques del Migdia francès.⁴³

El 1896 apareixia sota el nom de Marc HAVEN, *La vie et les oeuvres de maître Arnaud de Villeneuve*, Charnel 1896, i sota el nom d'Emmanuel LALANDE, *Arnaud de Villeneuve. Sa vie et ses oeuvres*, París, Charnel 1896. Malgrat la duplicitat del nom, l'obra és exactament la mateixa. Representa un sub-producte madur del treball d'Hauréau. Haven-Lalande estudia Arnau com a físic, màgic i alquímic, seguint orientacions superades pel treball d'Hauréau.

El mateix any 1896 Delisle publicava el testament d'Arnau de Vilanova.⁴⁴ Hom entrava així en una etapa completament diferent de les anteriors. Arnau havia esdevingut un personatge documentat, amb rols precisos dins la Facultat de Medicina de Montpeller, amb una família concreta, amb una radicació forta a València, que convertia en inanes les especulacions anteriors sobre els seus orígens i ajudava a esbossar trets de la seva biografia que no havien estat vistos amb el relleu suficient. Pel que fa a la valoració del seu saber mèdic, a la significació dels seus escrits religiosos i a la seva relació amb l'alquímia, tot estava per fer.

42. Cf. *Cartulaire de l'Université de Montpellier*, t. II, Supplément, n. 6, p. IX, 61-62, 857.

43. Cf. Marcel FOURNIER, *Statuts...*, II, 20-22.

44. Léopold DELISLE, *Testament d'Arnau de Villeneuve...*, dins «Journal des Savants» 1896, 342-345.

APÈNDIX I

Quadre dels catàlegs de les obres impreses d'Arnau de Vilanova publicats per Pierre Joseph Haitzé, Octave Teissier, Barthélemy Hauréau i Haven-Lalande. Els títols del catàleg de Haven-Lalande, que parteix de l'edició de Lió 1586, diferent de la que utilitzen Haitzé, Teissier i Hauréau (Champier 1520), es publiquen segons l'ordre que presenten els tres primers catàlegs.

CHAMPIER	HAITZÉ	TEISSIER	HAURÉAU	HAVEN-LALANDE, ed. de Lió 1586 + Champier 1520
Speculum medicine	<i>Miroir des introductions médicales</i>	<i>Miroir des introductions médicales</i>	Medicinalium introductionum speculum (I)	Speculum medicinalium introductionum
De intentionibus medicorum			Liber de diversis intentionibus medicorum (II)	De diversis intentionibus medicorum
De humido radicali	<i>De l'humide radical</i>	<i>De l'humide radical</i>	De humido radicali (III)	De humido radicali
Commentum Arnaldi super textu Galieni de mala complexione diuersa	<i>Comentere sur le texte de Galien touchant la diversité des mauvaises complexions</i>	<i>Comentere sur le texte de Gallien au sujet de la diversité des mauvaises complexions</i>	Commentum super libello De mala complexione diversa (IV)	Commentarium super libellum de mala complexione diversa
Questiones super eodem libello	<i>Des questions sur le même sujet</i>		Questiones super libro de mala complexione diversa (V)	
De regimine sanitatis	<i>Du regime de santé</i>	<i>Du regime de santé</i>	Liber de regimine sanitatis Arnaldi de Villanova, quem Magninus Mediolanensis sibi appropriavit (VI)	De regimine sanitatis
De conservacione sanitatis regis Aragonie	<i>De la conservation de la santé pour le roi d'Aragon</i>	<i>De la conservation de la santé</i>	Regimen sanitatis ad inclytum regem Aragonum directum et ordinatum (VII)	De conservacione sanitatis ad inclytum regem Aragonum

De conseruanda iuuentute et retardanda senectute	<i>De la conservation de la jeunesse et du retardement de la vieillesse</i>	<i>De la conservation de la jeunesse et du retardement de la vieillesse</i>	De conseruanda iuuentute et retardanda senectute (VIII)	De conseruatione iuuentutis et retardatione senectutis ad regem Hierosolimitanum et Siciliae
De considerationibus operis medicine	<i>Des Considerations sur l'oeuvre de la medicine</i>	<i>Considérations sur l'oeuvre de la médecine</i>	De considerationibus operis medicinae (IX)	De considerationibus operis medicinae
De flobothomia	<i>De la saignée</i>	<i>De la saignée</i>	De phlebotomia (X)	De phlebotomia
Parabole meditationis (sic): que alio nomine a mmedicis appellantur regule generales seu canones generales curationis morborum	<i>Regles generales pour la guerison des maladies, qu'il appelle ses Paraboles</i>	<i>Règles générales pour la guerison des maladies (Paraboles)</i>	Medicationis parabola secundum instinctum veritatis aeternae (XI)	Parabola meditationis
De tabulis generalibus que medicum informant specialiter cum ignoratur aegritudo	<i>Regles generales pour la conduite du medecin dans les maladies inconnes</i>	<i>Règles générales pour la conduite du medecin</i>	Tabulae quae medicum informant specialiter cum ignoratur aegritudo (XII)	Tabulae quae medicum informant specialiter cum ignoratur aegritudo
De Amphorismis	<i>Des Aphorismes sur toutes les maladies, qu'il qualifie la doctrine es Aphorismes</i>	<i>Aphorismes sur toutes les maladies</i>	Aphorismi de ingeniis nocivis, curativis et praeservativis morborum speciales corporis partes respicientes (XIII)	Aphorismi edicti de ingeniis nocivis, curativis etc.
De parte operatiua	<i>De la maniere d'operer sur le corps humain</i>		Liber de parte operatiua (XIV)	De parte operatiua
De regimine castrae sequentium	<i>Du regime que les gens de guerre doivent garder</i>	<i>Du régime que les gens de guerre doivent garder</i>	De regimine castrae sequentium (XV)	De regimine castrae sequentium
De regimine sanitatis salernitano	<i>Comentere sur le fameux regime de vivre donné par l'école de Salerne au roi d'Angleterre</i>	<i>Commentaire sur le fameux régime de vivre donné par l'école de Salerne au roi d'Angleterre</i>	Commentum super regimen Salernitanum (XVI)	Commentum in regimen Salernitanum

Breviarium practice: cum capitulo generali de vrinis et tractatu de omnibus febris	<i>Des instructions generales sur toutes les maladies, qu'il a intitulées le Brévère de la pratique medicinale Traité des urines et de toutes les fièvres</i>	<i>Bréviaire de la pratique medicinale</i>	Breviarium practicae a capite usque ad plantam pedis cum capitulo generali de urinis et tractatu de omnibus febris (XVII)	Compendium medicinae practicae Arnaldi de Villanova
Practica summaria: seu regimen ad instantiam domini pape Clementis	<i>Une pratique somère ou regime de medecine à l'instance du pape Clement</i>	<i>Une pratique somaire</i>	Practica summaria seu regimen ad instantiam domini papae Clementis (XVIII)	Practica summaria seu regimen magistri Arnaldi de Villanova ad instantiam clementis summi pontificis
De modo preparandi cibos et potus infirmorum in egritudine acuta	<i>De la manière de préparer les aliments des malades dans les maladies aiguës</i>	<i>De la manière de préparer les aliments des malades dans les maladies aiguës</i>	Liber de modo praeparandi cibos et potus infirmorum in aegritudine acuta (XIX)	De modo praeparandi cibos et potus infirmorum in aegritudine acuta
Compendium regimenti acutorum	<i>Un Recueil de regimes dans les maladies aiguës</i>	<i>Recueil des régimes</i>	Compendium regimenti acutorum (XX)	Compendium regiminis acutorum
Regimen quartane	<i>Le regime de la fièvre quartie</i>	<i>Le régime de la fièvre quartie</i>	Regimen sive consilium quartanae (XXI)	Regimen sive concilium quartanae
De cura febris ethice	<i>La Manière de traiter les fièvres ethiques</i>	<i>Manière de traiter les fièvres éthiques</i>	Consilium sive cura febris ethicae (XXII)	Concilium sive cura febris ethicae
De regimine podagrae	<i>Le Regime de la goutte</i>		Consilium sive regimen podagrae (XXIII)	Conilium sive regimen podagrae
De sterilitate tam ex parte viri quam ex parte mulieris	<i>Un Traité de la sterilité, tant de celle qui naît de l'homme comme de la femme</i>	<i>Traité de stérilité</i>	Tractatus de sterilitate tam ex parte viri quam ex parte mulieris (XXIV)	De sterilitate tam ex parte viri quam ex parte mulieris
De conceptione			Compilatio de conceptione (XXV)	De conceptione
De signis leproso- rum	<i>Des signes de la lèpre</i>	<i>Les signes de la lèpre</i>	Signa leproso- rum (XXVI)	De signis lepro- sororum
De bonitate memorie	<i>De la bonté de la memoire</i>	<i>De la bonté de la mémoire</i>	Tractatus de bonitate memo- riae (XXVII)	De bonitate memoriae

De amore heroy- co	<i>De l'amour héroï- que ou de la passi- on amoureuse</i>	<i>De l'amour héroï- que ou de la passi- on amoureuse</i>	De amore qui heroicus nomi- natur (XXVIII)	De amore hero- ico
De maleficiis	<i>Des maléfices con- tre le mariage</i>	<i>Des maléfices con- tre le mariage</i>	Remedia contra maleficia (XXIX)	Remedia contra maleficia
De cautelis medicorum	<i>Des precautions medicinales dans l'examen des urines</i>	<i>Des precautions medicinales</i> <i>De la maniere de composer les méde- cines</i> <i>Traité des vins</i>	Cautelae medi- corum (XXX)	De cautelis medicorum
De venenis	<i>Des venins</i>		Tractatus de venenis (XXXI)	De venenis
De arte cognos- cendi venena	<i>Et de la maniere de les conétre</i>		Libellus de arte cognoscendi venena (XXXII)	De arte cognos- cendi venena
De dosibus tyri- acalibus	<i>Des doses therya- cales</i>		Tractatus de dosibus theriaca- libus (XXXIII)	De dosibus the- riacalibus
De graduationi- bus medicina- rum amporismi	<i>Des graduations des medecines</i>		Liber aphorismo- rum de gradua- tionibus medici- narum per artem compositarum (XXXIV)	
De simplicibus	<i>Des medecines simples</i>		Simplicia (XXXV)	De simplicibus
Antidotarium	<i>De la maniere de composer les mede- cines, qu'il titre d'Antidotaire</i>		Antidotarium (XXXVI)	Antidotarium
De vinis	<i>Un Traité des vins</i>		Liber de vinis (XXXVII)	De vinis
De aquis laxa- tiuis	<i>Des eaux medeci- nales</i>		Tractatus de aquis medicina- libus (XXXVIII)	De aquis medici- nalibus Tabula
De ornatu mulie- rum	<i>De l'ornement des femmes par rapport à la beaute du corps</i>	<i>De l'ornement des femmes</i>	Liber de orna- tu mulierum (XXXIX)	De ornatu mulie- rum
De decoratione	<i>De la decoration du visage</i>	<i>De la décoration du visage</i>	Tractatus de decoratione (XL)	De decoratione

Commentum super suis parabolis	<i>Des commanteres sur quelques-unes de ses paraboles ou axiomes de medecine</i>			
De coitu	<i>De la generation animale</i>	<i>De la génération animale</i>	De coitu (XLI)	De coitu
De conferentibus et nocentibus principalibus membris nostri corporis	<i>Des choses utiles ou nuisibles aux principaux membres du corps humain</i>	<i>Des choses utiles ou nuisibles aux principaux membres du corps humain.</i>	Tractatus de conferentibus et nocentibus principalibus membris corporis nostri (XLII)	De conferentibus et nocentibus principalibus membris
Repetitio super canone <i>Vita brevis</i>	<i>Une exposition sur l'axiome ou aphorisme d'Hippocrate touchant la brièveté de la vie et la longueur de l'art de la medecine</i>	<i>Une exposition sur l'axiome d'Hippocrate touchant la brièveté de la vie et la longueur de l'art de la médecine</i>	Commentum super canonem: <i>Vita brevis</i> (XLIII)	Repetitio super canonem: <i>Vita brevis, ars vero longa</i> Quaestiones eiusdem libri
Tabula super <i>vita brevis</i>			Tabula super <i>Vita brevis</i> (XLIII)	Tabula super canonem
Expositio super amphorismo In morbis minus	<i>Une autre exposition sur l'aphorisme 34 qui regarde l'analogie favorable des maladies par rapport à l'habitude, à l'âge et au tems</i>		Expositio super isto aphorismo Hippocratis: In morbis minus (XLIII)	Expositio super aphorismum: In morbis minus periclitantur aegrotantes
De febribus regule generales	<i>Des regles generales pour la guerison des fievres</i>		Regulae generales de febribus (XLIV)	Tractatus de regulis generalibus februm
De pronosticatione visionum quae fiunt in somniis	<i>Des pronostics qu'on tire des songes qu'on fait en dormant</i>	<i>Des pronostics qu'on tire des songes qu'on fait en dormant</i>	Expositiones visionum quae fiunt in somniis (XLV)	Tractatus expositionum visionum quae fiunt in somniis
De Astronomia	<i>Des jugements qu'on fait des maladies, selon les règles astronomiques ou le mouvement des planetes</i>	<i>Des jugements qu'on fait des maladies, selon les règles astronomiques ou le mouvement des planetes</i>	Capitula astrologiae de iudiciis infirmitatum secundum motum planetarum (XLVI)	Capitula astrologiae: De iudiciis infirmitatum secundum motum planetarum

De physicis ligaturis	<i>La version latine du livre grec des propriétés surprenantes des choses naturelles de Costaben Luce, intitulé des Ligatures physiques</i>	<i>Version latine du livre grec des propriétés surprenantes des choses naturelles de Costaben Luce, intitulé des Ligatures physiques</i>	Liber Costaben Lucae de physicis ligaturis, translatus a magistro Arnaldo de Villanova de graeco in latinum (XLVII)	De physicis ligaturis tractatus translatus de graeco in latinum
Rosarius philosophorum	<i>De la véritable composition de la philosophie naturelle, par laquelle tout imparfait est ramené à son juste titre solère et lunère. / Trésor des trésors, le plus grand secret de tous les secrets, / ou le Rosère des philosophes</i>	<i>De la véritable composition de la philosophie naturelle, par laquelle tout imparfait est ramené à son juste titre solaire et lunaire.</i>	Liber appellatus Thesaurus thesaurorum, Rosarius philosophorum ac omnium secretorum maximum secretum, de verissima compositione naturalis philosophiae, qua omne diminutum reductetur ad solificum et lunificum verum (XLVIII)	Thesaurus thesaurorum et rosarius philosophorum
Lumen nouum De sigillis	<i>La nouvelle Lumière</i>		Novum lumen (XLIX) Sigilla (L)	Liber dictus Novum lumen Sigilla
Flos florum	<i>Le Parfait Magistere et la joie de maître Anraud de Villeneuve, autrement / la Fleur des fleurs</i> <i>Un troisieme traite de la Pierre philosophale, qu'il composa pur un sien serviteur qu'il aimait beaucoup</i>	<i>Fleur des fleurs</i>	Perfectum magisterium et gaudium magistri Arnaldi de Villanova, transmissum per eum ad inclytum regem Aragonum, quod quidem est Flos florum, thesaurus omnium, incomparabilis margarita, in quo reperitur veri compositio et perfectio elixir tam ad album quam ad rubeum componendum (LI)	Magisterium et gaudium ad inclytum regem Aragonum (Flos florum)

Epistola super Alkimia ad regem Neapolitanum	<i>Épître, a Robert, roi de Naples</i>		Epistola super alchymia ad regem Neapolitanum (LII)	Epistola de alchimia ad regem Neapolitanum
Recepta electuarii mirabilis preseruantis ab epidimia et confortantis mineram omnium virtutum	<i>Une recette d'électuaire merveilleux préservant de la peste et confortant la masse de toutes les bones qualitez du corps</i>	<i>Une recette d'électuaire</i>	Recepta electuarii mirabilis preseruantis ab epidemia et confortantis mineram omnium virtutum (LIII)	Recepta electuarii mirabilis praeseruantis ab epidemia
Tractatus contra calculum dictus <i>Opus manus Dei</i> ad pontificem romanem	<i>Un traité contre la gravelle, qu'il a appelé l'Ouvrage de la main de Dieu composé pour le pape</i>	<i>Un traité contre la gravelle</i>	Tractatus contra calculum (LV)	Contra calculum
Regimen preseruatiuum et curatiuum contra catarrum	<i>Un regime curatif et préservatif touchant le catarre</i>	<i>Un régime curatif et préservatif</i>	Regimen curatiuum et praeseruatiuum contra catharrum (LVI)	Regimen curatiuum et praeseruatiuum contra catarrum
Regimen preseruatiuum et curatiuum contra tremorem cordis	<i>Des palpitations du coeur</i>	<i>Des palpitations du coeur</i>	De tremore cordis (LVII)	De tremore cordis
Tractatus de epilepsia	<i>Un traité d'épilepsie</i>	<i>Un traite d'épilepsie</i>	De epilepsia (LVIII)	De epilepsia
Tractatus de esu carniuum pro sustentatione ordinis carturiensis (sic) contra iacobitas	<i>L'apologie de la constitution cartusienne touchant l'abstinence absoluë de la viande contre les Jacobites</i>	<i>L'apologie de la constitution cartusienne</i>	Tractatus de esu carniuum pro sustentatione ordinis Carthusiensis contra Jacobitas (LIX)	De esu carniuum
Tractatus de philosophorum lapide ⁴⁵			De lapide philosophorum (LIV)	De lapide philosophorum
Praxis Medicinalis (1586) et Tractatus varii (1586)				
			Tractatus medicinae regales, sive descriptio receptorum Arnaldi de Villanova (LX)	Tractatus medicinae regalis sive descriptiones receptorum

45. Cf. supra, nota 19.

			Cathena aurea (LXI)	Catena aurea
			Arnaldi Villanovani Testamentum (LXII)	Testamentum
			Novum Testamentum (LXIII)	
			Speculum alchymiae (LXIV)	
			Practica magistri Arnaldi de Villanova (LXV)	
			Semita semitae (LXVI)	
			Quaestiones tam essentielles quam accidentales magistri Arnaldi de Villanova ad Bonifacium VIII (LXVII)	
			Carmina (LVIII)	
			Tractatus paraboliarum (LXIX)	
			De sanguine humano ad magistrum Jacobum de Toletum (LXX)	
			De phlebotomia (LXXI)	
			Annotationes in Anatomiam Mundini (LXXII)	
			De accidentibus senectutis et senii (LXXIII)	
			De aquae vitae Simplici et composito (LXXIV)	

			Explicatio Compendii alchimiae quod Joanni Garlandio tribuitur (LXXXV)	
			Thesaurus pauperum (LXXXVI)	
			Liber Avicennae de viribus cordis a magistri Arnaldo de Villanova translatus de arabico in latinum (LXXXVII)	
			Collocuto Frederici regis Siciliae et magistri Arnaldi de Villanova (LXXXVIII)	

HAURÉAU, OBRES INÈDITES I PERDUDES	
1) <i>Mss. mèdics</i>	Liber de vita philosophorum mag. Arnaldi de Villanova (LXXIX)
	Libellus regiminis Arnaldi de confortatione visus secundum sex res non naturales (LXXX)
	Tractatus de aquis, de aere, de vinis, de pane et leguminibus (LXXXI)
	Libellus de improbatione maleficiorum (LXXXII)
	Tabula syruporum et electuariorum (LXXXIII)
	Tractatus de urina (LXXXIV)
	Curae breves mag. Arnaldi de Villanova, physici domini regdis Siciliae et Jerusalem et Neapoleni (LXXXV)
	Liber de rigore, jectigatione et spasmo, translatus a mag. Arnaldo de Villanova, Barchinonae, de arabico in latinum (LXXXVI)
	De retardanda senectute (LXXXVII)
	Abreviatio libri Prognosticorum (LXXXVIII)
	Modus vivendi compositus per mag. Arnaldum de Villanova (LXXXIX)
	Medicina Hermetis (XC)
	Medicamina (XCI)
	Quaestio determinata de genere febrium (XCII)
	Abuzale de medicines simplicibus, ex translatione Arnaldi de Villanova (XCIII)
Liber de conservatione corporis humani et regimine sanitatis sapientissimi senis arabici Albenzohar, translatus ab Arnaldo de Villanova anno Domini MCCCLVIII (XCIV)	

2) <i>Mss.</i> <i>alquímics</i>	Tractatus de solutione dubiorum in alchimia (XCV)
	Doctrina nova (XCVI)
	Arnaldi de Villanova recepta de arte chimiae (XCVII)
	De vera compositione lapidis philosophorum. Recepta de duobus spermatibus. Arnaldus de Villanova quomodo confecerit crocum martis de venere (XCVIII)
	Artis divisió secundum mag. Raymundum de Villanova (XCIX)
	Clavis scientiae maioris (C)
	De origine metallorum (CI)
	Soliloquium (CII)
	Phoenix (CIII)
	Elucidarium, Lucidarium (CIV)
	Roa novella magistri Arnaldi de Villanova (CV)
	Liber deflorationis philosophorum magistri Raynaldi de Villanova (CVI)
	Liber experimentorum Arnaldi de Villanova (CVII)
	La glorieuse marrguerite de Maître Arnault de Villeneuve (CVIII)
	De quercu (CIX)
Tractat de geometrio practico o la sciença de troubar la profundour de l'laigo et largiour dei terres (CX)	
De compositione et utilitate quadrantis (CXI)	

3) <i>Mss. teològics</i>	Allocutio Arnaldi de Villanova de his quae conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis ad inclytum tertium Fredericum, Trinacriae regem illustrem (CXII)
	Speculatio adventus Antichisti (CXIII)
	De cymbalis Ecclesiae (CXIV)
	Apologia de versutiis et perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad mag. Johannem Albi, canonicum Condignensem (CXV)
	Opus Arnoldi de Villanova de generibus abusionum veritatis et de pseudoministris Antichristi cognoscendis et de pastoralis officio contra gregem exercendo (CXVI)
	Philosophia catholica adnihilandi artem et versutias Antichristi et omnium membrorum eiusdem secundum mag. Arnaldum de Villanova (CXVII)
	Responsiones ad arrgumenta et oppositiones doctorum Parisiensium (CXVIII)
	Expositio super Apocalypsi mag. Arnaldi de Villanova (CXIX)
	Alphabetum catholicorum ad inclytum dominum regem Aragoniae pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei (CXX)
	Apologia (CXXI)
	Libellus / Littera (CXXI)
	Denuntiatio facta coram episcopo Gerundensi (CXXI)
	Responsio contra B. Sichardi (CXXI)
	Si la amor natural (De l'humilitat i paciència de Jesu Christ) (CXXI)
	Entès per vostre paraules (De fine mundi) (CXXI)
	Tots aquells (Informatio beguinorum seu Lectio Narbonae (CXXI)
	Beneyt sia e loat Jesu Christ (Epistola ad priorissam de caritate) (CXXI)
	Al catholich enquiridor (De helemosina et sacrificio (CXXI)
	Per ço car molts desitgen saber (Expositio vitae christianae) (CXXI)
	Als cultivadors (Alia informatio beguinorum) (CXXI)
	Davant vos senyer en Jacme (Confessió de Barcelona) (CXXI)
	Quant fuy en Avinio (Raonament d'Avinyó) (CXXI)
	Epistolae 1) Inclito Domino regi Francorum (CXXII)
	2) Fratibus praedicatoribus qui sunt Parisius (CXXII)
	3) Fratibus praedicatoribus Montispesulani (CXXII)
	4) Fratibus minoribus Montispesulani (CXXII)
	5) Abbati et conventui Sancti Victoris Parisius (CXXII)
	6) Mutatio dexteræ (?) (CXXII)
	Protestatio facta coram rege Francorum (CXXIII)
	Appellatio ad apostolicam sedem contra cancellarium et collegium theologorum Parisiensium (CXXIII)

APÈNDIX II

Quadre dels manuscrits d'Arnau de Vilanova citats per B. Hauréau i per Haven-Lalande

Sigles: BnF = Bibliothèque nationale de France

Clm = Bayerische Staatsbibliothek

Viena = Österreichische Nationalbibliothek

HAURÉAU	MSS.	HAVEN-LALANDE	MSS.
Medicinalium introductionum speculum	BnF, ms. lat. 6969, 14732	Speculum medicinalium introductionum	BnF, ms. lat. 6969, 14732
Liber de diversis intentionibus medicorum	BnF, ms. lat. 17847	De diversis intentionibus medicorum	BnF, ms. lat. 17847
De humido radicali	BnF, ms. lat. 6949, 17847	De humido radicali	BnF, ms. lat. 6949, 17847
Commentum super libello De mala complexione diversa		Commentarium super libellum de mala complexione diversa	
Quaestiones super libro de mala complexione diversa			
Liber de regimine sanitatis Arnaldi de Villanova, quem Magninus Mediolanensis sibi appropriavit		De regimine sanitatis	
Regimen sanitatis ad inclytum regem Aragonum directum et ordinatum	BnF, ms. lat. 6978, 9328, 14732; BnF, ms. Hébr. 1128, 1176; Metz 178, Tours 797, Clm 456, 470, 666; Viena 4761	De conservatione sanitatis ad inclytum regem Aragonum	BnF, ms. lat. 6978, 9328, 14732; Metz 178, Tours 797, Clm 456, 470, 666; Viena 4761
De conservanda iuventute et retardanda senectute	Breslau	De conservatione iuventutis et retardatione senectutis ad regem Hierosolimitanum et Siciliae	
De considerationibus operis medicinae	BnF, ms. lat. 6971, 17847	De considerationibus operis medicinae	

De phlebotomia		De phlebotomia	BnF, ms. lat. 6971
Medicationis parabola secundum instinctum veritatis aeternae	BnF, ms. lat. 6971, 7106A, 15107, 17847; Clm 205, 666	Parabola medicationis	BnF, ms. lat. 6971, 17847
Tabulae quae medicum informant specialiter cum ignoratur aegritudo		Tabulae quae medicum informant specialiter dum ignoratur aegritudo	
Aphorismi de ingeniis nocivis, curatives et praeservativis morborum speciales corporis partes respicientes	BnF, ms. lat. 6971, 17847	Aphorismi edicti de ingeniis nocivis, curativis etc.	BnF, ms. lat. 6971, 17847
Liber de parte operativa		De parte operativa	
De regimine castra sequencium		De regimine castra sequentium	
Commentum super regimen Salernitanum		Commentum in regimen Salernitanum	
Breviarium practicae a capite usque ad plantam pedis cum capitulo generali de urinis et tractatu de omnibus febribus	Clm 3074	Compendium medicinae practicae Arnaldi de Villanova	Clm 3074
Practica summaria seu regimen ad instantiam domini papae Clementis	Clm 456, 2848 Breslau, Univer.	Practica summaria seu regimen magistri Arnaldi de Villanova ad instantiam clementis summi pontificis	Clm 2848
Liber de modo praeparandi cibos et potus infirmorum in aegritudine acuta	Oxford, Merton Coll. 230	De modo praeparandi cibos et potus infirmorum in aegritudine acuta	Oxford, Merton Coll. 230
Compendium regimenti acutorum		Compendium regiminis acutorum	
Regimen sive consilium quartane	Viena 11200	Regimen sive consilium quartanae	
Consilium sive cura febris ethicae		Concilium sive cura febris ethicae	
Consilium sive regimen podagrae	Clm 456	Concilium sive regimen podagrae	Clm 456

Tractatus de sterilitate tam ex parte viri quam ex parte mulieris	Clm 77	De sterilitate tam ex parte viri quam ex parte mulieris	Clm 77
Compilatio de conceptione	BnF, ms. lat. 6971; Clm 205	De conceptione	BnF, ms. lat. 6971; Clm 205
Signa leprosoꝝ	Clm 77; Oxford, St. J. Baptiste coll. 197	De signis leprosoꝝ	Clm 77
Tractatus de bonitate memoriae		De bonitate memoriae	
De amore qui heroicus nominatur	BnF, ms. lat. 17847	De amore heroico	BnF, ms. lat. 17847; Clm 456
Remedia contra maleficia	École de Méd. de Montpellier, ms. 277	Remedia contra maleficia	École de Méd. de Montpellier, ms. 277
Cautelae medicorum	Viena 5488	De cautelis medicorum	Viena 5488
Tractatus de venenis	BnF, ms. lat. 6971; Clm 257	De venenis	BnF, ms. lat. 6971; Clm 257
Libellus de arte cognoscendi venena	BnF, ms. lat. 630; Clm 456	De arte cognoscendi venena	BnF, ms. lat. 630; Clm 456
Tractatus de dosibus theriacalibus	BnF, ms. lat. 6969, 6971; Clm 411; Oxford, New coll., ms. 294	De dosibus theriacalibus	BnF, ms. lat. 6969, 6971; Clm 411; Oxford, New coll., ms. 294
Liber aphorismorum de graduationibus medicinarum per artem compositarum	Clm 3520		
Simplicia	BnF, ms. lat. 6910A, 7063; Clm 205	De simplicibus	BnF, ms. lat. 6910A, 7063; Clm 205
Antidotarium	Clm 257; Metz 173	Antidotarium	Clm 257; Metz 173
Liber de vinis	BnF, ms. lat. 6948, 7058, 7817; Clm 207; BnF, ms. Hébr. 1128; Bodleian	De vinis	BnF, ms. lat. 6948, 7058, 7817;
Tractatus de aquis medicinalibus	BnF, ms. lat. 7817; Clm 257	De aquis medicinalibus Tabula	BnF, ms. lat. 7817; Clm 257
Liber de ornatu mulierum		De ornatu mulierum	
Tractatus de decoratione	Oxford, Corpus Christi coll. ms. 125; Madeleine coll. ms. 164	De decoratione	

De coitu	École de Méd. de Montpellier, ms. 318	De coitu	École de Méd. de Montpellier, ms. 318
Tractatus de conferentibus et nocentibus principalibus membris corporis nostri	Clm 456: Metz 173	De conferentibus et nocentibus principalibus membris	Clm 456: Metz 173
Commentum super canone Vita brevis	Metz 173	Repetitio super canonem: Vita brevis, ars vero longa Quaestiones eiusdem libri	Metz 173
Tabula super Vita brevis		Tabula super canonem	
Expositio super isto aphorismo Hippocratis: In morbis minus	Metz 173	Expositio super aphorismum: In morbis minus periclitantur aegrotantes	
Regulae generales de febribus	BnF, ms. lat. 7037, 7091	Tractatus de regulis generalibus febrium	
Expositiones visionum quae fiunt in somnis	Oxford, St. J. Baptiste coll., ms. 172; Viena 1030; Bibl. Leopoldina (Bandini); Viena 11267	Tractatus expositionum visionum quae fiunt in somniis	Oxford, St. J. Baptiste coll., ms. 172; Viena 1030; Viena 11267
Capitula astronomiae de iudiciis infirmitatum secundum motum planetarum	BnF, ms. lat. 7337, 7419, 14068; BnF, ms. Héb. 1061; Metz 281; Clm 125, 456; Viena 11267	Capitula astrologiae: De iudiciis infirmitatum secundum motum planetarum	BnF, ms. lat. 7337, 7419, 14068; Metz 281; Clm 125, 456
Liber Costae ben Lucae de physicis ligaturis, translatus a magistro Arnaldo de Villanova de graeco in latinum	BnF, ms. lat. 7337, 6971, 16089; École de Méd. de Montpellier, ms. 277	De physicis ligaturis tractatus translatus de graeco in latinum	BnF, ms. lat. 6971, 7337, 16089; École de Méd. de Montpellier, ms. 277

Liber appellatus Thesaurus thesaurorum, Rosarius philosophorum ac omnium secretorum maximum secretum, de verissima compositione naturalis philosophiae, qua omne diminutum reducetur ad solificum et lunificum verum	BnF, ms. lat. 7149, 11203; ms. fr. 2011, 7173; Oxford, New coll. ms. 294; Oxford, collec. Ashmole; Viena 5230, 5509, 5510, 11471; Clm 457, 2848	Thesaurus thesaurorum et rosarius philosophorum	BnF, ms. lat. 7149, 11203; Viena 5230, 5510; Clm 457, 2848; Oxford, New coll., ms. 294
Novum lumen	Oxford, New coll. 294; Viena 5230	Liber dictus Novum lumen	Oxford, New coll., ms. 294;
Sigilla	BnF, ms. lat. 7337, 7349; Viena 11267	Sigilla	BnF, ms. lat. 7337, 7349; Viena 41267 (!)
Perfectum magisterium et gaudium magistri Arnaldi de Villanova, transmissum per eum ad inclytum regem Aragonum, quod quidem est Flos florum, thesaurus omnium, incomparabilis margarita, in quo reperitur veri compositio et perfectio elixir tam ad album quam ad rubeum componendum	BnF, ms. lat. 7162, 7147; Clm 2848; Oxford, New coll., ms. 294	Magisterium et gaudium ad inclytum regem Aragonum (Flos florum)	BnF, ms. lat. 7162, 7147
Epistola super alchymia ad regem Neapolitanum	BnF, ms. lat. 11202; ms. fr. 2011, 2012; Oxford, New coll., ms. 294; Clm 2848	Epistola de alchymia ad regem Neapolitanum	BnF, ms. lat. 21202 (!), ms. fr. 2012; Oxford, New coll., ms. 294; Clm 2848
Recepta electuarii mirabilis preseruantis ab epidemia et confortantis mineram omnium virtutum	Vat. Lat. 4797	Recepta electuarii mirabilis praeservantis ab epidemia	Vat. lat. 4797
Tractatus contra calculum		Contra calculum	
Regimen curativum et praeservativum contra catharrum		Regimen curativum et praeservativum contra catarrum	
De tremore cordis		De tremore cordis	

De epilepsia	Clm 77: Bibl. Robert Burscough	De epilepsia	Clm 77
Tractatus de esu carniū pro sustentatione ordinis Carthusiensis contra Jacobitas	Viena 4259; Metz 173; Bibl. Robert Burscough	De esu carniū	Viena 4259; Metz 173
De lapide philosophorum	BnF, ms. lat. 6749B, 7162; Viena 4751, 5509; Bodelian ms. 3652; Oxford, New coll., ms. 294	De lapide philosophorum	BnF, ms. lat. 6749B, 7162; Viena 4751, 5509; Oxford, New coll., ms. 294
Tractatus medicinae regales, sive descriptio receptarum Arnaldi de Villanova		Tractatus medicinae regalis sive descriptiones receptarum	Breslau
Cathena aurea	BnF, ms. lat. 11202	Catena aurea	BnF, ms. lat. 11202
Arnaldi Villanovani Testamentum	BnF, ms. lat. 7149	Testamentum	BnF, ms. lat. 7149
Novum Testamentum			
Speculum alchymiae	BnF, ms. lat. 7173		
Practica magistri Arnaldi de Villanova			
Semita semitae			
Quaestiones tam essentiales quam accidentales magistri Arnaldi de villanova ad Bonifacium VIII	Breslau Univer.: Viena 5230		
Carmina			
Tractatus parabolarum			
De sanguine humano ad magistrum Jacobum de Toletō			
De phlebotomia			
Annotationes in Anatomiam Mundini			
De accidentibus senectutis et senii	BnF, ms. lat. 6978		
De aquae vitae simplici et composito			

Explicatio Compendii alchimiae quod Joanni Garlandio tribuitur			
Thesaurus pauperum	BnF, ms. lat. 3528		
Liber Avicennae de viribus cordis a magistri Arnaldo de Villanova translatus de arabico in latinum	BnF, ms. lat. 6949, 7131; Laon 414; Clm 363; Bibl. G. Laud: Cambridge, Gaius and Gonville coll.		
Collocutio Friderici regis Siciliae et magistri Arnaldi de Villanova			

HAURÉAU, OBRES INÈDITES I PERDUDES	
1) <i>Mss. mèdics</i>	
Liber de vita philosophorum mag. Arnaldi de Villanova	BnF, ms. lat. 7817
Libellus regiminis Arnaldi de confortatione visus secundum sex res non naturales	Metz 173
Tractatus de aquis, de aere, de vinis, de pane et leguminibus	BnF, ms. lat. 6972; Metz 277
Libellus de improbatione maleficiorum	BnF, ms. lat. 6971 7337, 17847
Tabula syruporum et electuariorum	BnF, ms. lat. 6988 A
Tractatus de urina	BnF, ms. lat. 6972; Clm 363
Curae breves mag. Arnaldi de Villanova, physici domini regdis Siciliae et Jerusalem et Neapoleni	BnF, ms. lat. 6988 A
Liber de rigore, jectigatione et spasmo, translatus a mag. Arnaldo de Villanova, Barchinonae, de arabico in latinum	BnF, ms. lat. 1649
De retardanda senectute	Metz 281
Abreviatio libri Prognosticorum	BnF, ms. lat. 7292
Modus vivendi compositus per mag. Arnaldum de Villanova	BnF, ms. lat. 4147
Medicina Hermetis	Cat. d'Angl. et d'Irl., t. II, n. 7677 (?) Montfaucon (?)
Medicamina	BnF, ms. Héb. 1054, 1128
Quaestio determinata de genere februm	
Abuzale de medicinis simplicibus, ex translatione Arnaldi de Villanova	Cat. d'Angl. et d'Irl., t. II, part. 1, n. 3632

Liber de conservatione corporis humani et regimine sanitatis sapientissimi senis arabici Albenzohar, translatus ab Arnaldo de Villanova anno Domini MCCCLVIII	Oxford, Corpus Christi coll., ms. 177
---	---------------------------------------

2) <i>Mss. alquímics</i>	
Tractatus de solutione dubiorum in alchimia	Cat. d'Angl. et d'Irl., t. II, part I, n. 720.
Doctrina nova	
Arnaldi de Villanova recepta de arte chimiae	École de Méd. de Montpellier, ms. 448
De vera compositione lapidis philosophorum. Recepta de duobus spermatibus. Arnaldus de Villanova quomodo confecerit crocum martis de venere	Viena 5230
Artis divisio secundum mag. Raymundum de Villanova	BnF, ms. lat. 7161
Clavis scientiae maioris	Viena 11405
De origine metallorum	BnF, ms. lat. 7162; Oxford, Corpus Christi coll., ms. 185
Soliloquium	
Phoenix	Pàdua, Cat. Tomasini, p. 113
Elucidarium, Lucidarium	BnF, ms. lat. 12969
Roa novella magistri Arnaldi de Villanova	BnF, ms. lat. 6749 B
Liber deflorationis philosophorum magistri Raynaldi de Villanova	BnF, ms. lat. 6749 B
Liber experimentorum Arnaldi de Villanova	BnF, ms. lat. 7319; École de Méd. de Montpellier, ms. 490
La glorieuse marguerite de Maître Arnault de Villeneuve	BnF, ms. lat. 1089
De quercu	Viena 9530; Clm 4634, 5613, 5905, 7660; Cat. d'Angl. et d'Irl., bibl. de François Bernard
Tractat de geometrio practico o la sciença de troubar la profundour de l'aigo et largiour dei terres	Carpentras 313; Aix 84, 85
De compositione et utilitate quadrantis	Clm 353; Oxford, University coll., ms. 41; Oxford, Corpus Christi coll.; Metz 284; Bruges 528; Florència, Bibl. Laurenciana, cat. de Bandini, col. 131

3) <i>Mss. teològics</i>	
Allocutio Arnaldi de Villanova de his quae conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis ad inclytum tertium Fredericum, Trinacriae regem illustrem	Metz 173
Speculatio adventus Antichisti	
De cymbalis Ecclesiae	BnF, ms. lat. 15033; Viena 545 (extret)
Apologia de versutiis et perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad mag. Johannem Albi, canonicum Condignensem	Bibl. Cottoniana
Opus Arnaldi de Villanova de generibus abusionum veritatis et de pseudoministris Antichristi cognoscendis et de pastoralis officio contra gregem exercendo Philosophia catholica adnihilandi artem et versutias Antichristi et omnium membrorum eiusdem secundum mag. Arnaldum de Villanova	Bbl. Cottoniana (Thomas Smith, Vitellius, E, n. 2)
Responsiones ad argumenta et oppositiones doctorum Parisiensium	
Expositio super Apocalypsi mag. Arnaldi de Villanova	Vat. lat. 5740
Alphabetum catholicorum ad inclytum dominum regem Arago niae pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei	Vat. lat. 5732; Saint Omer 292
Apologia	
Libellus / Littera	
Denuntiatio facta coram episcopo Gerundensi	
Responsio contra B. Sichardi	
Si la amor natural (De l'humilitat i paciència de Jesu Christ)	
Entès per vostre paraules (De fine mundi)	
Tots aquells (Informatio beguinorum seu Lectio Narbonae)	
Beneyt sia e loat Jesu Christ (Epistola ad priorissam de caritate)	
Al catholich enquiridor (De helemosina et sacrificio)	
Per ço car molts desitgen saber (Expositio vitae christianae)	
Als cultivadors (Alia informatio beguinorum)	
Davant vos senyer en Jacme (Confessió de Barcelona)	
Quant fuy en Avinio (Raonament d'Avinyó)	
Epistolae 1) Inclito Domino regi Francorum	Metz 173
2) Fratribus praedicatoribus qui sunt Parisius	Metz 173

3) Fratibus praedicatoribus Montispesulani	Metz 173
4) Fratibus minoribus Montispesulani	Metz 173
5) Abbati et conventui Sancti Victoris Parisius	Metz 173
6) Mutatio dexteræ (?)	Viena 5509
Protestatio facta coram rege Francorum	BnF, ms. lat. 17534
Appellatio ad apostolicam sedem contra cancellarium et collegium theologorum Parisiensium	BnF, ms. lat.15033

Maria Cristina PASCERINI
Universidad Autónoma de Madrid
mcristina.pascerini@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6116-8697

LA RECEPCIÓN DE ARNAU DE VILANOVA
EN MENÉNDEZ PELAYO*

The reception of Arnau de Vilanova by Menéndez Pelayo

Resumen: Las investigaciones de Marcelino Menéndez Pelayo sobre Arnau de Vilanova fueron el resultado de varios factores: sin duda fueron el fruto de su interés y de sus esfuerzos, pero también de las buenas indicaciones de sus maestros, de la generosidad de unos bibliotecarios, y del contacto con otros estudiosos. A raíz de ello puede decirse que estas investigaciones, cuyos resultados se plasmaron en varios escritos, fueron gestándose durante un largo período de tiempo, por lo menos desde 1875 hasta 1910, e implicaron conocimientos que Menéndez Pelayo fue adquiriendo en varias etapas de su vida. La recepción de Arnau de Vilanova por Menéndez Pelayo, más allá de la obra fundamental sobre el autor que Marcelino publicó como flamante catedrático en 1879 con el título de *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII*, y que reprodujo al año siguiente como capítulo de su *Historia de los heterodoxos españoles*, ha de incluir por un lado cómo el estudioso santanderino llegó a interesarse por su figura, y por otro cómo fue reflejando en otras obras su conocimiento sobre Arnau y cómo lo fue actualizando en las nuevas ediciones de sus escritos a lo largo de su vida.

Palabras clave: Arnau de Vilanova, *Heterodoxos*, Marcelino Menéndez Pelayo, José Ramón de Luanco, Gumersindo Laverde, Antoni Rubió i Lluch, Manuel de Bofarull, Alfred Morel-Fatio.

Abstract: Marcelino Menéndez Pelayo's research on Arnau de Vilanova was the result of several factors: without a doubt they were the fruits of his interest and efforts, but also of the good indications of his teachers, the generosity of some librarians, and the contact with other scholars. Therefore, it can be stated that these investigations, the results of which were published in different writings, had been developed over a long period of time, at least from 1875 to 1910, and involved knowledge that Menéndez Pelayo had acquired during his life. The reception of Arnau de Vilanova by Menéndez Pelayo, beyond the fundamental work on the author that Marcelino published as a new professor in 1879 with the title *Arnaldo de Vilanova, a Catalan doctor of the 13th century*, and which he published the following year as a chapter of his *Historia de los heterodoxos españoles*, must include, on the one hand, how the Santanderian scholar became interested in his

* Aquest article és resultat del projecte de recerca Arnau de Vilanova Digital, PID2019-104308GB-I00 (Ministerio de Ciencia e Innovación).

figure, on the other, how his knowledge about Arnau was reflected in other works and how he was updating it in the new editions of his writings throughout his life.

Keywords: Arnaldus de Villa Nova, *Heterodoxos*, Marcelino Menéndez Pelayo, José Ramón de Luanco, Gumersindo Laverde, Antoni Rubió i Lluch, Manuel de Bofarull, Alfred Morel-Fatio.

PRIMEROS CONTACTOS DE MENÉNDEZ PELAYO CON ARNAU

Las primeras informaciones documentadas que vinculan a Marcelino Menéndez Pelayo con Arnau de Vilanova se remontan a la correspondencia¹ de Menéndez Pelayo con Antoni Elias i de Molins.²

1. Para la correspondencia de Menéndez Pelayo, si no se indica otra fuente, se utiliza el *Epistolario* de Marcelino Menéndez Pelayo (de aquí en adelante *EMP*). Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Epistolario*, Edición al cuidado de Manuel Revuelta Sañudo, vols. 1-23, Madrid, Fundación Universitaria Española, 1982-1991. Los vols. 1-22 son accesibles en línea en la Biblioteca Virtual Menéndez Pelayo de la Fundación Ignacio Larramendi.

2. Antoni Elias i de Molins (Barcelona, 1850-1909) dirigió el Museu Provincial d'Antiguitats, elaborando su catálogo (1888), fue autor del *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX* (1889-95), y se convirtió en miembro de la prestigiosa Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1903). En 1874 Elias i de Molins fundó la *Revista Histórica Latina*, dirigida por el historiador Salvador Sanpere i Miquel. La *Revista Histórica Latina* (de aquí en adelante *RHL*) se publicó mensualmente en Barcelona desde mayo de 1874 hasta diciembre de 1875 (desde enero de 1876 hasta el número de octubre-noviembre-diciembre de 1877 tuvo continuidad en la *Revista Histórica. Publicación mensual de Ciencias Históricas y Bellas Artes*) y, además de la ciudad condal, tuvo difusión en Madrid, La Habana, París y Londres. Su ámbito, según la introducción a cargo de la Redacción y dirigida «A los lectores» que apareció en el primer número, eran «los estudios históricos, especialmente en los pueblos de raza latina», y su intención era la de atraer «a todos los que con noble entusiasmo se dedican a investigar las huellas del pasado, en todos los ramos del saber humano», *RHL*, 1 (1 de mayo de 1874), 3. Es decir, se trató de una revista de historia cuyos intereses iban principalmente dirigidos a la historia de los pueblos de herencia latina, abierta sin embargo a las investigaciones históricas en todos los campos. Los artículos que se publicaron abordaron diferentes temáticas, que variaron desde Pablo PARASSOLS PI, «Historia del Principado de Cataluña», *RHL*, 1 (1 de mayo de 1874), 4-6, hasta Josep BALARI Y JOVANY, «Taquiografía de los griegos y romanos», *RHL*, 12 (1 de diciembre de 1875), 366-377. Elias i de Molins era algo mayor que Menéndez Pelayo, y no perteneció al círculo de amigos que el santanderino tuvo en Barcelona cuando éste cursó allí los primeros años de carrera en los años 1871-72 y 1872-73. A través de José Ramón Luanco, antiguo tutor de Marcelino en Barcelona y catedrático de química en la ciudad condal, invitó al «distinguido joven Menéndez» a colaborar con la revista a los pocos meses de su fundación (*EMP* 1, 116). Sin embargo, la colaboración de Menéndez Pelayo en la *Revista Histórica Latina* no tuvo que ver con Arnau de Vilanova, sino con Pedro de Valencia, humanista discípulo de Benito Arias Montano y defensor de su *Biblia regia*, sobre cuya figura estaba investigando para la *Biblioteca de traductores* que estaba recopilando. Su artículo se publicó en 1875 en dos números: en septiembre, Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, «Apuntamientos biográficos y bibliográficos de Pedro de Valencia», *RHL*, 9 (1 de septiembre de 1875), 247-254; y en octubre, Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, «Apuntamientos biográficos y bibliográficos de Pedro de Valencia. Conclusión», *RHL*, 10 (1 de octubre de 1875), 302-305.

En 1875 Elias i de Molins llamó la atención de Menéndez Pelayo sobre la intervención de su amigo José Ramón Luanco en un breve debate entre estudiosos que hubo en la *Revista Histórica Latina (RHL)* sobre la patria catalana de Arnaldo.

Este debate había tenido comienzo en septiembre de 1874 con la publicación de un artículo sobre el tema del historiador Antonio de Bofarull, miembro de la Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona y ex archivador del Arxiu de la Corona d'Aragó, además de colaborador de la *RHL* desde su primer número. En este artículo, que llevaba por título «Patria de Arnaldo de Vilanova»,³ y que apareció bajo el rótulo «Apuntes para la historia de la filosofía en España», Bofarull, quien, entre otras afirmaciones, sostenía que las ideas heréticas de Arnaldo no se habían manifestado antes de 1305, expresaba la dificultad de establecer la patria de Arnaldo: «No hay absolutamente quien pruebe, ni el mismo autor lo dice, de donde era Arnaldo»,⁴ manteniendo que éste era «catalán», aunque ignoraba «de qué pueblo». ⁵ A pesar de ello, al final de su artículo Bofarull recordaba que el rey Pedro había donado a Arnaldo, por sus servicios, «el castillo de Ollers, que se encuentra en la Conca de Barberá, no muy lejos de Tarragona», pareciéndole que este lugar pudo haberse elegido por ser «o una finca inmediata al lugar donde tenía la casa paterna Arnaldo, o un terreno a que el remunerado tuviese particular afición», y señalando, «por si acaso el nombre de Vilanova no lo fuese de familia y sí de localidad», que «muy inmediata a la referida Cuenca, hay una población así llamada, y otra Vilanova en la parte alta del mismo territorio hacia la sierra de la Llena». ⁶

A comienzos de 1875 Manuel Milá y Fontanals, presidente de la Academia de Buenas Letras y catedrático de Estética y de Literatura de la Universidad de Barcelona, de quien Menéndez Pelayo había sido discípulo, había retomado la cuestión de la «Patria de Arnaldo de Vilanova». ⁷ Después de señalar que en el *Catalogue de Manuscrits de la Bibliothèque de Carpentras* (1862) C. G. A. Lambert daba «noticia de un libro inédito de Geometría práctica compuesto por Arnaldo de Vilanova y copiado o traducido en 1405 por Bertran Boysset, agrimensor», ⁸ formulaba la hipótesis de que «Arnaldo nació en Vilanova de Cubelles que es la que ahora lleva el nombre de Vilanova y Geltrú», ⁹ aduciendo que, al referirse Arnaldo en una de sus obras a las poblaciones de Vilafranca del Panadés y de Vilanova, inducía esto «a creer que el autor del pasaje las conocía y las recordaba muy particularmente». ¹⁰

3. Antonio de BOFARULL, «Patria de Arnaldo de Vilanova», *RHL*, 5 (1 de septiembre de 1874), 1-3.

4. *Ibidem*, 2.

5. *Ibidem*, 3.

6. *Ibidem*.

7. Manuel MILÁ Y FONTANALS, «Patria de Arnaldo de Vilanova», *RHL* (1 de enero de 1875), 14-15.

8. *Ibidem*, 14.

9. *Ibidem*, 15.

10. *Ibidem*.

Pocos meses más tarde también José Ramón de Luanco, catedrático de Química en la Universidad de Barcelona, de la que años más tarde sería rector, intervino en el debate con el artículo «Dos palabras más acerca de la patria catalana de Arnaldo de Vilanova. Carta a los Sres. D. Manuel Milá y D. Antonio de Bofarull»,¹¹ citando una traducción manuscrita del libro de Avicena *De viribus cordis*, incluida en el legajo L 34¹² de la Biblioteca Nacional de España, cuyo autor figuraba ser un Arnaldo de Barcelona¹³ que también se identificaba al final como Arnaldo de Villanova.¹⁴ A raíz de ello Luanco no pretendía afirmar que Barcelona fuera la cuna de Arnaldo, sino sugerir «que el pueblo en que nació Arnaldo no estaba distante de la ciudad que era cabeza del antiguo condado, sucediendo, lo que muchas veces acontece, que lo más renombrado se antepone a lo menos conocido».¹⁵

Menéndez Pelayo tuvo conocimiento de este último artículo con anterioridad respecto a su publicación, pues en una carta de 16 de mayo de 1875 Elias i de Molins le informó de la inminente publicación del «estudio del Sr. Luanco sobre Arnaldo de Vilanova».¹⁶ Esta carta es importante, pues representa la «prueba documental» de que por lo menos desde mayo de 1875 Menéndez Pelayo tuvo noticia de Arnau.

Sin embargo, hay que tener en cuenta la posibilidad de que este artículo no fuera la primera información que Marcelino tuvo sobre Arnau, pues Luanco, apasionado de historia de la ciencia, y especialmente de alquimia, pudo comentarle la importancia de su figura mientras ejercía de tutor suyo en los años universitarios en Barcelona, entre 1871 y 1873. El mismo Menéndez Pelayo habló de la formación proporcionada por su ex-tutor en 1906, al recordarle, en el primer aniversario de su muerte, en un artículo sin título¹⁷ publicado en el periódico asturiano *Castropol*. Luanco, de quien se consideraba discípulo, había sido quien le había transmitido la pasión por los libros raros y le había introducido en el campo, entonces todavía poco investigado, de la literatura científica española:

Entre las principales fortunas de mi vida cuento el haber pasado algunos años de mi primera juventud al lado de D. José Ramón de Luanco, paisano y fraternal amigo de mi padre. En aquel varón excelente no vi más que sanos ejemplos, y aunque he cultivado muy distintos estudios que él, bien puedo llamarme discípulo suyo, puesto que su vasta y sólida cultura se extendía a varios ramos del saber,

11. José Ramón DE LUANCO, «Dos palabras más acerca de la patria catalana de Arnaldo de Vilanova. Carta a los Sres. D. Manuel Milá y D. Antonio de Bofarull», *RHL* (1 de junio de 1875), 161-162.

12. Título y signatura actual del legajo: *Tractatus physici et medici* Mss. 3058.

13. *Ibidem*, 62r.

14. *Ibidem*, 77r.

15. LUANCO, «Dos palabras más», 162.

16. *EMP* 1, 203.

17. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, s. t., *Castropol*, 10 de abril de 1906, 2-3.

y muy particularmente a las letras humanas, en que no sólo podía calificarse de aficionado, sino de conocedor muy experto. Él me comunicó su afición a los libros raros, y me hizo penetrar en el campo poco explorado de nuestra bibliografía científica.¹⁸

Sin duda alguna, Luanco fue un científico de múltiples intereses. En 1868 ganó la cátedra de Química en Barcelona, y en 1869 entró a formar parte de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona. En su discurso de ingreso en esta Academia se ocupó de *Raimundo Lulio considerado como alquimista. Discurso de entrada como Académico numerario de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*,¹⁹ mencionando a Arnaldo de Vilanova en relación a la posibilidad de que éste hubiese sido maestro de Llull.²⁰ Con mucha probabilidad Luanco pudo comentar a Menéndez Pelayo esta información en algún momento de su vida común en Barcelona a principios de los años 70, siendo su ingreso en la Academia de Ciencias un hecho en aquel entonces muy reciente.

En cualquier caso, con seguridad en algún momento Menéndez Pelayo llegó a conocer el discurso²¹ de Luanco, puesto que lo citó en sus escritos sobre Arnau.²²

También es cierto que en la posterior correspondencia entre ambos, Luanco y Menéndez Pelayo nunca nombraron a Arnau de Vilanova, mientras sí mencionaron a otras figuras como Ramon Llull.²³

Arnau en los escritos de Menéndez Pelayo

Hay que preguntarse, entonces, a qué se debe el avivarse de los intereses de Menéndez Pelayo por Arnau de Vilanova, cuando ya no vivía en Barcelona ni podía hablar de ello con Luanco. Las investigaciones apuntan a que el bro-

18. *Ibidem*, 2.

19. José Ramón DE LUANCO, *Raimundo Lulio considerado como alquimista. Discurso de entrada como Académico numerario de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, Barcelona, Imprenta de J. Jepús, 1870.

20. *Ibidem*, p. 11.

21. La Biblioteca de Menéndez Pelayo de Santander conserva, con signatura 13582, una copia del *Raimundo Lulio considerado como alquimista*, en la que figura, en el verso de la portada, una dedicatoria sin fecha de Luanco: «A su querido amigo y paisano D. Marcelino Menéndez. el autor [rúbrica]». Esta información me ha sido amablemente proporcionada por Paz Delgado, bibliotecaria de la citada Biblioteca en la actualidad cerrada por reformas.

22. Menéndez Pelayo citó la obra de Luanco primero en su monografía *Arnaldo de Vilanova: «Vid. Ramon Lull considerado como alquimista, por don José R. de Luanco»*. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII: ensayo histórico seguido de tres opúsculos inéditos de Arnaldo, y de una colección de documentos relativos a su persona*, Madrid, Librería de M. Murillo (Imp. de Fortanet), 1879, nota 2 p. 22; luego en el capítulo de sus *Heterodoxos* dedicado a Arnaldo con la misma nota: «Vid. *Ramon Lull considerado como alquimista*, por don José R. de Luanco». Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, tomo I, Madrid, Librería Católica de San José (Imp. de F. Maroto e hijos), 1880, nota 3 p. 457.

23. *EMP* 1, 175.

tar definitivo de su interés por Arnau ha de reconducirse al proyecto de los *Heterodoxos*.

Este proyecto se remonta al mes de septiembre de 1875, cuando Gumerindo Laverde, catedrático de Literatura²⁴ con quien Marcelino había entrado en contacto en 1874 durante su breve paso por la Universidad de Valladolid, y quien también era amigo de Luanco, sugirió a Menéndez Pelayo, que acababa de conseguir el título de doctor por la Universidad Central de Madrid, que desarrollara una serie de proyectos que él «mejor que nadie» podía realizar, y que fuera recogiendo «datos útiles» para realizarlos.²⁵ Uno de estos proyectos era el de los *Heterodoxos españoles célebres*, que, en la sugerencia de Laverde, había de ser una «colección de monografías». Entre los heterodoxos a tener en consideración, Laverde mencionaba también a «Arnaldo de Vilanova».²⁶

El joven Marcelino aceptó con entusiasmo el proyecto,²⁷ y a partir de este momento Arnau entró a formar parte de sus investigaciones para realizar los *Heterodoxos*, además de figurar tanto en su correspondencia, tal y como demuestran principalmente, aunque no solo, las cartas intercambiadas entre Menéndez Pelayo y Laverde, como en sus obras.

Para empezar, el 13 de julio de 1876, Laverde informó a Marcelino de que en las *Cartas familiares* del abate Andrés había visto «bastantes noticias curiosas de traductores y de Arnaldo de Vilanova».²⁸

En efecto, en las *Cartas familiares*,²⁹ el abate Andrés, en una carta escrita a su hermano Carlos desde Mantua el 26 de diciembre de 1788, citó algunas obras de Arnau incluidas en un códice³⁰ de la biblioteca de Casa Nani de Venecia:

24. En 1875 Laverde era catedrático de Literatura latina en la Universidad de Valladolid, y en 1876 permutó esa cátedra por la de Literatura española. Sin embargo, como él mismo afirma en sus apuntes biográficos enviados a Menéndez Pelayo, desde sus estudios universitarios tuvo «afición a la filosofía española» (EMP 2, 10).

25. EMP 1, 237.

26. *Ibidem*.

27. EMP 1, 242.

28. EMP 2, 47.

29. Juan ANDRÉS, *Cartas familiares del abate D. Juan Andrés a su hermano D. Carlos Andrés*, Madrid, por D. Antonio de Sancha, 1786-1793, 4 tomos.

30. Después de la muerte de Giacomo Nani en 1797, su biblioteca pasó a la Biblioteca Marciana de Venecia en el año 1800. El códice citado por el abate Andrés podría ser el códice de la Biblioteca Marciana de Venecia actualmente con signatura Lat. VI, 214 = 3598, pues no solo sus obras de Arnau corresponden a las mencionadas por el abate Andrés, sino que el catálogo de los manuscritos latinos de la biblioteca de Casa Nani redactado por Jacopo MORELLI, *Codices manuscripti latini bibliothecae Nanianae a Iacobo Morelli relati. Opuscula inedita accedunt ex iisdem deprompta*, Venetiis, Typis Antonii Zatta, 1776, registra un códice (*Ibidem*, 56-59) con los mismos 32 opúsculos que el catálogo de manuscritos latinos de la Marciana redactado por Giuseppe VALENTINELLI, *Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum digessit et commentarium addidit Joseph Valentinelli Praefectus*, Venetiis, ex Typographia Commercii, 1868-1873, 6 tomos, señala, un siglo después, para el citado códice L. VI, CCXIV (*Ibidem*, Codices Mss. Latini

Te diré que en un códice de libros químicos hay muchos de Arnaldo de Villanova, y algunos de ellos no notados por don Nicolás Antonio, como son un *Verba commentatoria Arnaldi de Villanova et Pericli, et Phaebi, quibus dictis ipse Arnaldus collegit librum suum*; otro: *Exempla in arte philosophorum secundum magistrum Arnaldum de Villanova*, y otros tal vez estarán notados, pero con otro título diferente.³¹

En lo que concierne a sus obras, Marcelino citó a Arnau como figura digna de estudio y como heterodoxo ya en su primera publicación de envergadura, esto es la *Ciencia española*, cuyos capítulos en su mayoría se publicaron inicialmente como artículos en la *Revista europea*, y luego se reunieron en la primera edición de la obra que salió en 1876 con el título *Polémicas, indicaciones y proyectos*.³²

En cuanto figura digna de estudio, Menéndez Pelayo mencionó a Arnaldo en el apartado de la *Polémicas* dedicado a las «Monografías expositivo-críticas». En este apartado defendió la importancia de realizar monografías sobre autores científicos y literarios españoles, y mencionó a Arnaldo de Villanova entre los «muchos egregios varones» que figuraban «en los anales de la ciencia española», y que eran dignos de que sus hechos y escritos fueran «expuestos críticamente, bajo la forma monográfica, en sendos volúmenes».³³

Como heterodoxo, Arnaldo figuró, entre los pocos autores estudiados en España en relación a alguna doctrina heterodoxa, en el capítulo final³⁴ de las *Polémicas*, titulado «Noticia de algunos trabajos relativos a heterodoxos españoles y plan de una obra crítico-bibliográfica sobre esta materia»:

Al comenzar el presente siglo era casi general la ignorancia en punto a la historia y vicisitudes de las doctrinas heterodoxas desarrolladas en nuestro suelo. Teníase, sí, larga noticia de Prisciliano y de sus secuaces los gnósticos, de Helipando y de sus opiniones *adopcionistas*: algún diligente escudriñador había tropezado con ciertas especies relativas a Arnaldo de Villanova, a Pedro de Osma o a los *alumbrados* de Extremadura y Sevilla; [...].³⁵

Tom V, 1872, 150-155). Menéndez Pelayo escribió a Luanco haber examinado los códices de la Biblioteca Marciana (*EMP* 3,14).

31. Juan ANDRÉS, *Cartas familiares*, T. III, 1790, 186-187.

32. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Polémicas, indicaciones y proyectos*, Madrid, Imprenta a cargo de Víctor Saiz, s.a.

33. *Ibidem*, 136.

34. Este capítulo solo apareció en la primera edición de la *Ciencia Española*, es decir las citadas *Polémicas*, para convertirse luego en el Discurso Preliminar de la *Historia de los heterodoxos españoles*, como aclaró el mismo Menéndez Pelayo en nota a la «Noticia de algunos trabajos relativos a heterodoxos españoles y plan...»: «Sirve de introducción a nuestra *Historia de los heterodoxos españoles desde Prisciliano hasta nuestros días*», MENÉNDEZ PELAYO, *Polémicas, indicaciones y proyectos*, 209.

35. *Ibidem*.

A raíz de este capítulo final de las *Polémicas*, en el Prólogo escrito en forma de carta dirigida a Menéndez Pelayo con fecha 30 de septiembre de 1876, también Laverde mencionó a Arnaldo, y lo hizo para criticar las heterodoxias:

¿Qué son, en el glorioso y dilatado curso de nuestra civilización, más que aberraciones de un día el gnosticismo de Prisciliano y el adopcionismo de Félix y Elipando? ¿Qué significan los olvidados desvaríos de Hostigesis, Arnaldo de Vilanova, Gonzalo de Cuenca y Pedro de Osma?³⁶

Sin embargo, la correspondencia de la misma época muestra que, a pesar de estos reparos, el trabajo de los *Heterodoxos* proseguía, y en noviembre de 1876 Menéndez Pelayo comunicaba a Laverde una nueva articulación de la obra, en la que Arnaldo de Vilanova seguía figurando como uno de los autores a examinar.³⁷

La búsqueda de información sobre Arnau tuvo luego un importante empuje con los viajes de investigación que Menéndez Pelayo realizó en 1877 por las bibliotecas europeas, que le permitieron encontrar nuevos documentos. Al parecer, Menéndez Pelayo llevó consigo a Italia³⁸ las mencionadas *Cartas familiares* del abate Andrés con sus valiosas indicaciones sobre las bibliotecas de este país y sus fondos.

Después de su llegada a Italia, Menéndez Pelayo se refirió a Arnaldo en el primer artículo que escribió para la revista *La Tertulia*,³⁹ fechado en Roma a 1 de febrero de 1877 y titulado «Españoles en Italia»,⁴⁰ recordando a los sabios que desde Aragón habían llegado a este país:

En los siglos XIII, XIV y XV no solo había enviado Aragón sus guerreros a Italia. También había resonado allí la voz de sus sabios. Arnaldo de Vilanova, perseguido en su país como extravagantísimo y herético teólogo, peregrinó por Italia y Sicilia, haciendo portentosas curas, dando vida a la escuela salernitana, y adquiriendo al par que la fama de médico, la de alquimista y nigromante, tras la de hereje que ya de antiguo, y con justicia, traía. Señalábasele con terror como afiliado en una especie de secta pitagórica, y no faltaba quien le achacase la blasfemia *de tribus impostoribus*.⁴¹

36. *Ibidem*, XXVI.

37. *EMP* 2, 100.

38. *EMP* 2, 134.

39. Se trata de primero de los cinco artículos que Menéndez Pelayo escribió desde Italia en forma de carta a José María de Pereda para la revista *La Tertulia* de Santander, y por esto conocidos como *Cartas de Italia*.

40. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, «Cartas de Roma. I. Españoles en Italia», *La Tertulia. Segunda época*, 15 (1 de marzo de 1877).

41. *Ibidem*, 451.

A mediados de febrero de 1877, las investigaciones de Menéndez Pelayo en Roma dieron como fruto el hallazgo de un valioso códice⁴² en la Biblioteca Vaticana:

He comenzado por examinar un preciosísimo códice del siglo XIV que encierra todos los tratados teológicos de Arnaldo de Vilanova (*De adventu Anticristi, De perversitate pseudo-theologorum, &*) hasta el número de 8 o 10, nunca incluidos en las ediciones de sus obras, y que algunos consideraban perdidos. Y además de esto contiene el códice una serie de documentos relativos a las controversias de Arnaldo en Gerona con Puig-Certós y otros dominicos, a las que después tuvo en Marsella & de suerte que este códice (del cual estoy tomando notas) es una fuente copiosísima para la historia de Arnaldo como hereje, y fuente no explotada hasta hoy, pues este códice no está marcado en el índice de manera que pueda sospecharse su contenido. De los documentos que allí he leído se deducen varias equivocaciones de Eymerich en lo que dice de Arnaldo, y se ponen muy en claro la vida y aventuras de esta [sic].⁴³

Pocos días después, el 21 de febrero, Menéndez y Pelayo escribió para la revista *La Tertulia* de Santander un segundo artículo, que llevaba por título «Una visita a las bibliotecas», en el que también daba noticia del importante hallazgo en la Vaticana:

Sabe Vd. que mi principal, por no decir único objeto, son los manuscritos españoles. En el Vaticano no abundan estos tanto como pudiera creerse, pero los que existen son de grandísima importancia. Aquí he logrado leer en un hermoso códice del siglo XIV los tratados heréticos del insigne médico y alquimista catalán, Arnaldo de Vilanova (*De adventu Anticristi, De misterio cymbalorum, etc.*), que son en número de 18 o 20, no incluidos en ninguna edición de sus obras, y de tal rareza, que nuestros bibliófilos los daban por perdidos. Aquí he examinado los documentos relativos a su proceso y aventuras, que arrojan inesperada luz sobre su biografía, echando por tierra cuanto acerca de sus opiniones teológicas se había dicho, aun incluyendo las incompletas y poco exactas noticias de Eymerich en el *Directorium Inquisitorum*, que era hasta hoy la principal y casi única autoridad en el asunto. Los documentos que existen prueban que hasta los contemporáneos pueden engañarse en asuntos de no poca entidad [...] Aquí he examinado la *Dialéctica* de Arnaldo de Vilanova, y otros tratados importantes [...].⁴⁴

El 24 de febrero de 1877 Luanco recomendó a Menéndez Pelayo anotar en el *farragote* de sus apuntes lo que encontrara sobre alquimistas españoles,⁴⁵ y unos meses más tarde, en noviembre, volvió a recordarle sus «encargos quími-

42. Se trata del Cod. Vat. Lat. 3824.

43. *EMP* 2, 147.

44. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, «Cartas de Roma. II. Una visita a las bibliotecas», en *La Tertulia. Segunda época*, 16 (15 marzo de 1877), 484.

45. *EMP* 2, 149.

cos», insistiéndole en que tomara nota de impresos y manuscritos.⁴⁶ Menéndez Pelayo contestó a su ex-tutor a su vuelta a España, desde Santander, informándole en forma de recopilación bibliográfica⁴⁷ sobre los códices alquímicos⁴⁸ presentes en la Biblioteca de San Marcos de Venecia:

El códice latino 324 de la colección Zanetti (letra del siglo XIV, escrito en pergamino) es una colección de tratados alquímicos, entre ellos dos atribuidos a Arnaldo: *Incipit epistola missa a Rainaldo de Villanova Papae Bonifacio super arte* (sic) *solis et lunae... Incipit liber de secretis naturae, editus ab Arnaldo de Villanova.*

Cód. lat. VI. – 214. Siglo XV: pergamino. Es una colección de escritos alquímicos. El primero no tiene nombre de autor, y se encabeza así: *Tractatus compositus super lapidem philosophorum, per quendam philosophiae fuit missus sacratissimo domino Martino regi Aragonum, anno Domini 1399, et vocatur Felicis* [sic]. El sexto se intitula: *Tractatus magistri Raynaldi de Villanova. Epistola ad magistrum Jacobum de Toletto* (sic). El 7.º *Incipit rosa novella magistri Raynaldi de Villanova, ad comitem Perum Flandriae, libri quatuor.* En el proemio se lee: *Ego autem Arnaldus de Villanova, multas partes mundi circuiivi; et in mundo inveni medicando... et laborando assiduus, quod quaesivi.* El 8.º *Verba commentatoria primi libri Arnaldi de Villanova, et Pericli et Phebi philosophorum, quibus dictis ipse Arnaldus collegit librum suum: libri duo.* El 13.º *Epistola Arnaldi de Villanova missa Regi Ruberto neapolitano.* El 17.º *Exempla in arte philosophorum, secundum magistrum Arnaldum de Villanova.*

El códice VI. – 215 es otra colección del mismo tiempo (s. XV). El 7.º de los tratados que encierra, se encabeza así: *Incipit liber fornacum Geberis, translatus in Chabab anno Arabum per Rodericum Hispanensem* [sic]. El 10.º *Incipiunt questiones tam essentielles quam accidentales magistri Arnaldi de Villanova de arte transmutatoria, declaratae Papae Bonifacio VIII, ab eo petita sub compositione lapidis philosophiae et primo essentielles.* El 11.º se rotula *Conversatio philosophorum*, y en él se leen estas palabras: *Raymundus Lullius hanc scientiam ignoravit et rationibus fortissimis improboavit. Sed per tantum doctorem catholicum et experimentatorem maximum, philosophum sacratissimum, magistrum Arnaldum de Villanova cathalanum, medicorum peritissimum, experientia convictus et operationibus instructus, a doctore doctor fuit factus, sic quod in hac scientia composuit diversa volumina, quae sic sunt intitulata: Liber quintae essentiae cum tertia distinctione – Apertorium et vademecum – Ars magica naturalis – Codicillus – Epistola accurationis, et Testamentum – De Alchymistarum intentione et secreti occulti investiga-*

46. EMP 2, 253.

47. Muy probablemente Menéndez Pelayo visionó los catálogos de la Biblioteca Marciana, y en especial la *Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum* de Giuseppe Valentinelli, que era de reciente publicación cuando investigó en Venecia.

48. Menéndez Pelayo citó luego estos códices en una nota de su monografía *Arnaldo de Vilanova*: «Deseoso de facilitar la tarea de quien emprenda resolver el embrolladísimo punto bibliográfico de las obras de alquimia, atribuidas a Arnaldo, pondré noticia de dos o tres colecciones manuscritas de este género, todas de la Biblioteca Marciana de Venecia. El Códice Latino 324, de la clase Zanetti, siglo XIV, en pergamino, [...] Códice Latino VI. – 214. Siglo XV. En pergamino [...] Código VI. – 215. Es otra colección alquímica del mismo tiempo [...].», MENÉNDEZ PELAYO, *Arnaldo de Vilanova*, nota 1 pp. 30-31. Reprodujo luego la misma nota en el primer tomo de los *Heterodoxos*, MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, nota 1 pp. 461-462.

tionē – De lapidum pretiosorum compositione – Arbor physicalis et figura individualis. El tratado 101.º de los incluidos en este códice se intitula: *Raymundi Lullii liber de investigatione secreti occulti*, y el 20.º *Elucidatio totius testamenti, ad Regem Eduardum.* El 25.º *Incipiunt epistolae Raymundi militis.* En la epístola 1.ª dice el autor: *Ego Raymundus de Terminis miles...*⁴⁹

Más cartas del *Epistolario* de Menéndez Pelayo hablan de códices relacionados con Arnau. El 28 de febrero de 1877 Menéndez Pelayo había vuelto a reiterar a Laverde la gran importancia del códice hallado en la Vaticana, que le había proporcionado «grandísima luz para la historia de su heterodoxia», pues en este códice estaban «todos sus trabajos teológicos y una serie de documentos relativos a las vicisitudes y controversias que le ocasionaron».⁵⁰ Además, el 17 de marzo Menéndez Pelayo comentó a Laverde el hallazgo de otro códice⁵¹ en la misma biblioteca:

De Arnaldo de Vilanova, además del precioso códice de que hablé a vd., y que es de capital importancia para la historia de nuestros heterodoxos, encontré otro que encierra el *Comentario al Apocalipsis*, obra no incluida en el primero. [...] Algunos códices, entre ellos el de Arnaldo de Vilanova, parecieron como por milagro, pues en el catálogo están registrados de la manera más vaga: *tractatus varii*, y cosas por el estilo.⁵²

La correspondencia entre Menéndez Pelayo y Antoni Rubió i Lluch muestra, en cambio, que fue este amigo barcelonés quien, en agosto de 1877, informó a Marcelino sobre «algunas noticias sacadas del Archivo de la Corona de Aragón»⁵³ relacionadas con Arnaldo de Vilanova que se encontraban en la *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña* de Antonio de Bofarull.⁵⁴

49. EMP 3, 14.

50. EMP 2, 151.

51. Se trata del Cod. Vat. Lat. 5740, que es citado en Nicolás ANTONIO, *Bibliotheca Hispana Vetus*, Tomus secundus, Matrity, Apud Viduam et Heredes D. Ioachimi Ibarrae Regii Quondam Typographi, 1788, 119. Además del cod. 5740, en relación a Arnau, Nicolás Antonio citó el cod. 5732 de la Biblioteca Vaticana, en el que vio escrito: «*Abbatís Ioachimi de Psalterio, De concordia vet. & novi Testamenti. Arnaldi de Vilanova tractatus de semine Scripturarum. De nomine tetragrammato, & Alphabetum scholasticum. Petrus de Aliaco &c.*» *Ibidem*. Este segundo códice, es decir el 5732, no es citado, al menos no con esta signatura, por Menéndez Pelayo, y no sabemos si éste llegó a consultarlo en la Biblioteca Vaticana.

52. EMP 2, 157.

53. EMP 2, 214.

54. Antoni Rubió i Lluch copió íntegra para Menéndez Pelayo la siguiente nota: «*Archivo de la Corona de Aragón*, registro 335, folio 318. En el registro 336, folio 19, se encuentran una serie de cartas de D. Jaime al papa, a los cardenales y a su hermano Federico, por las que aquel declara que Arnaldo es un embustero, en atención a haber dicho ante el consistorio pontificio que él y los reyes de Aragón y de Sicilia habían sentido ciertas dudas sobre si *la tradición evangélica era invención de los hombres o inspiración divina*, y que D. Jaime había tenido cierta visión, todo lo que era mentira, y que a pesar de haber negado Arnaldo que lo hubiese dicho, envió el papa la misma proposición o escrito, por lo que convenía quitar toda protec-

Al recibir estas informaciones Menéndez Pelayo decidió pasar por Barcelona en septiembre antes de ir a París, pues aprovecharía su estancia en la ciudad catalana para «ver a aquellos amigos, y hacer alguna investigación más sobre herejes catalanes en aquel Archivo». Aunque no confiaba encontrar mucho allí, por las escasas noticias que Bofarull daba «en su reciente e importantísima *Historia de Cataluña*», sí le parecía que éste extractaba «dos documentos curiosos relativos a Arnaldo de Vilanova».⁵⁵

Unos meses más tarde, el 19 de octubre, Menéndez Pelayo escribió desde París a Laverde sobre su hallazgo, en el Archivo de la Corona de Aragón, de tres tratados de Arnaldo de Vilanova que Marcelino creía todos inéditos, además de otros documentos, hallados gracias al archivero Manuel de Bofarull y Sartorio:

Mucho me costaba salir de Barcelona donde tantos y tan buenos amigos dejo, y donde todos se esmeraron en obsequiarme, pero al fin fue preciso encaminarme a París, no sin traer abundante cosecha bibliográfica. En el Archivo de la Corona de Aragón hallé tres tratados inéditos de Arnaldo de Vilanova: el *Razonamiento* que hizo en Aviñón ante el Papa y los Cardenales, la interpretación de los sueños del Rey D. Jaime 2.º y de D. Fadrique de Sicilia, y una larga carta al mismo propósito; el primero y tercero de estos documentos en catalán, el segundo en latín. No paran aquí los hallazgos *arnaldescos*. Tengo copias de dos cartas de D. Fadrique relativas a la herejía del médico vilanovano y al razonamiento antedicho, de otra epístola de un Fr. Romeu Ortiz que desde Aviñón da cuenta a D. Jaime de las opiniones de Arnaldo: de tres curiosas donaciones a favor de Arnaldo, y de una carta del Rey de Aragón mandando al inquisidor Eymerich levantar las censuras que había impuesto a un tal *Guillem de Cauco Libero* (Colliure) por leer los libros teológicos de Arnaldo.

Bofarull (D. Manuel) que es quien me dio noticia de todos estos papeles ha llevado su bizarría hasta el extremo de sacar y regalarme copias de todo, después de haberlas cotejado él y yo con los originales.

Todos estos ignorados documentos y algunos más irán (si Dios quiere) con otros de no menor interés en los apéndices del 2º tomo de heterodoxos.⁵⁶

ción al antiguo familiar que así mintió. Fecha en Barcelona calendas de octubre de 1310. A pesar de la disculpa de don Jaime, y de decir que su hermano Federico es un príncipe muy cristiano, nos inclinamos a creer que este no queda librado del todo, pero prescindiendo de la complicidad que en esto puede haber, resulta siempre, en vista de las dudas a que se hace referencia, que Arnaldo era un verdadero iniciador protestante. Si desde entonces Federico le amparó, tendríamos que la complicidad con este, confirmaría en cierto modo la opinión que de dicho príncipe han formado algunos escritores extranjeros, y en ello se fundaría la noticia de los antiguos de que, para librarse de la persecución de los inquisidores, tuvo Arnaldo que refugiarse en Sicilia. Esta variación repentina en el afecto de D. Jaime para con Arnaldo, nos convence también de que el sabio empezaba a proceder con locura», Antonio de BOFARULL Y BROCA, *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, Tomo III, Barcelona, Juan Aleu y Fugarull Editor, 1876, nota 1 p. 528.

55. *EMP* 2, 229.

56. *EMP* 2, 246.

En las mismas fechas Marcelino confirmó también a José María Pereda los hallazgos sobre Arnaldo en el Archivo de la Corona de Aragón, de los que tenía copia gracias a la generosidad del archivero jefe Manuel de Bofarull:

Charissime: Ya sabrá Vd. por mi padre que estuve quince días en Barcelona, con objeto de ver a aquellos amigos y hacer algunas investigaciones bibliográficas. El resultado excedió a mis esperanzas, puesto que en el Archivo de la Corona de Aragón hallé tres tratados inéditos del famoso médico y hereje catalán Arnaldo de Vilanova, y ocho o diez documentos relativos a su persona, de todo lo cual me regaló esmeradas copias con generosidad inaudita el archivero don Manuel de Bofarull. Otros hallazgos hice de menor cuantía.⁵⁷

El mismo Manuel de Bofarull contactó con Menéndez Pelayo el 31 de octubre para informarle que, además de ponerle a disposición sus copias, había llegado la Orden de la Dirección general de Instrucción Pública que permitía a Menéndez Pelayo «sacar copias o tomar apuntes de los escritos de Arnaldo de Vilanova».⁵⁸ En diciembre, desde Santander, Menéndez Pelayo comentó a Laverde que, entre las copias del Archivo de la Corona de Aragón remitidas por Manuel de Bofarull, se encontraban «tres tratados de Arnaldo enteramente inéditos y desconocidos, dos de ellos en catalán y otro en latín. Ocho o diez documentos concernientes a su persona y herejía &».⁵⁹

Sin duda, no faltaron las ayudas a Menéndez Pelayo, que le fueron proporcionadas en distinta, aunque valiosa, medida. Ejemplo de ello es la carta con la que Marcelino, a principios de 1878, agradeció a Luanco «las notas acerca de Arnaldo y Juan de Rupescissa», rogándole además dar las gracias «a los SS. Bofarull, Pella, Balaguer y Merino (que es, a no dudarlo, el anónimo que me favorece con un tan curioso documento acerca de Eymereich) y a D. Luis de Mayora que ha tenido la inaudita paciencia de copiar los arts. de la *Revista Latina*».⁶⁰

En esta misma carta a Luanco de comienzos de 1878, Menéndez Pelayo apuntó además la bibliografía alquímica hallada en la Biblioteca de la Universidad de Leyden, entre los que se encontraban varias obras de Arnau:

- I. Liber Arnaldi de Villanova, qui dicitur *Rosarius*, continens secreta secretorum super omnium Medicorum medicinas – Ray. Lullus, *de formatione lapidum pretiosorum* (Siguen otros tratados de alquimistas extranjeros).
- III. (En la numeración de los códices alquímicos que están juntos todos) *Arnaldi de Villanova testamentum novum de lapide philosophorum* – Ejusdem *Practica* – Joannis Jetsensis commentarius in librum Arnaldi de Villa Nova – Ray. Lullii *clavicula de lapide phil.* – *Testamenti R. Lullii expli-*

57. EMP 2, 248.

58. EMP 2, 252.

59. EMP 2, 271.

60. EMP 3, 3.

- catio – Practica Testamenti R. Lullii – Ejusdem Appertorium – R. Lullii epistola ad Eduardum regem Anglorum – Ejusdem Lux Mercuriorum – Liber de mercurio – Joannis de Rupescissa de conficiendo lapide philosophorum – Novissimum Testamentum Lullii de revelatione sensuum – A. de Villanova de alchimia ad Regem Neapolitarum – Joanni de Rupescissa de tribus oleis antimonii – R. Lulli Speculum Magnum – A. de Villa Nova Semita Semitarum* (En lengua bohemia).
- VI. Rosa Novella magistri Arnaldi de Villanova – Arnaldi de Villanova Rosarium (entre otros tratados de varios autores: casi todos en alemán).
- X. *Compendium artis secretae Adami Hispani* – Arnoldi de Villa Nova epistola ad Papam Pium (Parte en Latin, parte en alemán).
- XV. Arnoldi de Villanova *Rosarius major in duos libros distributus – Novus splendor vel lumen – Sigilla Decem – Flos Florum* – Epistola ad Regem Neapolitanum *de alchy(mi)mia* Rosarius Minor (todos en alemán).
- XX. Testamentum et codicillus Ray. Lullii – Compendium animae et Testamentum Novissimum – Alterum Testamentum – Elucidatio Testamenti – Lux Mercuriorum (en alemán).
- XXVIII. Opus Fr. Joannis de Rupescissa de Lap. Phil (en alemán).
- XXXV. Compendium Alchymiae discipuli Arnoldi de Villa Nova (en latín).
- XXXVI. dos tomos: llénalos absolutamente la *Alchimia* y el *Novissimum Testamentum* de Lull, traducidos al francés.
- Todos estos códices son en folio. Ahora vienen los en 4º.
- IX. *Semita Semitae* de Arnaldo de Villanova – *Rosa Novella* del mismo (en alemán).
- XVII. Un extracto del diálogo *inter patrem et filium*, de *Sap. Phil.* atribuido a Lull (en alemán).
- XXXIII. Arnaldi de Villanova: de secretis naturae: epist. ad Regem Robertum – Apborismi R. Lullii – Quastiones disputatae per Raymundum et Monachum – Epistola accurtationis lapidis Philosophorum.⁶¹

En febrero de 1878 la muerte de José Amador de los Ríos y la sucesiva convocatoria de oposiciones a su cátedra de Literatura Española en Madrid interrumpieron las investigaciones por las bibliotecas de Menéndez Pelayo, aunque su interés por Arnau siguió manteniéndose. Por un lado, este autor figuró en su Programa para las oposiciones a cátedra,⁶² donde en la lección 29 Marcelino incluyó los «Escritos heréticos de Arnaldo de Vilanova».⁶³

Por otro lado, en aquel mismo verano de 1878 Menéndez Pelayo anunció a Laverde haber terminado el capítulo de los *Heterodoxos* sobre Arnaldo de

61. EMP 3, 3.

62. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Introducción y Programa de Literatura española*, publicada por Miguel Artigas, Madrid, Cruz y Raya, 1934.

63. *Ibidem*, 38.

Vilanova,⁶⁴ aunque a principios de 1879, ya catedrático, escribió a Alfred Morel-Fatio, archivero de la Biblioteca Nacional de Francia a quien Marcelino había conocido en París, que tenía dificultades para encontrar un editor para sus *bercejes*.⁶⁵ Esto le llevó finalmente a «imprimir (para que sirva como muestra de la obra) en forma de libro de *bibliófilos* y tirada de pocos ejemplares, el cap. de Arnaldo de Vilanova, con un apéndice que contiene tres tratados inéditos de Arnaldo y una colección diplomática relativa a su persona», con la esperanza de «abrir el apetito de los curiosos».⁶⁶

En febrero de 1879, la monografía sobre Arnaldo, que Marcelino publicaba «como *specimen*» de la futura historia de los heterodoxos, ya estaba «en prensa»,⁶⁷ y surtiendo los efectos deseados, puesto que Jacinto Verdaguer escribió a Menéndez Pelayo que su trabajo sobre Arnaldo de Vilanova era «muy deseado en Barcelona».⁶⁸

Un mes después salió a luz la obra *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII. Ensayo histórico seguido de tres opúsculos inéditos de Arnaldo y de una colección de documentos relativos a su persona*, por el doctor D. M. Menéndez Pelayo, Catedrático de Literatura Española en la Universidad de Madrid, que se publicaría al año siguiente ya como capítulo sobre «Arnaldo de Vilanova» del primer tomo de la obra *Historia de los heterodoxos españoles*. Como el mismo subtítulo de la monografía de 1879 destacaba, la obra incluía al final los tres «opúsculos» que Menéndez Pelayo creía todos inéditos:

- I. Interpretatio facta per Magistrum Arnaldum de Villanova, de visionibus in somniis dominorum Jacobi Secundi Regis Aragonum et Friderici Tertii Regis;⁶⁹
- II. Letra tramesa por lo Rey Frederich de Sicilia al Rey Jaume Segon son frare;⁷⁰
- III. Rahonament fet en Avinyó.⁷¹

El 29 de marzo Antoni Rubió i Lluch escribió a Menéndez Pelayo que había tenido ocasión de «hojear en casa de Milá» el *Arnaldo de Vilanova*, y que, sin haber podido ver el contenido, había apreciado la impresión.⁷² Marcelino

64. EMP 3, 147.

65. EMP 3, 224.

66. EMP 3, 237.

67. EMP 3, 242.

68. EMP 3, 250.

69. MENÉNDEZ PELAYO, *Arnaldo de Vilanova*, 91-127.

70. *Ibidem*, 128-149.

71. *Ibidem*, 150-201. De los tres «opúsculos», solo el *Rahonament* resultaría un hallazgo original de Menéndez Pelayo.

72. EMP 3, 265.

debió remitírsele al poco, puesto que en mayo el amigo barcelonés le agradeció el envío.⁷³

Menéndez Pelayo envió la monografía también a Alfred Morel-Fatio, quien le dio las gracias prometiendo escribir sobre ello.⁷⁴

Sin embargo, el primero de mayo este bibliotecario francés le volvió a escribir con otro propósito, es decir para remitirle la noticia de las conferencias sobre Arnaldo de Vilanova que Barthélemy Hauréau⁷⁵ había tenido en la *Academie des Inscriptions et Belles Lettres* el 18 y el 23 de octubre del año anterior, que se había publicado en la *Revue Critique d'histoire et de littérature*.⁷⁶ Al preguntarse de dónde podía haber sacado Hauréau que Arnaldo era oriundo de Liria,⁷⁷ Morel-Fatio, quien por vía indirecta se había enterado de que Hauréau había tenido conocimiento del códice de Roma por un alumno de la escuela arqueológica francesa, supuso que Hauréau, o alguien por él, hubiese leído «*Liriensis* en lugar de *Ilerdensis* en el ms. del *De spurcitiis* (v. p. 47 de su libro de Vd)»,⁷⁸ en referencia a una nota⁷⁹ que aparecía en el *Arnaldo* de Menéndez Pelayo.

Pocos días después Morel-Fatio le envió otra carta, para decirle que había enseñado su libro a Hauréau, quien se había mostrado muy interesado en él, formulando la intención de añadir una nota sobre el volumen de Menéndez Pelayo en la memoria sobre Arnaldo que estaba imprimiendo. Morel-Fatio avisó además a Menéndez Pelayo que Hauréau había detectado que el primero de los documentos en apéndice a su obra, es decir la *Interpretatio*, ya se había publicado.⁸⁰

En otra carta de 9 de mayo Morel-Fatio comunicó a Menéndez Pelayo que Hauréau le había enseñado las hojas impresas de su trabajo, habiéndole quedado entonces claro el desconocimiento por parte de Hauréau del códice de Roma. Creía que los documentos de la memoria de Hauréau podían resultar

73. EMP 3, 292.

74. EMP 3, 278.

75. Menéndez Pelayo ya conocía de fama a Hauréau por su obra *Histoire de la philosophie scolastique*, que citó en 1876 en una carta a Laverde (EMP 2, 100).

76. Véase «Academie des Inscriptions et Belles Lettres. Séance du vendredi 18 octobre», *Revue Critique d'histoire et de littérature*, Tome VI, 287-288; y también «Academie des Inscriptions et Belles Lettres. Séance du mercredi 23 octobre 1878», *Revue Critique d'histoire et de littérature*, Tome VI, 324.

77. Posiblemente Hauréau tomara la información de Liria como patria de Arnau de la *Bibliotheca Hispana Vetus* de Nicolás Antonio, de la que la Biblioteca Nacional de Francia posee las ediciones de 1672 y de 1783-1788. En esta última edición, en relación a Arnau, se puede leer: «Quidam enim e regno Valentiae, & oppido eius *Liria* oriundum asserunt». Nicolás ANTONIO, *Bibliotheca Hispana Vetus*, Tomus secundus, 1788, 113.

78. EMP 3, 286.

79. Se trata de la nota referida al *Incipit* del fol. 175 del Códice Vat. Lat. 3824, que Menéndez Pelayo transcribió de la siguiente manera: «Incipit Confessio A. Ilerdensis de spurcitiis pseudo-religiosorum». MENÉNDEZ PELAYO, *Arnaldo de Vilanova*, nota 1 p. 47.

80. EMP 3, 282.

útiles a Menéndez Pelayo cuando éste reimprimiera su obra. Morel-Fatio le informó además de que estaba copiando para él las variantes de la *Interpretatio* según el texto publicado por Francowitz en su *Catalogus testium veritatis*, y que estaba empezando a escribir la anunciada reseña de su monografía.⁸¹

Menéndez Pelayo contestó a Morel-Fatio a mediados de mayo, mostrándose interesado tanto en la reseña sobre su *Arnaldo*, como en el trabajo de Hauréau, que esperaba tener en sus manos antes de la reimpresión de su capítulo sobre Arnaldo. Pidió también, a ser posible, copia o extracto de dos manuscritos de Arnaldo que resultaban estar en la Biblioteca Nacional de Francia, es decir el *Coram vobis...* y el *In nomine Domini*. Creía que con éstos y los demás citados por Hauréau podían dejarse «claras» las «cosas de Arnaldo», y preguntó a Morel-Fatio por las señas de Hauréau para enviarle una copia de su libro, y agradecerle la memoria que éste quería hacer de él.⁸² Sin embargo, no hay constancia de que Menéndez Pelayo llegara a recibir dichas señas, ni de que enviara a Hauréau su monografía.

El 17 de junio de 1879 Morel-Fatio le envió «las variantes de la *Interpretatio* sacadas del *Catalogus* de Francowitz, con las dos cartas de Jaime II y Fadrique II que la acompañan en esta obra» de las que no se especificaba el manuscrito originario, además de «la copia de las dos protestas de Arnaldo hechas en 1299 y en 1300 en París después de su detención», que había copiado «bastante deprisa», ofreciéndose para revisar las pruebas en el caso de que Marcelino se propusiera publicarlas.⁸³ Menéndez Pelayo le confirmó haber recibido «las variantes del texto de la *Interpretatio*, y todos los demás documentos», y le dio «gracias infinitas por todo».⁸⁴

El 24 de julio Morel-Fatio remitió a Menéndez Pelayo su reseña sobre la obra *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII*, que había sido publicada por la *Bibliothèque de l'École de Chartes*.⁸⁵ En la carta que la acompañaba, recomendó a su «querido amigo» revisar algunas cuestiones cuando se ocupase de Arnaldo en la *Historia de los Heterodoxos*, y tener en cuenta dos cosas: lo dicho por Hauréau, es decir que el tratado *de agrimensura* no podía ser de Arnaldo; que Hauréau mantenía haber visto algunos manuscritos del *Thesaurus pauperum* atribuidos a Arnaldo cuyo contenido difería de la obra de Pedro Hispano, por lo que cabía la posibilidad de que Arnaldo escribiera «un libro original con este título».⁸⁶

Menéndez Pelayo dio noticia de la reseña a Laverde, mencionándole sus elogios y críticas acertadas, y aclarando que Morel-Fatio se había servido del

81. EMP 3, 291.

82. EMP 3, 297.

83. EMP 3, 319.

84. EMP 3, 324.

85. Alfred MOREL-FATIO, «Reseña sobre la obra de Menéndez Pelayo: Arnaldo de Vilanova», *Bibliothèque de l'École de Chartes. Revue d'érudition consacrée spécialement à l'étude du moyen-âge*, XL, Paris, Librairie d'Alphonse Picard, 1879, 341-349.

86. EMP 4, 12.

capítulo sobre Arnaldo que Hauréau iba a publicar para la *Histoire littéraire de la France*.⁸⁷ También agradeció la reseña a Morel-Fatio, y prometió tener en cuenta sus advertencias, preguntando cuándo saldría la memoria de Hauréau. Afirmó compartir las dudas sobre la autoría del tratado *de agrimensura*, además de dar la razón a Morel-Fatio sobre el *Tesoro de los pobres*, del que Menéndez Pelayo poseía una edición del siglo XVII corregida y comentada por Arnaldo.⁸⁸

En 1880 salió el primer volumen de los *Heterodoxos*. Menéndez Pelayo mencionó a Arnaldo de Vilanova ya en el «Discurso preliminar», fechado en Bruselas el 26 de noviembre de 1877, que al respecto reproducía lo dicho en la citada «Noticia de algunos trabajos relativos a heterodoxos españoles y plan...» de las *Polémicas*: «Al comenzar el presente siglo [...] algún diligente escudriñador había tropezado con ciertas especies relativas a Arnaldo de Vilanova, a Pedro de Osma o a los *alumbrados* de Extremadura y Sevilla; [...]».⁸⁹

En el capítulo de los *Heterodoxos* dedicado a «Arnaldo de Vilanova» Menéndez Pelayo avisó en nota de varias cuestiones: que el mismo capítulo con sus apéndices se había publicado con el título de *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII. Ensayo histórico...*; que esta obra había recibido el «docto y benévolo juicio» de su amigo Morel-Fatio; y que el tomo XXVIII de la *Histoire littéraire de la France* con el estudio de Hauréau sobre Arnaldo aún no se había publicado.⁹⁰

De hecho, el tomo de Hauréau vio la luz al año siguiente,⁹¹ y mencionó el *Arnaldo* de Menéndez Pelayo al final, en las «Adiciones y correcciones», donde el autor explicaba que el libro había llegado en su poder después de la impresión de su texto, y que por ser de gran interés recogía allí las nuevas noticias, principalmente extraídas del Códice Vaticano Latino 3824.⁹²

A su vez, Menéndez Pelayo citó el estudio de Hauréau al publicar la tercera edición de la *Ciencia Española* en 1887, en una de las notas añadidas a las «Monografías expositivo críticas»:

Arnaldo de Vilanova, Monografía de Barthélemy Hauréau, inserta en el tomo XXVIII de la *Histoire Littéraire de la France*, 1881. Hauréau reconoce la patria española de Arnaldo, como antes había reconocido y puesto en claro la de Teulfo.⁹³

87. *EMP* 4, 13.

88. *EMP* 4, 18.

89. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 209.

90. *Ibidem*, nota 1 p. 449.

91. Barthélemy HAURÉAU, «Arnauld de Villeneuve, médecin et chimiste», *Histoire littéraire de la France*, Tome XXVIII, Paris, 1881, 26-126.

92. *Ibidem*, 487-490.

93. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Ciencia española*, tomo I, 3ª edición, Madrid, Imprenta de A. Pérez Dubrull, 1887, nota 1 p. 161.

La figura y las obras de Arnau en los Heterodoxos

Al igual que la anterior monografía de 1879, el capítulo de los *Heterodoxos* dedicado a «Arnaldo de Vilanova» publicado en 1880, empezaba con un «Preámbulo», en el que Marcelino aclaraba que Arnaldo no perteneció a ninguna de las más conocidas herejías de su tiempo, es decir «no fue albigenese, *insabattato* ni valdense», aunque se le podía ver tanto cercano a ellas «por sus tendencias *laicas*», como a los discípulos del abad Joaquín «por sus revelaciones y *profecías*». ⁹⁴

A continuación, Menéndez Pelayo formulaba un severo juicio sobre «el médico vilanoviano», pues le atribuía «mucho fanatismo individual, tendencias ingénitas a la extravagancia, celo amargo y falta de consejo, que solía confundir las instituciones con los abusos, temeraria confianza en el espíritu privado, ligereza y falta de saber teológico». ⁹⁵ Posiblemente, no faltaba aquí un guiño a Laverde, que había sido el inspirador del proyecto de los *Heterodoxos*, y que tan duro se había mostrado con Arnaldo en su Introducción a las *Polémicas*.

Sin embargo, hay que remarcar que este juicio tan negativo sobre Arnaldo se acompañaba enseguida de un tentativo de justificarle por las circunstancias históricas en las que vivió, pues según Marcelino «el estado calamitoso de la Iglesia y de los pueblos cristianos en los primeros años del siglo XIV, fecha de la cautividad de Aviñón, precedida por los escándalos de Felipe el Hermoso, algo influyó en el trastorno de las ideas del médico de Bonifacio VIII». ⁹⁶

Menéndez Pelayo lamentaba la oscuridad y el embrollo que habían envuelto «las noticias de Arnaldo, y sobre todo, sus yerros teológicos», afirmando que su «hallazgo de preciosos documentos en la Biblioteca Vaticana y en el Archivo de la Corona de Aragón» permitían arrojar más luz sobre estas cuestiones, que eran «no de leve entidad, por referirse a un varón de los más señalados en nuestra historia científica, y aún en general de la Edad Media». ⁹⁷

Como se puede apreciar, Menéndez Pelayo terminaba el «Preámbulo» con las más benévolas consideraciones sobre la figura de Arnaldo de Vilanova y su trascendencia histórica. Desde luego, no hubiera podido ser de otra manera, habiendo también recibido la significativa influencia de Luanco. De alguna manera, siguiendo a Laverde, Marcelino desprestigiaba a Arnau en relación a las cuestiones teológicas, pero siguiendo a Luanco le celebraba en lo más inherente a la ciencia. Esta postura tenía consecuencias, pues generaba una división en el estudio de Arnau y de sus obras, pues había un Arnau de los escritos teológicos que había que condenar, y un Arnau de los escritos científicos que se podía ensalzar. Esto en parte limitó a Menéndez Pelayo para valorar debi-

94. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 449.

95. *Ibidem*.

96. *Ibidem*, 449-450.

97. *Ibidem*, 450.

damente a Arnau como *medicus theologizans*, aunque, como se verá, Marcelino también esbozó escuetamente esta manera de considerarle.

Al final del «Preámbulo», Menéndez Pelayo declaraba que la metodología que pretendía seguir era la de «condensar los hechos, remitiendo al lector a las pruebas y documentos» que éste encontraría «en el apéndice».⁹⁸

La primera cuestión que aparecía en los *Heterodoxos* era la de la «Patria de Arnaldo»: Menéndez Pelayo resumía las principales hipótesis al respecto, entre las que también citaba las aparecidas en la *Revista Histórica Latina* entre 1874 y 1875 y, basándose en el apellido «*Ilerdensis* al frente del tratado *De spurcitiis pseudo-religiosum* que presentó al Arzobispo de Tarragona»,⁹⁹ afirmaba que «Arnaldo era catalán y nacido en Lérida o en algún pueblo de su tierra, quizá en Vilanova de Alpicat, en Vilanova de la Barce o en Vilanova de Segriá».¹⁰⁰

A continuación Menéndez Pelayo se ocupaba de las «Noticias biográficas de Arnaldo» junto con «Sus escritos médicos y alquímicos», pues en su opinión «para entrar holgadamente en el estudio de Arnaldo como heresiarca», convenía «apuntar con brevedad» lo que de él se sabía «en otros conceptos».¹⁰¹

Destacaba por un lado los orgullosos humildes orígenes de Arnaldo, pues «había nacido *de terruño ignoble y oscuro*», por otro sus estudios teológicos con los frailes Predicadores de Montpellier, «lo cual no le estorbó en adelante para ser enemigo acérrimo de la Orden de Santo Domingo».¹⁰²

Menéndez Pelayo daba por cierto que Arnaldo conocía el hebreo y el árabe, mientras dudaba de sus conocimientos de griego, pues no había encontrado en sus obras «pasaje alguno» que probara tales conocimientos.¹⁰³ Tampoco se mostraba seguro de todos los viajes que los biógrafos atribuían a Arnaldo, aunque los apuntaba: París, Montpellier, Italia, quizás Grecia, quizás África.

Recordaba luego a sus maestros en medicina, es decir Juan Casamida y Pedro de Musadí, a quienes Arnaldo elogiaba en sus obras, y a los jurisconsultos que daban testimonio de sus operaciones alquímicas: «Juan Andrés, Oldrado, el abad Panormitano, Baldo, Juan Platen».¹⁰⁴

Sin embargo, Menéndez Pelayo solo mencionaba de paso los que creía «dudosos títulos químicos» de Arnaldo, recordando que se le había atribuido

98. *Ibidem*. Como se ha dicho, los *Heterodoxos* no solo repetían el contenido del *Arnaldo de Vilanova*, sino que también incluían sus apéndices.

99. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 454. Menéndez Pelayo se basaba aquí en su transcripción del *Incipit* del fol. 175 del Cod. Vat. Lat. 3824, que registraba en nota más adelante de la siguiente manera: «Fol. 175: *Incipit Confessio A. Ilerdensis de spurcitiis pseudo-religiosorum: Confiteor...*», MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, nota 3, p. 468.

100. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 454.

101. *Ibidem*.

102. *Ibidem*.

103. *Ibidem*, 455.

104. *Ibidem*.

la capacidad de destilar el alcohol del vino, la trementina y los perfumes, mientras le elogiaba como médico:

en la medicina práctica fue eminente. Sus libros están llenos de observaciones sagaces y exactas, al decir de los entendidos. Dio mucha importancia a la higiene. Entre los médicos cristianos de la Edad Media apenas hay un nombre que oscurezca el suyo.¹⁰⁵

Destacaba que su fama en la práctica médica le había llevado a la corte del rey Pedro III de Aragón, quien le había donado el «castillo de Ollers, en la Conca de Barberá, cerca de Tarragona», y que había asistido «como testigo al último codicilo de D. Pedro, en Vilafranca de Panadés».¹⁰⁶ Mencionaba sus buenas relaciones con D. Jaime II y con su hermano D. Fadrique o Federico, rey de Sicilia, citando los borradores de tres cartas de Jaime II que se conservaban en el Archivo de Aragón, y las Constituciones para el reino de Sicilia redactadas por Arnaldo, en las que éste trataba «principalmente de esclavitud, juegos y derechos eclesiásticos».¹⁰⁷

A continuación Menéndez Pelayo se ocupaba de las relaciones de Arnaldo con Raimundo Lulio, definiéndolas «uno de los puntos oscuros de la vida no teológica de Arnaldo», pues no daba mucho crédito a la *Conversatio philosophorum*¹⁰⁸ en las que se hacía de Arnaldo maestro de Raimundo Lulio en el arte de la alquimia, puesto que Marcelino consideraba probado «que ni Raimundo creyó nunca en la posibilidad de la transmutación, ni son auténticos los libros de química que corren a su nombre».¹⁰⁹ Al respecto, Marcelino citaba en nota la obra «*Ramon Lull considerado como alquimista*, por D. José R. de Luanco».¹¹⁰

También mantenía la dificultad que presentaban las relaciones de Arnaldo con el rey Roberto de Nápoles, a quien definía «patrono obligado de los alquimistas»¹¹¹. No dudaba de la autenticidad de la dedicatoria al rey del libro *De conservanda juventute*, pero encontraba una incongruencia en los últimos versos que preceden al *Arte de agrimensura*, en los que Arnaldo declaraba haber acabado el libro en Nápoles en el año cuarto de la coronación de este rey, pues el año en cuestión sería el 1313, cuando estaba probado que Arnaldo había muerto antes de 1312. Menéndez Pelayo creía que estos versos podían haber

105. *Ibidem*, 456.

106. *Ibidem*.

107. *Ibidem*, 457.

108. En nota a la *Conversatio philosophorum* Menéndez Pelayo ponía un pasaje de la misma: «Raymundus Lullius hanc scientiam [...] a doctore doctior fuit factus...», indicando que se trataba de un códice latino de la Biblioteca Marciana de Venecia. Por error señalaba el códice VI-214, cuando se trataba del VI-215, como correctamente había indicado en enero de 1878 en una carta a Luanco (*EMP* 3, 14).

109. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 457.

110. *Ibidem*, nota 5 p. 457.

111. *Ibidem*, 457.

sido «añadidos por un copista», y que quizás no se refirieran a la fecha del libro, «sino a la del traslado».¹¹²

Marcelino refería luego que «numerosísimas fueron, aunque breves, las obras de Arnaldo, aun prescindiendo de las teológicas», y que excluidas éstas «pueden dividirse las demás en *médicas* y *químicas*».¹¹³ Recordaba las ediciones de Lyon (1504), París (1509), Venecia (1514) Lyon (1520 y 1532), y Basilea (1585).

La edición de Basilea (1585), que era «la más completa» y la que tenía «a la vista»,¹¹⁴ comprendía dos partes: la primera incluía las obras de medicina, que Menéndez Pelayo reseñaba; la segunda, los tratados químicos y astro-lógicos cuya autenticidad era «difícil de poner en claro»,¹¹⁵ que también se especificaban. Marcelino mencionaba luego colecciones alquímicas en las que se encontraban las obras de Arnaldo, y también los códices de Arnaldo de la Biblioteca del Escorial, de la Vaticana y de la Nacional de París.

Además de citar la colección *Theatro chimico*¹¹⁶ y ediciones señaladas por Nicolás Antonio,¹¹⁷ hacía referencias a la traducción de Arnaldo del *De viribus cordis* de Avicena,¹¹⁸ que había sido citada por Luanco en la *Revista Histórica Latina*, y también mencionaba las consideraciones de Milá y Fontanals al libro *de Agrimensura* aparecidas en la *RHL*.¹¹⁹

Después de las noticias sobre la vida y las obras de Arnau, Menéndez Pelayo entraba «en la parte verdaderamente nueva y curiosa de este capítulo, en la historia de la herejía de Arnaldo»,¹²⁰ con la sección dedicada a los «Primeros escritos teológicos de Vilanova. Sus controversias con los dominicos en Cataluña».¹²¹

Al comienzo de la sección corregía una de las suposiciones de Antonio de Bofarull, quien en la *RHL* había afirmado que el «desvío» de Arnaldo, es decir «la manifestación que hizo en diversas ocasiones de ideas sumamente heréticas», no había empezado antes de 1305,¹²² pues el hallazgo «de un precioso códice en la Biblioteca Vaticana, con escritos bastantes anteriores a aquella fecha» llevaba a Marcelino «a rectificar la hipótesis» de su «docto amigo».¹²³

112. *Ibidem*, 458.

113. *Ibidem*.

114. *Ibidem*, 459.

115. *Ibidem*, 461.

116. *Theatrum chemicum*, Argentorati, Sumptibus Heredum Eberh. Zetzneri, 1659-1661, 6 vols.

117. Nicolás ANTONIO, *Bibliotheca Hispana Vetus*, Tomus secundus, 1788, 112-119.

118. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 461.

119. *Ibidem*, 462.

120. *Ibidem*.

121. *Ibidem*.

122. Antonio de BOFARULL, «Patria de Arnaldo de Vilanova», *RHL*, 5 (1 de septiembre de 1874), 2.

123. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 463.

Menéndez Pelayo procedía luego a una descripción del códice, que abrazaba «no menos que treinta documentos, todos (fuera de uno) inéditos y desconocidos», aunque especificaba que «N. [Nicolás] Antonio vio este manuscrito, pero muy de pasada, y no dio razón alguna de los tratados que comprende, quizá por escrúpulo».¹²⁴ En nota Marcelino detallaba el índice del contenido del códice, y la signatura del mismo: Cod. 3824.¹²⁵ A continuación procedía a una breve descripción crítica de las obras del códice que le parecían de mayor interés, marcando un punto de inflexión en los estudios arnaldianos por dar comienzo a los estudios críticos de la obra de Arnau.

El primer escrito teológico de Arnaldo mencionado por Menéndez Pelayo era «la introducción al libro *De semine scripturarum* del abad Joaquín de Fiore».¹²⁶ Después de subrayar la peculiaridad del misticismo de Joaquín («es apocalíptico y preñado de tempestades»), y sus características («Cayó Joaquín en la manía de hacer osadas aplicaciones y señalar fechas a los futuros contingentes que vio en sus éxtasis el apóstol de Patmos, y los discípulos del abad de Fiore llegaron a fijar en 1260 el advenimiento del Anticristo»), Marcelino destacaba que «nuestro Arnaldo se apoderó de esta idea, la repitió cien veces, la enlazó con combinaciones astrológicas, y se tornó casi maniático».¹²⁷ En la misma época Joaquín tuvo que componer una *Exposición del Apocalipsis*, «que llena por sí otro [códice] de la Vaticana», esto es el Cod. 5740, y que está «fundada casi del todo en la de Joaquín».¹²⁸

Menéndez Pelayo pasaba luego a comentar el segundo escrito del Cod. 3824, aclarando que se trataba de una explicación del *tetragrammaton*¹²⁹ hebreo, en el que Arnaldo se proponía demostrar el Misterio de la Trinidad «por razones naturales». A juicio de Marcelino este propósito pecaba de «temerario», pero a la vez el tratado lucía por su «erudición hebrea y cabalística».¹³⁰

124. *Ibidem*. Es de notar que Nicolás Antonio no mencionó el cod. 3824 de la Biblioteca Vaticana en su *Bibliotheca Hispana Vetus*, sino, como ya se ha visto, solo los códices 5732 y 5740. Posiblemente, al redactar el texto de los *Heterodoxos*, Menéndez Pelayo le atribuyó por error el haber consultado el cod. 3824, que sin embargo sería un hallazgo completamente original del estudioso santanderino.

125. *Ibidem*, nota 1, p. 463.

126. *Ibidem*, 463. Los títulos actualizados de las obras y epístolas de Arnau se pueden encontrar en Jaume MENSA, Jaume de PUIG, Josep M. RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», Tomás CARRERAS I ARTAU, Joaquim CARRERAS I ARTAU, *Història de la filosofia espanyola: Filosofia cristiana del segle XIII al XV*, Edició facsímil, volum 1, Institut d'Estudis Catalans – Diputació de Girona, 2001, 39-43. En concreto, el título actualizado de la citada introducción al *De semine scripturarum* sería: «*Introductio in librum Ioachim de semine scripturarum*», *Ibidem*, 39.

127. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 464.

128. *Ibidem*.

129. El título actualizado sería: «*Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*», MENSA, PUIG, RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», 39.

130. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 464.

El siguiente escrito del códice, el *Alphabetum Catholicum*,¹³¹ parecía a Menéndez Pelayo «una especie de catecismo para niños, por preguntas y respuestas», y lo encontraba «de sana doctrina». Señalaba además la dedicatoria al rey de Aragón.¹³²

A continuación Marcelino destacaba «el famosísimo *De adventu Anticristi et fine mundi*»,¹³³ que primero se había escrito en catalán, pero que él solo conocía por el texto en latín de la Vaticana. Allí Arnaldo anunciaba «la venida del Anticristo para 1345», clamaba «por reforma en la Iglesia» y lanzaba «invektivas contra el estado eclesiástico», y caía «en algún yerro dogmático», aunque quizás esto se debía a que se explicaba «ambiguamente».¹³⁴

En cualquier caso, Menéndez Pelayo insistía a continuación en la heterodoxia de Arnaldo al decir que «puesto ya en tan mal camino, escribió a poco el tratado *De misterio cymbalorum Ecclesiae*, dirigido al prior y monjes de Scala Dei»,¹³⁵ el monasterio cartujo de La Morera de Montsant. Según Marcelino explicaba en nota, a la pregunta formulada por los monjes de Scala Dei de «¿Por qué fue costumbre de la Iglesia tocar, en maitines y vísperas, primero el címbalo pequeño y después el grande?», Arnaldo se mostraba de la opinión de que esto era «símbolo de la ley antigua y de la nueva».¹³⁶ Menéndez Pelayo juzgaba positivamente («bueno era todo esto») que Arnaldo estimara que los predicadores de la Iglesia, en su examen y exposición de la Sagrada Escritura, no debían imitar las campanas pequeñas de los Profetas del Antiguo Testamento, sino las mayores, pero criticaba que a ello mezclara «sus acostumbradas profecías sobre el tiempo de la venida del Anticristo», que se apoyaban «en las oscuras revelaciones de *Cirilo*».¹³⁷ Señalaba luego que Juan [Juan Francisco] Pico de la Mirandola citaba el tratado *De misterio cymbalorum* de Arnaldo en su *De rerum praenotione* en el cap. V lib. IX, donde advertía «que habían pasado 200 años sin que se cumpliesen las profecías de Arnaldo».¹³⁸

En el códice figuraban luego una colección de epístolas sobre el aproximarse del fin del mundo y la necesidad de penitencia, que Arnaldo había enviado «a los frailes Predicadores de París y Montpellier, a los frailes Menores de París, al rey de Francia y al de Aragón»,¹³⁹ y la *Filosofía católica y divina*,¹⁴⁰ que

131. El título actualizado sería: «*Alphabetum catholicorum sive de elementis catholicae fidei*», MENSA, PUIG, RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», 39.

132. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 464.

133. El título actualizado sería: «*Tractatus de tempore adventus anticristi*», MENSA, PUIG, RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», 40.

134. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 465.

135. *Ibidem*.

136. *Ibidem*, nota 1 p. 465.

137. *Ibidem*, 465.

138. *Ibidem*.

139. *Ibidem*.

140. El título en latín sería: «*Philosophia catholica et divina*», MENSA, PUIG, RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», 40.

enseña el arte de aniquilar las tramas del Anticristo y de todos los miembros, dedicada al Sacro Colegio Romano, en la que Arnaldo clamaba por la «reforma de la Iglesia como medio de desbaratar al Anticristo», abogaba por la pobreza, y daba «reglas para conocer a los miembros del Anticristo».¹⁴¹

Menéndez Pelayo explicaba que los teólogos se resintieron y reprendieron a Arnaldo «porque se ponía a predicar sin misión, y porque siendo médico escribía de teología», y que éste reaccionó con el tratado *Apología contra las astucias y perversidad de los pseudo-teólogos*,¹⁴² lleno de invectivas contra los frailes, aunque —subrayaba Marcelino— «no extiende esta censura a todos, ni mucho menos al estado monástico, que consideraba como la mayor perfección».¹⁴³ En la misma línea crítica iba su tratado *Eulogium, de notitia verorum et pseudo-apostolorum*, del que Menéndez Pelayo reproducía la parte final, en la que Arnaldo se dirigía «al reverendo Prelado y Pastor de la Iglesia de Gerona», mostrándose dispuesto a responder a las objeciones a su libro, incluso entablando discusión pública, y requería a Besulló, notario regio de Gerona, para que consignara de forma pública sus palabras, con el fin de que «nadie pueda truncar su sentido ni sembrar cizaña».¹⁴⁴

Sin embargo, las censuras a Arnaldo continuaban, señalándose entre los detractores el dominico Bartolomé de Puig Certós, quien —a juicio de Menéndez Pelayo «con razón»— consideraba «que era aventurado, y hasta peligroso, el señalar la fecha de la venida del Anticristo, puesto que Dios no había querido revelarla en las Escrituras».¹⁴⁵ Contra él presentó Arnaldo dos denuncias ante el Obispo de Gerona, que endurecieron la disputa, pues los dominicos a su vez presentaron al Obispo una querrela contra Arnaldo.

En el marco de esta controversia Arnaldo «presentó al Arzobispo de Tarragona lo que llama *Confessio de Spurcitiis pseudo-religiosorum*».¹⁴⁶ En esta obra se ratificaba en lo dicho en los tratados anteriores, e «insistiendo en las revelaciones de Cirilo» hablaba de los «vicios (*spurcitiis*) característicos (según él) de los religiosos de su siglo».¹⁴⁷ Según Menéndez Pelayo, «todas estas enconadas detracciones» manifestaban «una triste verdad», es decir «la decadencia de una parte del clero regular en los últimos años del siglo XIII y principios del XIV», que también era denunciada por otros escritores católicos. Los fallos

141. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 466.

142. El título en latín sería: «*Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum*», MENSA, PUIG, RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», 40.

143. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 466.

144. *Ibidem*.

145. *Ibidem*, 467.

146. *Ibidem*, 468. En el texto principal Menéndez Pelayo escribía el título de la obra de forma arriba citada. Sin embargo, en nota registraba otra transcripción del *Incipit* del fol. 175 del Cód. Var. Lat. 3824: «Fol. 175: *Incipit Confessio A. Ilerdensis de spurcitiis pseudo-religiosorum: Confiteor...*», MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, nota 3, p. 468.

147. *Ibidem*, 468.

de Arnaldo, a juicio de Marcelino, habían sido los de generalizar «con exceso», y convertir «en revelaciones y fatídicos anuncios sus personales resentimientos con los frailes Predicadores»; éstos últimos, en opinión de Menéndez Pelayo «no sin harta razón», no habrían hecho otra cosa que oponerse «a los caprichos teológicos del médico de D. Pedro».¹⁴⁸

Al terminar esta primera sección, Menéndez Pelayo volvía a pronunciar un juicio en su conjunto negativo sobre Arnaldo, aunque también le reconocía un gran ingenio junto a algo de extravagancia y a otros defectos:

En este primer período de sus aventuras teológicas, más trazas tiene de perseguidor que de perseguido, más de denunciante que de denunciado. Hay mucho de terco y de pueril en sus escritos y ataques. En realidad, y con toda su ciencia, era un maniático visionario. En él no fallaba el proverbio: *nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae*.¹⁴⁹

La siguiente sección, en la que Menéndez Pelayo se ocupaba de «Arnaldo en la corte de Bonifacio VIII», empezaba con la estancia del médico catalán en París en el año 1299. Allí Arnaldo presentó a los teólogos de la universidad su libro *De adventu Antichristi*, pero éstos le hicieron prender y retractarse de la obra. Una vez puesto en libertad, Arnaldo «protestó de aquella violencia y condenación ante el rey de Francia y el Papa con dos documentos en toda regla».¹⁵⁰ Marcelino daba algunos detalles de estos documentos, que se encontraban en el Códice Latino 17534 de la Biblioteca Nacional de París, añadiendo en nota que no había podido consultarlos para su primer estudio,¹⁵¹ pero que le habían sido «comunicados en esmeradísima copia por mi amigo, el docto hispanista, Morel-Fatio», y podían consultarse en el apéndice.¹⁵²

Arnaldo estuvo luego en la corte de Bonifacio VIII, e insistió ante el Papa y los Cardenales en la venida del Anticristo para aquel siglo.¹⁵³ El Papa le tuvo preso unos días, declarando en público que había sido una temeridad presentar su libro a los teólogos de París antes que a él. Confirmó luego la sentencia de los teólogos, le hizo retractarse y le mantuvo como médico bajo el famoso aviso: «*Intromitte te de medicina et non de theologia, et honorabimus te*».¹⁵⁴

Sin embargo, Arnaldo, inspirado en el lugar de los *Proverbios* en el que se dice «*Homines pestilentes dissipant civitatem*»,¹⁵⁵ escribió un nuevo tratado para contestar a los reparos del papa, y se lo envió junto con una carta en la que le anunciaba su futuro destierro, aunque Menéndez Pelayo se inclinaba a creer

148. *Ibidem*, 469.

149. *Ibidem*.

150. *Ibidem*, 470.

151. Es decir *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII* (1879).

152. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, nota 1 p. 470.

153. *Ibidem*, 470.

154. *Ibidem*, 471.

155. *Proverbios* 29:8.

que esta carta, así como otra dirigida a los cardenales, se había escrito después de la muerte de Bonifacio «para dar aire de profecía a lo que era historia».¹⁵⁶ Además de estas cartas, en el código se conservan las que Arnaldo envió a Bre-mundo y a Bartolomé [Bartolomea] Montaner.

Según Marcelino, Arnaldo no se sentía muy seguro en la corte de Boni-facio VIII, por haberle desobedecido, y fue a Marsella, donde a principios de 1304 presentó una denuncia ante el Obispo Durando contra los predicadores que consideraban imposible conocer el tiempo de la venida del Anticristo, asegurando lo contrario. Menéndez Pelayo señalaba que en aquella época Arn-aldo dedicó a su amigo Jaime Blanch la *Espada degolladora de los tomistas*,¹⁵⁷ y a Marcelo, canónigo de Cardona, su *Carpinatio theologi deviantis*,¹⁵⁸ que pre-sentó al obispo con una nueva denuncia, a la que hizo seguir otra. Todas estas denuncias se encontraban en el código vaticano, y Marcelino las apuntaba en nota.¹⁵⁹

Menéndez Pelayo consideraba que en Arnaldo «la idea del Anticristo era una verdadera obsesión»,¹⁶⁰ acrecentada después del ultraje de Anagni a Boni-facio VIII. En el escrito *Reverendissime...* que envió a Benedicto XI, no tardó en atribuir la calamidad de su antecesor «a haber desoído sus consejos».¹⁶¹ Marcelino registraba las principales peticiones de Arnaldo al nuevo papa: que anunciara a los fieles la próxima venida del Anticristo; que reformara la Igle-sia; que invitara a los infieles, paganos y cismáticos a escuchar pacíficamente la palabra de Cristo; y que desconfiara de los astrólogos y adivinos, etc. Por toda respuesta, Benedicto «le impuso una *pena* (no se dice cuál), y recogió los once o doce tratados teológicos que hasta aquella fecha había divulgado Arnaldo».¹⁶²

Sin embargo, el pontificado de Benedicto XI fue breve. Arnaldo fue a Pe-rusa, donde estaba reunido el Conclave para la elección del nuevo pontífice, y el 18 de julio de 1304 presentó al Camarero apostólico una protesta en la que solicitaba la entrega de sus manuscritos y un nuevo examen, protestando además por las anteriores condenas. Según apuntaba Marcelino, la respuesta del Camarero fue que él solo podía hacer de trámite, y que la protesta había de dirigirse al Colegio de Cardenales. Menéndez Pelayo señalaba, entre los

156. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 472.

157. El título en latín sería: «*Gladius jugulans thomatistas*», MENSA, PUIG, RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», 40.

158. El título actualizado sería: «*Carpinatio poetriae theologi deviantis*», MENSA, PUIG, RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», 40.

159. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, notas 1, 3 y 4 p. 473.

160. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 473.

161. *Ibidem*, 474.

162. *Ibidem*.

firmantes del documento, a «Ermengaudo (¿Armengol?) de Oliva, arcediano de Confens y Gonzalo de Castro, canónigo de Tarragona».¹⁶³

Menéndez Pelayo estimaba que posiblemente en el mismo año 1304 Arnaldo redactó la *Allocutio christiana*¹⁶⁴ dedicada a D. Fadrique o Federico, rey de Sicilia, en la que exponía «los medios de conocer a Dios que posee la criatura racional, y los motivos que tiene para amarle», manteniendo «el poder de las buenas obras», a lo que hacía seguir «los deberes del rey, condenando la alteración de la moneda, haciendo el retrato del tirano, etc.».¹⁶⁵

Marcelino reputaba de la misma época el tratado sobre la prohibición de carnes,¹⁶⁶ que empezaba con el lugar de la Escritura *Adversus me loquebantur*,¹⁶⁷ y que trataba de esta prohibición para los cartujos. Según Menéndez Pelayo, «el asunto es censurar a los cartujos, que so pretexto de salud daban (contra su regla) carne a los enfermos». Consideraba que «Arnaldo quiere probar médica y teológicamente que esto era una novedad inútil y profana, y censura a los médicos *ignorantes* y *estólidos* que se lo consentían, siendo así que acorta la vida el uso de la carne»,¹⁶⁸ pudiéndose ver este comentario de Menéndez Pelayo como un tímido reconocimiento de Arnaldo como *medicus theologizans*, pues Marcelino admitía, aunque de manera escueta, que Arnaldo daba justificaciones médicas (mayor longevidad) y teológicas (regla de la orden) sobre un mismo asunto (prohibición de consumir carne para los cartujos).

A continuación Menéndez Pelayo empezaba la sección «Relaciones teológicas de Arnaldo con los reyes de Aragón y de Sicilia. – Razonamiento de Aviñón. – Últimos sucesos de Arnaldo en el Pontificado de Clemente V», en la que anunciaba su intención de limitarse «a exponer lo que resulta de los documentos», para dejar al lector el juicio sobre la responsabilidad y participación de D. Jaime II y de Federico «en los errores de su familiar Arnaldo».¹⁶⁹

En primer lugar, Marcelino hacía referencia a «una hoja suelta, intitulada *Confessió de un escolá*»,¹⁷⁰ que trataba de las siete señales del Juicio final, era «presentada al rey de Aragón por Pedro de Manresa», para que «la trasmitiera *al molt excellent e devot Arnau de Villanova, para examinar et para jutgar la dita confessió*».¹⁷¹ Marcelino pensaba que la hoja, que se encontraba en el Archivo

163. *Ibidem*.

164. El título actualizado sería: «*Allocutio christini de hiis quae conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis*», MENSA, PUIG, RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», 41.

165. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 474-475.

166. El título en latín y actualizado sería: «*De non esu carniium in Carthusia*», MENSA, PUIG, RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», 41.

167. Salmos 68:18-19.

168. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 475.

169. *Ibidem*.

170. *Ibidem*.

171. *Ibidem*, 475-476.

de la Corona de Aragón, debía ser anterior a 1304, y agradecía en nota al Sr. D. Manuel de Bofarull las «copias o extractos esmeradísimos» de todos los documentos.¹⁷²

En segundo lugar, Menéndez Pelayo citaba una carta del Archivo de Aragón fechada en Perusa a *Pridie Nonas Octobris*, «sin más aclaración»,¹⁷³ y dirigida por el Cardenal de Santa Sabina, Pedro, a D. Jaime II, en la que el cardenal le informaba haber hecho lo posible en los asuntos de Arnaldo, que al parecer se encontraba en Sicilia.

En tercer lugar, Marcelino ponía extractos de una carta autógrafa del rey Federico a su hermano, también conservada en el Archivo de Aragón, en la que el rey de Sicilia parecía haber entrado «en los propósitos místicos de Arnaldo»¹⁷⁴. Junto a ella mencionaba dos escritos que la acompañaban: la *Interpretatio facta per magistrum Arnaldum de Vilanova de visionibus in somniis dominorum Jacobi Secundi, regis Aragonum, et Friderici Tertii, Regis Siciliae, eius fratris*, de la que en nota daba acto que ya había sido «publicada por Mateo Flacio Ilirico (Francowitz) en su *Catalogus testium veritatis* (Argentinae, 1562), apéndice, págs. 1 a 14, con el título de *Collocutio Friderici regis Siciliae et nostra Arnoldi de Villanova, lecta et communicata Sedi Apostolicae*», dando las gracias a Morel-Fatio por su noticia;¹⁷⁵ y la *Letra tramesa por lo Rey Frederich de Sicilia al Rey en Jaume Segon son frare*.¹⁷⁶ Menéndez Pelayo resumía en grandes líneas el contenido de los dos citados escritos, sin renunciar a un breve comentario sobre ambos. En cuanto a la *Interpretatio*, afirmaba que «no anuncia el fin del mundo, pero sí grandes estragos y calamidades en el término de tres años», manifestando que «como calamidades nunca faltan en el mundo, era el modo más seguro de no equivocarse en la profecía».¹⁷⁷ Respecto a la *Letra tramesa*, la creía «escrita con hechicera ingenuidad, rica de pormenores sencillos y poéticos y de consejos de utilidad práctica», sin que Marcelino hubiese notado en ella errores doctrinales.¹⁷⁸

A continuación Menéndez Pelayo reproducía fragmentos de unos versos catalanes del Cod. Vat. Lat. 3824 que se atribuían a D. Jaime II, precedidos por este encabezamiento: «*Incipit stancia illustriss. Regis Aragoniae cum commento domestici servientis*»,¹⁷⁹ y que llevaban un comentario de Arnaldo en latín. Estaban fechados «en Montpellier, vigilia de Pentecostés, año de 1305».¹⁸⁰

172. *Ibidem*, nota 1 p. 476.

173. *Ibidem*, 476.

174. *Ibidem*.

175. *Ibidem*, nota 1 p. 476.

176. Hoy en día se conoce esta obra como *Informació espiritual*.

177. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 478.

178. *Ibidem*.

179. El título actualizado sería: «*Dancia Jacobi II cum commento Arnoldi de Villanova*», MENSA, PUIG, RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», 41.

180. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 478-479.

Marcelino anotaba también el opúsculo *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atbeca*, escrito por Arnaldo en la misma época.

Menéndez Pelayo apuntaba luego que el 23 de agosto de 1305 Arnaldo compareció ante el Papa Clemente V en Burdeos, reclamando los opúsculos recogidos por Benedicto XI, o su nuevo examen «para contestar él a las objeciones»,¹⁸¹ y señalaba el reconocimiento del pontífice:

El Papa, llamándole *filium meum dilectum*, le ofreció examinar el asunto despacio, sin aprobar ni reprobar por entonces cosa alguna, aunque alababa la ciencia de Arnaldo y su sumisión como buen católico a la Iglesia romana.¹⁸²

También citaba una carta dirigida a Jaime II conservada en el Archivo de Aragón, firmada por Juan Burgundi, *Sacristá* en Mallorca y canónigo de Valencia, en la que éste informaba al rey de su encuentro en Tolosa con Arnaldo, quien volvía de la corte del Papa.

Marcelino hacía hincapié en que tanto D. Jaime como la reina, los cortesanos y algunos obispos, «leían con mucha estimación sus lucubraciones teológicas»,¹⁸³ llegando D. Jaime a protestar en diciembre de 1305 por la excomunión de un criado y familiar suyo por tener y publicar dichos escritos.

En apuntar la falta de noticias sobre Arnaldo entre 1305 y 1309, Menéndez Pelayo formulaba la hipótesis que en estos años Arnaldo pudo componer algunos de los libros citados en la sentencia condenatoria de 1316, que sin embargo no se encontraban «ni en el Vaticano ni en el Archivo de la Corona de Aragón».¹⁸⁴

Marcelino destacaba luego el *Rabonament*¹⁸⁵ sobre las visiones de D. Jaime y de Federico, presentado en 1309 por Arnaldo en Aviñón ante el Papa y los Cardenales, especificando en nota que «primero lo escribió en latín», y que el texto catalán, que insertaba en apéndice, se encontraba «en el mismo códice del Archivo de la Corona de Aragón que encierra la *Interpretatio* y la *Letra tramesa*», le había sido proporcionado por su «bueno y sabio amigo D. M. de Bofarull».¹⁸⁶

Después de exponer el contenido de la obra, Menéndez Pelayo reconstruía, a través de una serie de cartas conservadas en el Archivo de Aragón, los problemas que el *Rabonament* había acarreado a Arnaldo ante D. Jaime: si Clemente V «hizo poco caso»¹⁸⁷ a sus palabras, en cambio Fr. Romeo Ortiz, ministro

181. *Ibidem*, 479.

182. *Ibidem*, 479-480.

183. *Ibidem*, 480.

184. *Ibidem*.

185. El título actualizado sería: «*Raonament d'Avinyó*», MENSA, PUIG, RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», 42.

186. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, nota 5 p. 480.

187. *Ibidem*, 481.

de la Orden de los Predicadores de Aragón, y el Cardenal Portuense escribieron a D. Jaime que Arnaldo les había señalado, a él y a su hermano, como «*vacilantes en la fe (dubios in fide)*» e «*infeles que creían en sueños*». ¹⁸⁸ Esto había provocado que el rey terminara tachando a Arnaldo «de *embustero*». ¹⁸⁹

Menéndez Pelayo señalaba que Federico II defendió a Arnaldo ante su hermano, y que le dio amparo en Sicilia. Quiso luego el rey enviarle a Clemente V con una comisión, pero Arnaldo murió durante el viaje en el mar, sin poderse establecer la fecha precisa de su fallecimiento ni el lugar de enterramiento. Entonces Clemente V, «que lo apreciaba como médico», ordenó que se buscara el libro *De re medica*, «que Arnaldo le tenía prometido». ¹⁹⁰ Marcelino terminaba esta sección mencionando una serie de documentos relacionados a partir de 1311 con la muerte de «nuestro héroe», ¹⁹¹ con su albacea y con sus hijos.

La última sección del capítulo de los *Heterodoxos* dedicado a «Arnaldo de Vilanova», llevaba por título «Inquisición de los escritos de Arnaldo de Vilanova y sentencia condenatoria de 1316». ¹⁹²

Marcelino destacaba aquí que la muerte de Arnaldo dio pie a un recrudecimiento de «las cuestiones relativas a su doctrina», contra la que escribieron los dominicos aragoneses Pedro Maza y Sancho de Besarán. ¹⁹³

Los escritos de Arnaldo fueron examinados y reprobados en 1316 en la Sala Capitular de Tarragona; además, Jofre de Cruilles, prepósito de Tarragona, y Fr. Juan de Longerio o Lletger, inquisidor, quienes habían promovido el examen de las obras de Arnaldo, mandaron «entregar en el término de diez días todos los ejemplares que pareciesen de sus libros». ¹⁹⁴ Menéndez Pelayo hacía luego un listado nominal de los que fueron reprobados, observando que de ellos «algunos no parecen; otros quizá sean los mismos que tenemos, pero con diferentes títulos y principios; en cambio, faltan muchos de los que llevamos analizados». ¹⁹⁵

Menéndez Pelayo concluía la sección recordando lo que se había atribuido a Arnaldo desde distintas fuentes: Mariana le había atribuido la tentativa de formar un cuerpo humano a partir de simiente de hombre; Renan le había achacado la pertenencia a una secta pitagórica esparcida en toda Italia; fuentes sin especificar le atribuyeron la autoría del libro semifabuloso *De tribus impostoribus*. A todo ello Marcelino parecía dar poco crédito, mientras afirmaba que «puede tenerse a Arnaldo por el corifeo de los *Begardos* o *Beguinos* en Cataluña. Este es el único resultado de su influencia». ¹⁹⁶

188. *Ibidem*, 481-482.

189. *Ibidem*, 482.

190. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, vol. I, 1880, 482-483.

191. *Ibidem*, 483.

192. *Ibidem*.

193. *Ibidem*.

194. *Ibidem*, 485.

195. *Ibidem*, 486.

196. *Ibidem*, 487.

Finalmente Marcelino decía poner término a una narración en la que se había alargado más de lo esperado por haber sido movido «no de la trascendencia de los errores de Arnaldo, sino de lo peregrino de las noticias y lo singular del personaje». Manifestaba que los tratados que él mismo había sacado del olvido, como el *Rabonament fet en Avinyó*, si bien «insignificantes bajo el aspecto teológico», podían considerarse «un tesoro para la historia de las costumbres de la Edad Media, y un documento curiosísimo de lengua catalana».¹⁹⁷

Sin embargo, Menéndez Pelayo mencionaba luego a Arnaldo en otro capítulo de los *Heterodoxos* en el que trataba de «Artes mágicas, hechicerías y supersticiones en España desde el siglo VIII al XV». En el apartado dedicado al siglo XIV, Menéndez Pelayo afirmaba que los tratados *médicos* de Arnaldo de Vilanova arrojaban luz «sobre las supersticiones de maleficios y ligaduras»,¹⁹⁸ así como sobre sus remedios, y citaba en nota la obra *Remedia contra maleficia*.¹⁹⁹ En cambio, la pericia de Arnaldo en *oneirocrítica* quedaba patente en la *Nova expositio visionum quae fiunt in somniis*.²⁰⁰ Marcelino señalaba que el *De physicis ligaturis* y el *De sigillis duodecim signorum* no eran más que traducciones.²⁰¹ Su conclusión general era que, si bien Arnaldo había sido defendido de la acusación de magia, «nadie dejará de tenerle por muy supersticioso, si lee sus libros de medicina».²⁰²

Arnau en otras obras de Menéndez Pelayo

Si se consideran las demás obras de Menéndez Pelayo, la figura de Arnau apareció luego, en orden cronológico, en el tomo I de la *Historia de las ideas estéticas en España* que Marcelino publicó en 1883. Aquí Marcelino le citaba en una breve nota que aparecía al final del capítulo IV, en el que trataba de la filosofía del amor: «Entre las obras del famoso médico Arnaldo [*sic*] de Vilanova (de quien hay larga noticia en el tomo I de mis *Heterodoxos*), se encuentra, con el núm. 37, un tratado *De amore heroico*, curiosísimo, aunque exclusivamente fisiológico».²⁰³

Menéndez Pelayo también mencionó a Arnaldo en el «Inventario bibliográfico de la ciencia española» que añadió a la tercera edición de la *Ciencia española* de 1887-1888 y que, según el mismo Menéndez Pelayo explicaba en la «Advertencia preliminar», constituía «el más positivo aumento» respecto a

197. *Ibidem*.

198. *Ibidem*, 590.

199. *Ibidem*, nota 2 p. 590.

200. *Ibidem*, 590.

201. *Ibidem*, 591.

202. *Ibidem*.

203. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de las ideas estéticas en España*, tomo I, Madrid, Imprenta de A. Pérez Dubrull, 1883, nota 1 p. 404.

las otras ediciones.²⁰⁴ El «Inventario bibliográfico» consistía en una «especie de catálogo abreviado de los autores y libros españoles más dignos de memoria en cada ciencia, distribuidos por orden de materias y de siglos, con alguna breve indicación acerca de los servicios y novedades que la ciencia les debe».²⁰⁵ En este «Inventario bibliográfico»,²⁰⁶ que apareció en el tercer tomo de la tercera edición, las obras de Arnaldo figuraban en varias secciones:

En la sección I de «Sagrada Escritura – Exégesis bíblica»: «Arnaldo de Vilanova comenta con sentido herético el *Apocalipsis*».²⁰⁷

En la sección II de «Teología»: «Errores de Arnaldo de Vilanova: *De adventu Antichristi*, etc.».²⁰⁸

En la sección XII de «Ciencias físicas y sus aplicaciones», en varios apartados.

En el apartado A) Física general, alquimia, química: «Arnaldo de Vilanova: *Liber appellatus Thesaurus Thesaurorum, Rosarius philosophorum ac omnium secretorum maximum sacramentum, de verissima compositione naturalis philosophiae. – Novum lumen. – Perfectum magisterium et gaudium Mag. Arnaldi de Villanova* (conocido también por el título de *Flos Florum... in quoreperitur vera compositio et perfectio elixir*). – *Epistola super alchymia ad Regem Neapolitanum. – De lapide philosophorum. – Novum Testamentum. – Speculum Alchymiae. – Practica Mag. Arnaldi de Villanova. – Semita Semitae. – Tractatus Paraboliarum. – Recepta de arte Alchymiae. – De origine metallorum. – Rosa Novella*, etc.».²⁰⁹ Menéndez Pelayo añadía aquí el siguiente comentario: «La autenticidad de algunos de estos tratados es dudosa. A Arnaldo se atribuye con más o menos fundamento la extracción del espíritu de vino, del aceite de trementina, de las aguas de olor, etc.».²¹⁰

En el apartado C) Botánica: «Arnaldo de Vilanova. Decandolle [de Candolle] y otros le atribuyen con error la primera clasificación de los vegetales por orden alfabético. Pero en su *Liber de simplicibus*, en el *Regimen sanitatis* y en otras obras suyas, demostró poseer nociones botánicas nada vulgares para su tiempo».²¹¹

En el apartado F) Ciencias médicas: «Arnaldo de Vilanova: *Medicinalium Introductionum Speculum. – Liber de diversis intentionibus Medicorum. – De humido radicalis. – Regimen Sanitatis*: es un tratado de Higiene. – *De Phlebotomia. – Parabolae. – Liber de parte operativa. – De regimine castra sequentium. – Com-*

204. MENÉNDEZ PELAYO, *Ciencia española*, tomo I, 3ª edición, 1887, XI.

205. *Ibidem*, XI-XII.

206. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Ciencia española*, tomo III, 3ª edición, Madrid, Madrid, Imprenta de A. Pérez Dubrull, 1888, 125-445.

207. *Ibidem*, 136.

208. *Ibidem*, 149.

209. *Ibidem*, 382.

210. *Ibidem*, 382-383.

211. *Ibidem*, 398.

*mentum super «Regimen Salernitanum». Breviarium Practicae. – Compendium Regimenti acutorum. – Cautelae Medicorum. – Tractatus de dosibus theriacalibus. – Antidotarium. – Liber de vinis. – Tractatus de aquis medicinalibus. – De Epilepsia, etc., etc. – Importancia de Arnaldo en la Higiene y en la Medicina Práctica. – Aplicación de la esponja marina a la curación del bocio».*²¹²

Arnaldo tampoco faltó en la obra *Antología de Poetas Líricos Castellanos*. Allí Menéndez Pelayo le citaba en una nota que aclaraba el uso del término *Goliardo*, que era un término «desconocido en Castilla, pero no en Cataluña», y usado por Arnaldo de Vilanova «en el Razonamiento que hizo en Aviñón ante el Papa y Cardenales en 1309, ms. del Archivo de la Corona de Aragón, publicado en mis *Heterodoxos Españoles I*, 754».²¹³

Menéndez Pelayo quiso además subrayar los avances que había habido en los estudios sobre Arnaldo desde sus primeras investigaciones en una de sus últimas publicaciones, la segunda edición de la *Historia de los Heterodoxos españoles*²¹⁴ de 1911. En las «Advertencias preliminares», fechadas en Santander en julio de 1910, Marcelino señaló varios textos: «las extensas y eruditas monografías de Hauréau y Littré sobre Arnaldo de Vilanova y Raimundo Lulio»²¹⁵ que se habían publicado respectivamente en los tomos XXVIII y XXIX de la *Histoire Littéraire de la France* en 1881 y 1885; los documentos publicados por Enrique Finke²¹⁶, profesor de Friburgo, «primero en su libro Bonifacio VIII, después en sus *Acta Aragonensia*»; los documentos descubiertos por D. Roque Chabás²¹⁷ y por su «fraternal amigo»²¹⁸ D. Antoni Rubió i Lluch,²¹⁹ catedrático de la Universidad de Barcelona.²²⁰

212. *Ibidem*, 427.

213. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Antología de Poetas Líricos Castellanos*, tomo XI, Madrid, Librería de Perlado, Páez y Compañía (Sucesores de Hernando), 1903, 33.

214. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, Segunda edición refundida, Tomo I, Madrid, Librería general de Victoriano Suárez, 1911.

215. *Ibidem*, 33.

216. Heinrich FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz VIII*, Münster, Druck und Verlag der Aschenдорffschen Buchhandlung, 1902. Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia*, vol. II, Berlin und Leipzig, Walter Rothschild, 1908.

217. Roque CHABÁS, «Testamento de Arnaldo de Vilanova», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Tomo 28 (1896), 87-90. Véase también Roque CHABÁS, «Arnaldo de Vilanova y sus yerros teológicos», *Homenaje a Menéndez Pelayo en el año vigésimo de su profesorado. Estudios de erudición española con prólogo de Juan Valera*, Tomo II, Madrid, Librería General de Victoriano Suárez, 1899, 367-382.

218. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, Segunda edición, 1911, 33.

219. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Palau de la Diputació, 1908.

220. También Antoni Rubió i Lluch habló de «la fraternal amistad» que le unió a Menéndez Pelayo «durante ocho lustros y que solo ha podido desatar la muerte», en su *Discurso en elogio del Dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo: leído en la solemne sesión pública que la Universidad de Barcelona dedicó a honrar la memoria de aquel ilustre escritor y antiguo discípulo suyo, el día 18 de mayo de 1913*, s.n., 1913, 6.

Recordó además que, en las fechas en las que escribía la Advertencia a la segunda edición de los *Heterodoxos*, se estaba publicando en la revista *Estudis Universitaris Catalans*²²¹ «el cartulario de cuantos documentos impresos o inéditos se conocen relativos a Arnaldo»,²²² y que en los últimos años habían aparecido tesis que no le estudiaban solo como médico, como la de Emmanuel Lalande (Marc Haven)²²³ en 1896, sino también como político y teólogo laico, como la de Paul Diepgen²²⁴ en 1909.

Es decir, Menéndez Pelayo²²⁵ fue siguiendo a Arnau, autor sobre quien tenía fama y autoridad,²²⁶ hasta sus últimas publicaciones, bien es cierto no siempre dedicándose directamente a él como en su juventud, pero sí actualizando sus *Heterodoxos* con las investigaciones más recientes sobre su obra y su figura, y convirtiendo, de esta manera, su labor sobre Arnau en el trabajo de toda una vida.

221. Ramon d'ALÒS-MONER, «Colecció de documents relatius a Arnau de Vilanova», *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909), 47-53, 140-148, 331-332, 447-449, 531-534. Ramon d'ALÒS-MONER, «Colecció de documents relatius a Arnau de Vilanova», *Estudis Universitaris Catalans*, 4 (1910), 110-119, 496-498.

222. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*, Segunda edición, 1911, 33.

223. Emmanuel LALANDE, *Arnaud de Villeneuve, sa vie et ses oeuvres*, Paris, Chamuel, 1896.

224. Paul DIEPGEN, *Arnald von Villanova als Politiker und Laientheologe von 1299 bis Herbst 1308*, Berlin und Leipzig, Walter Rothschild, 1909.

225. Según los estudiosos contemporáneos, Menéndez Pelayo y Hauréau representan la primera generación de arnaldistas, mientras que Finke, Diepgen, Rubió i Lluch, d'Alòs-Moner, etc. pertenecen ya a la segunda. Véase al respecto Francesco SANTI, «Orientamenti bibliografici per lo studio di Arnau de Vilanova spirituale. Studi recenti (1968-1982)», *ATCA*, 2 (1982), 371-395; y también MENSA, PUIG, RUIZ SIMON, «2. Els estudis sobre Arnau de Vilanova», 27.

226. En la correspondencia de Menéndez Pelayo hay una carta que indica que Menéndez Pelayo era considerado por sus contemporáneos un conocedor fiable de Arnau de Vilanova. Se trata de la carta que el 14 de noviembre de 1908 Luis Farando de Saint-Germain [Lluís Farau de Saint-Germain] escribió a Menéndez Pelayo desde Barcelona para pedirle unos datos sobre Arnau para su edición del *Rahonament* (EMP 19, 865).

Michael McVAUGH
University of North Carolina at Chapel Hill
mcvagh@live.unc.edu

THE NACHLÄSSE OF ARNAU DE VILANOVA

Abstract: A variety of evidence indicates that at his death in 1311 Arnau de Vilanova left copies or drafts of his medical writings among his papers in the various centers where he had lived and worked. Many of them had never circulated in his lifetime, and are still unpublished. The detailed inventory of his possessions in Valencia (his early home) made in 1318 demonstrates this directly. There is strong indirect evidence that the same was true in Montpellier, where he had lived and taught for so long: the authenticity of unique copies of works ascribed to him and found together in a Munich manuscript is confirmed by his own citations of them in well-known works or by their thematic and verbal overlap with others of his genuine writings, which suggests that they descend from papers found in Montpellier by his executors. Evidence of another sort from a Paris manuscript indicates that some of its contents descend from Arnau's personal copies of some of his known works, discovered at Montpellier after his death and recopied by admirers. Comparable arguments are used to propose that still other texts on which he had begun to work in Sicily in 1310-1311 were inherited by his surgeon-nephew Joan Blasi in Naples and thence passed, still incomplete, into European circulation. Recognizing how chance has in this way brought about the survival of so many genuinely Arnaldian writings implies that the rarity of a text ascribed to him is by itself no good argument against its authenticity.

Keywords: *Nachlass*, Conesa, Montpellier, Valencia, inventory.

THE NACHLÄSSE OF ARNAU DE VILANOVA

Most of the medical writings ascribed to Arnau de Vilanova that have been judged to be authentic fall at one end or another of a spectrum: at one end, they exist in many manuscript copies and are referred to in other members of the group (e.g., the *De intentione medicorum*); at the other, they exist in comparatively few or no manuscripts and are never mentioned in Arnau's other writings (e.g., the *Regimen Almarie*). This paper will present evidence that many of the texts in the latter group seem to be *Nachlässe*, works that had not been prepared for «dissemination», were unfinished or not polished to Arnau's satisfaction and so were not circulated by him, but were found among his papers when he died and were circulated to a limited extent by friendly editors. The evidence further suggests that this may have happened repeatedly, carried out quite independently at different places under the direction of different «editors» who all valued his work and wanted to share it with the public: I will propose that some of these materials seem to have been discov-

ered at his property in Valencia, others in his residence in Montpellier, others perhaps in Barcelona, and still others in Sicily (these last being texts on which he had been at work at the time of his death in 1311). If these conclusions are correct, they testify to the widespread admiration that was felt for Arnau the physician by his friends during his lifetime. But it also means that the present-day rarity of a text that happens to be ascribed to Arnau is no secure indication that it is unauthentic, and I will try to suggest possible ways to distinguish between texts that are likely to be from his *Nachlässe* and texts mistakenly or ambitiously ascribed to him by later figures.

Valencia

Arnau de Villanova is reported to have died on 6 September 1311.¹ Just four months later his executors had begun the complicated process of settling his estate, recording the seventeen volumes of theological writings that he had left in the Barcelona *hospitium* of his disciple, the apothecary Pere Jutge, and partially describing their contents. The next month, in February 1312, his chief executor Ramon Conesa continued the task by drawing up a tentative inventory of the items found in Arnau's home in Valencia; chests containing a large number of his books and papers had been left with Valencian friends and were inventoried separately, and in August 1318 Conesa eventually combined the two as he summed up his work in a wonderfully detailed document that has been of inestimable value to Arnauldian scholars.² In the intervening half-dozen years Conesa had persevered in his task, travelling to Marseille and to Montpellier to arrange for inventories to be made of what Arnau had left behind in each place. Everywhere he had then to ensure that specified items went to beneficiaries designated under Arnau's will, or were sold to swell the estate. Conesa spent more than two years on his travels, and eventually wound up the estate in 1318.³

Valencia provides us with an instance of a *Nachlass* – the only one – where we can positively identify its size and contents, including the books and papers that Conesa found in Arnau's Valencian properties and inventoried. They include his personal copies of several unquestionably authentic works.

1. Fidel FITA, «Arnaldo de Vilanova. Sitio y fecha de su defunción», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 31 (1897), 313-314.

2. The inventory of 1318, which also includes an account of the materials left in Barcelona with Pere Jutge, was published by Roque CHABÁS, «Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Vilanova», in *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 9 (1905), 189-203. I have corrected a few mistaken readings after examining the original document: Arxiu de la Catedral de València, perg. 7430 (Olmos 1410).

3. The final settlement is published in Ramon D'ALÒS, «De la marmessoria d'Arnau de Vilanova», in *Miscel·lània Prat de la Riba*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1923; I, 289-306.

For example, «7. Expositio primi alforismi Ypocratis». This is evidently the text of Arnau's lectures to his Montpellier students in spring 1301, in which he used the first Hippocratic aphorism – «Ars longa vita brevis» – to introduce them to some of the problems they would encounter in medical practice. It was Arnau's swan song as a teacher: only a few weeks later he would leave for Anagni to defend his theological views before Boniface VIII, and future events left him with no chance to prepare his draft for publication. No manuscript of his text survives. What has been edited in *AVOMO* 14 has been reconstructed from scattered fragments, probably dispersed from his papers when Conesa disposed of them.⁴

Other examples are *De intentione medicorum* (#39: the manuscript actually reads «institutione»), the *Regimen* for Jaume II (#346), and the *Speculum medicine* (#29). The first of these was written in the early 1290s, the other two probably in the period 1306-1309, and all three can be found today in many copies. But two other works in the inventory that have been also ascribed to him are much rarer today. One is «315. Item quemdam libellum in papiro qui incipit *Exercitus non debet* et est ibi parum scriptum». There is good reason to think that this is the work with that incipit that was printed in the sixteenth century as the *Regimen castra sequentium* and that has been edited from three late manuscripts in *AVOMO* 10.2, which its editors propose was prepared by Arnau for King Jaume at the siege of Almeria in 1310.⁵ The text is only about 400 words long – «ibi est parum scriptum», indeed. One might imagine that Arnau had left a copy of the little essay at his Valencia home on his way back to Barcelona – Valencia was the staging area for the siege, and naval communications were frequent.

The other item in the Valencian inventory that has been accepted as Arnau's work is «99. Item unus quaternus qui incipit *In morbis*». This presumably corresponds to the commentary on Hippocrates' aphorism II.34, which is printed in the sixteenth-century editions of Arnau's works but of which not one manuscript is known today; the printed text begins with the first words of the aphorism, «In morbis minus», by which it was customarily referred to. Arnau does not refer to this commentary in his known writings, and we should probably imagine it to be an academic exercise that he did not go to the trouble of preparing for publication – unlike the commentary on Aph. I.1, which was vastly more ambitious.

These two examples recorded from Valencia suggest possible reasons why certain kinds of Arnaldian writings that survive were never widely distrib-

4. ARNAU DE VILANOVA, *Expositio super aphorismo Hippocratis «In Morbis Minus»; Repetitio super aphorismo Hippocratis «Vita brevis»*, ed. curated by Fernando SALMÓN and Michael R. McVAUGH (*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia [AVOMO]*, 14), Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera 2015. The dating of the work is established at 266n3.

5. ARNAU DE VILANOVA, *Regimen Almarie*, ed. curated by Lluís CIFUENTES and Michael R. McVAUGH (*AVOMO*, 10.2), Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera 1998.

uted: either, like the *Regimen Almarie*, they were composed late in his life at a moment when he did not have the time or opportunity to prepare them for publication; or, like the commentary on Aph. II.34, they were routine academic productions that for whatever reason he did not feel were important enough to publish. In these cases, he retained copies in his Valencian home, and when they turned up his friends saw no reason not to make them known to other admirers.

If we look through the Valencian inventory more closely, we will find a considerable number of other texts that are unidentified but might also have contained his own work. To give only a few examples:

- 74. Item XIII quaterni scripti in latino papirei
- 100. Item tres quaterni in medicina in pergameno
- 143. Item volumen de operibus magistri in latino cum postibus albis

And tantalizingly, «310. Item quatuor quadernos in pergameno et videtur de philosophia» — there is simply not enough in these examples to identify them concretely. But one of these unidentified citations can take us a little further: «42. Item expositio unius antiforismi tenuis et certe diete» — those last words are the title of Aph. I.11. This therefore is a commentary on that aphorism, and the likeliest possibility is that Arnau was the author and kept a copy, as he did of his commentary on II.34, but that it has apparently not survived. If an anonymous commentary on I.11 should one day surface in some library, the possibility of Arnau's authorship should be explored.

What would ordinarily have happened to such miscellaneous items in an estate? The religious books in Arnau's library — theological, patristic — had been specifically willed to institutions or poor scholars who could make use of them, but his will said nothing about his medical texts, much less about his own loose medical papers.⁶ Conesa would have tried to sell any of them for whatever he could get to benefit the estate, and indeed a number of medical items listed in the Valencian inventory also turn up in the separate list of items that in his final report he reported having been able to sell: Arnau's own copy of his *Speculum medicine* (inventory #29) had brought in 30 s.; Galen's *De interioribus* (#37), 15 s.; the *Chirurgia* of Teodorico Borgognoni (#70), 6 s.⁷ But Conesa did not identify everything that he sold: for example, something he described merely as «plures pecie in papiro scripte super medicina» sold for 12 s., whatever it may have contained, and at least one collection of writings may have been given away: «alia quaternula quorum nomina ignorantur tam in pergameno quam papiro scripta que sunt parvi valoris que extimari non

6. Arnau's will of 13 kal. Aug. 1305 was published by Roque CHABÁS, «Testamento de Arnaldo de Vilanova», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 28 (1896), 87-90.

7. D'ALÒS, «Marmessoria», 304.

possunt propter eorum precii modicitatem licet in inventario continerentur».⁸ Thus Arnau's short medical writings and drafts, if any, would probably have ended up distributed widely among Valencian buyers who had a casual interest at best in their content, especially since Conesa appears to have been given the right to sell for himself or give away the unsold residue to make up for certain expenses of his executorship.⁹

Montpellier

I began to think seriously about Arnau's *Nachlässe* as a significant genre when Fernando Salmón and I began to study the text *De parte operativa* published in Arnau's *Opera*, in preparation for a modern edition. It gradually became apparent to us that the text as printed was almost certainly not an integral work, internally coherent – it appeared to be composed of four distinguishable sections, of which the first and last bore little obvious relation to the two much longer middle ones. Yet the title in the printed editions was referred to several times in the *Speculum medicine* as forthcoming, as though it were a single work of Arnau's own composition, as indeed parallelisms between passages seemed to confirm.

Only a single manuscript of *De parte operativa* is known – Munich 7576, of the 15th century – and in this manuscript the first of the four sections just mentioned is actually separated spatially from the rest of the text, giving the appearance of being a separate work. This and other considerations finally led us to conclude that parts 2 and 3 of the printed text were drafts of material meant for a *Pars operativa* that Arnau was planning to complete, a text that would cover pathology from head to toe, but that when he left for Messina was left incomplete with his other papers at Montpellier, where in 1309 he had been simultaneously at work finishing the *Speculum*; and that parts 1 and 4 were independent elements in a Montpellier *Nachlass* that had been gathered up all together after he died, presumably by his executors. Editors later put them into circulation, jumbling them together, and subsequent copyists usually supposed that they were all part of the same work and copied them all together.¹⁰

8. *Ibid.*, 306.

9. I am following the interpretation of D'ALÒS, «Marmessoria», 295: «També declaren que En Conesa pot disposar com millor li sembli d'alguns poc objectes que no han estat venuts i que són ací inventariats». He seems to be basing this on the less explicit statement made by the court, after releasing Conesa from all further obligations as executor, that, nevertheless, «... declaramus quod dictus Raymundus remaneat in manumissoria predicta exequenda et bona predicta que fuerunt dicti magistri tenere et administrare» («Marmessoria», 303).

10. The evidence for this, and the reasoning behind these conclusions, is laid out in the introduction to ARNAU DE VILANOVA, *De parte operativa*, ed. curated by Fernando SALMÓN and

There is no need to imagine that his executors came upon the papers they collected and called the «Pars operativa» purely by accident as they were sifting through his Montpellier *Nachlass*; I suspect that they were looking specifically for a work by that specific title. Arnau had a habit of announcing what he was working on at the moment, even boasting about it, before it was complete. That was what had led Jaume II to keep pestering his physician in the summer of 1308, asking for a copy of the promised *Speculum medicine*, while it was still very much a work in progress.¹¹ That was what had also led Clement V to beg from anyone at all, just five months after his former physician had died, news of the *valde utilem librum super medicinam practicam quem nobis frequenter dare nobis promisit* but that Arnau had never sent him – and may never have completed.¹² Indeed, this could even have been a reference to the *Pars operativa*, as Sebastià Giralt has suggested.¹³ For I feel sure that, at the same time that Arnau was composing the *Speculum*, he was bragging to his Montpellier acquaintances, not just about that work on medical theory, but about the parallel treatise on operative medicine that he was preparing to accompany it. The *Speculum* was already being read and studied at Montpellier by 1310, not long after Arnau's departure from the town, and readers would have found in it a number of quotations from the *Pars*, as if the latter were already a finished work;¹⁴ they would certainly have told his executors to expect to find it among his papers.

It is notable that CLM 7576 is a composite manuscript. It has three constituent units, each of which contains works all attributed to Arnau, though none with great security (the *Antidotarium* and *De venenis* are there in part 3), and many of them are otherwise unknown. Realizing this, it was natural for us to wonder whether part 2, which in addition to the *Pars operativa* texts contained two other unknown scholastic *questiones*, as well as an incomplete text ostensibly on the *res naturales*, might actually all hold genuinely Arnaldian writings that have come down to us together as a whole from the original Montpellier *Nachlass*. One of those *questiones*, entitled *de generatione febris*, seemed to be a good test case, since several decades ago Luis García Ballester called attention to Montpellier's debate in the 1290s over the nature of fever and to Arnau's contribution to the debate in his *Commentum* on the Galenic

Michael R. McVAUGH (*AVOMO*, 8), Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera, in press.

11. ANTONI RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908, 45-46 (no. XXXVI, of 1 July 1308); *ibid.*, p. 49 (no. XXXVIII, of 15 August 1308).

12. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, vol. 1, 56-57 (no. XLIV, of 15 March 1312).

13. SEBASTIÀ GIRALT, «Cap a l'edició crítica de la *Practica summaria* d'Arnau de Vilanova», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 30 (2011-2013), 255-291, at 259-260.

14. ARNAU DE VILANOVA, *Speculum medicine*, ed. curated by Michael R. McVAUGH (*AVOMO*, 13), Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera 2019, 369.

work *De malicia complexionis diverse* (edited in AVOMO 15).¹⁵ A transcription and study of this *questio* showed immediately that *De generatione febris* was unquestionably a genuine work of Arnau: its metaphors, its language, its conclusions, all prefigured similar ingredients in Arnau's *Commentum*, and revealed that it was a kind of first draft of the later and more ambitious commentary.

This naturally encouraged a closer study of the second *questio* in this section of the Munich manuscript, *De temporibus morbi*, which examines rules suggested by Hippocrates and Galen for deciding whether an illness was gathering strength (in *augmentum*) or had passed the crisis so that the patient was on the way to recovery (*declinatio*). There are no exact parallels with other Arnaldian works, of the sort that there are in the case of *De generatione*, but there are a number of convincing indications of his authorship of *De temporibus*: its association in the manuscript tradition with other genuinely Arnaldian texts; the likely date of its composition (in the 1290s); its verbal hints of being by an author to whom the Montpellier faculty's language and writings came naturally; and its consistency with Arnau's own known writings, traits, and interests. I myself am convinced that the *De temporibus* is also a genuinely Arnaldian work.

And recently, as is explained in another paper from this *trobada*,¹⁶ Sergi Grau has identified the last work in this second section of the Munich manuscript – which seemed superficially to be a fragment concerning the *res non naturales* and is also attributed there to Arnau de Vilanova – as a portion of the *Libellus de conservacione visus* supposed to have been drawn up by Arnau for Pope Clement V about 1308. The question of its authenticity may be explored further; but what could have been more natural than that on returning to Montpellier from Avignon Arnau should have lodged his own copy of the *Libellus* with his other miscellaneous writings, before returning to the task of desperately trying to finish the *Speculum medicine* and the *Pars operativa*? The *Speculum* was eventually finished, of course, but the *Pars operativa* was not, so that its fragments were left behind in Montpellier together, perhaps, with the *Libellus*, but certainly with other uncirculated writings, when Arnau left on his final travels, for his executors to find there after his death. We know that Ramon Conesa arranged for an inventory of Arnau's Montpellier *Nachlass*, though it has never turned up;¹⁷ if the actual document is ever discovered, I

15. ARNAU DE VILANOVA, *Commentum supra tractatum Galieni De malicia complexionis diverse*, ed. curated by Luís GARCÍA BALLESTER and Eustáquio SÁNCHEZ SALOR (AVOMO, 15), Barcelona, Universitat de Barcelona, 1985.

16. Sergi GRAU, «El *Libellus de confortacione visus secundum sex res non naturales* atribuït a Arnau de Vilanova», in this volume.

17. «Visis etiam inventariis factis per dictum Raymundum de bonis que invenit fore dicti magistri Arnaldi, quondam, in principio sue administracionis tam in civitate Valencie, Massilie, Barchinone quam in Montepesulano»; D'ALÒS, «Marmessoria», 298.

would expect the works contained in this second section of Munich 7576 to be listed there.

I have one more text to propose as a genuine work of Arnau's that was discovered – very probably also at Montpellier – after his death. For more than twenty years I have been studying his translation of Avicenna's work on cardiac medicines, which he entitled *De viribus cordis*, while planning an edition of the work that would be accompanied by a transcription of the Arabic original, and now, with the enormous help of Gerrit Bos, a comparative Arabic-Latin text is nearly complete. The Latin version was tremendously popular; I began my work with a sample collation of one chapter as it appeared just in the fourteenth-century manuscripts – and there were over twenty-five of them! It is a very constant text, with little apparent variation from one copy to the next, and eventually I narrowed my choice of witnesses to just five manuscripts; I collated them all in their entirety, and then compared them with the Arabic. And I discovered to my astonishment that one was in fact subtly different from the other four and was closer to the Arabic; in the end I concluded that it preserved Arnau's original version of the translation, one that he had subsequently revised. All the other dozens of surviving manuscripts are of the revision; the text in this manuscript (Paris, BN lat. 6949) is unique. Moreover, every other manuscript declares that the translation was made in Barcelona; the Paris manuscript is silent about where it was produced. I began to think it not unlikely that Arnau had prepared this Paris version in Valencia before he came to serve King Pere in Barcelona in 1281, and that the version that went into circulation was one that had been revised there, to then be spread across Europe; but that Arnau kept the manuscript of his original version with him, and that it was discovered, like so many other writings, after his death, probably in Montpellier, for the Paris manuscript was copied in Montpellier in the second quarter of the fourteenth century.¹⁸

This initial speculation approached conviction once I considered the contents of the Paris manuscript more closely. (Table 1 gives a tabular picture of those contents.) I had used the same manuscript in 1981 when I was preparing an edition of Arnau's translation of Galen's *De rigore*, and at that moment I had noted with surprise that it contained a partial as well as a complete text of Arnau's translation of that work. The complete text of *De rigore* occupies fols. 107r-114v in the codex. The codex also contains a copy of his translation of *De viribus cordis* that begins on fol. 88 and ends on fol. 100, but is interrupted on fols. 93-95v by the second half of *De rigore*, written in the same hand. I soon established that the text of this insertion was virtually identical with the complete text that followed a little later in the manuscript, and that they must both have been copied from the same source, so that it did not affect my edition, and I simply noted the curious fact without thinking further about

18. ARNAU DE VILANOVA, *Translatio libri Galieni de rigore*, ed. curated by Michael R. McVAUGH (AVOMO, 16), Barcelona, Universitat de Barcelona 1981, 42-43.

it. But editing *De viribus cordis* has now made it more important to answer the obvious question: why should an extract from the end of *De rigore* have been inserted into what appears to be the unique surviving copy of Arnau's first version of *De viribus cordis*?

In the light of what we are beginning to appreciate about Arnau's scattered *Nachlässe*, a likely answer is that among the papers discovered by his executors within his possessions post-mortem at Montpellier were his personal copies both of the original *De viribus cordis* version and of *De rigore*; they would not have been bound, and would still have been in loose gatherings. The executors decided on their circulation and gave the gatherings to a scribe to be copied, one after the other, but the sets of gatherings somehow became confused, so that material from *De rigore* became inserted into the sequence of *De viribus* gatherings prepared for copying – if the originals had been written in the same hand, as is not unlikely, the mistake would have been all the easier to make. The scribe discovered the mistake only at the end of *De rigore* (where the *explicit* named the text that he had been copying), wrote *vacat* throughout from the beginning to the end of the insertion, and continued on, picking up *De viribus* where he had left it and completing it. I can see no other likely way of explaining this curious arrangement.

But there is a further twist to the story. Having completed the text of *De viribus* (now comprised on fols. 88ra-93ra, 96ra-100rb of the Paris manuscript), our scribe did not then turn back immediately to work on *De rigore*: instead, he next proceeded to copy out yet another work of Arnau's, *De humido radicali* (on fols. 100va-107ra), and only then rounded off his task with the complete text of *De rigore* (which incidentally proved to be the best of the known copies). The text of *De humido radicali* is also of considerable interest. When that work was edited for AVOMO in 2010, eight copies of the text were known, but the version in the Paris manuscript clearly stood apart, textually, from the other seven, and preserved the best readings.¹⁹ Furthermore, it had been annotated by someone closely familiar with the Montpellier environment in Arnau's day: a glossator's note (fol. 107ra) added to Arnau's concluding statement in the text that he knew only one intelligent professor at that school reads «scilicet magistrum Ermengaldum» – that is, Arnau's nephew Armengaud Blaise. As a text of particular excellence, copied at Montpellier and circulating among informed readers there in the first part of the fourteenth century, might it not be that this version of *De humido radicali* too, as well as the two other Arnaldian texts copied with it, *all* descend from Arnau's personal copies of those works? and were commissioned to be made from Arnau's own materials discovered in his *Nachlass* at Montpellier? While we

19. Sebastià Giralt has subsequently identified two further manuscripts of this text, Innsbruck 455 and Dresden C. 278; see Sebastià GIRALT, «Nous manuscrits de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova», *Asclepio* 72 (2020), p. 313.

wait, hoping to find Conesa's inventory of Arnau's Montpellier possessions, I am prepared to believe it.

As I explained above, in the case of Munich 7576 it was the perception that one of the works it contained (the *Pars operativa*) was part of Arnau's Montpellier *Nachlass* that led to the discovery that other texts found there, like the *Questio de generatione febris*, were genuinely Arnaldian and part of the same *Nachlass*. Now in Paris MS 6949 we have found three texts that again seem likely to have descended from a common *Nachlass*: could the other texts in that codex have had the same origin? There are only two of them. The codex begins with a copy of Averroes' *Colliget*, which Arnau was instrumental in introducing into Montpellier. Could this copy in the Paris manuscript derive from Arnau's own copy, found among his papers? It is at least a possibility worth considering.

Even more tantalizing is the remaining work in the codex, a very brief and almost unknown work on laxative medicines which is also attributed to Averroes, though I have not yet come upon the original version. What is particularly thought-provoking is the *explicit* at its end:

Here end the general articles useful for laxative medicines [composed] by the great ... Averroes, translated from Hebrew into Latin by master Johannes de Planis of Réalmont in the diocese of Albi near Toulouse in 1304 —translating at that time as master «Mayno» but afterwards known as «Johannes», becoming a Christian during the expulsion of the Jews from the kingdom of France.²⁰

Under the circumstances, it is not unimaginable that, interested in Averroes as he was, Arnau came upon this text while living in Montpellier 1307-1310 and had a copy made for himself that was still among his papers when he died far away from that city in 1311.

But this is obviously a dangerous game. It is one thing to infer cautiously, as I did earlier, that unfamiliar works ascribed in manuscript to Arnau are authentic and derive from copies found among his *Nachlass* when we can use his own references to them or other independent citations, combined with their closeness of thought and language to his other works, to support our conclusions (though different scholars may accept them with varying degrees of conviction). It is quite a different matter to judge that a work by another author was part of his possessions simply because its dating and content seem appropriate to him and it has been found with other works that can be much more confidently recognized as having been among his miscellaneous papers. We have to acknowledge that whatever items eventually come to be accepted

20. «Expliciunt articuli generales proficientes in medicinis laxativis magni abeloys id est averoys translati ex ebreo in latinum per magistrum Iohannem de Planis de monte regali Albien. dyoc. apud Tholosam anno domini m° ccc° iiii°, interprete magistro Mayno tunc temporis iudeo et postea dicto Iohanne, converso in Christianum in expulsione iudeorum a regno francie»; MS Paris, BN lat. 6949, fol. 86vb.

as part of Arnau's *Nachlass*, their content will then inevitably be used to shape how later scholars approach their own study of his life and thought. Making a positive judgement in these cases is a responsibility not to be taken lightly, however much we would enjoy it.

Messina – Naples

As we have seen, some elements in Arnau's various *Nachlässe* were finished works that he had not yet had occasion to put into circulation (for example, the *Regimen Almarie*); others were academic exercises that he seems to have held back but that were circulated by later editors (his Hippocratic commentaries, the *Questio de generatione*). Furthermore, it seems that some works that have long been accepted as genuinely Arnaldian works were also part of the *Nachlass*. They were preliminary drafts that Arnau was working on but were still unfinished when he died, like the *Pars operativa*, but in this case drafts that were discovered and were deliberately reworked or expanded by Arnau's friends so that they could be published under his name; these works have to be «deconstructed» from their present form to be appreciated for what they might have looked like at his death. I have argued elsewhere that this was the case with the works printed under the titles of *Antidotarium* and *De venenis*.²¹ The story of their history that I have previously presented at greater length is as follows. In late 1310, in disfavor with Jaume II, Arnau moved to the Sicilian court of Frederic III at Messina, bringing with him a copy of the great *Speculum medicine* that he had completed just a year before. Here he began to work on an *Antidotarium* and to collect information for a second treatise on poisons. His Sicilian patron sent him as an ambassador to Robert of Naples across the straits in Italy, where fortuitously Arnau's nephew Joan Blasi happened to be the royal surgeon, and as a result Arnau came into repeated contact with Niccolò da Reggio, then at the beginning of his career as a translator of Greek medical writings into Latin. Here in Naples Arnau had the opportunity to see and even copy some of Niccolò's work. He introduced a portion of Niccolò's translation of the Hippocratic *De lege* into his draft of the *Antidotarium*, and he copied out portions, perhaps all, of Niccolò's translation of the last seven books of Galen's *De simplicibus medicinis*, noting some of its material for use in his *De venenis*.²²

21. Michael McVAUGH, «Two Texts, One Problem: The Authorship of the *Antidotarium* and *De venenis* attributed to Arnau de Vilanova», *Arxiu de Textos Catalans Antics* 14 (1995), 75-94.

22. Michael McVAUGH, «Arnau de Vilanova in Naples», in *Arnaldo da Villanova e la Sicilia*, ed. Giuseppe PANTANO, Palermo, Officina di Studi Medievali 2017, 77-87. In this paper I argued (among other things) the likelihood that Arnau's quotations in 1310-1311 from Latin translations of Hippocrates' *De lege* and the later books of Galen's *De simplicibus medicinis* can be explained by his meetings with the translator Niccolò da Reggio at the court of Robert of

Arnau died in the summer of 1311, and it appears that the materials he left behind in Sicily passed to his nephew in Naples —or perhaps Arnau had left them there intending to work on them further when he returned. Not surprisingly, they must never have come to his executor's attention. Some time later Joan Blasi left Naples to return to his family home in Marseille where he became a successful merchant, dying in 1341. A ledger from 1329 records Joan's ownership of a number of medical works – the *Speculum* of Arnau, the last seven books of Galen's *De simplicibus medicina*, and other «writings on different sciences» –, which makes it seem probable that he had brought his uncle's Neapolitan *Nachlass* back from Naples with him.²³ Internal evidence indicates that Arnau's disciple Pere Cellerer (Petrus Cellerarius) later extended the *Antidotarium* and *De venenis* texts for circulation under Arnau's name.²⁴

* * *

In the twenty years after 1290 Bernard de Gordon and Arnau de Vilanova can both be found teaching at Montpellier, both composing a series of ambitious medical works; the two are unique among the dozen or so masters who were teaching there, and I have come to imagine a growing competitiveness between them, not perhaps an entirely friendly one, each provoking the other: Arnau writes a seminal work on medicinal degrees, and Bernard follows with

Naples at that time, suggesting that Niccolò may well have been the hitherto unidentified translator of those works.

In her article «Hippocrates' Law in the Middle Ages with the Edition of the Latin Translation and the Revision», *Early Science and Medicine* 23 (2018), 299-329, Stefania FORTUNA argues on purely textual grounds that the medieval translation of *De lege* was made by Bartholomeo da Messina, half a century earlier. I find it quite incomprehensible that although she actually cites the above-mentioned paper in which I argue for the likelihood of Niccolò's authorship of these Hippocratic and Galenic works on the basis of historical evidence, she astonishingly fails entirely to respond to my historical argument or even to acknowledge that I have a different opinion from hers, saying no more than that «McVaugh has demonstrated that Arnold knew about the earliest translations by Niccolò da Reggio» (p. 305), which entirely begs the question. Future scholarship will no doubt explore the question of authorship more carefully, and will need to take all available evidence into consideration.

23. ARNAU DE VILANOVA, *Speculum medicine*, 373-374, gives the passage where the inventoried items are enumerated. Sebastià Giralt has recently pointed out that one of the religious works in the Blasi inventory, a «libre que tracta del passatge e de la terra d-otramar», is probably to be identified with an anonymous «Tractatus contra passagium in partes ultramarinas» that was independently attributed to Arnau by Josep Perarnau twenty years ago, and this of course further reinforces the likelihood that Arnau's Sicilian *Nachlass* passed to his nephew; Sebastià GIRALT, «Conversione e crociata nel profetismo di Arnau de Vilanova», in *Arnaldo da Villanova e la Sicilia*, ed. Giuseppe Pantano, Palermo, Officina di Studi Medievali 2017, 49-64, at 58.

24. Michael McVAUGH, «Petrus Cellerarius discipulus Arnaldi de Villanova», in *Comprendre et maîtriser la nature au moyen âge: Mélanges d'histoire des sciences offerts à Guy Beaujouan*, Geneva, Droz 1994, 337-350. GIRALT, «Nous manuscrits», has recently discovered independent evidence supporting Pere Cellerer's role in completing the *De venenis*.

a similar one half a dozen years later; Bernard caps his literary production with the great practical *Lilium medicine* in 1305, and Arnau responds with his great theoretical overview of medicine, the *Speculum medicine*, in 1308/9.

Bernard's long series of dated medical writings comes to an end with a work of that year, 1308, and we might guess that his death followed within the decade. Was there a Bernardian *Nachlass*, works that he had begun but left unfinished? It is perfectly possible, even likely, given his long productivity. Luke Demaitre has called attention to two compositions attributed to Bernard with great probability, a *Tractatus de tiriaca* and a *Tractatus de marasmode*, neither of which has been given his characteristic dated conclusion, and both of which echo themes developed by Arnau; Demaitre has tentatively dated them to the years after 1305, since neither of them is mentioned in the *Lilium* (Bernard, like Arnau, regularly referred to earlier writings in his compositions).²⁵ Montpellier colleagues might well have found these among Bernard's papers and decided to put them into circulation, exactly as I believe they did for some of Arnau's works.

However, Bernard was bound to lose the *Nachlass* competition, if we pretend that there was one, for from 1283 to 1308 his career – and his literary accumulations – were fixed in Montpellier. Arnau of course was not just a teacher, moored to one spot: he served bishops in Valencia, kings in Barcelona and Messina, and had permanent or temporary residences in them all where he wrote and published – and accumulated papers everywhere. And if the picture I have been building up is correct, it was not just his erstwhile Montpellier colleagues who valued his work and wanted it to circulate, it was admirers from Valencia and Aragon to Naples and Marseille who felt the same way about the different collections of Arnaldian materials that were brought to their attention; it is a tribute to the European reputation for medical excellence that had evidently grown up during his lifetime.

EPILOGUE

All of us who are scholars will leave our own *Nachlässe* to be dealt with after our deaths – xeroxed copies of manuscript leaves; typed copies of talks we gave to local audiences but never bothered to work into an article; notes for classes we taught; notes on books we read; transcriptions of manuscripts; preliminary versions of papers and texts that were eventually published in a new form; drafts of significant works that we had in hand, virtually complete, but had not yet offered to a publisher – all my readers will be familiar with the kinds of things we keep. It never occurs to us as active scholars to discard them —we might possibly need to consult them again, so if we have space for

25. Luke E. DEMAITRE, *Doctor Bernard de Gordon: Professor and Practitioner*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies 1980, 73-78.

them we keep them. After retirement we do occasionally think about throwing them away, but it seems so final, and we can still imagine circumstances in which their information might be useful; so they stay on their shelves indefinitely for someone else eventually to deal with after our death, someone who almost certainly will have no idea of what each set of papers relates to, no idea of when and why they were written or of how to assess their significance. We have left their disposal too late. If we had acted earlier, we could have identified materials in our papers that might have been of some use to a library or to a younger colleague, but we will no longer be in a position to care, and everything in our archive will almost certainly be destroyed unexamined. No one will be interested in sorting it all out.

I do not think it is fanciful to imagine Arnau in just such a situation as his life drew to a close. Among his papers there were partial drafts of incomplete works, fragments of important treatises he intended to bring to completion, copies of finished works that he had not yet arranged to publish, early academic exercises that he had never thought significant enough to publish – I have already suggested something of the variety of such materials that can be found in the sources. Some were still of active interest to him, but not all; some he had probably forgotten about entirely. The bulk of his *Nachlass* was almost certainly no longer of any great importance to him. And when he died, those papers that he left scattered all across Europe became merely meaningless scraps of writing.

I find it fascinating, and enormously impressive, that in Arnau's case there were evidently people everywhere who were deeply interested in him and anything that he had written – not just the popes and kings who we know avidly sought his works, but unnamed people who tried to identify these scraps and understand them for what they were, who ended up by transforming them from being merely miscellaneous fragments among a mass of other fragments to being identified as writings of particular significance and importance. No one is likely to do that for *us*. Each text had to be recognized for what it was, and in this process of intellectual recovery (if I may put it this way) the initially disorganized *Nachlässe* turned into one discovery after another, all brought into existence by Arnau's friends and admirers, men from Barcelona to Valencia, from Montpellier to Messina – men like Ramon Conesa and Pere Cellerer and many others whose names we will never know. It was they whose discoveries ensured that so much of Arnau's work would be made available for later scholars to read and study, rather than remain unidentified and even lost.

Our modern series of *trobades*, of which this was the fourth, strikes me as being a continuation of that activity of those fourteenth-century admirers – another collective effort, this one from colleagues across two continents and many nations. In these *trobades* we are doing very much as they did, though in different ways: identifying important features of Arnau's thought and spreading a better appreciation and understanding of his theological and medical

writings. Like our predecessors, we recognize the interest of all his works, even of those that Arnau himself did not take the trouble to publish.

If Arnau had been with us in these sessions, I think he would have been amused at our interest in his early ephemeral academic exercises discovered in his *Nachlass*, and apologetic at having failed to leave copies of his much more ambitious Galenic commentaries in places where we could easily find them – like that on *De morbo*, for example. He would have been astonished that it has taken so long for us to realize that he greatly admired Hippocrates as well as Galen, but delighted to find that we have discovered more of his commentaries on his *Parabole medicacionis* – would he be wishing, I wonder, that he could tell us that there were still others to be found?²⁶ Above all, I think our painstaking attention to the details of his life in 1300 and 1301 would have brought his own vivid memories of those dramatic months flooding back. If only he were able to share them with us! I am quite sure that Arnau would not always have seen himself as we have come to see him, but I cannot imagine that he would have been offended by our attention in these *trobades*, and I am convinced that he would have welcomed us into the company of his disciples.

26. On these themes, see the papers in this volume by Fernando Salmón, Sebastià Giralt, and Jordi Bossoms i Costa.

TABLE 1

MS Paris, BN lat. 6949	
1ra-84vb	Liber membucius qui latine dicitur Averoy. Quando ventilata sunt ... / ... ipsius lumine nostros oculos illuminare dignetur. Explicit collectorium Averoy.
85ra-86vb	Incipiunt canones Averoy qui debent considerari in dandis medicinis laxativis. Articulus primus. Articuli seu canones necessarii medicis ... / ... a natura et cibus est similis propinquus non longincus.
87r-v	[blank]
88ra	Incipit liber Avicenne de viribus cordis ... Creavit Deus ex concavitatibus cordis ... [<i>De viribus cordis</i> 1.1]
93ra	iunguntur. ut sua aperiendi ... simul causant [<i>De viribus cordis</i> II.1 breaks off here]
93ra	qualiter fiat rigor ... [<i>De rigore</i> begins here at AVOMO ed. 72 line 14]
95vb	... quemadmodum scitur ex libro ingenii sanitatis. Explicit liber G. de spasmo et iecticatione
96ra	Constrictiva medicina et inviscativa medicina ... [<i>De viribus cordis</i> II.1 picks up again here]
100rb	... dignatus est opusculum terminandi. Explicit [<i>De viribus cordis</i> ends]
100va	Incipit libellus magistri Arnaldi de villa nova de humido radicali ...
104vb	... pristinae quantitatis sunt nec minute [<i>De humido radicali</i> breaks off at AVOMO ed. 308 line 855 – eight blank lines end the column]
105ra	[eighteen blank lines begin the column; then <i>De humido radicali</i> resumes at AVOMO ed. 309 line 880] Restat igitur sicut primo ...
107ra	... perfecte cognoscere nisi unum. Explicit libellus de humido radicali. Incipit liber de rigore et tremore ...
114va	... quemadmodum scitur ex libro ingenii sanitatis. Explicit liber G. de rigore et spasmo

TAULES

Agraïm als autors dels estudis publicats en aquest volum llur col·laboració en la confecció d'aquestes taules. Agraïm també a Arnau Mensa la seva ajuda en la unificació i la revisió final de les taules.

I. TAULA DE REFERÈNCIES BÍBLIQUES

Després de cada referència bíblica (llibre, capítol i versicles, segons el cas) i dels dos punts (:) és indicada la pàgina o pàgines del present llibre on és citada.

Antic Testament

Gn 49,16-18: 226
Lv 25,29: 238
Ez 4,6b: 226, 229, 233
Jl 3,1: 28
Sl 68,18-19: 324
Pr 29,8: 322
1 Re 22,22: 229
Dn: 226
Dn 6,7: 236
Dn 7,25: 227, 235, 236, 237, 238
Dn 8,14: 209, 227
Dn 9,21-27: 228
Dn 9,27: 227
Dn 12,4: 229
Dn 12,6b: 230
Dn 12,7: 227, 230, 235, 236, 237

Dn 12,9-10: 229
Dn 12,11: 209, 226, 228, 230, 233, 235,
236, 237, 239, 240
Dn 12,12: 230, 239

Nou Testament

Mt 24,36: 228
Mc 13,24-25: 225
Mc 13,32: 225, 228
Lc, 16,6: 213
Jn 5,43: 230
Jn 15,15: 231
Ac 1,7: 228, 229, 231
2 Tes 2,3-4: 226
Ap: 226

II. TAULA DE FONTS MANUSCRITS

Aquesta taula de fons manuscrits conté les referències a documents d'arxiu o còdexs de biblioteca citats, però no les simples referències genèriques a biblioteques o arxius. Els nombres que consten després dels dos punts (:) remetent a la pàgina o les pàgines del llibre present on són citats els respectius fons.

AIS DE PROVENÇA
Bibliothèque Méjanès-Allumettes
Ms. 84: 294
Ms. 85: 294

BARCELONA
Arxiu Reial de Barcelona o Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)

- Cancelleria, Registre 5: 138, 139, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151
 Cancelleria, Registre 50: 184
 Cancelleria, Registre 116: 140, 180
 Cancelleria, Registre 117: 177
 Cancelleria, Registre 197: 177, 178
 Cancelleria, Registre 252: 177
 Cancelleria, Registre 334: 178, 181, 182
 Cancelleria, Registre 335: 140, 155, 156, 307
 Cancelleria, Registre 336: 307
 Cartes Reials, extra sèries, 922: 156
 Cartes Reials, Jaume II, 1965: 155, 187
 Cartes Reials, Jaume II, 4601: 176
 Cartes Reials, Jaume II, 10018: 156
 Pergamins de Jaume II, 1358: 139, 149, 150
 Pergamins de Jaume II, 1360: 149
 Pergamins de Jaume II, 1379: 177
- BERNKASTEL-KUES**
 St. Nikolaus-Hospital Cusanusstift
 Ms. 42: 213
 Ms. 222: 117
- BRUGES**
 Hoofbibliotheek Biekerf, Ms. 528: 294
- BUDAPEST**
 Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 405: 218
- CALAIS**
 Archives départementales du Pas-du-Calais, Comptes A, 161: 187
- CAMBRAI**
 Bibliothèque municipale, ms. A 918 : 250
- CAMBRIDGE**
 Cambridge University Library, Ms. Mm. I. 16: 213
- CARPENTRÀS**
 Bibliothèque Inquimbentine
 Ms. 313: 294
 Ms. 323: 263
- CASTELLÓ DE LA PLANA**
 Biblioteca de la Societat Castellonenca de Cultura, antic Ms. Sermonari, IV, 12, de l'Arxiu Històric Eclesiàstic de Morella: 169
- CIUTAT DEL VATICÀ**
 Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV)
 Borgh. 205: 217, 219, 220, 221, 227, 233
 Pal. lat. 1153: 79, 88
 Pal. lat. 1176: 120, 121, 122, 123
 Pal. lat. 1180: 40, 91-92, 120, 121, 122, 123
 Pal. lat. 1211: 120, 121, 123
 Pal. lat. 1229: 120, 121, 123, 124
 Reg. lat. 2000: 101
 Ross. 67: 68
 Vat. lat. 2369: 115
 Vat. lat. 3819: 241
 Vat. lat. 3824: 46, 140, 176, 185, 186, 212, 217, 219, 220, 221, 233, 240, 272, 305, 312, 314, 316, 319, 321, 325
 Vat. lat. 4450: 103
 Vat. lat. 4452: 100
 Vat. lat. 4454: 103
 Vat. lat. 4466: 103
 Vat. lat. 4797: 291
 Vat. lat. 5732: 272, 295, 307, 319
 Vat. lat. 5740: 272, 295, 307, 319
- Archivio Apostolico Vaticano (AAV)**
 Regestum Clementis Papae V, annus septimus, litterae 677a i 677b: 140
- CRACÒVIA**
 Biblioteca Jagelloniana, Ms. 781: 41, 100, 101, 103, 104, 106
- DRESDEN**
 Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek, C. 278: 341
- ERFURT**
 Universitätsbibliothek
 CA 2° 264: 120, 121, 122, 123, 124
 CA 4° 368: 112, 116
- GÖTTINGEN**
 Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Ms. Meibom 171: 71
- GÖTTWEIG**
 Stiftsbibliothek, Ms. 135 (142): 214
- GRAZ**
 Karl-Franzens-Universitätsbibliothek, Ms. 594: 71

- INNSBRUCK**
 Universitäts- und Landesbibliothek Tirol,
 Ms. 455: 40, 91-92
- LAON**
 Bibliothèque municipale, Ms. 414: 293
- LILLE**
 Archives départementales du Nord
 Troisième cartulaire de Flandre, pièce 43:
 173
 B 1563, n. 62: 175
- LLEIDA**
 Arxiu municipal, Fons municipal, reg. 1370:
 177
- LONDRES**
 British Library
 Harley, Ms. 3594: 68
 Royal, Ms 14 E V: 179
- LÜBECK**
 Stadtbibliothek, Ms. Med. 4° 10: 122
- MADRID**
 Biblioteca Nacional, Lligall L 34: 300
- MARSELLA**
 Archives de Marseille (AM), sèrie I.I. Livre
 de raison de Jean Blaise de Montepellier:
 142, 158,
- METZ**
 Bibliothèque-Médiathèque
 Ms. 173 (còdex actualment perdut): 40,
 89, 90, 91, 92, 289, 290, 292, 293,
 295
 Ms. 178: 287
 Ms. 277: 293
 Ms. 281: 293
 Ms. 284: 294
- MONTPELLER**
 Archives départementales de l'Herault, E.
 Dépôt AA4, Catulaire de la Communauté
 de Massillargues: 172
 Archives municipales, registres des notaires
 du Consolat BB1 (Jean Grimaut): 176
 Bibliothèque de l'École de Médecine
 Ms. 277: 289, 290
 Ms. 281: 290
 Ms. 318: 290
- MORELLA**
 Arxiu Històric Eclesiàstic de Morella, Ms.
 Sermonari, IV, 12 (cf. Castelló de la Plana,
 Biblioteca de la Societat Castellonenca de
 Cultura)
- MUNIC**
 Bayerische Staatsbibliothek
 Clm 62: 100, 101, 103, 107, 108
 Clm 77: 289, 292
 Clm 125: 290
 Clm 205: 288, 289
 Clm 207: 289
 Clm 257: 289
 Clm 353: 294
 Clm 363: 293
 Clm 411: 289
 Clm 456: 287, 288, 289, 290
 Clm 457: 291
 Clm 470: 287
 Clm 666: 71, 287, 288
 Clm 2848: 288, 291
 Clm 3074: 288
 Clm 3520: 289
 Clm 4634: 294
 Clm 5613: 294
 Clm 5905: 294
 Clm 7576: 40, 91-92, 120-123, 337-340,
 342
 Clm 7660: 294
 Clm 13020: 103
- OXFORD**
 Bodleian Library
 Ms. Ashm. 1384: 291
 Ms. Canon. Misc. 370: 214
 Ms. Misc. Lat. C 75: 215
 Ms. 3652: 292
 Corpus Christi College
 Ms. 177: 259
 Ms. 125: 289
 Ms. 177: 294
 Ms. 185: 294
 Madeleine College, Ms. 164: 289
 Merton College, Ms. 230: 288
 New College, Ms. 294: 289, 291, 292
 University College, s. 41: 294
 Saint John Baptist College
 Ms. 172: 290
 Ms. 197: 289

- PARÍS
Archives de l'Université de Paris, Theca IV,
A.19, 1: 181
Archives Nationales
J 491 B, núm. 796: 231
J 892, núm. 9: 176
J 915: 179, 181
LL 1191: 181
Bibliothèque nationale de France (BNF, BN)
Fr. 2011: 291
Fr. 2012: 291
Héb 1054: 293
Héb 1061: 290
Héb. 1128: 287, 289, 293
Héb. 1176: 287
Lat. 630: 289
Lat. 1089: 294
Lat. 1649: 293
Lat. 3528: 293
Lat. 3708: 227
Lat. 4147: 293
Lat. 6910a: 289
Lat. 6948: 289
Lat. 6949: 292, 294, 311-313, 318, 322,
340-442, 348
Lat. 6971: 287, 288, 289, 290, 293
Lat. 6972: 293
Lat. 6978: 267, 287, 292
Lat. 6988A: 293
Lat. 7031: 120, 121, 123
Lat. 7037: 290
Lat. 7058: 289
Lat. 7063: 289
Lat. 7091: 290
Lat. 7106A: 288
Lat. 7131: 293
Lat. 7147: 291
Lat. 7149: 291, 292
Lat. 7161: 294
Lat. 7162: 291, 292, 294
Lat. 7173: 291, 292
Lat. 7292: 293
Lat. 7319: 294
Lat. 7337: 290, 291, 293
Lat. 7349: 291
Lat. 7419: 290
Lat. 7817: 289, 293
Lat. 9328: 287
Lat. 10944: 174, 175
Lat. 10982: 173
Lat. 11203: 291
Lat. 12969: 2904
Lat. 14068: 290
Lat. 14372: 267, 287
Lat. 14726: 233
Lat. 15033: 215, 220, 271, 295
Lat. 15107: 288
Lat. 16089: 290
Lat. 17534: 171, 182, 183, 184, 186,
295, 322
Lat. 21202: 291
Bibliothèque de l'Arsenal
Ms. 709: 112
Ms. 2872: 45, 243, 244, 248, 249, 250-
253
- ROMA
Archivio Generale dell'Ordine Carmelitano
(AGOC), Codice III, Varia I: 215
Biblioteca dell'Accademia nazionale dei Lin-
cei e Corsiniana, Ms. Cors. 1256 (40 E 3):
216, 219, 220, 221
- SAINT-OMER
Bibliothèque Municipale, Ms. 292: 295
- SALZBURG
Bibliothek des Salzburg Museum
Ms. 862: 120, 123
Ms. 2171: 40, 67-88
- SANT PETERSBURG
Biblioteka Akademii Nauk, F. 121: 122
- SEVILLA
Biblioteca Colombina, Ms. 5-1-45: 120, 122,
123, 124
- TOURS
Bibliothèque municipale, Ms. 797: 287
- VALÈNCIA
Arxiu de la Catedral de València (ACV)
Collationes F. 116: 134
Lligall 6002,4: 152
Pergamí 1150: 150
Pergamí 1355: 146
Pergamí 1656: 151
Pergamí 3514: 147
Pergamí 5020: 151
Pergamí 5572: 148
Pergamí 6793: 145
Pergamí 7417: 147
Pergamí 7430: 124, 139, 154, 146, 334
Pergamí 9402: 152
- VENÈCIA
Biblioteca Marciana

Lat. Z. 324: 306	Cod. 5509: 292, 295
Lat. Z. 538: 120, 121, 122, 123, 126	Cod. 5510: 291
Lat. VI, 214 = 3598: 302, 306	Cod. 9530: 294
Lat. VI, 215: 306	Cod. 11200: 288
	Cod. 11267: 290, 291
	Cod. 11405: 294
	Cod. Vindob. 5391: 107
VIENA	
Österreichische Nationalbibliothek	
Cod. 545: 218, 295	
Cod. 1030: 290	
Cod. 4259: 292	
Cod. 4751: 292	
Cod. 4761: 287	
Cod. 5230: 291, 292, 294	
Cod. 5488: 273, 289	
	WOLFENBÜTTEL
	Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf., 83.7
	Aug. 2°: 120, 123
	ZAGREB
	Metropolitanska knjižnica, MR lat. 154: 219

III. TAULA D'ÍNCIPITS

Els nombres remetent a les pàgines d'aquest llibre.

Antequam innotescat	71
Audite omnes populi	215
Circa prognostica Arnoldi de Nova Villa primo est notandum	126
Conservatio sanitatis in lapsis corporibus cum hiis que lapsum corrigunt	87
Coram vobis	313
Cum omnis prolixitas	116
Dixit Hippocras quod ista accidentia	115
Egritudines capitis vel in cerebro sunt vel tegimentis eius vel ramis	87
Exterior excedens frigiditas ledit memoriam	87
Febris est calor preter naturam factus in corde	861
Illi qui sententias illis de Assidis	115
Incipit Confessio A. Ilerdensis	312
Incipit epistola missa a Rainaldo de Villanova Papae Bonifacio	306
Incipit libellus de sex rebus non naturalibus compositus ab Arnaldo de Villa nova	91
Incipit libellus regiminis Arnaldi de Villanova de confortatione visus secundum sex res non naturales	91
Incipit liber de secretis naturae	306
Incipit liber de sex rebus non naturalibus confortationis virtutis visive secundum magistrum Arnaldum de Villa nova	91
Incipit liber fornacum Geberis	306
Incipiunt questiones tam essentiales quam accidentales	306
Incipit rosa novella magistri Raynaldi de Villanova	306
Incipit stancia illustriss. Regis Aragoniae [Dancia Jacobi II cum commento Arnaldi...]	325
In nomine Domini	313
Incipiunt epistolae Raymundi militis	307
Medela est beneficii cum salvacionis	87
Medulla panis electissimi	87
Non solum cum scripserunt rememorate	115
Omnis medela a summo bono procedit	87
Prima pars vel consideracio sanitatis conservande pertinet aeris electionem	86
Quamvis artifi cialis morborum cura rerum naturalium et non naturalium	86

- Que quidem accidentia si in principio morbi 115
 Qui de egrotantium accidentibus in singulis egritudinibus 115
 Qui interrogant interrogent in Abela 213, 214, 215, 216, 217
 Qui medicine scripserunt Knidianas mentes vocatas 115
 Reverendissime [*Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI*] 323

IV. TAULA D'ANTROPÒNIMS I OBRES D'AUTORS ANTICS O MEDIEVALS I ANÒNIMS

Els nombres remetent a les pàgines d'aquest llibre. No consten en aquesta taula les referències a Arnau de Vilanova (en qualsevol llengua), però sí les de les seves obres. Els autors antics i medievals són entrats pels seu nom de pila, els moderns pel cognom.

- Abate, Mark T. 106
 Abd Allah al-Balansi 151
 Abderraman I 151
 Abraham bar Hiyya 236, 239
Libre revelador 239
 Abu Salt 22, 135
De medicinis simplicibus (transl.) 22
 Abu Yakub Yusuf 143
 Abū-Zakariyā Yūḥannā Ibn-Māsawaih (Mesue) 94
 Abumasar 226
 Aceylin de Narbona, arquebisbe de Narbona 171, 172, 173, 174, 180, 181, 183
 Aceylin of Narbonne cf. Aceylin de Narbona
 Achard, Claude-François 257, 258, 261, 266
 Adrià, emperador 227
 Agnès Blasi, muller de mestre Arnau 142, 152, 153
 Agrimi, Jole 72
 Agostino d'Ancona 224
 Agustí d'Hipona, sant 209, 210, 226, 229, 230
De civitate Dei 210
 Al-Kindi 135
 Al-Russafi 151
 Al-Saḡundi 151
 Alanyà, Josep 8, 22, 26, 27, 31, 32, 133-170, 177, 180
 Albanès, J. H. 173, 265
 Albatengni 226
 Alborni, Anna 246
 Albert d'Àustria, emperador 173
 Albert of Austria cf. Albert d'Àustria, emperador
- Alberto da Bologna 41
Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti 101, 102, 108
 Albuzale cf. Abu Salt
 Aldobrandino da Siena 244
 Alexander Neckam 226
 Alfonse de Rouvray 176, 179
 Allacci, Leone 91
 Alòs-Moner i de Dou, Ramon 7, 13, 25, 38, 135, 138, 173, 334, 337, 339
 Amador de los Ríos, José 310
 Amat de Graveson, Ignatius Hyacinthus 43, 202, 204
 Amat de Graveson, Ignace Hyacinthe cf. Amat de Graveson, Ignatius Hyacinthus
 Andrés, Carlos 302
 Andrés, Juan 302-304, 316
Cartas familiares del abate D. Juan Andrés a su hermano D. Carlos Andrés 302-304
 Andrés, María Adelaida 69
 Andreu Bertran 157
 Andreu d'Albalat, bisbe 142
 Andreu de Fàbregues 161
 Andreu Ferrandis 153
 Angela da Foligno 26
Memoriale 26
 Antístenes 250
 Antistre cf. Antístenes
 Anthistène cf. Antístenes
 Antoni Andreu 18, 19, 38
 Antoni Canals 169
 Antonino, arquebisbe de Florència 258, 266
 Antonio da Parma 41
Quaestiones & Comm. De morbo et accidenti 102, 103, 108

- Antonio, Nicolás 266, 270, 271, 303, 307, 312, 318-319
Bibliotheca Hispana Vetus 307, 312, 318
- Antonius de Scarparia 116
- Apol·linear 226
- Aramon, Ramon 25, 38
- Argelati 270
- Arias Montano, Benito 298
Biblia regia 298
- Aristote cf. Aristòtil
- Aristotele cf. Aristòtil
- Aristòtil 27, 32, 57, 191, 228, 244, 250, 251
- Aristòtil (pseudo) 94, 244, 250
- Armengaud Blaise cf. Ermengol Blasi 73, 341
- Arnaldo da Brescia 196, 197
- Arnau de Fàbregues 156, 161, 164, 165
- Arnau de Peralta, bisbe 142
- Arnau de Senmarçal 178
- Arnau de Vilanova
- Obres espirituals autèntiques:
- Ad Benedictum XI* cf. *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI*
- Alia Informatio Beguinorum* 22, 25, 31
- Allocutio christini de hiis quae conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis* 214, 218, 324
- Allocutio super significatione nominis tetragrammaton* 212, 24, 26, 54, 122, 213, 214, 218, 307, 319
- Alphabetum catholicorum sive de elementis catholicae fidei* 213, 214, 217, 218, 286, 295, 320
- Altera denuntiatio Gerundensis* 218
- Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atbea* 8, 27, 140, 210, 214, 218, 326
- Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum* 61, 208, 214, 215, 217, 218, 286, 295, 305, 321
- Appellatio a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem* cf. *Appellatio ad apostolicam sedem contra cancellarium et collegium theologorum Parisiensium*
- Appellatio ad apostolicam sedem contra cancellarium et collegium theologorum Parisiensium* 181, 182, 215, 231, 286, 296
- Carpinatio poetriae theologi deviantis* 214, 218, 240, 323
- Collocutio Friderici regis Siciliae et nostra, lecta et communicata Sedi Apostolicae* cf. *Interpretatio de visionibus in somnis*
- Confessió de Barcelona* 140, 169, 208, 286, 295
- Confessio Ilerdensis de spurcitiis pseudoreligiosorum* 27, 208, 214, 215, 218, 312, 316, 321
- Dancia Jacobi II cum commento Arnaldi de Villanova* 218, 325
- De adventu Antichristi* 136, 208, 215, 220, 223, 224, 228, 232, 242, 305, 320, 322, 329,
- De caritate* 241
- De consummatione saeculi* 23
- De esu carniū* 22, 98, 127, 128, 214, 218, 241, 292, 324
- De misterio {cymbalorum Ecclesiae}* cf. *Tractatus de misterio cymbalorum Ecclesiae*
- De misterio {cymbalorum Ecclesiae}* cf. *Tractatus de misterio cymbalorum Ecclesiae*
- De prudentia* cf. *Tractatus de prudentia catholicorum scolarium*
- De tempore adventus Antichristi* cf. *Tractatus de tempore adventus Antichristi*
- Denuntiatio Gerundensis* 286, 295
- Denuntiatio prima facta Massiliae* 218
- Denuntiatio secunda facta Massiliae* 218
- Denuntiatio tertia facta Massiliae* 218
- Denuntiationes Gerundenses* 27
- Epistola ad Bartholomaeam Montaneri* 217, 218
- Epistola ad Bremundum, dominum Montisferrarii* 218
- Epistola ad gerentes zonam pelliceam* 218
- Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad Bonifacium VIII* 215, 218
- Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad Iacobum II* 215
- Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinales* 215, 218
- Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum* 27, 53, 214, 215, 218, 321
- Gladius iugulans thomatistas* 27, 214, 218, 323
- Informació espiritual* 22, 241, 311, 325-326
- Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi de Villanova a processu*

- Parisiensium ad Apostolicam Sedem* cf. *Appellatio ad apostolicam sedem contra cancellarium et collegium theologorum Parisiensium*
- Interpretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi, regis Aragonum, et Friderici tertii, regis Siciliae, eius fratris* 27, 268, 279, 290, 325, 328
- Introductio in librum Ioaachim «De semine scripturarum»* 24, 26, 54, 213, 214, 218, 240, 307, 319
- Philosophia catholica et divina* 44, 208, 212, 214, 215, 217, 218, 241, 286, 295, 320
- Praesentatio facta Burdegaliae coram domino summo pontifice Clemente V* 8, 27, 155, 212, 218
- Protestatio ad regem Francorum* 231, 281, 286, 296
- Protestatio facta Perusii coram domino camerario summi pontificis* 186, 218
- Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI* 159, 212, 218, 219, 241
- Raonament d'Avinyó* 311, 326, 328, 330-331
- Tertia denuntiatio Gerundensis* 218
- Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesiae* 26, 44, 205-221, 241, 271, 249, 305, 320
- Tractatus de prudentia catholicorum scoliarum* 26, 213, 214, 217, 218
- Tractatus de tempore adventus Antichristi* 26, 44, 57, 171-187, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 221, 223-242, 320, 322, 329
- Tractatus epistolarum christini* 26, 27, 186, 218, 219
- Abbati et conventui Sancti Victoris Parisius* 216, 217, 296
- Angelo Altissiodorensis ecclesiae* 216, 217
- Angelo Ebredunensis ecclesiae* 216, 217
- Angelo ecclesiae Valentinae* 216, 217
- Dominis Auxitano et Burdegalensi* 216, 217
- Fratribus minoribus Montispesulani* 213, 216, 217, 286
- Fratribus minoribus Parisius* 213, 216, 217, 286
- Fratribus ordinis praedicatorum qui sunt Parisius* 213, 216, 217
- Fratribus praedicatoribus Montispesulani* 213, 216, 217
- Fratribus Vallis Magnae* 216, 217
- Inclito domino regi Aragonum* 216, 217
- Inclito domino regi Francorum* 216, 217
- Obres espirituals apòcrifes o d'autoria problemàtica
- Expositio super XXIV capitulum Matthaei* 216
- Expositio super Apocalypsi* 286, 295, 307, 319, 329
- Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu Antichristi* 215-216
- Obres mèdiques autèntiques
- Aphorismi de gradibus* 21, 73, 103, 104, 105, 123
- Aphorismi de memòria* 69, 87
- Aphorismi extravagantes* 69, 71, 87, 123
- Aphorismi particulares* 68, 69, 71, 86, 87
- Commentum super expositione Galieni supra regimen acutorum Hippocratis* 127, 330
- Commentum super quasdam parabolas* 22, 40, 67-88
- Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diverse* 21, 102, 103, 104, 105, 177, 187, 339
- Compilacio de conceptione* 123, 277, 289
- De amore heroico* cf. *Tractatus de amore heroico*
- De consideracionibus operis medicine sive de flebotomia* cf. *Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*
- De dosi tyriacalium mdicinarum* 21, 85, 103, 104, 105, 278, 289
- De esu carniun* cf. Obres espirituals autèntiques
- De generatione febris* 338-339, 342, 343
- De humido radicali* cf. *Tractatus de humido radicali*
- De intencione medicorum* cf. *Tractatus de intencione medicorum*
- De parte operativa* 24, 69, 100, 123, 176, 288, 329, 337, 338, 339, 342
- De reprobacione nigromantice ficcionis* cf. *Epistola de reprobacione nigromantice ficcionis*
- De temporibus morbi* 339
- Doctrina Galieni de interioribus* 21

- Epistola de reprobacione nigromantice ficionis (De improbatione maleficiorum)* 22, 123, 125, 219
- Expositio super aphorismo Hippocratis «In morbis minus»* 22, 73, 125, 129, 279, 290, 335, 336
- Liber de parte operativa* cf. *De parte operativa*
- Medicationis parabole* 22, 40, 67-88, 123, 159, 276, 347, 349
- Pirqué Arnau de Vilanova (traducció hebrea)* 22, 76
- Practica summaria* 123, 268, 277, 288, 338
- Regimen Almarie (Regimen castra sequentium)* 22, 123, 329, 333, 335, 336, 343
- Regimen sanitatis ad regem Aragonum* 22, 69, 80, 86, 90, 95, 96, 97, 123, 195, 269, 275, 287, 329, 335
- Repetitio super aphorismo Hippocratis «Vita brevis»* 22, 73, 75, 77, 80, 104, 123, 124, 125, 129, 279, 290, 335
- Speculum medicine* 22, 68, 69, 77, 80, 81, 85, 95, 123, 156, 126, 249, 275, 287, 329, 335, 336, 337, 338, 339, 343, 344, 345
- Translatio libri Avicenne «De viribus cordis»* 97, 123, 283, 293, 318, 340-341, 348
- Tractatus de amore heroico* 21, 46, 80, 85, 105, 123, 278, 328
- Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia* 22, 103, 104, 105, 123, 126, 127, 128
- Tractatus de humido radicali* 22, 104, 123, 125, 252, 275, 287, 289, 329, 341, 348
- Tractatus de intentione medicorum* 22, 103, 104, 105, 123, 245, 306, 333, 335
- Translatio libri Albuzele (Abu Salt) «De medicinis simplicibus»* 22, 84, 85, 123, 159, 278, 289, 293, 329
- Translatio libri Galieni «De rigore et tremore et ictigatione et spasmo»* 21, 284, 293, 340-341
- Obres mèdiques d'atribució arnaldiana dubtosa
- Abbreviatio libri pronosticorum* 126
- Abbreviatio regiminis acutorum (Compendium regimenti acutorum)* 41, 111-131, 277, 288, 330
- Antidotarium* 68, 79, 80, 84, 86, 88, 123, 124, 278, 289, 330, 338, 343
- Commentum super «De morbo et accidenti»* 40, 41, 99-109, 347
- De aqua olive* 123
- De aquis medicinalibus* 123
- De confortatione visus* 94, 339
- De epilentia C* 123
- De febribus* 123
- De urinis* 123
- De venenis* 123, 338, 343
- Lectura super regimentis acutorum* 112, 116, 127
- Libellus regiminis de confortatione visus* 40, 89-98, 123, 284, 293, 339
- Regimen quartane* 123, 277
- Scriptum magistri Arnaldi de Villa Nova super De morbo et accidenti* cf. *Commentum super De morbo et accidenti*
- Obres mèdiques i alquímiques apòcrifes
- Compendium artis secretae Adami Hispani* 310
- Conversatio philosophorum* 306, 317
- De accidentibus senectutis et senii* 123
- De aqua vite simplici et composita* 123
- De bonitate memorie* 123
- De conferentibus et nocentibus* 123
- De iudiciis particularibus pertinentibus ad medicinam* 123
- De pronosticatione somniorum* 123
- De quercu* 123
- De secretis naturæ* 248
- De signis leprosum* 123
- De vinis* 123, 248, 330
- De virtutibus coriandri* 123
- De vita philosophorum* 248
- Dissolucions solennes* 245, 246, 248, 250, 253
- Introductorium ad iudicia astrologie quantum pertinet ad medicinam* 123
- Lettre à Jacques de Tolède* cf. *Epistola ad Jacobum de Toletu*
- Liber imaginum signorum* 123
- Practicella* 123
- Proprietates roris marini* 123
- Rosarium Philosophorum* 203, 245-247, 251, 310
- Rosaire* cf. *Rosarium Philosophorum*
- Rosaire des Philosophes* cf. *Rosarium Philosophorum*
- Tabula super Vita brevis* 123
- Arnau de Vilanova, nebot de mestre Arnau de Vilanova 139, 152, 153, 154, 155
- Arnau Ferrandis 165

- Arrizabalaga, Jon 8, 21-24, 37, 38, 40, 46, 68, 73, 112, 135
- Ars medica (Ars medicine, Articella)* 41, 72, 73, 112, 115, 117, 118, 125, 126, 131
- Astruc, Jean 258, 260, 261, 263, 266, 272
- Aurelius Augustinus cf. Agustí d'Hipona
- Averroes cf. Averrois
- Averrois 106, 116
- Colliget* 102, 104, 105, 342
- De medicinis laxativis* 42
- De teriaca* 104
- Super Cantica Avicennae* 104
- Averrois cf. Averrois
- Avicenna 94, 97, 102, 116, 122, 135, 260, 300, 318
- Cantica* 104
- De anima* 106
- De viribus cordis* 97, 283, 293, 300, 318, 340, 341, 348
- Bachelet 257
- Backer, Christian de 73
- Badia, Lola 33, 246
- Bagunyà i Casanovas, Jaume cf. Martí de Barcelona
- Baillet, Adrien 257
- Bakhouché, Béatrice 90, 97
- Balaguer 309
- Balari i Jovany, Josep 289
- Baldo 316
- Baluze, Étienne 176, 177, 178, 258, 259, 261, 263
- Bandini, Angelo Maria 270
- Barthélemy l'Anglais 250
- Barthélemy, Pascale 249
- Bartholomeo da Messina 344
- Bartolomei Romagnoli, Alessandra 34
- Bartolomeo da Varignana 41
- Expositiones super libro Galieni de accidenti et morbo* 100, 102, 108
- Bartomeu, escriptor 155
- Bartomeu Barberan 146
- Bartomeu de Marca, notari 152, 169
- Bartomeua Montaner 217, 218, 324
- Bastardas, Joan 23
- Batllori, Miquel 7, 18, 23, 25, 38, 135, 136, 139, 141, 142, 158, 208, 216, 241, 258
- Baudon de Mony, Charles 179
- Baudouin, Adolphe 179
- Baumel, L. 172
- Bäumer, Remigius 192
- Bautier, Anne-Marie 184
- Bautier, Robert-Henri 184
- Bayle, G. L. 257
- Bayle, Pierre 257, 260
- Bazell, Dianne M. 22, 23, 128, 135
- Beaujouan, Guy 23
- Beda el Venerable 229
- Bellarmino, Roberto 196
- Bellavista i Ramon, Joan 17
- Berenguer de Bell-lloch 39
- Berenguer de Roda 146
- Berenguer Mercet 149, 150
- Benedetti, Giovanni 26
- Benet XI 24, 159, 208, 212, 218, 219, 267, 323, 326
- Berdagué, Roser 22
- Berka, Amplonius von 112
- Bernard, Edward 270
- Bernard, Guillaume 265
- Bernard de Trèves 53
- Bernard de Trevisan 198
- Bernard Délicieux cf. Bernat Deliciós
- Bernardus Columbi cf. Colom, Bernat
- Bernardus de Brossa 176
- Bernat Çalimona 162
- Bernat d'Acenuy 143, 148, 152, 159
- Bernat d'Alçanauy, Bernat cf. Bernat de Acenuy
- Bernat de Acenuy cf. Bernat d'Acenuy
- Bernat de Berga 150
- Bernat de Clapers 143, 148, 152
- Bernat de Gordon 116, 117, 122, 123, 124, 263, 344-345
- Compendium regimenti acutorum* 116, 122
- De decem ingeniis curandorum morborum* 105
- De gradibus* 105
- De tyriaca* 105
- De pronosticis* 105
- De regimine acutorum morborum* 116
- Lilium medicine* 105, 106, 116, 345
- Regimen acutorum* 105
- Tractatus de marasmode* 345
- Tractatus de tyriaca* 345
- Bernat de Puigercós 207, 223, 224, 305, 321
- Bernat de Riba 155
- Bernat de Sanauy cf. Bernat d'Acenuy
- Bernat Deliciós 173, 267, 237
- Bernat Despujol, apotecari 155
- Bernat Oliver 153, 157, 159, 161, 162, 168
- Bernier, François 200
- Bertomeu de Marca cf. Bartomeu de Marca
- Bertran Boysset 299
- Bertran de Berbegal 147
- Bertran de Got cf. Climent V
- Bertrand, Thomas-Bernard 257
- Betí, Manuel 169, 170

- Besarán, Sancho de 327
 Besulló, notari 321
 Bilotta, Maria Alessandra 216, 219
 Blanca d'Anjou, reina 142
 Blanchard, Joël 245
 Blasco, Máximo Antonio 85
 Boccaccio 179
 Bodin, Jean 193, 194, 204
 Boeci de París 265
 Bofarull, Antoni de 46, 299-300, 307-308, 318
 Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña 307-308
 Bofarull i Mascaró, Pròsper de 138
 Bofarull i Satorio, Manuel 297-298, 308-309, 325-326
 Bohigas, Pere 25, 135
 Boix, Vicente 146
 Bonanat de Bell-lloch 139
 Bonaventura de Bagnoregio 23, 30-34
 Apologia pauperum 31
 Collationes in Hexaemeron 32
 Epistolae 31
 Itinerarium mentis in Deum 26, 31-32
 Bonifaci VIII 24, 173, 178, 186, 207, 208, 215, 216, 218-220, 224, 306, 322-323, 330, 335
 Bonner, Anthony 33
 Boodts, Shari 115
 Bos, Gerrit 102, 340
 Bossoms, Jordi 32, 41, 111-131
 Botam, Joan (Salvador de les Borges) 38
 Bouché, Honoré 257
 Boudet, Jean-Patrice 244
 Bougerol, Jacques-Guy 30-31
 Bouges, Thomas-August 180
 Bouillet, M. N. 257
 Boulay, C. E. Du 259, 260, 261, 267, 268
 Boureau-Deslandes, André-François 43, 203, 204
 Bouras-Vallianatos, Petros 102
 Boutaric, Edgard 181
 Bremon, senyor de Montferrer 176, 179, 218, 323
 Brown, Stephen 224
 Burgundio de Pisa 101
 Burns, Robert I. 171
 Burscough, Robert 270
 Busa, Roberto 29
 Busqueta i Riu, Joan J. 177
 Bzovius 268

 Cabré, Miriam 33
 Cabré Duran, Maria 20, 32, 43, 44, 205-221
 Calmette, J. 141
 Calvet, Antoine 32, 43, 45, 135, 243-253
 Candolle, Agustin Pyrame de 329
 Cao, Gian Mario 34
 Capitani, Ovidio 28
 Cappelli, Adriano 182, 183
 Caputo, Nina 236
 Caraccioli, F. 265
 Caramuel, Juan 43, 200, 204
 Cardinalis 117
 Carles I d'Anjou, rei 187, 234, 235
 Carrel, Armand 264
 Carreras i Artau, Joaquim 7, 18, 25, 38, 135, 138, 139, 141, 195, 220, 258, 273, 319
 Carreras i Artau, Tomàs 195, 319
 Catherine, santa 248
 Caró (pseudo) 251
 Cecini, Ulisse 239
 Chabàs, Roc 22, 26, 31, 124, 134, 138, 154, 330, 334, 336, 337
 Champier, Symphorien 258, 259, 260, 261, 262, 266, 268, 269, 275
 Charles III, rei 175
 Charles V, rei de França 244
 Chauffepié, Jacques-George de 257, 260
 Cherchi, Paolo 196
 Chevalier, Ulysse 275
 Chiavacci Leonardi, Anna Maria 30
 Christine de Pizan 244, 245
 Chronicon Austriacum 173
 Ciceró 251
 Ciceró cf. Ciceró
 Cifuentes, Lluís 22, 23, 26, 33, 84, 135, 246, 335
 Clement V cf. Climent V
 Climent V 24, 40, 44, 97, 140, 155, 162, 166, 186, 208, 212, 218, 220, 258, 261, 267, 268, 274, 324, 326-327, 338, 339
 Cloët, M. 173
 Codoñer, Carmen 69
 Colom, Bernat 150
 Colomer, Eusebi 136
 Colomessius cf. Colomies
 Colomies, P. 257, 267
 Colón, Germà 22
 Conrad de Llansa 156
 Conrad of Lichtenau 193
 Constantí l'Africà 115
 Corbechon, Jean 248
 Coromines, Marcel 26
 Corriente, Federico 85
 Corts i Blai, Ramon 17
 Costas Rodríguez, Jenaro 79
 Coste, Jean 172

- Cousin, Victor 264
 Crévier, M. 257
 Crisciani, Chiara 22, 23, 45, 125, 135, 136, 250, 252, 253
 Crisòstom 229
 Crusols, ciutadà de Montpeller 153
 Cruz Palma, Óscar de la 30, 239
 Csapodi, Csaba 218
 Cunningham, Andrew 112
 Curtius 270
 Czifra, Nikolaus 70, 71, 86
- D'Amico, Adele 23
 Daens, Willem F. 78
 Daneau, Lambert 43, 194, 196, 197, 204
 Daniel, E. Randolph 30
 Dante Alighieri 109
Commedia 30
De seminibus {o semine} scripturarum 241, 319
 Delisle, Léopold 274
 Demaitre, Luke E. 22, 23, 103, 106, 116, 126, 345
 Demòcrit 94
 Denifle, Heinrich 180, 181, 183
 Dezeimeris 257
 Dézobry 257
 Dezza, Ernesto 27
 Díaz y Díaz, Manuel 23
Dictionnaire du Moyen Français 246
 Diderot, D. 257
 Didot 266
 Diepgen, Paul 273, 331
 Dinis, Alfredo 199
 Dino del Garbo 41, 116
Disputa de Barcelona 240
 Dombart, Bernhard 210
 Domènec de Guzmán, sant 32-33
 Dominicis, Federico de 23
 Douzetemps, Melchior 43, 202, 204
 Dréviillon, Hervé 202
 Dujovne, León 237
 Dumas, Geneviève 246
 Duns Escot 20
 Duran, bisbe 323
 Durand d'Auvergne 265
 Durling, Richard J. 21, 23, 100, 135
- Échard 268
 Eduard I, rei d'Anglaterra 306, 310
 Edwards, Raymond 186, 225
 Efraïm 240
 Ehrle, Franz 273
 Elias i de Molins, Antoni 46, 101, 298, 299, 300
- Elieum Adrianus 227
 Elieus Aduanus 227
 Elipando 303-304
 Endlicher, Stephan 271
Epistola ad Jacobum de Toletis 252, 306
 Ermengaud Oliva 324
 Ermengol Blasi, metge 73, 105, 142, 155, 341
 Esdras, escriba 226
 Estaci 265
 Estal, Juan M. del 177
 Eubel, Conradus 178
 Esteban, Alicia 113
 Ezra ben Xelomó de Girona 236, 240
Comentari al Càntic dels Càntics 240
 Ezra de Girona cf. Ezra ben Xelomó de Girona
- Faivre, Antoine 202
 Fajard, Fèlix 265
 Falke, Theo 42, 124, 171-187
 Faraudo de Santi-Germain, Lluís 7, 25, 38, 331
 Fatio, Olivier 194
 Faucherre, Nicolas 179
 Fawtier, Robert 182, 183
 Felip IV de França, rei 42, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 179, 180, 181, 182, 186, 187, 219, 315
 Felip el Bell, cf. Felip IV de França, rei
 Feliu, Eduard 22, 23, 76, 135, 239, 240
 Feliu d'Urgell 304
 Feller, F. X. 257
 Ferrari, Giovanna 22, 23, 125, 135, 252
 Ferre, Lola 22, 76, 135
 Ferrer Català 20, 38
 Ferrer d'Espinavell, notari 152
 Fery-Hue, Françoise 249
 Festa, Gianni 33
 Fidora, Alexander 17-20, 37, 38, 238, 239, 246
 Figuier, L. 257
 Filippini, Pietro 23
 Finke, Heinrich 138, 140, 155, 156, 157, 176, 186, 220, 330, 331
 Fischer, Hermann 78
 Fita, Fidel 334
 Flaccius Ylliricus 268, 313, 325
 Flores, Juan Carlos 224
Flos florum 245, 247, 248
 Flurheim, Christoph 43, 191, 192, 204
 Folquet de Marselha 30
 Fortuna, Stefania 101, 115, 344
 Fournier, Marcel 274

- Francesc d'Assís, sant 27, 32, 39
 Francesc Eiximenis 20, 38, 138
 Frank, A. 257
 Frederic II, rei 23, 28
 Frederic III de Sicília, rei 140, 156, 59, 307,
 308, 311, 313, 317, 324-327, 343
 Freind 258, 266
 French, Roger K. 108, 112
 Friegel, Maurice 236
 Fuster, Just Pastor 140

 G. de Vilanova, ciutadà de València 139
 Galè 21, 41 74, 75, 81, 82, 94, 112, 114,
 115, 116, 117, 118, 122, 124, 126, 128,
 129, 130, 135, 177
De complexionibus 102
De creticis diebus 102
De crisi 102
De ingenio sanitatis 102, 129
De interioribus 21, 102
De iuvamentis membrorum 102
De malicia complexionis diverse 21, 102,
 103, 104, 177
Tegni 107, 115
De morbo et accidenti 100, 101, 102, 104,
 107, 108. Cf. Arnau de Vilanova
De rigore cf. Arnau de Vilanova
De simplicibus medicina 102, 343, 344
 Galen cf. Galè
 Galeno cf. Galè
 Galiano, Paolo 247
 García Ballester, Luis 18, 21, 22, 23, 38, 41,
 68, 99, 102, 103, 105, 106, 108, 112,
 117, 124, 125, 127, 135, 177, 338
 García Gual, Carlos 113
 García i Amat, Núria 240
 García Masegosa, Antonio 79, 80
 García Novo, Elsa 113
 García Petri 146
 García 187
 Gárdonyi, Klára Csapodiné 218
 Garzoni, Tommaso 43, 196, 204
 Gassendi, Pierre 43, 200
 Gaucher V de Châtillon 174
 Gaudí, Antoni 11
 Gaufreteau, Jean de 258, 266
 Gautier, Théophile 264
 Gautier de Bruges 265
 Gauvard, Claude 224
 Gayà, Jordi 17-20, 37, 43
 Geber 200, 306
 Geber (pseudo) 245
 Geiler von Kaysersberg, Johann 191, 203
 Gentile da Foligno 41, 116, 195
Notata super libro de accidenti et morbo 99,
 100, 101, 103, 107, 108
Comm. Liber canonis 107, 108
 Gentile da Fuligno cf. Gentile da Foligno
 Geoffroy d'Ablis 265
 Gerard de Cremona 115
 Gerardus Albus 187
 Germain, Alexandre-Charles 176, 179, 262,
 263, 267, 273
 Gerwing, Manfred 22
 Geyler von Kayserberg, Johann 43
 Gil Aristu, José Luis 68
 Gil de Lihori 149
 Gil Sotres, Pedro 22, 23, 40, 69, 71, 72, 79,
 80, 90, 93, 103, 112, 126, 135
 Giner i de San Julián, Salvador 12, 18
 Gioacchino da Fiore cf. Joaquim de Fiore
 Giovanni d'Andrea 201, 268
 Giovanni Villani 258, 266, 267
 Giovio, Paulo 192
 Giralt, Sebastià 8, 19, 22, 23, 24, 26, 27, 29-
 33, 39, 40, 42, 69, 72, 73, 112, 120, 121,
 124, 126, 127, 128, 135, 136, 157, 190,
 219, 244, 245, 338, 341, 344
 Giraud, M. 266
 Girolamo Savonarola
Dialogus de veritate prophetica 64
 Goddu, Andre 185
 Godefroy, Robert de 244
 Gonçal de Balboa 138, 156
 González Hurtebise, Eduardo 174
 Gonzalo de Castro, canonge 324
 Gonzalo de Cuenca 304
 Gracia, Jorge J. E. 224
 Grau Torras, Sergi 26, 27, 32, 40, 89-98,
 190, 251, 339
 Graziano di Santa Teresa 136
 Grégoire 257
 Grégoire, Pierre de 43, 195, 197, 198, 204
 Gregori, sant 229
 Grimaut, Jean 176
 Grmek, Mirko Drazen 219
 Guerau, frare 165
 Guerau d'Albalat 140, 157
 Guglielmo da Parigi cf. Guillem d'Alvèrnia
 Gui de la Charité 176, 180
 Guiu Terrena 45, 207, 223, 224
 Guilhem Isarn 179
 Guillamet Lloveras, Jaume 7-8, 46, 47, 48
 Guillaume de Plaisians 181
 Guillaume de Saint-Cloud 244
 Guillaume le Breton 265
 Guillaume le Maire 265
 Guillelmus Thiboust 180

- Guillem d'Alvernia 216
 Guillem de Bosch 145, 150
 Guillem de Colliure (de Cauco Libero) 308
 Guillem de Nogaret 171, 172, 174, 179, 180, 181, 183
 Guillem de Vilanova, bisbe 140
 Guillem Pelegrí 149
 Guillem Puig d'Orfila 176
 Guinot, Enric 148, 177
 Guitart, Josep 27
 Gundert, Beate 101
 Guttmann, Juli 239
 Guynaud Balthasar 201
- Haenel 270
 Hagen, Hermann 270
 Hain 269
 Haitzé, Pierre Joseph 258, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 269, 275
 Halm, Karl 107
 Haly Ridwan 94
 Hamesse, Jacqueline 117, 216, 251
 Hamel, Jean-Baptiste du 43, 201, 204
 Henry of Harclay 44, 45, 186, 223-242, 236
Utrum astrologi vel quicumque calculatores possint probare secundum adventum Cbris-ti 223-242
Quaestiones ordinariae (o Ordinary Questions) 223-242
 Hasselhoff, Görge K. 20
 Hauréau, Barthélemy 45, 173, 255-275, 284, 287, 293, 312-314, 330-331
 Haven, Marc 272, 274, 275, 287
 Hazon, Albert 257, 258, 263, 267, 275, 284, 287, 293
 Hefele, Charles-Joseph 173
 Henninger, Mark 186, 224, 225, 236
 Henri, duc de Gironne 244
 Henríquez, Crisòstom 43, 198, 204
 Henschel 270
 Heresbach, Konrad 43, 193, 204
 Hermes 200
 Hernández, Cándida 30
 Hildegarda de Bingen 226
 Hipocras cf. Hipòcrates
 Hippocrates cf. Hipòcrates
 Hipòcrates 22, 41, 73, 74, 81, 82, 94, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 135, 250, 60
Aphorismi 115, 125, 130, 336
Aphorismus «In morbis minus» 22
Aphorismus «Vita brevis» 22
- De aere et aqua et regionibus* 126
De lege 343-344
Epidemie 126
Prognostica 115, 125
Regimen acutorum 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131
 Hoefler, F. 257
 Hoffmann, Tobias 224
 Hostigesis (Hostegesis) 304, 312
 Huet de Cinq-Ourmes 187
 Hug V de Châtillon, senyor de Crècy 174
 Huyon, Guillaume 121
- Iacopone da Todi 24
 Ibn Sina cf. Avicenna
 Iohannes de Confluente 116
 Israel, Uwe 191
- Jacobus de Toletto 306
 Jacquart, Danielle 23, 72, 84, 102, 104, 117, 135
 James, Thomas 259, 270
 Jan Huss 194
 Jaspert de Bottonac 124
 Jaume I, rei 141, 143, 148, 171
 Jaume II, rei cf. Jaume II, rei de Catalunya-Aragó
 Jaume II, rei de Catalunya-Aragó 24, 42, 90, 97, 138, 139, 140, 142, 155, 156, 171, 175, 176, 177, 178, 179, 182, 215, 218, 219, 267, 268, 307-308, 311, 313, 317, 324-327, 338, 343
 Jaume II, rei de Mallorca 176, 177, 179
 Jaume Albi, canonge 16, 165 (és el mateix Jaume Blanc)
 Jaume Blanch 156, 323
 Jaume Colonna, cardenal 156
 Jaume de Solans 151
 Jaume des Pla 152, 155
 Jaume Desplà cf. Jaume des Pla
 Jaume Martí, notari 154
 Jean de Galles 265
 Jean de Garlande 265
 Jean de Saint-Amand 117, 123, 124
Revocativum memorie 101
 Jean de Vignai 265
 Jeanne d'Evreux, reina 175
 Jeanne de Navarre, reina 244
 Jeroni, sant 229
 Joan XXII 44, 173, 208, 256
 Joan Andreu cf. Giovanni d'Andrea
 Joan Blasi, metge 43, 47, 142, 157, 158, 343, 344

- Joan Calamida 267
 Joan Cerdà, notari 152
 Joan de Barbastre 155
 Joan de Lletger (o Longerio) 327
 Joan de Montllor 159
 Joan de París 44, 223, 224, 226, 242
 Joan Marbres 38
 Joan Olivi, Pèire cf. Pèire Joan Oliu
 Joan Peris de Sant Vicent 146
 Joan Vigorós 207, 223, 224
 Joana I de Navarra, reina 174
 Joannis Jetsensis (Johannes Tecenensis) 309
 Commentarius in librum Arnaldi de Villa
 Nova 309
 Joaquin de Fiore 31, 32, 39, 216, 226, 241,
 307, 315, 319
 De concordia vet. & novi Testamenti 307
 De Psalterio 307
 Joaquim de Fiore (pseudo) 24
 Jofre de Cruilles 177, 178, 327
 Johannes de Planis 342
 Johannes Rupescissa 200, 309, 310
 Johannitius
 Isagoge 115
 John Wicleff 194
 Jordanus de Turre 102
 Comm. de morbo et accidenti 106
 Jostmann, Christian 235
 Juan Andrés Oldrado 316
 Juan Burgundi, canonge 326
 Juan Casamida 316
 Juan Platen 316
- Kahn, Didier 198, 249
 Kalb, Alfons 210
 Keil, Gundolf 23
 Kern, Fritz 173
 Kibre, Pearl 114, 115, 116, 117
 Klestinec, Cynthia 117
 Kollesch, Jutta 23
- La Mesnardière 43
 La Mothe Le Vayer, François de 258, 259
 Labarta, Ana 22, 23, 84, 135
 Labbé, Philippe 257
 Lagerlund, Henrik 224
 Lalande, Emmanuel 272, 274, 275, 287, 331
 Lalou, Elisabeth 173, 174, 175, 179, 180
 Lambert, C. G. A. 299
 Lambert, M. 263
 Lampurdanés, Isaac 239
 Langlois, Charles Victor 181
 Lara Nava, María D. 113
 Larousse, P. 257
- Laubmann, Georg 107
 Laud, G. 270
 Laval, Antoine de 43, 198, 204
 Laverde, Gumersindo 297-298, 302, 304,
 307-310, 312-313, 315
 Le Clerc, Joseph-Victor 265
 Leemans, Pieter de 115
 Leigh, Edward 199
 Lerner, Robert 185
 Lenglet Dufresnoy, N. 257, 260,
 Leonardi, Claudio 23, 34
 Leroux-Reynaud 257
 Lesourd, Dominique 253
 Levi ben Abraham ben Hayyim 236
Liber Morieni 47
 Libera, Alain de 224
 Linden, J. A. Van der 267, 268
 Littré 264, 265, 330
 Lluís, sant 187
 Lluís XIV, rei 259
 Locatelli, Boneto 121
 Longnon, Auguste 174, 175
 López, Celia 20, 40, 89-98
 López Férez, Juan Antonio 113
 López Piñero, José M^a 23
 Lorenz, Rüdiger 70, 71, 86
 Lorry 258, 260
 Luanco, José Ramón de 46, 297-298, 300-
 303, 305, 309, 315, 317-318
 Lubac, Henri de 32
 Lucà 265
 Lurbe, G. de 256
 Luter, Martí 192
 Lutzenburg, Bernard de 197, 202, 258
- Mabilly, M. 142
 Magnino, metge cf. Mayno de' Mayneri
 Maier, Anneliese 217
 Maimònides 72
 Malter, Henry 238
 Mandosio, Jean-Marc 250
 Manget, Jean-Jacques 247, 258, 266, 270
 Manning, Gideon 117
 Manselli, Raul 24, 136
 Mansi 270
 Maragall, Pasqual 240
 Marc Renard 143
 Marca, Bertomeu de cf. Bartomeu de Marca
 Marcel, canonge de Cardona 323
 March, Bartomeu cf. Bartomeu March
 Margolin, Jean-Claude 193
 Maria, muller de Guillem de Bosch 145
 Maria de Vilanova, filla d'Arnau de Vilano-
 va 137, 139, 142, 152, 154, 169

- Mariana, Juan 268, 327
 Marsilio de Santa Sofia 117
 Martel Ainé, J. 262
 Martène, Edmond 180
 Martí, Sadurní 33
 Martí I, rei 306
 Martí de Barcelona (Jaume Bagunyà i Casanovas) 134, 138, 156, 177, 180, 187
 Martín de Ateca 8, 24, 27, 45, 140, 210, 214, 218, 223, 224, 268, 326
 Martín-Iglesias, José Carlos 69
 Martínez Gázquez, José 22, 23, 30, 84, 135
 Martínez Sistach, Lluís 18
 Marx, Jakob 213
 Masclans, Francesc 78
 Masset, Youna 177
 Matheo Rubei, cardenal 140
 Mauro, Letterio 32
 Mayora, Luis 309
 Mayno de' Mayneri 266, 270
 McVaugh, Michael R. 21, 22, 24, 27, 32, 38, 40, 46, 47, 67, 68, 73, 77, 79, 84, 85, 98, 107, 115, 117, 124, 125, 126, 135, 172, 176, 182, 186, 232, 249, 252, 256, 333-348
 Ménage 264
 Ménard, M. 176, 179
 Menéndez y Pelayo, Marcelino 24, 45, 46, 140, 175, 183, 297-331
 Menestò, Enrico 26, 34
 Mensa i Valls, Jaume 7, 8, 12, 13, 17-20, 22, 24, 30, 32, 37-39, 43, 69, 120, 121, 126, 127, 128, 136, 207, 208, 210, 212, 214, 215, 221, 223-242, 319-321, 323-326, 331
 Mercant, Jaume 85
 Merino 309
 Mesnardière, Hippolyte-Jules Pilet de La 199, 204
 Mesqui, Jean 178
 Messahala (Mâshâ'allâh) 244
 Mesue cf. Abū-Zakariyā Yūḥannā Ibn-Māsawaih
 Mesué el Jove 72, 73, 89
Grabadin 89, 94
 Mesué cf. Abū-Zakariyā Yūḥannā Ibn-Māsawaih
 Metodi 226
 Michaud, frères (J. et L. G.) 257
 Micheli, Gianni 72
 Mieris, Frans van 175
 Mignon, Robert 183
 Milà i Fontanals, Manuel 46, 299-300, 318
 Millàs i Vallicrosa, J. 239
 Millerot, Thomas 176
 Minga, Miquel 153, 154
 Miquel de Fraga 169
 Moixè ben Maimon cf. Maimònides
 Mollat, G. 173, 176, 178, 179, 259
 Mondeville, Henri de 77
 Mondino de Luzzi 117
 Monfrin, Jacques 244
 Montelatici, Marcella 32
 Montfaucon, Bernard de 264, 270
 Monti, Maria Teresa 72
 Morel-Fatio 46, 297-298, 311-314, 322, 325
 Morelli, Jacopo 302
 Moréri, L. 257, 263
 Morien cf. Morienus
 Morienus 247, 248
 Morin, Benoît 257
 Mosse Abraham 150
 Mossé ben Nahman cf. Nahmànides
 Mostert, Marco 180
 Mouyès, M. Germain 181
 Murchi 261, 266, 269
 Nabucodonosor, rei 230, 237, 238
 Nadal, Joan 241
 Nadal de Rubió 147
 Nahmànides (Mossé ben Nahan) 236, 239
Llibre de la redempció 239
 Nani, Giacomo 302
 Naudé, Gabriel 256
 Nazari 271
 Niccolò da Reggio 115, 343, 344
 Nicéron 257, 258, 261
 Nicolas d'Hacqueville 265
 Nicolas Oresme 246
 Nicolau de Cusa 213
 Nicolau de Lira 45, 223, 224, 242
 Nicolau Eimeric 20, 38, 202, 258, 272, 305, 308-309
Directorium inquisitorum 305
 Noone, Timothy B. 224
 Novavilla, Arnaldus de cf. Arnau de Vilanova
 Novelli, card. Arnaud 265
 Nutton, Vivian 102
 O'Boyle, Cornelius 115, 121
 Olivi cf. Peire Joan Oliu
 Ollivier 257
 Olmos, Elías 134
Oraculum angelicum Cyrilli 160, 162, 165, 168, 221, 320
 Ottosson, Per-Gunnar 107, 108

- Ovidi 226, 265
- P. de Flote 180
- P. Mornay, bisbe d'Auxerre 180
- Paderstein, Otto 101
- Pagel, Julius Leopold 77
- Paniagua, David 69
- Paniagua, Juan A. 21, 22, 23, 27, 38, 40, 47, 69, 71, 72, 76, 80, 90, 104, 112, 123, 124, 126, 127, 135, 140, 273
- Panormitano, abat 316
- Pansier, Pierre 89-92, 94, 97-98
- Pantano, Giuseppe 24
- Parassols Pi, Pablo 298
- Paravicini Bagliani, Agostino 250
- Pari, Paulin 265
- Pascérini, Maria Cristina 45, 46, 297-331
- Pasteur, Louis 256
- Pau Cristià 240
- Pedro, cardenal 325
- Pedro de Manresa cf. Pere de Manresa
- Pedro de Musadi 316
- Pedro de Osma 303-304, 314
- Pedro de Valencia 298
- Pedro Martínez de Luna, papa (Benet XIII) 170
- Pedro Maza 327
- Pèire de Cabestanh 117
- Pèire Joan Oliu 18, 173
- Pella 309
- Pelster, Franz 225, 226, 236
- Péquignot, Stéphane 175, 178
- Perarnau Espelt, Josep 8, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 22, 24, 26, 27, 31, 136, 171, 178, 183, 186, 205-221, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 241, 344
- Pere, bisbe de Carcassona 178
- Pere II, rei 145, 151, 267, 299, 317, 322, 340
- Pere Calvet 168
- Pere Cellerer 79, 344, 346
- Pere Cros d'Alvèrnia 44, 223, 224, 242
- Pere d'Alvèrnia cf. Pere Cros d'Alvèrnia
- Pere de Celma 168
- Pere de Fraga 147
- Pere de Guàrdia 150
- Pere de Manresa 324
- Confessió de un escolà* 324
- Pere de Montmeló 152, 155, 163
- Pere de Montmoló cf. Pere de Montmeló
- Pere de Vilanova, germà d'Arnau de Vilanova 139
- Pere de Vilanova, nebot d'Arnau de Vilanova 139, 152, 153, 154, 155, 208
- Pere el Gran, rei 141
- Pere Fangar 147
- Pere Ferrer 149
- Pere Joan Oliu cf. Pèire Joan Oliu
- Pere Jutge 22, 26, 31, 152, 155, 156, 334
- Pere Maçó 150
- Pere Rovira 150, 152
- Pere Tomàs 20, 38
- Pereda, Jose Maria de 309
- Pereira, Christophe 85
- Pereira, Michela 23, 135, 201, 250
- Perfetti, Stefano 253
- Pero Cellerer cf. Pere Cellerer
- Perry, Mary E. 171
- Pesenti, Tiziana 23
- Petit, Joseph 182
- Petrus Cellerarius cf. Pere Cellerer
- Petrus de Bituris 178
- Petrus de Silento 249
- Petrus Flandriae, comes 306
- Petrus Hispanus 117, 313-314
- Petrus Rapas 151
- Philaretus
- De pulsibus* 115
- Philosophus cf. Aristòtil
- Piaia, Gregorio 203
- Pico de la Mirandola, Juan Francisco 320
- De rerum praenotione* 320
- Pierre d'Ailly, cardenal 307
- Pierre de la Chapelle, bisbe de Tolosa 178, 179
- Pietro d'Abano 203
- Pirqué Hekhalot* 240
- Planellas, Joan 17
- Plini 191, 192
- Ponç Carbonell 208
- Porchet, Pere 151
- Pormann, Peter E. 115
- Postel, Guillaume 260
- Potestà, Gian-Luca 136, 209, 216, 225, 226, 227, 233, 236
- Potthast, Augustus 174
- Pou i Martí, Josep M. 156
- Pouzin 257, 258, 267
- Prateolus Marcossius 256, 258
- Pratique de la pierre et de l'yaue de mercuri* 244, 245, 248, 252, 253
- Préau, G. du cf. Prateolus Marcossius
- Préaud, Maxime 253
- Prevosti, Marta 13, 37
- Primat d'Orléans 265
- Priscil·lià 303-304
- Prunelle de l'Isère, C. F. V. G. 257
- pseudo-Aristòtil cf. Aristòtil (pseudo)

- pseudo-Aristote cf. Aristòtil (pseudo)
 pseudo-Cató cf. Cató (pseudo)
 pseudo-Geber cf. Geber (pseudo)
 pseudo-Joaquim de Fiore cf. Joaquim de Fiore (pseudo)
 pseudo-Ramon Lull cf. Ramon Lull (pseudo)
 Ptolemeu 226
 Publius Aelius Hadrianus 227
 Puig i Tàrrsch, Armand 11-12, 13, 18, 37, 46
 Puig Oliver, Jaume de 7, 8, 13, 20, 27, 37, 45, 46, 136, 255-296, 319-321, 323-326, 331
- Queller, Donald E. 175
 Quereuil, Michel 245
- Raige-Delorme 257
 Rainaldi 268
 Ramis Barceló, Rafael 42, 43, 189, 190, 193, 194, 198
 Ramon Conesa 26, 41, 133, 134, 137, 139, 143, 152, 154, 155, 156, 164, 165, 168, 169, 334, 336, 339, 342, 346
 Ramon de Junqueres 149, 150
 Ramon de Meüllion 24
 Ramon de Muntanyana 139
 Ramon de Penyafort 24
 Ramon Llull 7, 11, 17, 18-20, 33, 42, 43, 190, 196, 200, 202, 203, 258, 260, 261, 265, 301, 306-307, 309-310, 317, 330
Enchiridion Theologicum Lullianum 18
 Ramon Llull (pseudo) 245
Alchimia 310
Alterum Testamentum 310
Apertorium et vademecum 306
Aphorismi R. Lullii 310
Appertorium 310
Arbor physicalis et figura individualis 307
Ars magica naturalis 306
Clavicula de lapide philosophorum 309
Codicillus 306
Compendium animae et Testamentum Novissimum 310
De Alchymistarum intentione et secreti occulti investigatione 306
De formatione lapidum pretiosorum 309
De lapidum pretiosorum compositione 307
Dialogus inter patrem et filium, de Sap. Phil. 310
Elucidatio Testamenti 310
Elucidatio totius testamenti, ad Regem Eduardum 307
Epistola accurationis, et Testamentum 306
Epistola accurationis lapidis Philosophorum 310
Epistola ad Eduarum regem Anglorum 310
Liber de investigatione secreti occulti 307
Liber de mercurio 310
Liber quintae essentiae cum tertia distinctione 306
Lux Mercuriorum 310
Novissimum Testamentum 310
Novissimum Testamentum Lullii de revelatione sensum 310
Practica Testamenti R. Lullii 310
Quaestiones disputatae per Raymundum et Monachum 310
Speculum Magnum 310
Testamenti R. Lulli explicatio 309
- Ramon Martí 20, 24, 38
Pugio fidei 20
 Ramon Sibiuda 20, 38
Liber creaturarum 20
 Rapin, R. 257
 Rashi 238
 Ratzinger, Joseph 62
 Rauch, A. 173
 Ravaioli, Martina 23
 Razes (al-Razi) 72, 73, 102
 Rbu Nathan 239
 Reglà Campistol, Joan 177, 178, 180
 Reho, Cosimo 27
 Renan, Ernst 327
 Revuelta Sañudo, Manuel 298
 Riccioli, Giovanni Battista 43, 199, 204
 Richard Le Neveu 176, 178, 180, 181
 Richelieu 259
 Richter, Martin 43, 197, 204
 Riera i Sans, Jaume 240
 Riolan 261
 Rizzi, Marco 225, 226, 227, 233, 236
 Robert, senyor 187
 Robert d'Artois 187
 Robert de Nàpols, rei 259, 268, 306, 310, 317, 343
 Robert of Naples cf. Robert de Nàpols, rei
 Rodericus Hispanensis [Rodogerus Hispanensis?] 306
 Rodrigo Lizondo, Mateu 139, 178
 Roland, Martin 191
Roman de la Rose 247
 Romeu Ortiz 326
 Romuald, D. 258
 Ros, Joandomènec 27
Rosaire des philosophes cf. Arnau de Vilanova, obres mèdiques i alquímiques apòcrifes
 Rossi da Centro, Damiano 43, 196, 204

- Rubió i Balaguer, Jordi 23, 25
 Rubió i Lluç, Antoni 13, 25, 38, 135, 171, 338
 Ruiz Simon, Josep M. 319-321, 323-326, 331
 Ryan, W. F. 244
- Saadia Gaon 236, 237, 238, 239
Emunot VeDeot 102, 237
 Salimbene da Parma 28-29
 Salmón, Fernando 22, 23, 24, 40-42, 73, 100, 103, 105, 108, 125, 135, 176, 337
 Salomó, rei 230, 237, 238
 Sánchez Almela, Elena 170
 Sánchez Salor, Eustaquio 21, 23, 41, 99, 100, 103, 105, 108, 135, 339
 Sancho de Besarán 327
 Sandoval 269
 Sanpere i Miquel, Salvador 298
 Sant Lluís 187
 Santi, Francesco 22, 26, 27, 32, 33, 39, 206, 331
 Santos Paz, José 22
 Sarachek, Joseph 237
 Saurina, monja, neboda d'Arnau de Vilanova 139, 152
 Savoie, Daniel 251
 Scalia, Giuseppe 28
 Scavizzi, Barbara 26, 27, 32, 39, 136, 186, 219, 220
 Schedel, Hartmann 107
 Schipperges, Heinrich 23
 Schorn, Stefan 115
 Scot, Reginald 43, 195, 204
 Segura, Andreu 169
 Segura Barreda, Josep 169
 Selge, Kurt-Viktor 216
 Selma, S. 148
Sibilla Eritbeae Babilonica 226, 228, 234, 235, 242
 Sibylla Erythrea cf. *Sibilla Eritbeae Babilonica*
 Simon de Cinq-Ourmes 187
 Simon de Marchesi 171, 181, 183, 184, 186, 187
 Slotemaker, John T. 224
 Soldevila, Ferran 25
 Stauber, Richard 107
 Stephanus Arlandi 71, 82, 83
Dietarium compositionum 71, 72
Tabule que medicum informant 71, 72, 87
 Stratius, J. 269
 Symon de Marchesi cf. Simon de Marchesi
- Taddeo Alderotti 116, 117
 Talbot, Charles H. 23
- Tallini, Gennaro 195
Talmud 238, 239
 Tarcagnota, Giovanni 195
 Tarrés, Josep 240
 Teissier, O. 258, 262, 263, 269, 275
 Teobaldo V de Navarra, rei 174
 Teodorico Borgognoni 336
 Teophilus
De urinis 115
 Tesnière, Marie-Hélène 244
Testament des nobles philosophes 245, 248-250, 253
 Teulfo 314
Theatrum chemicum 318
 Théry, Julien 172
Thesaurus pauperum 157, 280, 283, 391, 293, 313, 329
 Thibaut V of Navarre cf. Teobaldo V de Navarra, rei
 Thiboust, Claude 180
 Thiers 266
 Thijssen, M. M. H. 181, 184
 Thomas de Aquino cf. Tomàs d'Aquino
 Thomas de Pizan 253
 Thomasset, Claude 72
 Thorndike, Lynn 171, 184, 186, 187
 Tiraboschi 270
 Titus 226, 227, 230
 Tolan, John 177
 Tomàs d'Aquino 20, 23, 24, 33, 54, 167, 200, 214
 Tomàs d'Irlanda 265
 Tomás de Aquino cf. Tomàs d'Aquino
 Torra, Joan 45
 Tosca, Tomàs Vicent 146
 Toste, Marco 22
 Tourtelle, E. 257
Tractatus compositus super lapidem philosophorum, per quendam philosophiae fuit missus sacratissimo domino Martino regi Aragonum, anno Domini 1399, et vocatur Felicis 306
Tractatus de signis febris 70, 86
Tractatus de signis morborum occulorum locorum 70, 86
 Tylkowski, Adalbertus (Wojciech) 43, 201, 204
- Ubertino da Carrara 108
 Ubertino da Casale 26
Arbor uitae crucifixae 31
 Urso di Calabria
De afforismis libellus 72
- Vaissete, Joseph 173, 179, 180

- Vajda, George 240
Valentinelli, Giuseppe 302, 306
Valera, Juan 330
Valesco de Taranta
 Philonium 106
Verdaguer, Mn. Cinto 311
Verrier, René 139, 258
Vespasià 226, 227, 230
Viard, Jules 172, 181, 182, 183
Vic, Claude de 173, 179, 180
Vicent Ferrer 20, 32, 38, 170
Vicente, Ángeles 85
Vignier de Bar-sur-Seine, Nicolas 256, 258
Vileta 38
Vilevault, Joseph 173
Virgili 251, 265
Visio Edwardi 249
Wadding, L. 268
Waldkirch, Konrad 121
Weber, Christoph Friedrich 180
Weill-Parot, Nicolas 104
Weyer, Johann 43, 193, 204
Wickenheim, Ernst 187
Willemssen, Carl A. 176, 187
Wimpina, Conrad 43, 192, 204
Wippel, John F. 184
Xelomó de Girona cf. Ezra ben Xelomó de Girona
Yves de Saint-Denis 265
Ziegler, Joseph 32, 75, 135
Zink, Michel 224
Zipser, Barbara 102
Zodiaque 250, 251
Zurita, Jerónimo 267, 268

TAULA GENERAL

Presentació

Jaume GUILLAMET	7-8
---------------------------	-----

Salutació

Armand PUIG I TÀRRECH	11-12
Marta PREVOSTI	13-14

Fent memòria: 10 anys d'estudis arnaldians (2011-2021)

Jordi GAYÀ ESTELRICH, Jaume MENSA I VALLS, Alexander FIDORA, Presentació del Centre de Filosofia i Teologia Medievals Catalanes	17-20
Jon ARRIZABALAGA, Los <i>Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia</i> (AVOMO)	21-24
Jaume MENSA I VALLS, Els <i>Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia</i> (AVOTHo).	25-28
Sebastià GIRALT, <i>Arnau DB</i> . Corpus digital d'Arnau de Vilanova	29-33

Crònica

Jon ARRIZABALAGA, Jaume DE PUIG OLIVER, Crònica i conclusions de la IV Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova	37-48
--	-------

Estudis

Francesco SANTI, Arnau de Vilanova nel suo tempo. Testi e contesti	51-65
Sebastià GIRALT, Comentaris perduts d'algunes de les <i>Medicationis parabole</i> d'Arnau de Vilanova. Estudi i edició	67-88
Sergi GRAU TORRAS, Celia LÓPEZ ALCALDE, El <i>Libellus de confortatione visus secundum sex res non naturales</i> atribuït a Arnau de Vilanova	89-98
Fernando SALMÓN, Revisiting the Arnaldian Authorship of the Commentary on the <i>De morbo et accidenti</i>	99-109
Jordi BOSSOMS I COSTA, D'Hipòcrates a Arnau de Vilanova? Aproximació a l' <i>Abbre- viacio regiminis acutorum</i>	111-131
Josep ALANYÀ I ROIG, Els documents arnaldians de l'Arxiu Capitular de València i de Santa Maria la Major de Morella	133-170
Theo H. M. FALKE, The Parisian censure of Arnau de Vilanova (August 1300)	171-187
Rafael RAMIS BARCELÓ, Referències esparses a Arnau de Vilanova durant l'època moderna: materials d'estudi	189-204
Maria CABRÉ DURAN, El <i>De mysterio cymbalorum Ecclesiae</i> d'Arnau de Vilanova: un <i>status quaestionis</i>	205-221
Jaume MENSA I VALLS, La crítica de Henry of Harclay al càlcul apocalíptic d'Arnau de Vilanova	223-242
Antoine CALVET, La présence du médecin alchimiste le pseudo-Arnaud de Villeneuve dans le manuscrit de la Bibliothèque de l'Arsenal 2872: médecine, alchimie, philosophie	243-253
Jaume DE PUIG OLIVER, La recepció d'Arnau de Vilanova en l'erudició francesa del segle XIX	255-296
Maria Cristina PASCERINI, La recepción de Arnau de Vilanova en Menéndez Pelayo	297-331
Michael MCVAUGH, The <i>Nachlässe</i> of Arnau de Vilanova	333-348

Taules

I. De referències bíbliques	349
II. De fons manuscrits	349
III. D'íncipts	353
IV. D'antropònims i obres d'autors antics o medievals i anònimes	354

TREBALLS DE LA SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS

Títols publicats

- 1 Albert PÉREZ, *Les cooperatives a Catalunya* (1972)
- 2 Agustí ALTISENT, *Les granges de Poblet al segle xv. Assaig d'història agrària d'unes granges cistercenques catalanes* (1972)
- 3 Enric JARDÍ, *Les doctrines jurídiques, polítiques i socials d'Enric Prat de la Riba* (1974)
- 4 M. Encarna ROCA, *Natura i contingut de la llegítima en el dret civil català* (1975)
- 5 Lluís RECOLONS, *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970* (1976)
- 6 Arcadi GARCIA i M. Teresa FERRER, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, vol. I (1983)
- 7 Arcadi GARCIA i M. Teresa FERRER, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, vol. II (1983)
- 8 Antoni CASTELLS i Martí PARELLADA, *Els fluxos econòmics de Catalunya amb la resta d'Espanya i la resta del món. La balança de pagaments de Catalunya 1975* (1983)
- 9 Lluís M. de PUIG, *Tomàs Puig: catalanisme i afrancesament* (1985)
- 10 Lluís ROURERA, *Escrits i polèmiques del lul·lista Salvador Bové (1869-1915)* (1986)
- 11 Josep GIFREU (dir.), *Comunicació, llengua i cultura a Catalunya. Horitzó 1990. Prospec-tiva sobre la transformació del sistema de comunicació a Catalunya i la seva inci-dència en la llengua i la cultura* (1986)
- 12 Carlota SOLÉ, *Catalunya: societat receptora d'immigrants. Anàlisi comparativa de dues enquestes: 1978 i 1983* (1988)
- 13 Josep GIFREU (dir.), *La comunicació per cable a Catalunya. Perspectives i propostes per a una política del cable favorable a la llengua i a la cultura catalanes* (1988)
- 14 Lluís GARCIA i SEVILLA i Adriana GARAU, *Vocabulari de la psicologia del condiciona-ment i de l'aprenentatge, amb indicació de la freqüència d'ús dels mots i de llurs equi-valències en anglès* (1991)
- 15 Francesc BOSCH, Javier DÍAZ i Miquel SANTESMASES, *La transició de l'educació al mercat del treball: l'opinió dels joves de Catalunya* (1991)
- 16 Jordi BERRIO i Enric SAPERAS, *Els intel·lectuals, avui* (1993)
- 17 Jaume MENSA, *Arnau de Vilanova, espiritual: guia bibliogràfica* (1994)
- 18 Josep PERARNAU (cur.), *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, vol. 1 (1995)
- 19 Josep PERARNAU (cur.), *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, vol. 2 (1995)
- 20 Jordi GIRÓ, *El pensament polític de Carles Cardó i de Jacques Maritain* (1995)
- 21 Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO i Salomó MARQUÈS, *La repressió del professorat a Cata-lunya sota el franquisme (1939-1943). Segons les dades del Ministeri d'Educació Nacio-nal* (1996)
- 22 *Comunicacions dels membres de la Secció de Filosofia i Ciències Socials* (1997)
- 23 Jaume de PUIG, *La filosofia de Ramon Sibiuda* (1997)
- 24 Alexandre CASADEMUNT, *L'interès empresarial de les polítiques ambientals. La gestió dels residus sòlids urbans* (1998)

- 25 Misericòrdia ANGLÈS, *El pensament de F. Xavier Llorens i Barba i la filosofia escocesa* (1998)
- 26 Carles LLINÀS, *'Ars angelica': La gnoseologia de Ramon Llull* (2000)
- 27 Octavi FULLAT, *Els valors d'Occident* (2001)
- 28 Carlota SOLÉ i Amado ALARCÓN, *Llengua i economia a Catalunya. Anàlisi del procés de negociació de la Llei 1/1998, del 7 de gener, de política lingüística per mitjà de la teoria de conjunts borrosos* (2001)
- 29 Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, *Aportació per a una bibliografia pedagògica catalana del segle XIX* (2004)
- 30 Josep PERARNAU (cur.), *Actes de la «II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova»* (2005)
- 31 Josep M. FUSTÉ, *L'acomiadament col·lectiu: règim jurídic i drets de participació* (2005)
- 32 Carlota SOLÉ, Amado ALARCÓN, Lluís GARZÓN i Albert TERRONES, *Llengua, empresa i integració econòmica. L'intercanvi econòmic com a font de canvi lingüístic* (2005)
- 33 Antoni J. COLOM, Immaculada PASTOR, M. Carmen FERNÁNDEZ i Joan C. RINCÓN, *Materials per a una pedagogia patrimonial a les Illes Balears* (2005)
- 34 Carles SINGLA, *'Mirador' (1929-1937). Un model de periòdic al servei d'una idea de país* (2006)
- 35 Miquel SIGUAN i Montserrat KIRCHNER, *Georges Dwelshauvers i els començaments de la psicologia experimental a Catalunya* (2006)
- 36 Jordi PIGEM, *El pensament de Raimon Panikkar. Interdependència, pluralisme, interculturalitat* (2007)
- 37 Antoni J. COLOM i Joan C. RINCÓN, *Narrativitat, ciència i educació* (2007)
- 38 Joan ORDI, *L'imperatiu del silenci. Sentit del 'Tractatus' de Wittgenstein a la llum de la tesi setena* (2008)
- 39 Juli PALOU, *L'ensenyament i l'aprenentatge del català com a primera llengua a l'escola. Creences i actuacions dels mestres amb relació a les activitats de llengua oral a l'etapa primària* (2008)
- 40 Carlota SOLÉ (dir.), *Capitals lingüístics i empreses. Racionalitat de l'extensió social de l'ús del català davant dels nous reptes d'organització social* (2008)
- 41 *Catalunya: origen, ciutadania i identitat. Actes de la jornada científica celebrada el 13 de desembre de 2006* (2009)
- 42 *Migracions i societat. Cicle de comunicacions de la Secció de Filosofia i Ciències Socials* (2011)
- 43 *La realització dels drets dels infants, avui. Seminari commemoratiu del vintè aniversari de la Convenció sobre els Drets de l'Infant de les Nacions Unides* (2011)
- 44 Àngels PASCUAL (coord.), Verónica de MIGUEL, Dan RODRÍGUEZ i Miguel SOLANA, *La població immigrada a Catalunya. Consideracions sobre les condicions d'assentament i integració a partir de les dades de l'ENI 2007* (2012)
- 45 Antonio FAYOS (coord.), *Comentaris a les lleis civils valencianes* (2012)
- 46 Josep PERARNAU (cur.), *Actes de la «III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova»* (2014)
- 47 Jaume GUILLAMET i Marcel MAURI (ed.), *Catàleg històric general de la premsa en català, vol. 1* (2015)
- 48 Jaume SANS i Josep M. PANAREDA, *Els paisatges de l'aigua al delta del Llobregat* (2016)

- 49 Jaume de PUIG, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca Diocesana del Seminari de Girona. Volum I. Manuscrits 1-50* (2016)
- 50 Sergi GRAU, *Les transformacions d'Aristòtil. Filosofia natural i medicina a Montpeller: el cas d'Arnau de Vilanova (c. 1240-1311)* (2020)
- 51 Jaume de PUIG, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca Diocesana del Seminari de Girona. Volum II. Manuscrits 51-100* (2020)
- 52 Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, Carme AMORÓS i Jordi GARCIA (cur.), *Pedagogies de la democràcia i la resistència a l'Europa del segle xx i fins avui* (2021)
- 53 Jaume GUILLAMET, *El periodisme català contemporani. Diaris, partits polítics i llengües, 1875-1939* (2022)
- 54 Joaquim ARNAU, *Escriure en català. Un estudi del coneixement ortogràfic a tercer de primària* (2022)
- 55 Jaume MENSA, Sebastià GIRALT, Jon ARRIZABALAGA i Jaume DE PUIG (cur.), *La recepció de l'obra d'Arnau de Vilanova. Actes de la «IV Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova»* (2023)

